تاریخ حسن

جلد دوم

در بیان تاریخ سیاسی کشمیر

از ازمنۂ قدیمہ تا ۱۸۸۵ء میلادی

مؤلفۂ

پیر غلام حسن کھویہامی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

قُلِ اللّٰھُمَّ مٰلِکَ الْمُلْکِ تُؤْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْکَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ

"تمہید در بیانِ ابداعِ عمرانِ عالم و اختراعِ دلائلِ اہلِ ملل و نحل"

بدانکہ مذاہب مختارہ در امر زمان و عالم و حدوث و قدم آن سہ مذہب ست۔ اوّل حدوثِ مطلق و این مذہب اکثر اہلِ ملل و مجوس و غیرہ ست۔ دوم قدم مطلق یعنی قدم اصول عالم از افلاک و مواد و عناصر و انواع صور آنہا علی الاتّصال بلا انقطاع دلیل مذہب فلاسفہ و آبادین ست۔ سوم قدم بالنوع و حدوث بالشخص و این مذہب یہود ست فقط۔ امّا از مبدأ تکوین مرکز زمین و دائرۂ آسمان و از تدوین عمرانِ دنیا و لبقیۂ عمرانِ آن ہیچ کسے را از افراد نوع انسان آگاہی نیست۔ بالجملہ علمائے ملل از جوشش خیالات طبیعی خود عرصۂ دنیا را بمیزانِ قیاس سنجیدہ بہ نہجی معتقد می سازند۔ امّا اقوال مختلفہ آنہا با ہمدیگر مطابقت و موافقت نیست۔ بنابران بعلّت کثرت اختلاف اخبار آنہا مفید اعتماد اخبار نمی شود۔ بیت

پیرہ زالِ دہر را محرم نگشتہ ہیچکس ۔۔۔ چوں عروسِ احتلامی ہر کسے دیدش بخواب

حکمائے فارس قایل اند کہ دنیا قدیم است و قدیم را بدایت و نہایت

نیست۔ و ایشاں در اصطلاح خود صد ہزار را اسلام و صد سلام را شمار و صد شمار را اسپار نامند۔ وایضاً یک دورۂ زحل را کہ عبارت از سی سال باشد یک روز تصور کنند و ہمیں سی روز را یک ماہ محسوب دارند و ہمچنیں دوازدہ ماہ را یک سال قیاس کنند۔ و ہزار یا ہزار سال چنیں را فرد گویند و ہزار فرد را ورد و ہزار ورد را مرد و ہزار مرد را جاد و ہزار جاد را داد و سہ ہزار داد را زاد خوانند۔ میگویند از دور اعظم اول کسیکہ باقی ماندہ آباد بود کہ تا مدّت صد ناد سال در خاندان آنہا دولت و رونق بخشید۔ و بعد ازاں یک اسپار سال ریاست الادبان بود۔ آں گاہ سروری و شائیاں یک شمار سال فرماندہی کردند۔ پس یاسانیاں نود سلام سال و در اُئی و کل شائیاں شش ہزار و سی و دو سال طبل حکومت نواختند و بعد زد ہمگی پا جیائے دین ہی بر داختند۔ و حکمائے خطا و ایغر عرصۂ دنیا را سہ ون مقرر کردہ اند چنانچہ شانکون و جانکون و خاون۔ و عرصۂ ہر یک ون دہ ہزار سال است۔ مطابقِ آں عمر دنیا سہ لک و شصت ہزار ون مقرر می دارند۔ از انجملہ تا آخر ۱۲۳۰ھ ہشتاد ہزار و ہشتصد و شصت و چہار ون و دو صد و سیزدہ سال باختتام رسید۔ و دو لک و نوزدہ ہزار و یکصد و نود و پنج ون و نُہ ہزار و ہفتصد و ہشتاد و ہفت سال ہنوز باقی است۔

موبدانِ ہند قائلند کہ خالق قضا و قدر اوّلاً بقدرتِ کاملۂ خود سہ کس از کارگذارانِ عالمِ خیر و شر یعنی برہما و بشن و مہیشر مخلوق کردہ ہر سہ کس را خاصیتے و طاقتِ خاص بخشیدہ مظہر قدرت و ارادتِ خود

گردانیدہ است۔ چنانچہ برہما را پیدا ساختن و بشن را نگہ داشتن و مہیشر را فنا کردن۔ در ینصورت تنسیقِ امور قضا و قدر و تنظیم مہام خیر و شر متعلّق ایں سہ والا گوہر ست۔ از انجملہ پیدائش نوع انسان منسوب بہ برہماست کہ او را آدم حقیقی میدانند۔ و از ابتدائے ظہور او پیدائشِ نوع انسان در عالم موجود پندارند۔ گویند ایّام دنیا یکصد سال ست از عمر برہما و یک روز از عمرِ او ہزار دورہ ست۔ و ہر یک دورہ بہ چہار جوگ قسمت کردہ اند۔ اوّل ستا یوگ و تعداد آں ہفدہ لک و بیست و ہشت ہزار سال ست۔ دوم ترتیا یوگ و عرصۂ آں دوازدہ لک و نود و شش ہزار سال ست۔ سوم دواپر یوگ و عمرِ آں ہشت لک و شصت و چہار ہزار سال ست۔ چہارم کل جگ و شمار آں چہار لک و بیست و دو ہزار سال ست۔ مجموع ایں چہار جوگ چہل و سہ لک و بیست ہزار سال ست کہ عبارت از یک دورہ باشد۔ و در حالیکہ یکہزار دورہ کہ بمنزلۂ یک روز ست از عمر برہما می گذرد آنرا بزبانِ ہندی کلپ گویند۔ و در ہر کلپ چہاردہ منّو یعنی چہاردہ آدم بوجود می آیند۔ و مدّت بقائے اولادِ ہر آدم ہفتاد دورہ و کسرے باشد۔ مدّعا کہ تا حال نوبت شش آدم بسر رسید۔ و از آدمِ ہفتم بیست و ہفت دورہ منقضی شد۔ و از دورۂ بیست و ہشتم سی و ہشت لک و ہشتاد و ہشت ہزار سال تا مبدأ کلجوگ باختتام رسید۔ اکنوں کلجوگ می گذرد۔ و حکمائے ہند قائلند کہ تا آخر سنہ ۱۳۰۱ھ از عمرِ دنیا یک ارب و نود و پنج کرور و پنجاہ و ہشت لک و چہار ہزار و نہصد و نود و یک سال در گذشت۔ و اصحاب ہار زدان از قدمائے ہند می گویند

کہ بعد سپری شدن مدتِ سہ لک و شصت ہزار سال شمسی عالم ہلاک گردد و ہمانقدر مدت ہا لک ماندہ باز ہمچناں عود می کند۔ باز عرصۂ معلوم در گذشتہ نابود گردد و باز عود می کند بدیناں ہمیشہ تا لا نہایت می بود گویند تا مبدأ سنۂ ہجری از ایام عالم موجودہ کہ می گذرد یک لک و یازدہ ہزار و ہفتصد و بیست سال سپری شدہ تا خاتمۂ آں ہنوز دو لک و چہل و ہشت ہزار سال باقی ست۔ و منجمانِ فارس قایل اند کہ عمر دنیا یک لک و ہشتاد ہزار و نہصد و شصت و یکسال تا آخر ۱۲۲۱ھ منقضی گشت۔ و حکمائے بابل مثل یوزاسیپ و غیرہ اعتقاد می دارند کہ ایام دنیا ہمگی سہ صد ہزار و ہشتاد ہزار سال ست۔ و حکمائے مصر می گویند کہ ابتدائے آفرینش کون منطقۃ البروج با معدل النہار بر زوایائے قایمہ متقاطع بود و در عرصۂ یک صد سال یک دقیقہ مایل می شود۔ چوں بر یکدیگر باز منطبق شوند دنیا نابود گردد۔ موجب آں طوفانِ نوح چہار لک و پانزدہ ہزار و دو صد و چہل و پنج سال گذشتہ در عالم واقع شدہ باشد۔ و حکمائے بربر قایل اند کہ قبل از طوفانِ نوح معدل بر منطقہ منطبق شدہ بود پس بدو آفرینش بزعم ایشاں پیشتر باشد از زعم مصریاں بہ چہار کرور و ہشتاد و شش لک سال۔

ابومعشر گفت منجمانِ فارس اعتقاد می دارند کہ عمر دنیا دوازدہ ہزار سالست مطابق دوازدہ بروج کہ مبدأ الف اول آں بہ حمل منسوبست گویند در آخر ہر الف ازیں الوف زمانہ سخت می آید۔ و وارد می شوند بلاہائے بسیار در دنیا چہ آخر ہر برج در حدودِ منحوس ست۔ و جمعی از منجماں برآنند

کہ عمرِ دنیا نوزدہ ہزار سال ست مطابق دوازدہ برج و ہفت سیارہ۔ وقومی از منجماں گفتہ اند کہ عمرِ دنیا نہ ہزار سال ست مطابق نہ کوکب با راس و ذنب چنانچہ در تدبیر کواکب ثلاثہ علویہ عمر مردم دراز باشد۔ و در آخر کواکب سفلیہ اعمار کوتاہ گردد۔ وقومی از فلاسفہ می گویند کہ عمر دنیا ہفتاد و ہشت ہزار سال ست از آنجملہ دوازدہ ہزار در تدبیر حمل و یازدہ ہزار در تدبیر برج ثور دہ ہزار سال در تدبیر برج جوزا۔ و عمر مردم درین ربع طویل و زمانہ جمیل ست۔ و بعد ازاں تدبیر ربع دوم در عرصۂ بیست و چہار سال باشد۔ و اعمار مردم دراں از گروۂ ربع اول قصیر باشند۔ و تدبیر ربع سوم پانزدہ ہزار سال ست و تدبیر ربع چہارم شش ہزار سال فقط۔

و حکمائے روم و فرنگ و شام و اتراک و عرب اتفاق دارند کہ از مبدأ عالم و ہبوط آدم تا وقوع سنۂ ہجری شش ہزار و یکصد و سی و یک سال بانقضا پیوست۔ علمائے یہود و بعضے مورخان بروایت توراۃ یونانیہ کہ منظور مورخاں و محققان قدیم است و بطلیموس آنرا در مجسطی توثیق می نماید عمرِ دنیا از ہبوط آدم تا مبدأ سنۂ ہجری شش ہزار و دوصد و شانزدہ سال شمسی ثابت می سازند۔ و فرقۂ از یہود بتلقین قول موسیٰ اعتقاد میدارند کہ عمرِ دنیا ہفتاد ہزار سال ست منحصر در ہزار جیل کہ تعداد ہر یک جیل ہفتاد سال باشد۔ و ہم مطابق قول موسیٰ علیہ السلام در زبور ست کہ عہد کرد حقتعالے با ابراہیم کہ تا عرصۂ ہزار جیل بقائے نوع بشر در دنیا می باشد۔ و ازیں جا یہود اعتقاد کردہ اند کہ عمر دنیا ہفتاد ہزار سال ست۔

وعلمائے اسلامیّہ را دریں مسئلہ اختلافست۔ سعید بن جبیر از عبداللہ بن عباس روایت می کند کہ دنیا جمعہ ایست از جمعہ ہائے آخرت کہ تعداد آں ہفت ہزار سال باشد از سالہائے آخرت۔ وسفیان ثوری از کعب احبار روایت کرد کہ عمرِ دنیا ششہزار سال ست۔ وہب بن منبہ گفت گذشت از دنیا پنجہزار و شش صد سال۔ ما نمیدانیم تمامی حقیقت آنزمان و کیفیت پیغمبراں کہ دراں بودہ اند۔ گفتیم ماچہ قدر ست عمر دنیا؟ فرمود ششہزار سال۔ ابوہریرہ؄ گفت حقب ہشتاد سال ست از سالہائے آخرت کہ یک روز آں حصۂ ششم دنیا است۔ وابو محمد بن حسن الہمدانی در کتاب الاکلیل حقب را تشریح می کند۔ می گوید دنیا ہمگی یک جزو است از چہار ہزار و ہفتصد و بیست و سہ جزو و ثلث جزو از اجزائے حقب چنانچہ سنۂ قمری سہ صد و پنجاہ و چہار روز و خمس و سدس یوم ست درحالیکہ دنیا شش ہزار سالست کہ یک روز آں ہزار سال باشد موجب آں سنین قمر بہ ششہزار ہزار مقرر می شود۔ دریں صورت ہرگاہ ایں را جزو گردانیم و در اجزائے حقب کہ چہار ہزار و ہفتصد و بیست و سہ ثلث است آنرا ضرب نمائیم آنگاہ ہشت ہزار ہزار و سہ صد ہزار و چہل ہزار از سنین بیروں می آیند۔ چوں دنیا جمعہ ایست از جمعہ ہائے آخرت بنابراں عمل مثل سدس براں زیادہ کنیم انیقدر عمرِ دنیاست۔

وابوالحسن علی بن حسین مسعود در کتاب اخبار الزّمان می آرد کہ بر روئے زمین مطابق منازلِ قمر بیست و ہشت امّت بصورت مختلفہ بودہ اند و منسوب بود ہر منزل را امّتی مخصوص کہ دانستہ می شد آں امّت بداں

منزل وکواکب ثابتہ را مدبّر امورات جزو وکل دانستہ پرستش می کردند و اخبار آسمانہا می آموختند۔ پس قومی از ایشاں تمرّد کردہ خونریزیہا کردند و فساد ہا نمودند۔ وجمعے بر طاعت خدا باقی ماندند، ابلیس ہم از قوم ایشان است، گویند آنہا سی وپنج قبیلہ بودہ اند وہر قبیلہ را پادشاہے می بود۔ بعضے مؤرخان اسلامیّہ می آرند کہ در دنیا قبایل واُمّتہائے بسیار بودہ اند از آنجملہ است الطم والرم والجن والبن والحس والبس۔ حق سبحانہ وتعالیٰ آسمانرا بملائکہ رونق داد وزمین را بہ جنّیاں آباد ساخت تا آنکہ بگناہ خونریزی ایشانرا بر دست ملائکہ مقتول ومحبوس نمود وآدم را آفریدہ امتحانِ ملائکہ وابلیس بسجدۂ وے کرد۔ پس شد آنچہ شد۔ آنگاہ زمین از بنی آدم معمور گشت۔

صاحب حجج الکرامۃ می نگارد کہ جمہور محدّثین ومؤرخینِ اہل اسلام ومحقّقین ملّتِ محمدیّہ بر آنند کہ امر بدءِ خلق خارج از علم خلق است۔ جز خالقِ کُل احدے بر آں مطّلع نیست ونخواہد شد۔ وحدیث صحیح ما المسئولُ عنھا باعلم من السّائل وآیاتِ قرآنیہ حجّتِ قاطع وبرہانِ ساطع در نفی علم وقت وبدءِ دنیا وفنائے آں ثابت است۔ آیۂ کریمہ۔ اَلَمْ یَاْتِکُمْ نَبَاُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا مِنْ قَبْلِکُمْ قَوْمَ نُوْحٍ وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ وَالَّذِیْنَ مِنْ بَعْدِھِمْ لَا یَعْلَمُھُمْ اِلَّا اللہ۔ بیت

در بہار آں زاد ومرگش در دے است
پشّہ کے داند کہ ایں باغ از کے است

خلاصۂ مرام آنکہ در اثبات عمر دنیا علما وحکمائے ملل ونحل را اختلافے بعید است

موجب آں قولِ ہیچکسی مطمئن خاطر نمی شود - اہل اسلام از علم ایں مسئلہ
خود را عاجز و قاصر ہمی پندارند چراکہ وثوق و اعتبار آنہا ہمگی بر قولِ قرآن و
حدیث است و از متن آں سندے نیافتہ اند - بلکہ نفی علم آں بحدیث و قرآن
ثابت می شود - و بر قولِ مؤرخاں مطلقاً اعتماد نمی کنند - اینکہ بعضے مؤرخاں
تا ہجرتِ سیّد الکونین ششہزار و دو صد و شانزدہ سال ثابت می دارند -
ایں قول یہود است کہ اصل آں از توراۃ یونانیہ ماخوذ کردہ اند - محقّقانِ مذہب
محمّدی را بر قولِ یہود اعتبار نیست - از آنجا کہ بعضے اہل خلاف از روئے
بے علمی خود دریں باب علمائے اسلامیہ را تردید می کنند محض فضول و قصور فہم آنہا
اصل حقیقت این است کہ احوال زمانہ پاستاں ہیچکس را واضح نشدہ - آنچہ
کہ اہل ملل تقریر می سازند فرعی است - ہمگی از عرصہ پنج شش ہزار سال کوائفِ
زمانہ کم و بیش بر جادۂ روزگار یادگار است - صاحب ناسخ التواریخ می گوید کہ
پیدائش نوع انسان از آغاز تکوین کون بموجب تواریخ قدیم مطلقاً ثابت
نمی شود سوائے آں از اختراع و احداث اسباب و اوزار و صنائع حکمائے
قرون ماضی دریں جزو زماں چیزے بنظر نمی آید - چہ تمامی حرفت و صنائع ہمگی
از دور کلجوگ در دنیا معمول است چنانچہ تا زمانِ حکومت کیومرث مردماں از پوست
درخت و برگ آں پوشش میداشتند - اہل یوروپ تا عہد اڈورڈ اوّل
پوست حیوانات از صمغ بلوط منقش ساختہ می پوشیدند - لامحالہ وذیر راجہ
کرشن برہمن نام حکیمے کہ ہمعصر طہومرث بود حرفۂ درود گری و آہنگری
و نوشتن و خواندن احداث نمود - و از عہد طہومرث و جمشید وغیرہ تا حال

وقت بوقت ابداع بدائع حرفۂ نسّاجی و حلّاجی و کسوت و قماش و سواری اسپاں و فیلاں و تربیت حیوانات اہلی و تیاری سفاین و اختراع اسباب حرب و ضرب و حکمتہائے عملی بعمل می آید۔ ہرگاہ در قرون ماضی خلقتِ نوع انسان می بود البتہ از صنائع و حرفت کاری آنہا زمانہ خالی نمی بود۔

شک نیست کہ از ابتدائے پیدائش عالم چندین ہزار آدم بر منصۂ ظہور آمدہ باز پس در پردۂ اختفا خرامیدہ اند لیکن آنہا خاکی نہاد نبودہ اند۔ اصل بعضے از ہوا و اصل بعضے از نار بود۔ وقتیکہ خلقتِ یک آدم باتمام می رسید خلقتِ آدم دیگر کہ از عنصرِ دیگر می بود پیدا می شد۔ ظاہراً مورّخان ہنود آنہا را آدم خاکی نہاد تصوّر کردہ اند چہ سخنانیکہ در باب عظمِ جثہ و طولِ عمر ایشاں می گویند و کارہائے عجیب کہ بآنہا منسوب میدارند موافق حالِ بشر نیست ہمہ حرف و صوت است۔ بر تقدیر اگر باشند از قوم راجہ ہائے قریب العہد خواہند بود۔ چنانچہ مورّخان ہنود از عہد راجہ اکچھواک عرصۂ چہل لک سال تا حال می نگارند تحقیق نیست بلکہ مصنوعی است۔ چنانچہ حکمائے فرنگ بکمالِ تدقیق و تحقیق از عہد اکچھواک تا حال عرصۂ چہار ہزار سال تصدیق نمودہ اند۔ و اقوال مورّخان مللِ دیگر ہم چنداں مطمئن خاطر نیست کہ از عہد ہبوط آدم تا ایندم ہمگی ہفت ہزار و سہ صد سال گذشتہ باشند۔ روزنامچۂ قدرتی در دنیا موجود نیست کہ بر آں اعتماد کلّی کردہ شود۔ وَاللهُ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ۔

بیت

حالِ ماضی ہیچکس را غیر حق تحقیق نیست　　خواب اگر الہام باشد لائقِ تصدیق نیست

تمّ کلامہ

اَوَرنگِ اوّل

درحالتیکه مؤرّخان و محقّقانِ قدیم در تشریح و توضیح احوالِ زمانهٔ باستان قاصراند بنابراں وقائع نگارانِ کشمیر ہم بعدم وثوق اخبار از تحریر احوالِ زمانۂ پیشینہ قلم بازداشتہ ہمگی از ابتدائے دورِ کلجوگ تا حال برخی از احوالِ راجہ ہا و سلاطین می نگارند۔

صاحبِ ناسخ التواریخ رقم طراز است کہ در ملکِ کشمیر پیش از دورِ کلجوگ راجہ ہائے نامی و گرامی بسیارے می بودہ اند۔ چنانچہ پرسرام نواسۂ راجۂ کشمیر است۔ و بعضے مؤرّخان ثابت کردہ اند کہ سری رامچندر[1] ملکِ کشمیر فتح کردہ بود و در عہدِ حکومت خود بارہا بکشمیر آمدہ تیرت[2] ہائے اینجا را نیائش می فرمود۔ چنانچہ در پرگنۂ وَنتر بالائے کوہ چہار چشمۂ عجیب مسمّٰی رام گنڈ و سیتا گنڈ و لچمن گنڈ و ہنومان گنڈ بنامِ آنہا معروف است۔ و در سابقہ زمان بتخانۂ رامچندر در آنجا معمور بود۔ و نیز راجۂ للتادت در موضع شیر ورِدن یک بتخانۂ قدیم کہ زیرِ زمین مخفی شدہ بود ظاہر کرد و بر سنگِ دروازۂ آں نوشتہ بود کہ ایں بتخانہ را سری رامچندر و لچمن بنا فرمود۔

---

[1] راجہ رامچندر پسرِ راجہ جسرتھ در ہندوستان راجۂ عظیم الشان بود امّا در ریعانِ جوانی باقتضائے پادر خود از ملکِ خود اخراج شدہ در موضع ڈنڈک وَن پرگنہ جمل جنگل نشین گشتہ دوازدہ سال در انجا کاسہ گدائی می کرد۔ عاقبت در ہندوستان رفتہ ملکِ پدر را متصرف گشت با راجہ راوَن شہریارِ لنکا محاربۂ عظیم ساخت۔ بسیار گرامی و نامی بودہ است۔ قصۂ او در رامایَن مذکور۔

[2] تیرت۔ بزبانِ سنسکرت نام مقاماتِ پرستش اہلِ ہنود است۔ مثلِ سرچشمہ ہا و معابد و منادر وغیرہ

صاحب معیار الاخبار ثابت می دارد کہ سلطان سکندر ذوالقرنین از راہِ کشمیر بچین وخطا رفتہ است۔ امّا مورّخانِ کشمیر بر زبانِ قلم می آرند۔ لیکن صاحب وقائع کشمیر می نگارد کہ سکندر فیلقوس ہنگامِ یورشِ ہندوستان بعضے برشگال در کشمیر گذرانید۔ امّا مورّخانِ ہند آنرا تصدیق نمی کنند واللہ اعلم بحقائق الامور۔ مترجم رتناگر می نگارد کہ در زمانۂ قدیم میانِ گلستانِ کشمیر دیوان و راکھشسان[1] بود و باش می داشتند۔ چنانچہ تطاول وتاراج جلدبو ومحاربۂ او باسہ کاران[2] مشہور است۔ و بعد انعدام جلدبو خلقتِ نوع انسان درینجا فراہم شدہ تا دیرگاہ از دستِ دیوان آزار میدیدند ومردمان ہمگی در موسم تابستان درینجا آمدہ زراعت وکشاورزی میکردند۔ و در موقع زمستان بخوف کثرتِ برف و باران وہولِ دیوان و راکھشسان باز بہندوستان میرفتند۔ و تا عرصۂ بعید ہمچنیں رسم وآئین مقرّر داشتند۔

قف۔ وقتی از اوقات چندر دیو نام برہمنی فرتوت کہ بعلم وعمل ممتاز بود بعلتِ ضعفِ پیری وناتوانی درمیانِ غاری درینجا پنہاں ماندہ آذوقہ[3] واسبابِ زمستان بہم رسانیدہ بیادِ خدا مشغول شد۔ چوں درحالتِ بارش وبرف دیوان جوق جوق آمدہ آں برہمن فرتوت را از کمینگاہ برآوردند و دو دیو ہولناک بر دو کنارۂ سرچشمۂ نیلہ ناگ کہ زیرِ دامنِ کوہستانِ ناگام واقع است استادہ ماندہ آں برہمن را ایں دیو بکنارِ آں دیو و آں دیو بکنارِ ایں دیو بلعب وبازی می انداختند۔ ناگاہ آں برہمن درمیانِ سرچشمہ غلطیدہ فرو رفت وعالمی دید فسیح ووسیع کہ بالائی

[1] راکھشس قسمی است از دیواں۔ [2] سہ کاران۔ یعنی برہما وشن ومہیشر۔ [3] خوراک۔

عالیشاں بارگاہی بادشاہی بر تخت نشستہ حکومت می کرد۔ و برہمن پیش او دست بستہ رفتہ احوالِ خود از تطاولِ[1] دیواں وکثرتِ برف و باراں و از حیرانی و پریشانی نوعِ انسان در پیشِ او بیان ساخت۔ و بادشاہ کہ فی الحقیقت خود نیلہ ناگ بود آں برہمن را بنا بر رحم و انصاف در پیش خود تقرب دادہ وکتابِ نیلہ مت پوراں از خود تصنیف کردہ باو بخشید و وصیّت نمود کہ دیواں و راکھشساں را مطابق عملِ کتاب بر مکاناتِ متبرکہ کہ مفصّلاً مرقوم است نذر و خیرات دادہ باشند۔ و بر وظائف و رقیہ ہا مداومت و مواظبت نمایند و در پوزش و پرستشِ آفریدگار اوقات بسر رسانند تا کہ از فساد دیواں و راکھشساں وکثرتِ برف و باراں محفوظ خواہند ماند۔

انگاہ در موسمِ بہار آں برہمنِ خجستہ اطوار بر کنار چشمہ سار رسانید و اوّلِ بہار مرد ماں از ہندوستاں آمدہ بر زندگانی آں برہمن ناتوان حیراں ماندند و از زبانِ او حقیقتِ حال شنیدہ وکتابِ نیکفال دیدہ آنرا در پیشِ افسرِ خود دریا دیو گذرانیدند و شادمانیہا کردند۔ پس اناں بفرمانِ دریا دیو براں کتاب عمل می نمودند تا کہ از شرورِ دیواں و راکھشساں و از کثرتِ برف و باراں در امان بدیں داں محفوظ ماندند و در زمستان و تابستاں میانِ ایں بوستاں بود و باش خود اختیار نمودند۔

پس بکثرتِ توالد و تناسُل دہاتِ موفور آباد شدہ اکابرانِ دہ جابجا حکمرانی می کردند تا وقتیکہ مرد ماں را استعداد سرکشی و تغلّب ہم رسید و از افسراں

[1] ظلم و تعدی۔

دہات ہر کسے چند چند قریہ در تصرف خود گرفتہ بر سر بلند یہا و تنگنا ہا سر موقع قلعہ ہا تیار کردہ کوٹ نام نہادند۔ انگاہ در تمامی ملک کوٹہ راج معمول شد۔ ازانجملہ نامہای بعضے کوٹ ہا تاحال مشہور است۔ چنانچہ اندر کوٹ و زینہ کوٹ و شیرہ کوٹ و سودرہ کوٹ و سیالکوٹ و ددر کوٹ و پٹہ کوٹ وغیرہ۔ درآنزمان افسران کوٹ راسنز می گفتند۔ و در ملک کشمیر مدتے مدید کوٹہ راج معمول بود۔ انگاہ بعضے کوٹہ راج بر بعضیہا غلبہ کردند و بنطاول و تاراج و جدال و قتال باہمدیگر خونریزی ہا نمودند۔ فرد

گر نباشد لقوم حاکم و دیں بکدگر را خورند ہم از کیں

چونکہ مردماں از فتنہ و فساد و بغی و عناد عاجز آمدند بعضی کوٹہ راجہ ہائے مغلوب و منکوب رجوع براجۂ جموں داشتند و برای انتظام مہام سلطنت حصۂ ششم خراج شاہی باو مقرر کردند و پسرش مسمّی بہ دیاکرن با فوج گراں ہمراہ آوردند۔ وی قلع و قمع سرکشاں نمودہ دریں دیار سلطنت و حکومت قائم کرد۔ گویند تا عرصۂ شش صد و پنجاہ و سہ سال، پنجاہ و پنج کس از اولاد راجۂ جموں بطناً بعد بطن در خطۂ کشمیر بکمال استقلال حکومت می کردند۔

امّا تشریح حکومت ایں قوم و توضیح اسامی آنہا از مؤرخان زمانہ ہیچکسے ضبط تحریر ننمود۔ گویند آخریں راجہ ہائے ایں طبقہ مسمّی راجہ سو مدت بود کہ در معرکۂ کوروان و پانڈوان در جنگ مہابارت با شصت ہزار سوار جرّار زیر تیغ آمدہ لوای حکومت ایں دیار بر زمین افتاد۔ انگاہ باتفاق اعیانِ سلطنت آدگونند بر مسند راجگی جلوس نمود فقط۔

(۱) راجہ آدگونند۔ باستصواب اعیانِ ملک پیش از کلجوگ بیست سال بر حکومت کشمیر سرفرازی یافت۔ و بقولِ بعضے مؤرّخاں از قوم راجہای جمّول بود۔ و بعضی او را از احفاد راجہ متھرا میدانند۔ وی چراغ سلطنت را بحُسن انتظام فروغ داده ایّام حکومت بخوشنودی گذرانید۔

درآنزمان میانِ قلمرو ہندوستان جراسند راجہ متھرا بود وی بمقابلۂ سری کرشن جی لوای مخالفت و محاربت افراشتہ خونریزی ہا کردند۔ و آدگونند کہ رشتہ دار جراسند بود با فوج گراں برای معاونت او برلبِ دریای جمنا رفتہ بالشکر سری کشن بجنگ پیوست و بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار دلاورانِ فوج آدگونند بالِ ہمّت فروگذاشتہ مفرور شدند۔ و آدگونند خود داد شجاعت و مردانگی داده عاقبت از دستِ بلبهدرجی برادر سری کشن کشتہ شد۔ و مدّتِ ہفده سال بحکومت گذرانید۔

(۲) راجہ دمودر۔ بعد انتقالِ پدر باتّفاقِ اعیانِ کشمیر پیش از کلجوگ سہ سال تاج راجگی بر سر داده بعدل و احسان و رعیّت پروری عامل شد و از تسلّط و تغلّبِ خود اکثر راجہ ہا در چاہِ مذلّت انداخت۔

دراں ایّام اشتہار عروسی دختر راجہ قندہار در بلاد و امصار مشتہر گشتہ[۱] راجہای اطراف بخواہش سوئمبر در انجا حاضر شدند۔ سری کشن ہم بدانسو نہضت[۲] فرمود

[۱] در زمانِ سابق راجہای ہندوستان را چوں دختر بحدّ بلوغ میرسید در ملکِ ہند اشتہار داده تمامی راجہ زادہا درآنجا جمع میشدند کسے را دختر پسند خاطر میکرد ہمراه او عقد مواصلت او منعقد می ساختند و این فعل را جشن سوئمبری می گفتند۔ [۲] روانگی۔

دامودر که همیشه در انتقام قاتلانِ پدر متردّد همی بود باستماع خبر نجواهش قصاص پدر بجانب قندهار رهسپر شده با سری کشن بمحاربه و مقاتله پیوست۔ عاقبت از دستِ سری کشن کشته شد رانی او جشومتی که حامله بود بامر سری کشن بحکومت رسید۔ سلطنتِ دامودر سیزده سال بود۔

(۳) **جشومتی رانی**۔ در ۱۰ک بر سریر کامگاری جلوس کرده در سرانجام مهام شهریاری کارهای مردانه نمود۔ چونکه از راجه دامودر حامله بود لبعد انقضای ایّام معهود بال گوننداز و متولّد شد۔ حکومتِ او پانزده سال بود۔

(۴) **بال گونند**۔ بمشورهٔ اعیانِ سلطنت در ۲۵ک بعد بلوغ بحکومت مسلط گشته چندی در رتق و فتق[1] سلطنت به نیکنامی گذرانید۔ عاقبت از دستِ هرن دیو کشته شد۔ حکومتِ او چهل سال بود۔

اورنگِ دوم در ذکرِ پانڈوال

ملّا احمد در دیباچهٔ وقائع کشمیر رقمطراز است که این قلیل البضاعت بعد فراغت ترجمهٔ مهابارت از حضور لامع النور ظلّ الٰهی کج کلاه دارای دادگر رعیّت پرور حامی دین متین سلطان زین العابدین انار الله برهانه مأمور شد بخصوص ترجمهٔ تواریخ راجه های کشمیر حرسه الله تعالی عن الآفات التدمیر بنفاذ فرمان لازم الاذعان سعی بلیغ کرده در تفحص و تجسس پورانها[2]

---

[1] کشاد و بست۔ [2] پوران نام کتابهای مذهبی و علمی اهل هنود است که بزبان سنسکرت تصنیف شده باشد و کتب تواریخ هم بایں اسم مشهور است۔

[3] ترنگینی بمعنی بحر ترف و دراذه ترنگینی بمعنی دریائے حالات راجه ها۔

و ترنگینی ہای مؤرخانِ عہد دیرین کہ زیادہ از پانزدہ جلد مسموع بود لا محالہ بجادثۂ استیلای ذوالجو و بباعثِ تغلّب دارای بت شکن کتابہای دیرینۂ اہل ہنود بالکلیہ نابود و مفقود شدہ بود و بکمال تفتیش وصول شد ہمگی راجہ ترنگینی کلہن پنڈت و کھیمہ اندر و چھولاکر و پدمہ مہر۔ از آنجملہ بعلّتِ اغراق[1] مفید نگشت نسخہ کھیمہ اندر۔ امّا ترجمہ راجہ ترنگینی وغیرہ بمنّہ و کرمہ فی الفور باختتام انجامید۔ انگاہ بعد انقضای عرصۂ چند سال دستیاب گشت۔ بتوجہ پیرجا پنڈت چند اجزای تاریخ دیرینہ مصنّفۂ پنڈت رتناکر کہ بہ اوراق توز مرقوم بود عند المطالعہ یافتہ شد۔ از متنِ آں احوالِ سی و پنج کس از راجہای اوایلِ کلجوگ وغیرہ کہ پنڈت کلہن بعدم وثوق اخبار و نایابی این نسخہ در مجبرۂ تعویق و تعطیل انداختہ بود۔ بفرمانِ گیہانِ زمان افزایش نسخۂ رتناکر در متنِ ترجمۂ خود ملحق کردہ تکمیل و ترتیب آں باعثِ مسرّتِ اخبار روزگار گردید فقط۔ نامہ نگار[2] مطابق ترجمۂ صاحب وقائع کشمیر در ایراد احوالِ راجہای متروکۂ کلہن پنڈت شروع نمود۔ کہ تا زمانِ گونند ثانی بہ توفق آں ہمگی تحریر ادت۔

(۱) راجہ ہرن دیو۔ پسر دوم راجہ بر بخہت کہ از نسلِ پانڈوان بود با برادر خود جنمہ جی علمِ مخالفت برداشت۔ چوں در مقابلۂ او تاب مقاومت نیاورد با جمعی از معاونان خود در کوہستانِ جمبیہ متواری شد و از مغارۂ کوہی فقیری یافت کہ از تلذذاتِ نفسانی دست باز داشتہ بیادِ خالقِ جاودانی بی خور و خواب شاغل ہمی بود۔ راجۂ مغرور کہ از جورِ زمانہ مقہور شدہ بود بقدمبوسی آں عابد مرتاض ممتاز گشت و در انجا اوقاتِ نحوس خود در قلق و اضطراب بسر می برد۔

روزی فقیر کامل از حسن خدماتِ او خوشدل شدہ از مژدۂ کامرانی و نوید

---

[1] مبالغۂ از حد۔ [2] مصنّف۔

جہانبانی کشمیر خاطر او مسرور ساخت وہرن دیو بر گفتار او اعتبار کردہ از راہِ کوہستانِ شرقی با جمعی از معاونانِ خود بجانبِ کشمیر نہضت کرد و در عسکر بال گوند رتبۂ ملازمت حاصل نمود و بسعادتِ ازلی و لیاقتِ جبلّی بر عہدۂ وزارت و وکالت راجہ مدار الملک شد۔ و اُمراو افسرانِ عسکر بداد و دہش مطیع و منقاد خود نمود۔ و بوقت فرصت بالِ گوند از دستِ متعلقانِ خود بقتل آورد۔

انگاہ بیاوری بخت و معاونت ارکانِ مملکت دارای دولت و مالک سلطنت شد۔ و از جود و سخا و بذل و عطا خاطر ہمگناں بدست آوردہ در رعیّت پروری و مرحمت گستری لوای سروری افراخت۔ و اطراف را ضبط و ربط نمودہ از آبادی ملک و رعیّت جمعیت حاصل کرد و ذخایر و عساکر موفور بہم رسانید۔ عرصۂ سی سال حکمرانی کردہ جہانِ فانی را پدرود نمود۔

(۲) راجہ رام دیو۔ در ۹۵ لکہ بجای پدر علمِ حکومت افراختہ در رتق و فتق سلطنت و ضبط و ربط مملکت ساعی شد۔ و بوفور احسان با رعای خود حصّۂ دہم خراج شاہی معیّن کرد و بر کرہ پوہ مٹن بابل نام شہری در غایت وسعت و فسحت کہ تعداد عمارات آں یازدہ لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ و بتخانۂ مارتانڈی شو کہ ہنوز یادگار است از سنگ ہای ثقیل و شفاف و رونما و منقّش و منبّت کار در غایت متانت و استواری زیادہ از پنجاہ درعہ بلند افراخت کہ بجای توصّل سنگہا و درزہای معمولی بنظر تامّل کسی نمیدید گویا از یک قطعۂ سنگ مخلوق بود۔ و بعضی سنگہا زیادہ از سہ چہار درعہ طویل و عریض است این وقت اگر ہزار کس جمع شود آں سنگ متحرک نتواند شد۔ و بیرون احاطۂ وسیع

آں دیوار رفیع باحجار گراں یا ایواں دار که در پیش طاق رواق آں قطار ستونهای احجار از چار سو یکصد و بیست جفت پهلو دار بغایت شفاف و منقش و ملمع بطلا آراسته بود بر جادۂ روزگار یادگار گذاشت۔ الحق اینچنیں تعمیر متین و دلنشین در روی زمین کمتر خواهد بود۔ و از کوهستان دهین یاده نهر آب آورده طراوت و نضارت شهر بحدی ساخت که نظیر آں در ربع مسکون امکان نبود۔

چوں برای تسخیر ممالک لوای عزیمت افراشت بعد تسخیر پنجاب و کابل و ملتان بطرف مارواڑ نهضت کرد و آں ولایت از تصرف کچهواهه بر آورده دختران سرداران آں قوم در حرم خویش داخل ساخت۔ بعد ازاں بولایت لکهنو رفته متصرف شد حکومت انجا به برادرزادۂ خود بخشید۔ از انجا مال غنیمت بسیار آورد۔ پس از سه سال بملک قنوج رفت و در انجا دو سال توقف کرده بجانب مالوه لشکر کشید و بجوزۂ تصرف در آورد و قصبه جات بسیار آباد ساخت و قلعۂ نرور را مرمت کرد دختران راجۂ بیجانگر و دختر شیوه رای بعقد در آورده دو سال		در کونده واره بسر برد اکثر زمینداران عمده نابود ساخت۔ بعد ازاں بکوهستان سوالک بر آمده جمیع رایان آنجد و د باجگذار نمود و بازا جه کمایوں جنگ کرده مغلوب ساخت۔ عاقبت دخترش گرفته ملک بوی مسلم شد۔ از انجا عنان عزیمت بجانب نگرکوٹ معطوف داشت و آں ولایت را غارت کرده در نهنکوٹ رسید۔ از انجا بطواف بتخانۂ درگا رفت راجۂ انجا تحائف گذرانید۔ و دختر راجۂ نگرکوٹ به پسر خود نامزد ساخت از انجا بجانب قلعۂ جموں رفت راجۂ انجا فروتنی نکرده بجنگ پیش آمد عاقبت منهزم

شده قلعه مفتوح گشت وخلق کثیر اسیر آورد و اموال و اسباب وافر دریافت.
ازانجا بجانب کشمیر رجعت کرده بعد دو سال باز بجانب هند نهضت ساخت.
واز ملتان در میان سفاین ناحدود بنگاله وکنار دریای شور سیر فرموده
قریب پانصد راجه با جگذار گردانید. و عالم عالم دُر و جواهر و مال و اقبال
بدست آورد و براه قنوج رجعت کرده بکشمیر رسید جشنی عظیم ترتیب داد.
مردان شجاع را نواخته ثلث غنیمت بخلق قسمت فرمود.

باتّفاق اہل ہند مثل رام دیو راجه عظیم الشّان کسی نبود مدّت
العُمر خود سه صد هزار ماده گاو ال خیرات بخشید. و خدمت فقرا و ساد هوان
بسیار میکرد. و در بذل و ایثار آنها داد جوانمردی میداد.

قف. مارو سوامی و مارو سوامی دو فقیر کامل از بلاد سلهٹ[1]
با او ملاقی شده بود که در تسخیر ممالک همواره برای معاونت و امداد همراه او
میرفتند. و بکمالات باطنی در میان مجلس ناگاه غایب می شدند و باز خود را
ظاهر میکردند. مدّتها بخوردن و خوابیدن و دیدن رغبت نمی کردند. و
مردمان ایشا نرا دیوتا یعنی ملک سیرت میدانستند.

راجه عرصۂ شصت و نه سال طبل حکومت نواخته فرزند خود جانشین ساخت.
وخود را پوست آهو پوشیده در مندر پاربتی شود که بر چشمۂ بهون آباد کرده بود
با مرشدان خود ده سال مصاحبت و موانست نمود. انگاه از مندر مذکور هر سه
کس غایب شدند و با کالبد عنصری از دار دنیا درگذشتند.

[1] سلهٹ (بنگال)

(۴۳) راجه بیاسد یو - در ۱۶۴ لکه سنه تخت و تاج را از شوکت و سطوت رواج داده مثل پدر عادل و باذل و عاقل خبیر بود - واز اطرافِ هند بید خواناں طلبانیده علوم عربیه را رواج داد و جابجا مدرسه ها بنا نمود - و در پرداختن سپاه و رعیت همیشه مشغول می بود و از عدل و احسان و بذل و امتنان ملک را خضارت و نضارت بخشید - نهر آبیکه پدرش در میانِ شهر بابل جاری کرده بود و در موسمِ زمستان بباعثِ یخ بندی مسدود میگشت راجه برای رفاه مردم در میانِ شهر حوضی وسیع و عمیق که از چهار سو نردبانِ سنگیں افراخته بود آباد نمود - که از فیض جاری آں اهل شهر بهره ور میشدند - انگاه برای دیدنِ معابد هند تنها بلباسِ فقیری بر آمده لکها صرف نمود - و دراں ایام راجه جیونت شهریار مارواڑ اشتهار سوئمبر دختر خود موسوم به کلاون داده بود - بیاسد یو تنها بر موقع جشن حاضر شده عروس او را از دور دیده پسند خاطر نمود و عقد مواصلت بسته با ساز و سامانِ فراواں در کشمیر رسید - و یکهزار پیکر مهادیو از طلا و نقره و نود و نه هزار عدد سالگرام از هندوستان همراه آورده در بتخانهٔ مارتانڈی شور وغیره بتخانه ها برای پرستش موجود داشت - و پنجاه و شش سال حکومت کرده درگذشت -

(۴۴) راجه درنا - بعد وفاتِ پدر در ۲۲۰ لکه سنه اورنگ سلطنت را رونق بخشیده رتق و فتق سلطنت بکامِ دل نمود و بلباسِ حقیر سرِ دروازهٔ بتخانهٔ پدرِ خود می نشسته از صبح تا شام دادرسی مظلوماں میساخت - و بر موقع عدالت دو فلوس ملزم را جرمانه میکرد و سرِ موئی بکسی آزار نمیداد - و برای سیاستِ ظالماں در پیشگاه خود شکنجه استاده کرده بود که در عمر خود همگی یک کس را در شکنجه کشید

و راجه گوشت جانداران گاهی نمی خورد و پرستش اصنام نمیکرد. می گفت که از کردهٔ پرستش دادرسی افضل است. و دوکانداران دوکانات بغیر قفل واگذاشته بخانه میرفتند. و در زمان او مردمان مانند پسر در کنار مادر آسوده ماندند و رانی او مارگی دیوی بتخانهٔ مارگی شوری در موضع کوٹھیر آباد ساخت. پنجاه و هشت سال حکمرانی کرده انتقال نمود.

(۵) راجه سهم دیو. بجای پدر در ۲۷۸گ خلعت حکومت در بر کرده بجود و احسان فراوان عالمیانرا دلخوش ساخت. و عمر عزیز خود در ریاضات شاقه و پرستش اصنام بسر برد. و مدت العمر گوشت جانداران بر خود حرام کرده آبادی دهات و عمارات منادر از حد نمود. موضع سهم پور آباد کردهٔ اوست. و در سطح اندرون کشمیر مردمانرا گنجایش آبادی نمانده بر قلال جبال بود و باش اختیار نمودند.

و ناگاه عموزادهٔ او بر دختر زمینداری گرفتار گشته جبراً دست بدامن او انداخت و راجه داد که آن بکر بسیر را از جان گذرانید و مادر او ازین غصه جا ناه برشمشان[1] او رفته خود را در آتش بسوزانید. راجه بصدمهٔ این واقعه تا چهار روز بدرد جانسوز مبتلا بوده انتقال نمود. حکومت او پنجاه و چهار سال می نگارند.

(۶) راجه گوپال چند. بر مسند حکومت پدر در ۳۳۲ک جلوس نمود و بصعوبت امراض بدنی و ضعف قوای انتظام مهام مملکت بکام دل نتوانست کرد. و شنوپال که وزیر باتدبیر او بود پرداخت ملک و رعایا می ساخت. در آنزمان راجه ختن بر قلمرو کاشغر لشکر کشیده قبضه نمود و حاکم آنجا خسر پورهٔ گوپال دیو بود

[1] جائے که در آنجا هنود مردگان خود را می سوزانند.

بقتل رسانید۔ پس سشتو پال با فوج گران بمقابلۂ او سبقت کردہ بر کوہ لونگ محاربہ و مقاتلۂ فریقین روی داد و فوج سشتو پال را درمیان حضیض درۂ کوہ معسکر بود و از تیغ کوہ گولہ ہای سنگ بید رنگ می غلطید و لشکر سشتو پال بغیر جنگ در چنگ نہنگ اجل افتادہ ضائع شد و بوقوع این واقعہ گوپال دیو را دستہ پا شکستہ بآزار جگر انتقال نمود۔ حکومت او سیزدہ سال و سہ ماہ بود۔

(۷) راجہ وزیانند۔ برادر گوپال چند در ۳۴۵ھ تاج شاہی بر سر نہاد بعد رتق و فتق سلطنت بہمراہی پنجاہ ہزار سوار جرار و یک لک پیادہ بجانب کاشغر یلغار نمود۔ و با راجۂ ختن جنگہای عظیم بکار برد و بیاوری بخت کاشغر و ختن را قبضہ کرد۔ و در حالت صلح دختر راجۂ ختن سمرن رانی در عقد آورد و حکومت ختن بوی باز داشتہ رجعت نمود۔

و در ضبط و ربط اطراف و عدل و انصاف مثل پدر توفیق یافت۔ و بمقام بیجبارہ بتخانۂ وزیہ ایشری بکمال متانت و سنگینی و رنگینی سہ صد درعہ مرتفع ساخت و درمیان آن گاوی نر و مقناطیس بالطلسم دیگر معلق استادہ بود کہ کالبد او از فلزات صنعت کردہ بودند و دہ لک اشرفی در تلمیع آن بتخانہ صرف شدہ بود۔ حکومت او بیست و پنج سال۔

(۸) راجہ سوکھ دیو۔ فرزند گوپال چند در ۳۷۰ھ عروس سلطنت در بر گرفتہ ہموارہ در عیش و عشرت و سیر و شکار مصروف ماند و زمام اختیار ملک داری در دست امانت پسر دیا نند نہادہ در تمشیت انتظام ملک سستی پذیرفت چنانچہ حدود پنجاب را راجہ جیترانھ والی دہلی متصرف شد۔ و ممالک ترکستان از دست

رفت و ذخایر و عساکر تخفیف یافت۔

پس راما نند از روی بغاوت و خیرہ سری سوکھہ دیو را در کوہستانِ امرناتھ بر موقع شکار گرفتار نمودہ در آبِ لمبودری غرق کردہ از جاں گذرانید و خود بکمال استقلال بر مسند شاہی جلوس نمود۔ حکومت سوکھہ دیو چہل و چہار سال بود۔

۹ راجہ راما نند۔ در ۲۱۴۱ھ بر تخت شوکت نشستہ مضافات کشمیر را ضبط و ربط فرمود و راجہ جمّوں را تدارک واقعی کردہ نگرکوٹ فتح نمود۔ و رعایا را خراج شاہی حصّہ پنجم مقرر ساخت و اکثر خیرہ سراں از تیغ گذرانید۔ و در ربط و کتا[...] ملک ہمّت گماشتہ بندگانِ خدا را دلخوش ساخت۔ حکومتش پنجاہ و ہفت سال بود۔

(۱۰) راجہ سندیمان۔ جانشین پدر شدہ در ۲۱۷۱ھ عروس مملکت بعدل و[...] رافت آراست۔ و زیر دامن کوہستان شمالی سندمت نگر نام شہری وسیع آباد نمود کہ دریای بہت[1] میانِ آں جاری بود و بر لب دریا عمارات رفیع و کوشکہای منیع معمور ساخت۔ و لبست و یک بتخانہ سنگین احداث نمود۔ از آنجملہ بتخانۂ مہا دیو در غایت متانت و رفعت افراشت و در ضمن آں سہ صد پیکر مہا دیو از طلا و نقرہ موجود داشت۔ از آنجملہ دو پیکر مرصّع کار اعجوبۂ روزگار بود۔ و بتخانۂ زیشٹی شور کہ بر کوہ سلیمان واقع است از اعمال حسنہ یادگار نہادہ۔

پس با فوج گراں عزمیت ہندوستاں کردہ تا قنوج فتح نمود۔ بعد دیدنِ مقامات و معابد ہندوستاں بجانب کابل و قندہار یلغار ساخت۔ و راجۂ قندہار در پناہ آمدہ دختر خود پارتی دیوی پیش کش نمود۔ از انجا مراجعت کردہ در میانِ دریای اٹھک[2] کشتی

[1] دریای جہلم۔ [2] اٹک۔

غرق شده پاروتی طعمۂ نهنگ اجل گشت و راجه نهایت منغص و مغموم ماند۔ پس راجه فرزند دختر دوم خود که از اولی جمیل بود فرستاده خاطر او خرسند نمود۔ حکومت او شصت و پنج سال بود۔

(۱۱) راجه مرهن دیو و کامن دیو۔ بعد وفات پدر مرهن دیو در ۵۳۶ھ افسر حکومت بر سر نهاده برادر خورد کامن دیو را رتبۂ وزارت بخشید۔ و بعد چندی از روی فساد و عناد هر دو مخالف یکدیگر شده در معرکۂ جنگ و جدل پیوستند۔ اعیان ملک درمیان آمده قلمرو کشمیر را دو حصّه کردند۔ حصّۂ شرقی را مرهن دیو قابض گشت۔ و حصّۂ شمالی را کامن دیو متصرف شد۔ مرهن موضع مرهامه آباد ساخت و در انجا بتخانۂ رفیع ترصیص نمود۔ و خلق خدا را بعدل و احسان و بذل فراوان دلخوش کرد۔ کامن پای تخت خود در ستدمت نگر انداخته در جور و تعدی رعایا مستعد گشت و بندگان خدا را بسیار رنجانید چنانچه اکثر مردم جلای وطن کرده در حکومت مرهن راجه آسودند۔

همدران زمان ستارۂ دُم دار طلوع کرده شبانه مانند بدر کامل تابش میداد۔ همدران سال بارش و باران بکثرت بارید و بمقام چکدر ماری عظیم الجثه از آسمان غلطید و دو روز متحرک بود و تا یک سال لاشۂ او ضایع نه گشت۔ اندران وقت حصّۂ بالا را مرهن راج و حصّۂ پائین را کامن راج می گفتند۔ رفته رفته بمراج و کامراج شهرت یافت۔ مرهن پنجاه و پنج سال حکومت۔

(۱۲) راجه چندر دیو۔ در ۵۹۱ھ بعد وفات پدر کامن دیو بطلسم گرفتار کرده از تیغ گذرانید و درگهه دیو فرزند او محبوس داشت۔ پس باستقلال تمام شب و روز مخمور عیش و سرور مانده در غرور و پرداخت رعایا قصور نمود۔ سه صد و شصت

زن در عقد داشت و ایّام سال تمام بملاعبت هر یک بسر می برد۔ حکومتش پنجاه دو سال بود۔

(۱۳)، راجه آنند برادر چندر دیو در ۶۴۳ھ خلعت راجگی در بر کرده علم تجبّر افراشت۔ نهایت سفّاک و بیباک بود و بر خلاف برادر سیاست کرده هزارها مردم بدار کشید۔ و بیست و هشت سال حکمرانی کرده درگذشت۔

(۱۴)، راجه درپنا دیو بعد وفات پدر در ۶۷۱ھ تاج راجگی بر سر نهاده رعیّت پروری و دادگستری شیوهٔ خود نمود۔ و در موضع شار تبخانه جوالامکهی معمور ساخت۔
قف۔ گویند راجه بسیار دلاور و جرّار بود۔ روزی بر سر راه سنگے دید که زیاده از یک صد من ثقیل بود و از دست چپ بر داشته یکسو گذاشت۔
عاقبت برادرش هر نام دیو باغی شده فریقین در جنگ و جدل خونها ریختند ناگاه تیری در چشم درپنا دیو رسیده از جان درگذشت۔ حکومت او پنجاه و یک سال بود۔

(۱۵)، راجه هر نام دیو در ۷۲۲ھ کوس حکومت نواخته همیشه در شغل نای و نوش و عشرت و عیش مشغول همی بود۔ و باغات انگور جا بجا غرس کرده خانه بخانه خمخانه ها احداث نمود و اعلیٰ و ادنیٰ بنوشیدن خمر مایل ساخت۔ و در صحن دولتخانهٔ او از شراب حوضی مملو بود که عموماً ازان شراب می نوشیدند و در حالت نشهٔ شراب سخت سیاست میکرد و زن های مردمان بزور میگرفت۔
عاقبت دُرگا نام سپه سالار او از روی شوربختی خود رایت مخالفت بر داشته باهمدیگر بحرب و ضرب پیوستند و انهار خون جاری کردند۔ آخر دُرگا غلبه کرده دولتخانه

شاہی را آتش کشید و شہر بابل را ایک حصہ بسوزانید۔ پس از اہل شہر لک نامردم جمع گشتہ بر فوج دُرگا ریختند و کالبد او را بزخم تیر و شمشیر ریزریز کردہ عسکرش تباہ نمودند۔ موجب آں ہر نام نسبت رعایا خراج دو سال معاف ساخت۔ و بعد چند ماہ رنگو بچہ دُرگا با جمعی از اوباش کنگاش نمودہ راجہ نامور بقصاص پدر در شکارگاہ جنگل شکار اجل کرد۔ و حکومت راجہ سی و نہ سال بود۔

(۱۶) راجہ سُلکن دیو بخلافت پدر در ۷۶۱ھ افسر ایالت بر سر دادہ شب و روز در عیش و طرب و لہو و لعب مصروف ہمی بود لیکن عدل و داد منصفانہ میکرد۔ و در میان ہفتہ روز شنبہ انتظام امور ملکی و نصفت و سیاست میکرد و شش روز در عیش و کامرانی بسر می برد۔ بیست و ہشت سال حکومت کردہ درگذشت۔

(۱۷) راجہ سینادت در ۷۸۹ھ افسر پدر بر سر نہادہ در حمق و رعونت نادرۂ روزگار بود۔ روزی آئینہ در دست گرفتہ مشاہدۂ جمالِ خود میساخت و زنش بالای دوش سر نہادہ عکس او در میانِ آئینہ ظاہر گشت۔ بنابراں راجہ بر وی عتاب کردہ کہ ترا با شخص آئینہ اُلفت خواہد بود فی الحال بینی او قطع نمود۔ میگویند کہ وزیر خود را فرمان داد کہ برای من حورِ بہشت باید بود وزیر مجبور شدہ دختری خوب لوی و پاکیزہ بزیور و لباس آراستہ حاضر ساخت کہ ایں دختر داروغۂ بہشت است کرور دینار کابین میخواہد۔ راجہ فی الحال کرور دینار با و بخشید و انتظام امور مملکت وزیر بکامِ دل می ساخت و راجہ نقشۂ دیوار بود۔ ہفدہ سال حکومت کردہ انتقال نمود۔

(۱۸) راجہ منگلادت در ۸۰۶ھ برادر خود را در شبستان قتل کردہ

باعانتِ اعیانِ مُلک تاجِ حکومت بر سر داد۔ و در ترقی باغات انگور کوشش بسیار نمود که در هر خانه خمخانه ها احداث کرده ترقی شراب بحدّی رسانید که از آمدنی شراب لکها جمع خزینه می شد۔ و شغل ساز و سرود گاهی از دست نمیداد۔ قمار بازی بحدّی رواج یافت که اعلیٰ و ادنیٰ بدان اشتغال میداشتند۔ و در زمان حکومتش دودی در هوا پیدا شده از آنجمله آن بسیار مردم از جهان در گذشتند و مدّتِ حکومتش سی و نه سال بود۔

(۱۹) راجه کهیمه اندره در ۸۲۵ لہ بر مسندِ حکومتِ پدر جلوس کرده بعد ضبط و ربط اطراف بعیش و عشرت مایل گشت و در سیر و شکار شوق بسیار میداشت۔

قف۔ گویند افسونی آموخته بود که بزور افسون در خانه هائ مردم درآمده کسی او را نمیدید و بازنهائ بیگانه فعلِ فاحشه را فاعل گشته روی خود سیاه می ساخت۔ روزی در خانۂ دُرنا وزیر درآمده با عورت او مباشرت نمود و در انجا انگشترینِ زرّین از دستِ او افتاده نزد وزیر رسید۔ و وزیر انگشترین او بشناخته آتش کینه در کانونِ سینۂ او مشتعل گشت و شبانگاه راجۂ مذکور را از دستِ ملازمانِ خود بقتل رسانید۔ و شصت و شش سال در عدل و داد نصفت گذرانید۔

(۲۰) راجه بهیمه سین در ۹۱۱ لہ باعانت اعیانِ مملکت بر مسند حکومت پدر جلوس نمود۔ نهایت شجاع و دلاور بود و در سفاکی و بیباکی عدیل نداشت و در فسق و فجور و شراب خوری دقیقۂ نگذاشت۔ و رعایا را در باج و خراج افزائیش کرده بدعاتِ موفور ایجاد نمود۔ و مندر کوٹی شور بر کناره بهت آباد ساخت۔

د موضع سمپور از تعمیرات اوست۔

چوں راجہ خانن قلمرو کاشغر را پیشتر قابض شدہ بود راجہ بہیمہ سین برسر او فوج جرار تعیٔین ساخت چوں بہ کوہ قراقرم رسیدند ہمہ ہا زیر برف غرق شدند واحدی را زندہ نیافتند۔ و در زمانِ او تُرجن نام ساحری از ہند رسید کہ بزور سحر مردمان را در باطن مریض میکرد و ظاہراً بلباسِ طبیبی آمدہ از آں مریض زرہای بسیار میگرفت و باز صحیح میکرد۔ روزی رانیٔ راجہ بسحر مریض ساخت و یکہزار اشرفی از و گرفت شاگرد او ایں سخن افشا کردہ راجہ ساحرِ مذکور بدار کشید۔ قف۔ گویند برسر دار شکل آں نابکار بصورتِ خری متشکل شد۔ و مدّتِ حکومت راجہ شصت و یک سال و ہفت ماہ بود۔

(۲۱) راجہ بیند سین پسرش در ۹۷۲ھ خلعتِ جہانداری در بر کردہ فسق و فجور و قمار و خمار را رواج داد مردمِ عام و خاص بارتکاب افعال شنیعہ چنداں مغرور شدند کہ نامِ خدا فراموش کردند۔ وجاہ و ثروت و آبادی ملک بحدّی رسید کہ ہر احدی دمِ فرعونی میزد و راجہ ہموارہ در عیش و طرب و لہو و لعب مصروف ہمی بود و شورا ندر وزیر انتظامِ سلطنت میساخت۔

عاقبت راجہ از وزیر خود بیدل گشتہ فی الحال از رتبۂ خودش معزول ساخت وزیر سر بشورش آوردہ بمحاربہ و پیکار لشکر راجہ مغلوب کرد۔ عاقبت وزیر از اسپ غلطیدہ در دست راجہ اسیر گشت و راجہ پوست از تنِ او جدا ساخت۔ و نیز راجۂ نگرکوٹ از متابعت راجہ سر پیچیدہ بر موقع محاربہ و مقاتلہ مقتول شد۔ و مدّتِ حکومت راجہ چہل و شش سال بود۔

(۲۲) راجه سندر سین پسرش در ۲۴۰۱ کہ بر تخت راجگی قدم نہاده در فسق و فجور و عیش و سرور سر در گشت۔ بمقتضای اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِهِمْ ابنای عهدش تمام دیو مردمان در فسق و فجور و شراب نوشی و قمار بازی ارتکاب نموده نام خدا بر زبان بنیاوردند۔ و مانند قوم فرعونیان کفران نعمت کرده بخالق حقیقی بغی ورزیدند۔ و در کوچه و بازار بی محابا مثل حیوانات افعال قبیحه میکردند۔
میگویند که شخصی با دختر خود مباشر فعل شنیع شده بود شوهرش در پیش راجه استغاثه نمود راجه مستغیث را بعلت افشای راز حبس کرده ملزم رها نمود۔ داور حقیقی برای نصیحت و آگاهی این قوم شخصی عابد و زاهد و مرتاض از فرقه کوزه گران موسوم به تنده گپت ملهم ساخت که این قوم عنود را بوعظ و نصایح از عصیان و شنائع باز دارد و راه سعادت و هدایت نماید۔ آن کوزه گر بالهام داور گروه شقاوت شعار را بمواعظ بسیار داد و اندرز بیشمار سبیل نجات نموده هیچ یکی نصیحت او بسمع رضا اصغا نکرد۔ بلکه تمسخر و استهزا پیش آمده خاطر او رنجانیدند۔ پس آن سفالگر بالهام داور بر کوهی که آنرا فی الحال کراله سنگر میگویند پناه گرفت و بحکم منتقم حقیقی پاسی از شب گذشته زلزلهٔ سخت بوقوع آمد که بصدمهٔ آن در نفس شهر زمین خسف شده چشمهٔ آبی بجمال جوشش منفجر گشت و آن چشمه را فی الحال ولرناگ میگویند۔ و از جانب باره موله متصل کهاده نیار بصدمهٔ همان زلزله کوه پارهٔ غلطیده راه بر آمد آب مسدود نمود۔ ازین جهت طغیان آب دفعتًا بجوشش آمده آن قوم و آن شهر را در ورطهٔ عقاب و عتاب بیکدم غرق ساخت۔ چنانچه علامات و امارات آن شهر در میان تالاب اولر هنوز موجود است کیفیت

آں در بحث نالاب اولر گفتہ شد۔ حکومت سندرسین چہل و یک سال بود۔

انتباہ۔ مخفی نماند کہ راجہ ہای فرقۂ پانڈوال بیست و دو پشت عرصۂ یکہزار سال دریں ملک حکومت کردند۔ و بشامت کفران نعمت وارتکاب معصیت کہ چند پشت براں اصرار نمودند بغضب الٰہی یکبار تباہ شدند۔ و بعد انقطاع حکومت آنہا در خطۂ کشمیر یکدو ماہ بی استقلالی بود۔ کسانیکہ فراز رفعت و دامنۂ کوہسارہا موجود ماندہ بودند اتفاق کردہ راجۂ لو کہ از قوم راجہ ہای مالوہ در حدود لولاب جاگیردار بود بہ راجگی برداشتہ طوق انقیاد او بگردن انداختند۔

اورنگ سیوم

(۱) راجہ لو باجتماع اعیان ملک در ۱۰۵۹ ق م بر سریر حکمرانی نشستہ بعدل و رفاہ رعایا و خشنودی عموم برایا گوی نیکنامی ربود۔ و اطراف کشمیر را ضبط و ربط ساختہ در ترہیب و تخویف مخالفان بخوبی پرداخت و سرمایۂ زندگانی خود در کامرانی و شادمانی بسر برد۔

و درمیان درۂ لولاب شہر لولو بعمارات کثیر و اسواق و دکاکین دلپذیر معمور ساخت کہ تعداد عمارات آں بقول کلہن پنڈت ہشتاد لک خانہ و بروایت رتناکر ہشتاد ہزار خانہ مشہور است۔ حکومت او شصت سال بود۔

(۲) راجہ کوشی شی پسر راجہ لو در ۱۱۱۹ ق م تاج حکومت بر سر نہادہ موضع[۱] کولر در جاگیر برہمناں بخشید۔ حکومت او ہفدہ سال بود۔

(۳) راجہ خگندر پسرش در ۱۱۳۶ ق م سریر آرا شدہ شہر کاکاپور و کہونہ موہ

---

[۱] واقع در دچھن پارہ۔

که الحال دو موضع هستند برای پای تخت خود آباد ساخت۔ و عرصۂ سی سال حکومت کرده دنیا را پدرود نمود۔

(۴) راجہ سوراندر در ۱۱۶۶ء بجای پدر افسر حکومت برسر نهاده موضع سوند[1] و شورت[2] آباد ساخته به برهمنان بخشید۔

گو سند نرینه فرزندی نداشت الا یک دختر ماه پیکر کتابون نام که بحُسن سیرت و صورت آراسته و از جمیع علوم و فنون پیراسته بود۔ روزی ایرانی سوداگری با جواهرات نفیسه پیش راجه رسید و راجه بعدم وقوف جوهر شناسی با او چندان التفات ننمود۔ چون سوداگر را محرومی افزود خود را در پیش دختر راجه رسانید۔ وی تمامی جواهرات از تاجر خرید کرده بقیمت شایان و انعام فراوان او را بدلخوشی رخصت داد۔

پس سوداگر توصیف و تعریف آن دختر در پیش بهمن اسفندیار که شهریار ایران دیار بود اظهار نمود۔ بهمن بر حُسن و جمال و اطوار و کردار او شیفته شده حکیم طماسپ را بخواهش خواستگاری دختر پیش راجه فرستاد۔ و راجه عهد مواصلت کتابون موجب رضای او با بهمن منعقد کرده با تحائف و نفائس بسیار بهمراهی شیر برادرش که نام او لولو بود در پیش بهمن روانه ساخت و بهمن بکمال شادمانی با انیس جانی داد عیش و کامرانی داده زندگانی بسر میبرد۔ و بعد چند سال از غداری لولو که شیر برادر زنش بود دنیای فانی را پدرود کرده مملکت خود در باخت، عاقبت لولو هم پاداش کردار خود دریافت۔ حکومت راجه چهل و هفت سال بود۔

(۵) راجه گودر که از خاندان دیگر بود در ۱۲۱۳ء افسر فرمانده‌ی برسر داده

---

[1] در پرگنۂ اسلام آباد۔ [2] در پرگنۂ دیوه سر۔

موضع هست هیل[1] و قریهٔ گودهر[2] آباد کرده وقف برہمنان نمود. حکومت او سی و دو سال بود۔

(۶)، راجه سورن پسر او در ۱۲۴۵ق بجای پدر نشسته پرگنهٔ آڈون آباد ساخت. و برای طراوت و خضارت آن جوی سُونه مَن حفر نمود و آثار نیکنامی در رعیّت پروری او تا مدّت بسیار یادگار بود. سی و پنج سال حکومت کرده در گذشت

(۷)، راجه جنگ در ۱۲۸۰ق بجای پدر بر حکومت مقرر شده ایام به نیکنامی بسر برد. و در حدود کامراج دو قریه آباد ساخت یکی رانلوُر. و دوم را باغ زالوُر نام نهاد. و در بذل و عطا وجود و سخا سی و دو سال حکومت کرده در گذشت۔

(۸)، راجه سچی نر در ۱۳۱۲ق خلعت حکومت پدر در بر کرده در رتق و فتق وضبط و ربط بخوبی پرداخت. و موضع شانگس در کوٹهار و قریهٔ شار در پرگنهٔ وهوُ آباد ساخت. و مدّت چهل سال حکومت نمود۔

(۹)، راجه کلگندر برادر زادهٔ سچی نر در ۱۳۵۲ق چار بالش حکومت را رونق بخشید. و بعدل و احسان فراوان همگنان را آسودگی رسانید و در ضبط و ربط مضافات و آئین معاملات قانون دلخواه بعمل آورد. و در حدود کامراج بر کریوهٔ بلند لونگه نام شهری آباد ساخت که تعداد عمارات آن مؤرخان سیزده لک خانه تحریر کرده اند. و از جوی رنبی آره سد بندی نموده میان شهر نهری جاری ساخت۔ و در ضمن شهر بتخانه های بسیار یادگار گذاشت. چهل و پنج سال حکومت کرده وداع نمود۔

(۱۰)، راجه بلدیو در ۱۳۹۷ق جانشین پدر شده در عدل و رافت و سخاوت

[1] در سائر المواضع پائین۔ [2] در پرگنهٔ دیوه سر۔

گوی سعادت برد و موضع بلہ پور آباد ساخت۔

گویند راجہ بھیکہم شہر بار اُجین بود وی برای تسخیر کشمیر فوجی کثیر تعیین نمود۔ و بلدیو بمقابلۂ او برآمدہ غنیم را در محاربت و مبارزت مغلوب ساخت۔ و دختر راجہ موسوم بہ ہیہ مال دیوی بود کہ بر حُسن و جمال او یکی از قوم اُجنہ موسوم بہ ناگی ارجن عاشق شد عاقبت بصد مشقّت با ہمدیگر عقد مواصلت بستہ باز بمفارقت انجامیدند۔ قصّۂ آن پنڈت رتناگر طویل می نگارد ہر کرا خواہش دیدن باشد از متن آن بجوید۔ پنجاہ و سہ سال حکومت راندہ انتقال نمود۔

(۱۱) راجہ نل سین در ۱۴۵۰ ک مملکت پدر را منتظم گشتہ بسیار ظالم و سفاک بود و خلق خدا را بمشقّت و اذیّت رنجانید۔

قف۔ گویند در حکومت خود از نوع انسان یک لک نفر بقتل رسانید۔ نام او بر زبان خاص و عام بموجب سفاکی تا حال مشہور است۔ چہ مردم سفیہ را نل سین میگویند۔ عاقبۃ الامر دو لنخانۂ او را آتش واقع شدہ مع سہ فرزند و عیال خود طعمۂ نہنگ آتش گشت۔ ع

آہ مظلوماں کند فرزند ظالم را کباب

در سفاکی و بیباکی بیست و پنج سال بسر رسانیدہ دنیا فرو گذاشت۔ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَی الظّالِمِیْنَ۔

(۱۲) راجہ گوکرن کہ از قوم راجہ ہای جمّوں بود باتّفاق رؤسا در ۱۴۷۵ ک لوای حکومت افراخت و بندگان خدا را بعدل و انصاف وجود و اعطاف نواختہ اقاصی و ادانی را دلخوش ساخت۔

چوں بخواہش دیدنِ معابد و منادر در ہند رفت راجۂ قنوج بمقابلۂ او لشکر کشیدہ عاقبت صلح نمود۔ پس راجہ در ہر جا طواف تیرتھ ہا کردہ و لک ہا روپیہ خیرات بخشیدہ بعد سہ سال رجعت فرمود۔ و زیر دامنِ کوہ بَرِ دُمَن[1] بیپٹ بتخانۂ شارکا دیوی بکمال رفعت آباد ساخت۔ و موضع برنڈ برای مصرف آں جاگیر گذاشت۔ حکومت او سی و شش سال بود۔

(۱۳) راجہ پرہلاد فرزند او در ۱۵۱۱ھ بر تختِ شوکت جلوس نمود و بر کوہ شیرہ کوٹ[2] بتخانۂ پرتی شور معمور ساخت۔ دُرنا نام فقیری یافت کہ بتربیت او از دنیا منسلی شد۔ و ممبُو نام وزیر خود بر حکومت دنیا مقرر گذاشتہ خود را لباس سنیاسی[3] پوشیدہ حکومت او یازدہ سال۔

(۱۴) راجہ ممبُو در ۱۵۲۲ھ تاج راجگی بر سر دادہ در رعیّت پروری و دادگستری ممتاز بود و بحُسن انتظام خاص و عام را دلخوش ساخت۔ ناگاہ بر زوجۂ عمزادۂ خود کہ اورا لولَری نام بود مفتون گشت و چندی بسوز درون دلخوں بود عاقبت بنالہ و آہ واویلا بر داشت۔

ع

کہ عشق و مشک را نتواں نہفتن

مجنوں وار سر بصحرا دادہ بیخور و خواب در قلق و اضطراب مانند سیماب بیتاب ہمی بود و غزلہای عاشقانہ میخواند و ترانہ ہای دردمندانہ میگفت۔ و شب و روز لولُو لولُو ورد زبان او می بود۔ چنانچہ سرود لولُو و لولَری و ممبُرو مشہور است۔ آخر الامر

۱؎ کوہ ماران۔ ۲؎ شیرہ کوٹ نام سنگرے بابا شکور الدین ریشی در کوہیامہ ست۔ در زمان سابق آنرا بوسنگری می گفتند۔ ۳؎ درویش تارک الدنیا۔

لولری هم آشفتهٔ وی گشته محبوس داشتند تا که بمبور از جاں درگذشت و ہماں لحظه لولری هم جاں داد و در یک شمشان هر دو را بسوزانیدند۔

قف۔ از شمشانِ او ہماں زماں شاخ نی جوشید۔ مدّت حکومتش هشت سال بود۔

(۱۵) راجه پرتاب شیل که از خیل راجه گلگندر بود بعد جنون بمبور باتفاق رای رؤسای شهر در ۱۵۳۰ک دهیم جهانبانی بر سر نهاده عروس مملکت را بعدل و احسان زیب و زینت افزود۔ و پرتاب نگر نام شهری زیر دامنهٔ کوه اُلر آباد نمود۔ و بتخانه پرتاب شور در جهه بون معمور ساخت۔

قف۔ گوبند جادوگر زنی بر راجهٔ مذکور عاشق شده بود او را مثل سنگِ سالگرام[۱] منصوّر کرده در نعلش انداخته از نظر غائب شد۔ حکومت او سی و شش سال بود۔

(۱۶) راجه سنگرام چند پسر پرتاب شیل در ۵۶۶ک تاجدار کشمیر شده موضع سنگرام پور آباد ساخت خلق خدا را بعدل و احساں بنواخت۔ همگی یک سال و چهار ماه حکومت کرده انتقال نمود۔

(۱۷) راجه لارک چند برادر سنگرام در ۵۶۷ک افسر راجگی بر سر داده در تنسیق و تنظیم امور مملکت بی بدل بود۔ و زیر دامنهٔ کوه ونرگنگ در پرگنهٔ لار که واقع است شهری وسیع لارک نگر نام آباد نمود۔ و در میانِ آں از دامنهٔ کوه نهری جاری ساخت

[۱] سالگرام سنگی باشد بیضوی شکل صاف و شفاف و مخطط که از رود خانه گنڈکا ندی می آرند و اهل هنود آنرا پرستش میسازند و بعضی کارشناس سنگ سالگرام از سنگ کلان شکسته همی کشند مانند لعل بدخشاں که درمیانِ سنگ متکوّن باشد

گوبند تصادم و تراکم عمارات چندان بود که از سمتِ شرقی آں بزغالهٔ بر بام عروج کرده تا نهایت غربی آں عبور نمود و از هیچ جا انفصال نبود هنوز بنیاد خانه ها از انجا بنظر می آید و آنجوی لاری که الحال در قصبهٔ لار میگذرد از اعمال اوست سی و یک سال بحکومت گذرانید۔

(۱۸) راجه بیرم چند فرزند او در ۱۵۹۹ ك بر وسادهٔ جهانبانی جلوس نمود شب و روز در عبادات و ریاضات بسر می برد۔

نقل۔ گوبند هر صبح از یک صد تیرت غسل کرده یکصد تنخانه را پوزش می ساخت۔ هر چه در روز از باج و خراج جمع می شد شام بمساکین و غربا قسمت کرده میداد و ذخیرهٔ شب نمیگذاشت۔ یکروز از نذر و خیرات معمولی خود فارغ شده بود برهمنی دست سوال دراز نمود راجه گفت اینوقت مرا معذور دار فردا ترا دلخوش سازم گفت بلکه ترا تا فردا زندگانی نخواهد بود من از که میخواهم راجه خود را بوی حواله کرد و گفت مرا در بازار بفروش برهمن او را در بازار میبرد ناگاه تاجری او را بشناخت و هزار اشرفی داده خرید نمود راجه شب در خانهٔ تاجر مانده فردا هزار اشرفی بوی ارزانی داشت تاجر قبول نکرد و گفت مثل تو راجه خرید کرده ام رایگاں از دست نتوانم داد راجه ده هزار اشرفی بوی بخشید تاجر گفت اگر ده هزار لک خواهی داد منظور ندارم راجه مجبور شده گفت پس چه میخواهی تاجر گفت میخواهم که مدت العمر خود از خانهٔ من نانِ شب تناول خواهی کرد پس حقوق خود بتو خواهم بخشید۔ راجه ازجان قبول نمود و تا سه سال از خانهٔ او نانِ شب تناول میکرد۔ و در عهد او آبادی ملک بدرجهٔ زمانِ اول رسید۔ جهل و پنجسال بحکومت پرداخته

انتقال نمود۔

(۱۹) راجہ ببیکھن پسرش در ۶۴۴ء گہ عروس سلطنت را بزیور معدلت و مرحمت رونق بخشید واز عقل و تدبیر بہرۂ وافر نداشت لیکن زوجۂ او چکرہ رانی بغایت دانا بود کہ انتظامِ مہامِ سلطنت را بہ رای صایب خود آرائش میداد۔

قف۔ میگویند کہ چکرہ رانی تغیّر لباس کردہ شبانہ درمیان شہر دورہ می ساخت شبی از شبہای دیجور دید کہ رکھیشری مرتاض درمیان کتہچی با زوجۂ خود سخنان میکرد زوجہ اش گفت کہ چکرہ رانی بسیار دلاور و دانا ست تعجب کہ شبانہ تغیّر لباس کردہ مانند مرداں شبگردی می سازد۔ ہرگاہ ایں زن مرد و شوہرش زن بودی چہ خوش بودی۔ رکھیشر گفت ہمچناں خواہد شد۔ ہماں وقت چکرہ رانی درخود آثار رجلیت یافتہ درحیرت افتاد و رکھیشر را پابوسی کردہ عجز و ابتہال نمود رکھیشر گفت کہ ایں سخن شدنی بود بر و شوہر ترا علامت نسواں پیدا ست۔ چوں چکرہ رانی بخانہ رسید و شوہر خود بصورت زن دید کیفیت رکھیشر بیاں ساخت راجہ درچاہ غم و اندوہ افتادہ یکماہ مخفی بود عاقبت زہر خوردہ از جاں درگذشت۔ چکرہ رانی لباس سنیاسی پوشیدہ درپیش رکھیشر عمر خود بسر رسانید۔ حکومت راجہ ہفدہ سال بود۔

(۲۰) راجہ بھگونت برادر ببیکھن باعانت چکرہ رانی در ۶۶۱ء گہ لباس فاخرۂ شہریاری پوشیدہ در رتق و فتق سلطنت بخوبی پرداخت۔ سہ نیخانہ[1] آباد ساخت۔ چہاردہ سال بحکومت گذرانید۔

---

[1] کریچ۔ نے خانہ۔

(۲۱) راجہ اشوک کہ از احفاد راجہ سچی نر پسر شکنی بود در ۱۶۷۵ قبل مسیح سریر آرای سلطنت کشمیر شدہ در پرگنۂ کہاہور پارہ شہر سیر بعمارات بلند و کوشکہای دلپسند کہ تعداد آں مؤرخاں شش لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ و حوالی آں قلعۂ شہر پناہ بکمال متانت و استواری افراخت۔ و موضع ہنگلنہ و ہیوت آباد کردہ بہ برہمناں بخشید۔ و مذہب جین یعنی بودہ مذہب کہ تذکرۂ آں در حصۂ اول گذشت برای خود پسندید و در ترویج آں بذل و جاں کوشیدہ احکام آں درین ملک شایع کرد۔ و در قصبۂ بیجبارہ مندرہای سابقہ ویراں نمود و بجای آں بتخانہ ہای مذہب خود بکمال رفعت و سنگینی معمور ساخت۔ و متصل آں مندری دیگر اشوکی شور نام بنیاد نہاد۔ و در موضع ہوکہ لتری[1] و دو ترہ ہیل[2] منادر جین بسیار آباد نمود۔

عاقبت بمخالفت ملیچاں[3] و عدم متابعت آنہا ترک دنیا کردہ زیر دامن کوہ بدشیر بر چشمۂ نراین ناگ بتخانہ بوتی شری آباد ساخت کہ تا حال موجود است۔ و در انجا عمر عزیز خود بسر رسانید۔ و پنجاہ یک سال حکومت کردہ در گذشت۔

(۲۲) راجہ جلوک پسر دوم راجہ اشوک در ۱۶۲۶ ق م لوای حکومت افراختہ مخالفانرا قلع و قمع نمود و در بذل و عطا و سخاوت و دادگستری نیکنامی حاصل کرد و در بسیاری آبادی ملک ہمیشہ ساعی بود۔ و موضع بارہ ولہ و دلار از تعمیرات اوست۔ کلہن پنڈت او را ملک سیرت پنداشتہ بصفات پسندیدہ موصوف

---

[1] در پرگنۂ دنیو ۱۲ [2] در پرگنۂ دنیو ۱۲ [3] ملیچ - دچور و چمار و چنڈال ہر چہار طائفہ بتانرا پرستش نمی سازند۔ و گوشت جانوران خود مردہ میخورند و پس خوردۂ ہر طائفہ حلال میدانند و گوشت سگ و گربہ و شغال وغیرہ می خورند ۱۲

میدارد۔ و پنڈت اوده بہٹ کہ موحّد عصر و یگانۂ دہر بود مُربّی او شد و تعلیم و تلقین او مذہب بہود یکبار ترک داده بر خلاف پدر مذہب شیوه اختیار کرد و پوزش مندروز بہ الیشری و نندہ کیشور بر خود التزام نمود۔ و بزور ریاضات شاقہ و صفای باطن در خرق عادات مشہور روزگار بود۔

قف۔ گویند ہر روز برای پوزش اصنام لاره و بیجباره و باره موله بر ایپال سوار شده میرفت۔ گویند ماری مسخّر کرده بود کہ ہر روز برو سوار شده بہر جا میرسید و حفاظت ماراں بخوبی می ساخت۔ اکثر بتخانہ ہای شیوه بکمال زینت و تکلّف بیار است موجب آں بہوده مذہب را رونقی نگذاشت۔

قف۔ مشہور است کہ عورتی ازو سوال نمود کہ مرا چیزی خیرات بده راجہ گفت ہر چہ میخواہی میدہم۔ پس عورتِ مذکور بصورتِ دیوی متمثّل گشتہ از راجہ گوشت انسان طلب ساخت و راجہ بر قتل کسے راضی نشده خود را باو تسلیم نموده آں عورت بکمال خشنودی او را دعای توفیق عبادت فرمود فقط۔

انگاه راجہ برای تسخیر ممالک عزم جزم کرده از قلمرو ہندوستاں تا قنوج و بہار دیار بسیار در قبضۂ اقتدار در آورد۔ و بقول ترناشک تا قندہار و باختر تسخیر امصار نموده اقتداری و اعتباری بہم رسانید۔ و بعد تسخیر بلاد و اطراف و ضبط و ربط مملکت چوں رجعت کرد جمعی از اہل حرفہ و سوداگر ہمراه آورده در کشمیر آباد ساخت۔ و ثروت و شوکت و جمعیت مُلک بحدّی رسانید کہ خواطر اقاصی و ادانی بسانِ گلدستہ شگفتہ شد۔ و تا زمانِ او در کشمیر انتظام عہده دارانِ مُلکی نبود راجہ برای انتظام مہام مملکت عہده داراں مقرر کرده ہر کسے بر عہدۂ خود متعہّد ساخت

اوّل عہدۂ دیوانی برای انتظام داد وستد ملکی۔ دوم عہدۂ خانسامانی محافظ مداخل و مخازن۔ سوم داروغۂ فورخانہ یعنی محافظ اسلحہ واقمشہ وامتعہ۔ چہارم بخشی برای انتظام افواج۔ پنجم وزارت برای استصواب وطلب مشورت۔ ششم داروغۂ صدر برای تقسیم خیرات ومبرات۔ ہفتم نقیب برای سزادلی وخبرگیری سپاہان و زمینداران۔ مدعا کہ در رسوخ انتظام ملک داری وعدل واحسان و درستی وراستی بی مثل بود۔

گویند گوٹی پند نام دوائی یافتہ بود کہ ازان کیمیا میکرد وعلم سیمیا بخوبی میدانست۔ عاقبت بمقام کپال موچن بر منبع نہر سُون گُل در قصبۂ شوپیان جان بحق تسلیم نمود و زوجۂ او ایشان دیوی یا مرتاض وصاحب ہمت بود وی مانند چہکر وہت مال بنا کردہ مجتاجان بخشید واز شاگرد بیاسدیو نندی پوران را تعلیم کردہ بالتزام عقیدۂ نندی شور مذہب بہود را انکار نمود۔ حکومت راجہ شصت سال بود۔

(۲۳)، راجہ دمودر برادر راجہ جلوک کہ درجمیع صفات پسندیدہ ہمتای او بود در ۲۷۸۶ ک[1] بر تخت شاہی جلوس کردہ خلق خدا را بعدل واحسان آسودگی بخشید وموضع گوڈہ ستہو بنا کردۂ اوست۔ دیر کریوۂ دامودر برای پای تخت خود شہری بعماران کثیر آباد ساخت۔

قف۔ روزی بتقریب شراد[2] برلب دریای بہت برای تغسل میرفت و

---

[1] در پرگنۂ اچھہ ۱۲ [2] شراد۔ باصطلاح اہل ہنود نذری است معین کہ بروز وفاتِ مُردگان خود ادا می سازند ۱۲

سرِ راه دو برہمن از وطعام خواستند راجہ گفت بعد غسل و شراد شمارا سیر خواہم کرد و
آں دو برہمن او را دعای بد کرده صورتش بشکل مار متمثل شده در صحرا پریشاں گشت۔
کیفیت آں در ذکر لوهٔ دامودر مشروحاً گفته شد۔ حکومت راجہ سی و دو سال بود۔

قدوم میمنت لزوم حضرتِ سلیمانؑ در کشمیر

ملّا احمد در ترجمهٔ رتناکر رقمطراز است که بعد مسخ شدنِ دامودر پسرش نندر [۱]
در ۱۸۱۸ کلی بر وسادهٔ حکمرانی جلوس نمود و بعد عرصهٔ چند روز سندیمان نام شخصی
که از بزرگ رکھیشرانِ ملکِ مغرب بود در کشمیر ورود نمود که بزور ریاضاتِ شاقه
از جناب کبریا رتبه یافته بود۔ که دیماں یعنی جنیان او بہو امیر فت۔ و قوم جنیاں
و پرندگاں مطیع فرمانِ او شده بودند و با او ہمراه میرفتند۔

چوں اریکهٔ او مانند شہباز در تمامی حدود کشمیر سیر کرد پس بر قلعهٔ کوه جیٹ لدرک
یعنی کوه سلیمان قرار یافت۔ و بمشاہدهٔ ایں حال عام و خاص در انجا جمع گشته
سطوت و شوکت او دیده متحیّر شدند۔ و راجہ نندر باستماع خبر حاضر آمده
از حضور او بفور شفقت و عنایت مسرور شد و ہر کسی با ستدعای حاجات و مطالب
خود از و بمراد رسید۔

چونکه از ہنگام غرق شدن شہر سندیمت نگر سطح اندرونِ کشمیر تا بیجباره
ہمیشه سیلابی میشد مردماں بسبب تنگی غله مدام عاجز می بودند۔ بخدمت او
از برای کشیدنِ آب التماس نمودند۔ و از پیشگاه سندیمان جمعی از جنیاں
برای برداشتن سنگہا که بسبب زلزله میانِ دریا بمقام کھاده نیار غلطیده بودند
مامور شدند۔ مطابق فرمانِ سندیمان جنود جنیاں سنگہا از قعر آب [illegible] داشته

آب را بدرو داوند تا کہ زمین سطح اندرون ظاہر گشت۔ و راجہ نرند مصاحبت و مجالست آنجناب برای خود پسندیدہ از حکومت این دیار دست بردار شد۔ و سندیمان را خواہش او منظور شدہ بمصاحبت و مجالست خاص سرفراز نمود۔

گویند از شاہزادہ ہای ترکستان او راسہ کس برادر یکہ عالی ہمراہ بودند۔ ہشنک، کنشک، زشک، درینجا بنا بر رعایت جبلّی الیشان ملک کشمیر جاگیر بخشید۔ و نیز بسیاری از مردمان این دیار گرویدۂ خود گردانید و تا یک ہفتہ سیر و سیاحت کشمیر نمودہ رجعت فرمود۔

مترجم یعنی ملّا احمد میگوید کہ ازینجا صاف معلوم می شود کہ سندیمان حضرت سلیمانؑ خواہد بود چہ اہل مشرق او را سندیمان یعنی مرد مرتاض میگفتند و در روی زمین ہر کس را معلوم است کہ تختِ حضرت سلیمانؑ بر ہوا می پرید طیور و جنّیان او را مسخّر شدہ بودند۔ و نیز بنا بر تجنیس لفظی مردمان کشمیر سلیمانرا سندیمان گفتہ اند۔ از ان بعد کوہ جیٹھ لدرک را کوہ سلیمان و کوہ سندیمان می گویند۔ ایضاً خطہ کشمیر را باغ سلیمان نام نہادہ اند۔

(۲) ہشنک، کنشک، زشک، در ۱۸۱۶ء باعانت حضرت سلیمانؑ بر حکومت کشمیر مستقل شدند۔ و خلق اللہ را بعدل و احسان دلخوش نمودند و ہر سہ کس سہ قریہ آباد کردند۔ چنانچہ ہشنک موضع اشکورہ در پرگنہ کروہن۔ و کنشک کانسپورہ در وہو۔ و زشک موضع ذکرو در پہاک غیر ازین زشک برای آبادی موضع ذکرو نہر آبی از سندلار جاری ساخت۔ بعد آن ہر سہ کس تا مدتِ چہل و یک سال باتفاق حکومت میکردند و مردم بیار را بمذہب خود گرویدند۔

قبل ازین شخصی شاکہہ سہم نام از عرصۂ یکصد و پنجاہ سال تا اینوقت در خطۂ کشمیر ترویج بہودہ[1] مذہب می ساخت و بسیاری از مخلوقات داخل این ملّت کردہ بود۔ و از متابعان او ناگ سین نام شخصی در موضع ہاروَن برای اشاعت مذہب بہود بدل و جان میکوشید و دران ایّام برہمناں را با مردم جَینین[2] برای امورات مذہبی تنازع برخاستہ جانبین در محاربہ و مقاتلہ خونہا ریختند چوں ہشک و کنشک را چنداں استعداد فوج نبود در تمشیت این امر عاجز آمدند پس باتفاق برہمناں ابہی منیو کہ از اولاد راجہ بیرم چند در دچھن پارہ جاگیردار بود بر سریر سلطنت نشست۔ و ہشک و کنشک از حکومت معزول شدند۔

(۳) راجہ ابہی منیو در ۱۳۹۰ھ باتفاق عوام تاج حکومت بر سر دادہ مردم بہودہ مذہب را قلع و قمع نمود۔ ہمدراں زماں چندر اچارج نام برہمنی فاضل و کامل بود وی کتاب مہابا شش از ہند آوردہ برہمنان اینجا را تعلیم داد و کتاب چندرہ بیاکرن از خود تصنیف کردہ مروّج ساخت۔ چوں بتعلیم و تلقین شاکہہ سہم و ناگہہ سین مردماں از مذہب خود منحرف شدہ بودند و بالتزام مذہب بہود ورد و وظائف و عبادات معمولی خود ترک دادہ افعال شنیعہ میکردند و بنحوست آں دریں ملک برف بکثرت بارید تاکہ راجہ و باشندگان اینجا در موسم زمستان بجدو و پنجاب و بمبر وغیرہ ہر سال جلای وطن میکردند۔ و چندراچارج مخلوق را بتہذیب و تالیف قلب بر استقامت ملّت قدیمی خود تحریص و ترغیب می ساخت موجب آں مردمان اینجا یار مذہب بہودہ ترک کردہ ملّت قدیمی

[1] بُدّھ ۱۲ [2] جَینین۔ فرقہ الیست از مذہب ہنود۔

خود با ز پسند نمودند۔ و بر کتاب نیله مت پوران عمل کرده نذر و خیرات بدستور بر خود گرفتند۔ پس ببرکت آں از آفت برف محفوظ ماندند۔ راجه ابهی مینو موضع ابهه پور در پرگنهٔ بانگل آباد ساخته به برهمنان بخشید۔ و چندراجارج را جاگیر داده بتعظیم و تکریم پرورش می ساخت و مجلس مباحثه مردم بوده ماهمینه منعقد می بود و اهل مذهب بوده را بسیار خرابی می نمود۔ ببیت و سه سال بحکومت گذرانیده دنیا فرو گذاشت۔

صاحب گلزار کشمیری می نگارد که همیں چندراجارج کتاب نیله مت پوران از نیله ناگ برآورده است یا از خود تصنیف کرده است فقط۔ والله اعلم۔

اورنگ چهارم

(۱) راجه گونند سوم که از قبیلهٔ راجه لو بود در ۱۸۶۲ ک تاج حکومت برسر نهاده در عدل و احسان و رفاه انام بکام دل کوشیده خلق خدا بآسائش و آسانی رسانید۔ و از حسن عقیده و نیکی اعمال او غلبهٔ مذهب جین و کثرت برف ازینجا دفع شد۔ سی و پنجسال حکمرانی کرده از جهان فانی در گذشت۔ و همین حسن نیّت او بسیاری از احفاد و ذریات او دریں ملک حاکم شدند۔ و عرصهٔ دو هزار و شش صد سال لوای حکومت افراشتند۔

(۲) راجه وبیشن در ۱۸۹۷ ک بخلافت پدر افسر برسر داده در آسودگی رعایا پنجاه و سه نیم سال بسر رسانید۔

(۳) راجه اندرجیت در ۱۹۵۱ ک بجای پدر نشسته ولایت کشمیر و اطراف هند را متصرّف شد و ممالک خود به نصفت و عدالت آباد ساخت۔ سی و پنجسال

وشش ماہ نرد حکومت باختہ بساط حیات در نوشت۔

(۴)، راجہ راون بعد وفات پدر در ۱۹۸۶ک افسر ایالت بر سر دادہ از قلمرو ہندا مصار لب بار تسخیر نمود۔ عرصۂ سی سال حکمران بود و برای پرستش اصنام وٹی شور نام بتخانہ آباد ساخت۔ صاحب گلدستۂ کشمیر آنرا مندر بڈشاہ پنداشتہ غلط است۔ مترجم رتناکر مندر بڈشاہ را لوکی شری نام کردہ است۔[1]

(۵)، راجہ وبیشن دوم پسر راون در ۲۰۱۶ک بر تخت جلوس نمود۔ چون علم موسیقی خوب ورزیدہ بود ہمیشہ بسمع ساز وسرود مشغول ہمی بود طبعی موزون داشت اورا شاعر بزرگ میدانستند۔ سی وشش سال بحکومت گذرانید۔

(۶)، راجہ نر در ۲۰۵۲ک بجای پدر تاج وافسر را رواج داد اگرچہ عادل وباذل بود اما با رائی خود کمال دلبستگی داشت کہ شب وروز در مصاحبت ومجالست او صرف اوقات میکرد ودر غور وپرداخت رعایا چندان فرصت نمی یافت۔

قف۔ یکی از زہاد مذہب جین در موضع کانر سکونت میداشت۔ وبزور جوگ مایا طلسمی می ساخت کہ وی ہر کسے را میدید وہیچکسے اورا نمیدید باین طلسم در خانہای مردم در آمدہ با زنان بیگانہ فساد میکرد تا آنکہ با رانی راجہ ہم مداخلت نمود۔ راجہ ازین معنی خبر یافتہ بآتش قہر وغضب مشتعل گشت۔ وتمامی منادر ومعابد وخانہ ہای بودان را آتش کشید ودہات جاگیر ومال ودولت آنہا بہ برہمنان بخشید و برلب دریای بہت بمقام چکدر متصل بیجبارہ شہری آباد ساخت ودر انجا دولتخانۂ خود بکمال رفعت وآراستگی ترصیص نمود۔

---

[1] رکنز ہم نام داشت۔

قف۔ مؤرخاں می نگارند کہ در حکومت او لشاگ نام برہمنی بود وے دختر شیشرم ناگ بعقد خویش درآورد و راجہ نر بروی عاشق شدہ برای مواصلت و مباشرت خود او را جبر کرد و شیشرم ناگ بقہر آمدہ بر شہر مذکور باران آتش افشاندہ شہر و شہر یان را در یک آن ویران ساخت۔ پس رمنی خواہر شیشرم ناگ از روی غضبناکی تا بیست میل سنگباران کردہ شہر مذکور معدوم شد۔ قصّۂ آں در ذکر شیشرم ناگ پیشتر مشروحست۔ حکومت راجہ نر سی و نُہ سال و نُہ ماہ بود۔

(۷)، راجہ سدہ در ۲۰۹۱ک پسر راجہ نر کہ بوقت حادثۂ پدر از بیچارہ ہمراہ شیر مادر بیرول رفتہ بود بعد فوت پدر مسند نشین اورنگ حکومت گشتہ در عدل و انصاف و سخاوت و شجاعت بی ہمتا بود و در آسودگی رعایا و بہبودی برایا ہمیشہ کوشش می نمود۔ و مدّت شصت سال حکومت کردہ در شہر عدم آسود۔

(۸)، راجہ اُوت پلاک در ۲۱۵۲ک بجای پدر نشستہ پیوستہ در رفاہ رعایا ساعی بود۔ سی سال در حکومت بسر برد۔

(۹)، راجہ ہر نیا کہہ در ۲۱۸۲ک اورنگ پدر را رونق تازہ بخشیدہ موضع رَنِل[1] آباد ساخت۔ سی و ہفت سال و ہفت ماہ بحکومت گذرانید۔

(۱۰)، راجہ ہر نیہ کُل فرزند او شصت سال بعدل و داد سلطنت کردہ در ۲۲۷۹ک در گذشت۔

(۱۱)، راجہ وسہ کل پسر او شصت سال بحکومت گذرانیدہ در ۲۳۳۹ک از دنیا در گذشت۔

---

[1] رَنِل۔ در پرگنۂ بہاک۔

(۱۲) راجه مهره کل پسر وسه کل در ۲۳۳۹ک لوای حکومت افراشته از سفاکی و بیباکی و خشمناکی یکتای زمانه بود که باندک گناهی مردمانرا قتل میکرد- و هیچ روزی بغیر خونریزی نمی آسود و بر هیچکسی رحم نمی کرد- سباع و طیور بامّید خوردن گوشت مقتولان همراه وی میرفتند- و در عهد او یکی از والیان ترکستان بر کشمیر حمله آورد شده راجه بکمال جودت و مردانگی بعد محاربه و مقاتلهٔ بسیار اورا شکست داد- و چندر کُل نام نهری در پرگنهٔ کهاهور پاره حفر نمود- و از کمر کوه آمرو آگر[1] سنگی عظیم آنرا سدِّ راه گشته بحیله و تدبیر اصلا متحرّک نشد راجه نهایت متفکر شده بعد پوزش شخصی را در خواب دید وی گفت هر زنیکه از فسق و فجور عفیفه و پاک دامن میباشد چون بر سنگ مذکور دست نهد فی الحال نابود گردد- راجه مطابق الهام غیبی فرقهٔ زنانرا از هر سو فوج فوج جمع آورده از دست مالیدن هیچ زنی آن سنگِ گران اصلا متحرک نشد تا آنکه راجه بقهر آمده زنانرا بعلّت زناکاری و طفلانرا ببهانهٔ حرامزادگی و مردانرا بتهمت دیوثی قتلِ عام نمود-

قف- مؤرّخان تعداد مقتولان از عورات و طفلان و مردان تا سه کرور بعضی تا سه لک روایت میدارند- عاقبت چندروتی نام دختر کوزه گری حاضر کرد وی بکمال عتاب بجانب راجه خطاب کرد گفت ای راجه چرا در روز اوّل خاتونان خود را این امر نفرمودی که بزور عفت سنگ را بیکدم نابود میکردند شاید که این قدر خونِ بیگناهان یاد گردنت نمیشد و هرگاه از دست سودن آنها سنگ تحرک نمیکرد باز هم میدیدیم که این سیاستی که بر مردم کردی بر خود هم

---

[1] آمرو آگر- نام قریه در کهاهور پاره ۱۲

میتوانستی کرد این بگفت و دست حق پرست بر آں سنگ نہاد و بجنبش آوردہ بکسو انداخت۔ یکروز در محلسرا در آمدہ رانی خود را پارچۂ زرکار در بر دید کہ براں صورت راجہ سنگالدیپ[1] مطبوع بود و بمعاینۂ آں دیگ قہرش بجوش آمدہ سوگند خورد تا کہ راجہ سنگالدیپ را سزا ندہم ہیچ کاری دست نمی کنم و ہمانروز یراق و سامان درست ساختہ با لشکر عظیم سنگالدیپ نہضت کرد و در اثنای راہ راجۂ لات و چول و کرناٹ مطیع ساخت از انجا سفاین و کشتی ہا بہم رسانیدہ در سنگالدیپ عبور نمود و بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار راجہ انجا با فوج بے شمار بقتل آورد و دیگری بجای او نصب کردہ فرماں داد کہ بعد ازیں بر پارچہ ہا شکل آفتاب تصویر سازند۔

و وقت معاودت در ہر جا تطاول و تاراج کردہ اسباب و دولت بسیار بہم رسانید۔ وقتیکہ بر کوہ پیر پنچال رسید ناگاہ فیلی از کتل غلطیدہ و ہنگام غلطیدن بسیار فریاد و غوغا نمود راجہ را صیحۂ او خوش آمدہ بکصد فیل در انجا بزیر غلطانید خندہ و خوشحالی نمود از انبات آں مکانرا ہست ونج می گویند۔ و در کشمیر رسیدہ بمقام ہول لاڈ شہر مہر پور آباد ساخت۔ و برہمنان قندہار را جاگیرات عطا نمود۔ بہر حال اقسام ظلم و تعدی آں سفاک نہ بمرتبہ ایست کہ در تحریر بر آید۔ ہفتاد سال حکمرانی کردہ مرضی صعب و دردناک بروی طاری شد۔ روزی برای ہون[2] آتشی افروختہ بود و خود را بجای اہون در آتش سوزان

---

[1] سراندیپ۔ [2] ہون۔ نوعی از خیرات است کہ اہل ہنود آتشی افروختہ برہمناں بگرد آں نشستہ ماکولات در آتش بسوزانند باعتقاد ایشاں آتش فرشتہ است او را خوردنیہا خوردن میدہند و آں خوردنی را اہون میگویند۔

انداخته سوخته شد۔

قف۔ حاضراں از غیب آوازی لشنیدند که مهره گل سه کرور خون کرده نجات یافت۔ والعهدة علی الرّاوی۔

(۱۳) راجه بک بعد انتقال پدر در ۲۴۰۹ق عروس مملکت را بزیور عدل واحسان آراسته مندر بک سواحی بمقام بکه شور معمور ساخت و نهری بک نام باصراف زرِ کثیر حفر نمود۔ و شهر پنوچهه درمیان درّهٔ کوه آباد کرد۔ و در عهد او جوگی زنی بتّها نام در اینجا پیدا شده بر حُسن و جمالِ او خاطر راجه شیفته گشت۔ روزی آن ساحره بتقریب قربانی راجهٔ نامدار را مع اعوان و انصار و خویشانِ خود در مجلس جگ برای خوردنِ ضیافت برده بود و ساحرهٔ مذکوره در انجا بزور جادو همه ما را بیجاں ساخت همگی یک فرزند احمند که کهتی نند نام داشت زنده ماند۔ و حکومت راجه شصت و دو سال و نه ماه بود۔

(۱۴) راجه کهتی نند در ۲۴۷۱ق باتفاق ارکانِ مملکت بر سریر سلطنت نشسته سی سال بحکومت گذرانید۔

(۱۵) راجه وسه نند در ۲۵۰۲ق بجای پدر رونق افروز مسند حکمرانی شده بسیار رشید و دانا بود و دانشمنداں را اعزاز و حرمت افزود تصنیفات عشقی بسیار فرمود۔ مدّت پنجاه و دو سال کامرانی کرده عالم فانی را پدرود نمود۔

(۱۶) راجه نره بعد رحلت پدر در ۲۵۵۴ق افسر بسر داده شصت سال بحکومت بسر برده از سر در گذشت۔

---

[1] جوگی۔ فرقهٔ ایست از فقرای هنود۔ [2] جگ۔ باصطلاح اهل هنود نذری است۔

(۱۷)، راجه اچهه پسر راجه تر در سنه ۲۶۱۴ ک عروس مملکت تا شصت سال در بر گرفته دنیا را وداع نمود۔ اچهه بل از تعمیرات اوست۔

(۱۸)، راجه گوپادت بعد وفات پدر در سنه ۲۶۷۴ ک فرمانروای کشور شده تمامی سرحدات کشمیر در قبضهٔ اقتدار در آورد۔ و در رعیّت پروری و دادگستری بی همتا بود۔ و موضع کهلی در ناره واو و قریه کهاگ در بیروه و هابه گام در کروهن و اسکندرپوره در بانگل و شانگس از تعمیرات اوست۔ و دهات موفور به برهمنان و فقیران جاگیر بخشید و مندرها آباد نمود۔ و نیز بتخانهٔ زشتی شور را که بر کوه سلیمان واقع است تجدید و ترمیم فرمود۔ و موضع گوپه کار و بچهواره برای لنگر آن بتخانه وقف نمود۔ و در قلمرو خود جانور کشتن هیچکسی را کردن نداد۔ مدّت شصت سال و شش ماه سلطنت کرده درگذشت۔

(۱۹)، راجه گوکرن پسرش در سنه ۲۷۳۴ ک دیهیم اقبال بر سر نهاده پنجاه و هشت سال سلطنت رانده انتقال نمود۔

(۲۰)، راجه نرندرآدت بعد انتقال پدر در سنه ۲۷۹۲ ک سریرآرای سلطنت شده سی و شش سال و سه ماه بحکومت گذرانید۔

(۲۱)، راجه انده جگشتر در سنه ۲۸۲۸ ک جانشین پدر شده از بسکه چشمان او حقیر بودند با بینائی کلّی نداشت بنابران او را انده یعنی کور لقب کرده بودند۔ اوایل در عدل و انصاف و رعیّت پروری مشغول همی بود۔ عاقبت بصحبت مردم اراذل مزاج او منحرف شده شیوهٔ ظلم و جور و جفا و شراب نوشی و حرام کاری و فسق

---

[1] زشتی شور۔ از تعمیرات راجه سندیمان اوّل بود گوپادت مرمّت نمود۔

وفجور و فساد و عناد برای خود اختیار کرده زن های مردمان بزور میبرد۔ واز ہوشمندان و بزرگان نفرت گرفته با مردم ظالم و فاسق و اہل رزالت الفت نمود و از سفاکی و بیباکی دقیقۂ باقی نگذاشت۔ تا آنکه سپاه و رعیت از حرکات او متنفر گشته حاکمان اطراف که از قدیم متابعت راجه های اینجا میکردند روگرداں شدند۔ وارکانِ دولت و اعیانِ رعیت اتفاق کرده در موقوفی او کنگاش نمودند۔ جدشتر از بیمروتی ابنای روزگار حذر کرده با دو سه کس بجانب ہند مفرور شده و در اینجا یکی از راجها او را قابو کرده از جان گذرانید۔ حکومت او پنجاه و ہشت سال بود۔

مترجم رتناگر رقمطراز است که آخر حکومت اُنده جدشتر سکندر فیلقوس که او را مردمانِ مشرق مہا یوں می گفتند با لشکر انبوه بتسخیر ہند یورش آورده چوں از آب نیلاب[۱] عبور نمود راجهای قلمرو ہند را تزلزل افتاد۔ و برادر راجه اُنده جدشتر موسوم به ابہین ترکه حاکمِ اطراف کوہستانِ بیرونی کشمیر بود لعز لباطبوس سکندر بانفایس ارمغان فایز گشت و برای مقہوری برادر خود اُنده جدشتر استمداد نمود و سکندر لشکری بمعاونت او مامور ساخت۔ و اُنده جدشتر از دوی مخالفت اخوال تاب تقابل در خود ندیده بجانب ہند مفرور گشت و ابہین ترملک کشمیر را متصرف شد و اُنده جدشتر از راجه پورن[۲] طلب اعانت نمود وی بمقابلۂ سکندر جنگ میکرد و در اثنای جنگ اُنده جدشتر در معاونت معاونِ خود کشته شد۔ مقارن انحال سکندر بسبیل کوہستان جنوبی در ملک کشمیر سایۂ نزول انداخت و چندگاه در سیر و شکار بسر برد۔

۱؎ دریائے اٹک۔ ۲؎ پورس۔

روزی بقضای کردگار بر موقع شکار تیری بر بازوی سکندر رسیده چون تیرانداز را ماخوذ کردند وی از طرف راجه ابیسٹر موکّل قتل سکندر بود۔ سکندر بغضب آماده ابیسٹر با متعلقان خود بقتل آورد و حکومت کشمیر به راجه پرتاب که از راجہای مالوه جدّ بکرماجیت بود ارزانی داشت۔ و خود را بدار الملک خود رجعت فرمود واللہ اعلم

سکندر[1] فیلقوس

مؤرّخان هندی نگارند که سکندر فیلقوس پیش از ظهور عیسیٰ ؑ سه صد و پنجاه سال از دار الملک روم ظهور یافت و در اندک فرصتی ممالک عراق و روم و عرب و فرنگستان وغیره مفتوح ساخت قبل از عیسیٰ ؑ ۳۳۱ سال بر تسخیر فارس یورش آورد۔ و حملۂ سیوم پادشاه آنجا دارا ابن داراب بن بهمن بقتل رسانید و مملکت ایران و خراسان در حوزۂ تصرّف خود درآورد۔

از انجا که راجگان اقلیم هند در عهد حکومت داراب بطرف ایران باجگذار و فرمان بردار شده بودند بخیال آن سکندر بعد ضبط و ربط مملکت ایران و خراسان عزیمت تسخیر هند بخاطر آورد و قبل از سنۂ عیسوی ۳۲۷ سال با جمعیت لشکر بیشمار از آب نیلاب[2] عبور ساخت و راجگان هند را الصولت و شجاعت خود تزلزل انداخت۔ چونکه از عرصۂ سه چهار سال افواج شاهی درمیان برفانی کوهستانها شداید و مصایب سفر از حد کشیده بودند و در محاربات و مقاتلات تنگ مایه و افسرده شده بودند و در موسم گرما میان پنجاب رسیده بعارضۂ بخار اکثر ها معلول شدند۔ بنا بران بر یورش هندوستان مبادرت ننمودند۔

---

[1] این سکندر غیر از سکندر ذوالقرنین است که پیش ازین بمدت دو هزار سال بوده است۔ [2] دریای سندھ

در آنزمان در قلمرو ہندوستان سہ راجہ نامی بودند۔ یکی ابیسٹر فرمانروای کشمیر و اطراف کوہستان آن۔ دوم ٹیکسائیلز راجہ دوابہ دستند ساگر کہ درمیان سند و جہلم واقع است۔ سیوم راجہ پورشہر بار ہستناپور۔

ابیسٹر با تحائف و نفائس کثیر سکندر را استقبال نمود و ٹیکسائیلز بخدمت مشرّف شدہ سکندر را بخانۂ خود دعوت نمود و بکمال شان شایان لوازم ضیافت بجا آورد۔ سلطان سپاہان پژمردہ را در انجا گذاشتہ خود برلب دریای جہلم قیام ساخت۔ واز انطرف راجہ پورن با جمعیت افواج یورش آوردہ برکنارۂ آن روی دریا صفوف محاربہ آراست۔ و دریای جہلم بسبب برسات طغیانی بود سکندر را عبور دریا نہایت مشکل شد عاقبت دہ میل بالا رفتہ شبانہ از دریا عبور نمود۔ و راجہ پورن بعد محاربہ و مجادلہ بسیار اسیر کردہ بوفور مرحمت بر ملک خود باز قائم ساخت۔ از انجا بروایت وقائع[1] کشمیر سکندر بسیر کشمیر نہضت کرد۔ لیکن مؤرخان ہند رفتن سکندر بہ کشمیر بر زبان قلم می آرند۔ امّا تحریر صاحب وقائع کشمیر ہم خالی نتوان بود۔

مختصر کہ سکندر ملک دوابہ وچج[2] بہ راجہ پورن عطا کردہ خود از چناب و راوی عبور نمود۔ و در مقام سنگلا شانزدہ ہزار مردم شاید از قوم تاتاری بقتل آورد۔ از انجا قصد تسخیر ملک بہار مرکوز خاطر سکندر بود لیکن لشکریان یورش ہندوستان اصلاً دمہ نگرفتند لاچار تسخیر ہندوستان بر عزیمت دوم معطّل داشتہ عزم معاودت مصمّم فرمود۔ دو ہزار کشتی فی الفور درست ساختہ یک

---

[1] ملک الشعرا ملا احمد۔ [2] ٹھٹھہ ہم میگویند۔

لک وبیست هزار سپاه ودوصد زنجیر فیل بسواری سفاین بسبیل رودخانهٔ سند روانه ساخت - وباقی افواج بهردولب رودخانه در خشکی کوچ کردند - سکندر باشتیاق آزمودنهای دریا خود از راه تری نهضت کرد - و بعد مسافت پانصد کروه سفاین بدهانهٔ دریا رسیدند - از انجا سکندر خود براه خشکی راهی شد و نیارکس که افسر عسکر بحری بود سفر دریا بهفت ماه باتمام رسانید - سکندر قبل از سنهٔ عیسوی ۳۲۳ سال وفات یافت -

(۲۳)، راجه پرتاب اُدت در سنه ۲۸۸۶ گ یا بفرمان سکندر یا باتفاق اعیان کشمیر تاج حکومت کشمیر برسر داده در تمشیت امور مملکت و آسودگی سپاه و رعیت بدل وجان کوشید - سی و دو سال بحکومت گذرانید -

(۲۴)، راجه جلوک ثانی خلعت حکمرانی در سنه ۲۹۱۸ ک دربر کرده سی و دو سال در جهانبانی گذرانید -

(۲۵)، راجه تونجین در سنه ۲۹۵۰ ک بر مسند پدر جلوس نمود - و رانی او واک پشتا نام عورتی دانا بود و برهنمونی او گلزار خاطر سپاه و رعیت سرسبز نمود همیشه در عدل وعطا مشغول می‌بود - و مندر تنگی شور و تجنانهٔ هرداس متصل بیجباره آباد ساخت و شهر کنگ بعمارات رفیعه آباد نمود - و در مضافات شهر مندر اُمّا شری احداث فرمود که گنبد آن باسراف یک لک اشرفی زراندود کرده بود -

قف - گویند در حدود مراج درختان بیشمار نهال کرد و بحسن نیت او فوراً شگوفه آورده از اثمار گرانبار شدند فقط - و در ماه بهادرون آنقدر برف بکثرت بارید که مزروعات تلف شده قحط عظیم روی داد راجه خزاین خود

خالی کرده از لعل وجواهر ونقد وجنس هرچه سرمایه داشت بمحتاجان بخشید باوجود آن قحط دفع نشد۔

قف۔ راجهٔ نیکنام از چارهٔ کار لاچار شده بر کشتن خود اقدام نمود وزوجهٔ او ازین مرام آگاه گشته شوهر خود را از کشتن خود منع ساخت۔ شبانگاه هردو بدعا وزاری بدرگاه باری ملتجی شدند پس باجابت دعای آنها هر صبحگاه دو کبوتر بریان از آسمان هرکس را بکنار میرسیدند تا مدامیکه قحط دفع شد۔ وداگ پٹا موضع راموه وکیموه آباد کرده جاگیر به برهمنان بخشید۔ واز بطن خودش فرزندی نداشت بوقت انتقال راجه برشمشان او ستی شد۔ حکومت راجه سی وشش سال بود۔

(۲۶) راجه بجی در ۲۹۸۶ک باتفاق اعیان ملک بحکومت رسید وی از اکابر زادهای شهر بود شهر بجبیاره آباد کرده پای تخت خود نمود۔ ومندر بجیشور بکمال رفعت وسنگینی افراخت۔ ومدت هشت سال بحکومت گذرانید۔

(۲۷) راجه جی اندر در ۲۹۹۴ک باعانت سامت وزیر برمسند خلافت پدر نشسته چندی بعدل واحسان گذرانید عاقبت از وزیر خود بیدل شده تا ده سال محبوس داشت ومال ومنال او تمام بغارت برد اما مردم خاص وعام از نیک نیتی وزیر خشنود بودند وبجای خود می گفتند که وزیر عنقریب راجهٔ اینجا خواهد شد۔ این سخن بسمع راجه رسیده حکم داد که وزیر را بردار کشند حسب الحکم وزیر بردار رسانیده از جان گذرانیدند پس راجه را زحمتی وجعتی مستولی شده بعد چند روز بهمان آفت دنیا را رخصت نمود۔ وحکومت او سی وهفت سال بود۔

چونکه جی اندر را فرزندی نبود تاج سلطنت کشمیر چند روزی بسر مانده آریان دیو

نام شخصی مرتاض وصاف ضمیر مرتی سندمت وزیر در موضع الیشہ براری منزوی شدہ بود وی باستماع حادثۂ سندمت وزیر برای سوختن لاشۂ او زیر دار آمدہ کالبد او از دار فرود آوردہ بر تغسیل او متعد گشت۔

قف۔ ایشان دیو بر پیشانی او نظر کردہ این سہ فقرہ نوشتہ دید۔ (۱) "تا کہ این شخص زندہ ماند مفلس باشد۔ (۲) تا دہ سال قید ماندہ بر دار میرد۔ (۳) بعد آن راج خواہد کرد۔" ایشان دیو بخاطر خود سنجید کہ ازین سہ فقرہ مضمون دو فقرہ بعمل آمد البتہ مضمون فقرۂ سوم ہم معطل نخواہد ماند پس لاشۂ او ہمچنان بر دار نہادہ کمنی مہیا ساخت و ہموارہ باو نگاہ داشتہ منتظر قدرت خدا می بود۔ یکشب دید کہ میدان نورانی شد و چند عورت جوگنی آمدہ لاشۂ او از دار فرود آوردند و او را زندہ ساختہ با خود مشغول مکالمہ و معاشرت کردند ایشان دیو تمام شب در خوف ماندہ نہایت متعجب شد و بوقت صبح جوگنیان خواستند کہ لاشۂ او بدستور بر دار کشند۔ مقارن آنحال ایشان دیو تیغ بدست گرفتہ جوگنیان را نترسانیدہ غوغا بر داشت موجب آن عورتان غایب گشتند و یکی از آن میان آواز داد کہ ای ایشان دیو این شخص را بباعث ما خدا زندہ ساخت تو چرا بر سر ما خنجر کشیدی این راجہ سندیمان است راجہ بزرگ خواہد شد۔

چون وزیر زندہ گشت مرشد خود را در پای افتاد درآنحال مردم از ہر سو جمع آمدہ بدیدن وزیر متعجب شدند و کسانیکہ او را پیشتر دیدہ ہستند بمجرد دیدن بشناختند اعیان شہر بنظر حسن اخلاق و نیک سیرتی او را تکلیف حکومت نمودند وی قبول نکرد۔ آخر الامر بامر مرشد خود بر حکومت کشمیر اقدام نمود۔

(۲۸) راجه سندیمان معروف به آری راج در سنه ۲۰۳۱ک باتفاق اعیان شهر تاج حکومت بر سر داده در تمشیت امور مملکت و پرداخت سپاه و رعیت ساعی گشت و بندگان خدا را راحت و آسودگی بخشید جائیکه بر سر دار کشیده بودند مندر سندیشور معمور ساخت۔ و در موضع ایشبراری برای تعظیم مرشد خود بتخانه بهیمادیوی یادگار نهاد۔ و از رودخانهٔ سندلار برای آبادی پرگنهٔ بهاک نهر آری کل جاری ساخت۔ و در پرگنهٔ لار موضع آری احداث کرده برای مصارف جوی وقف نهاد۔

عاقبة الامر دنیای غدار را اعتبار ندیده اکثر اوقات در عبادات ریاضات و پرستش بتخانه ها اشتغال میداشت۔ و هر صبح هزار شیولنگ[1] درست کرده برای پوزش میساخت۔ و بمصالح ملکی و امور جهانبانی چندان نمی پرداخت۔ و مردم از وضع او بتنگ آمده پریشان خاطر شدند او نیز این معنی دانست که مردمان از من دلگیر اند و اعیان ملک را در پیش خود طلبیده گفت که تا حال بالتماس شما مهمات حکومت بسر رسانیدم اکنون بصلاح من دیگر کسی را بر حکومت بردارید دیگر معذور دارید۔ آنگاه پوست آهو پوشیده از مسند سلطنت برخاست و در غار بومه زو چندگاه منزوی شده از نظر غائب گشت۔ بنابران آن غار را غار آری راج میگویند۔ چهل و هفت سال بحکومت گذرانید۔

و از حکومت او سیزده سال گذشته سنهٔ بکرمی شروع یافت۔ و از سنهٔ کلجوگ سه هزار و هشتاد و هشت سال گذشته بخوف طوالت اینجا حبط کرده شد

[1] شیولنگ۔ ابن هنود شکلی مثل آلت انسان مدوّر یا از سنگ یا از گل درست می سازند برای پوزش می کنند۔

و در آخر حکومت راجه سندیمان از افواه مشهور شد که گوپادت نام شخصی نبیرهٔ راجه اَنده حیدشتر در زیر سایهٔ راجه قندهار اوقات گذاری میکند و او را میگواهن نام فرزندیست لائق و قابل. چنانچه درین ایّام راجهٔ پرباگ جوتش برای دختر خود امرته پربا نام اشتهار سویم بر مشتهر کرده بود موجب آن میگواهن با مرید خود در جشن سویم بر حاضر جلسه شد و امرته پربا سائبان سحاب را بر سر او دیده بنظر قبول پسندید و طوق گلها گردن او انداخت.

پس میگواهن با مال و منال کثیر و عروس دلپذیر باز آمده در قندهار اوقات بسر می‌نمود باستماع این خبر اعیان کشمیر که بسبب ناتوانی سندیمان دلگیر شده بودند بجانب میگواهن پیغام فرستاده برای حکومت طلبیدند که بر وقت استعفای راجه سندیمان در کشمیر رسید. حکومت این شش راجه یکصد و نود و دو سال محسوبست.

اورنگ پنجم

(۱) راجه میگواهن در ۳۴ سنه بعد استعفای آری راجی بر سریر سلطنت نشسته گلستان کشمیر را بعدل و انصاف نضارت بخشید و ممالک اطراف را ضبط و ربط نمود و از کشتن طیور و حیوانات و اکل لحم و سفک دما منع کلّی ساخت و صیادان و قصابان را برای وجه کفاف اقطاع بخشید. و در حکومت او هیچ جاندار آزار نرسید بلکه بحُسن نیّت او حشرات و درنده بر آزار کسی قادر نمیشدند و شبها تغییر لباس کرده در شهر سیر میکرد و فقیران و بیوایان را پنهانی مال و نعمت بر در می‌انداخت و مکان میگه دلن و میگه گام و میگه مرٹ معمور ساخت.

دراں اثنا خبر شنید که در قلمرو هندوستان جانداران را آزار میرسانند بخواهش ممانعت آن فوج ظفر موج و یراق و سامان مهیا کرده بجانب هندوستان رایت جهانگیری افراشت و اکثری از راجهای هندوستان مطیع فرمان او شده از آزار جانداران درگذشتند هرکه فرمان او منظور نکرد شوکت و مملکت او تباه شده رفته رفته بر کنارهٔ دریای شور رسید۔

قف۔ روزی با اعیان مملکت برای عبور دریای شور مصلحت میکرد ناگاه از دور آوازی شنید که در حکومت راجه میگواهن مرا می‌کشند راجه باستماع این فریاد در غضب آمده خود برای تفحص این فریاد تا دور دویده رفت شخصی دید که پنج شش کس او را بسته کرده میبرند راجه حقیقت حال پرسیده یکی از آن میان گفت که ما را فرزند عزیز خود اکنون بعلت بیماری قریب الموت رسیده است در جوار ما بتخانه ایست که مردمان از آن خبر غیب می‌شنوند از آنجا بنسبت بیمار خود آواز شنیدیم که او را انسان قربان باید کرد حالا این اجل رسیده پیش ما رسید بالفعل جان او فدای فرزند خود خواهیم ساخت۔ راجه گفت که در عهد من قتل جانور ممنوع است شما را طاقت نیست که آدمی زادهٔ بیگناه را سر راه گرفته بقتل رسانید آنها در جواب گفتند که از موت آن فرزند بسیار کسان از ما بیجان خواهند شد در حالتیکه کشتن یک کس شما را منظور نیست در فنای این قدر کسان خالق خلق راجه جواب خواهند داد۔ راجه گفت این مسافر بیگناه بگذارید و در بدل او جان من فدای فرزند خود نمائید آنها استهزا دانسته خنده کردند و راجه خنجر کشیده بر کشتن خود اقدام نمود در آن حین گُرُها از آسمان برسر راجه افتادن گرفت۔ ناگاه از غیب

شخصی روحانی بنیاشده دست راجه بگرفت و از کشتن خودش باز داشت دران آن همه کسان از نظر راجه غائب شدند۔ و راجه در ورطۂ حیرت افتاده آن شخص روحانی گفت ای راجا ما از عالم غیب برای امتحان تو آمده بودند۔ و منم موکل بحار و انهار شفقت و رحمت تو بر خلق خدا دیده مطیع و منقاد تو گشتم اکنون مدعای خود از من بخواه۔

راجه گفت برای تسخیر جزیرهٔ سنگلدیب و جزیرهٔ لنکا[۱] از تو اعانت می خواهم همین شخص گفت که من برای معاونت تو از درگاه مامورم۔ آنگاه راجه نیک نهاد با پیش پرطیش و خیول و اقبال باعانت موکل غیبی از دریا عبور کرده در جزیرهٔ سنگلدیپ رسید و بیش راجه آنجا طوق انقیاد در گردن انداخته امتناع کشتن حیوانات بر خود منظور ساخت و با تحاف و تحائف و نفائس بےشمار رانیت اعتبار افراخت پس راجه بکمال نصرت و شوکت بجانب کشمیر رجعت فرموده۔

قصه۔ روزی برهمنی ضعیف که در کنار اولیسری بخیف بود در پیش راجه استغاثه نمود که این جگر گوشهٔ من از مدت بیمار است منجمان میگویند که بغیر قربان حیوانی به نشود از آنجا که کشتن حیوانات ممنوعست اکنون در بدل حیوان مطلق این حیوان ناطق ضائع خواهد شد۔ راجه از شنیدن این سخن متحیر گشت و آن برهمن را تسلی داده وعدهٔ جواب بر فردا نهاد۔ راجه تمام شب در فکر آن برهمن پریشان بود و بجای خود سنجید که جان من عاقبت فنا شدنی است اگر امروز قربان این برهمن زاده میشود عین سعادتست۔

---

[۱] لنکا۔ جزیره ایست در جنوب والی البحر بجزیرهٔ سیلون مشهور است۔

علی الصّباح برهمن را گفت که عوضِ حیوان جانِ من فدای فرزند خود مکن برهمن گفت که این امر خطیر خاطر پذیر هیچکسی نتواند شد. پس راجهٔ نیک محضر خنجر برداشته بر کشتن خود اقدام نمود ناگاه آن شخص روحانی پیدا شده راجه را از قتل خود باز داشته بر علوّ همّت او آفرین و مرحبا نمود. برهمن زاده را فی الحال شفای کامل حاصل شده

قفف. شبی راجهٔ نیکنام در حرمسرای خود بخواب آسوده بود آوازی از دور شنید "دزد دزد" در آنوقت از زبان راجه بر آمد که دزدانرا گیر باید. بعد دو سه روز چند عورت پیش راجه آمده التماس نمودند که بدیروز شوهرانِ ما که موکّلان چشمه ساران بشکل ماران هستند شبانه برای سیر بر آمده بودند مردمان آنها را دزد پنداشته غوغا کردند و از زبانِ حضور حکم شد که دزدانرا به بند. در موجب آن موکّلان غیبی شوهرانِ ما بسته کرده محبوس داشته اند. راجه تبسّم کرده گفت، که دزدان خلاص نمایید همانوقت آنها را از بند رهائی دادند. بعد از آن موکّلانِ چشمه سار مطیع او شده باشکال گوناگون پیش راجه حاضر می بودند.

روزی راجه در سیر تالاب اولر بود و باد صرصر هیجان نمود نزدیک بود که سفینه غرق می شد دران حالت اکها ماران در آب پیدا شدند و کشتی راجه بر دوش گرفته بساحل نجات رسانیدند. و بعد چندگاه راجهٔ ماروار از اطاعت راجه منحرف شده عاملان او بیدخل ساخت و بر قتل جانبداران اقدام نمود راجهٔ نامدار باستماع اخبار بالشکر بیشمار در راه مارسجانب مارواز نهضت کرد و در اثنای راه لشکریان از بی آبی عاجز شدند. ناگاه موکّلانِ چشمه ساران بشکل ماران در آنجا رسیده بسیار چشمه ها جوشیدن گرفت. و بکثرت آب سیلاب شد و افواج شاهی سیراب گشت

پس بجدال و قتال پیوستند و راجه ماروار در دست دلاوران جرار گرفتار شده میگواهن او را حبس کرده ملک مارواړ در قبضهٔ اقتدار خود در آورد۔ از آنجا بجانب سورت متوجه شده بلاد سورت و قنوج مفتوح ساخت۔

و بعد انتظام آن سواد براه ٹهٹه و بهکر بسمت کشمیر معاودت نمود چون بلب دریای سنده جائیکه آبهای پنجاب لاحق به اٹک می شوند رسید دریا ما بسبب بارش برشکال طغیانی شده بود راجهٔ نامدار از روی عدم امکان سفائن در فکر عبور دریا متردد گشت۔ ناگاه جمعی از ماران پیدا شده بر روی دریا هیأت جسری نمودار گشت و بذریعه آن تمامی افواج و افیال و خیول و اسباب از دریا عبور کرده بجانب کشمیر راجع شد۔ و تا اینجا تمامی راجگان هندوستان هم رکاب عسکر بودند و دینجا هر کس را بخلاع فاخره نواخته رخصت نمودند۔ اہل هنود در حق او بسیار حکایات عجیبه می نگارند بنا بر تطویل ترک شد۔

قف۔ میگویند که سایهٔ ابر همیشه بر سر او می بود و بوقت بارش کالای او تر نمی شد۔ موجب آن او را میگواهن می گفتند۔ میگ بمعنی ابر و واهن بمعنی سواری واللہ اعلم۔ سی و چهار سال حکومت کرده در گذشت۔

(۲) راجه سرشٹه سین بعد انتقال پدر در سنه ۶۸ افسر حکومت بر سر نهاده در ضبط و ربط ملک مقبوضهٔ پدر نامدار کوشش بسیار بکار برد و عمر عزیز خود در عدل و انصاف صرف کرده بتخانهٔ مانند چکه و پرورلیشور وغیره یادگار نهاد۔ و برای اوقاف آن حاصلات علاقهٔ کانگره معمول داشت۔ سی سال حکومت کرده فرو گذاشت

چو دیپ سهادو ماتیکی هر ان دو هم تو بان۔

(۴۳) راجه هرن در سنه ۹۸ وارث ملک پدر شده تورمان رایت وزارت
افراشت. عاقبت مزاج تورمان از متابعت برادر منحرف شده سکهٔ خود جاری
ساخت و هرن از حرکت او آشفته شده تورمان را محبوس داشت. و زوجهٔ او
انجنا که دختر راجه وزندرا از زمرهٔ الفوا در راجه های سورج بنسی[1] بود بوقت حادثهٔ
شوهر فرار اختیار کرده بمقام اندرکوت[2] در خانهٔ کلالی قرار یافت. چون از شوهر
خود آبستن بود بوقت وضع پسری از وی متولد گشته پرورسین نام نهاد و زوجهٔ
کلال مثل فرزند او را پرورش میکرد تا که بسن بلوغ رسید و مردم او را پسر کلال
میدانستند. و در حالت خوردی آثار بزرگی از چهرهٔ او ظاهر میبود و هنگام ملاعبت
با جماعت طفلان بر سر رفعتی نشسته خود را خطاب راجگی میداد. و طفلان دیگر را
بر منصب وزارت و امارت و ملازمت مقرر داشته حکمرانی میکرد و پیوسته
به تیر اندازی و نشانه بازی مشغول می بود. اتفاقاً برادر انجنا جی اندر نام بجستجوی
خواهر خود در هر جا میگردید. عاقبت در اندرکوت جائیکه پرورسین با طفلان
ملاعبت میکرد رسید و پسری دید با فر و شکوه دارائی که بر سر بلندی نشسته
بر کودکان حکمرانی میکرد جی اندر را شفقت و محبت طبیعی در دل هیجان کرد چیزی
نتوانست گفت. شبانگاه دنبال او در خانهٔ کلال در آمده خواهر خویش را حسرت
واز ایام مفارقت و مهجوری خود با او گریه میکرد. پرورسین باعث گریه و کیفیت
آن مرد از مادر خود پرسید و مادرش گفت که این شخص برادر من است و پدرت

[1] سورج بنسی. نام قبیله چنانچه دو فرقهٔ راجهای هندوستان بیشتر عالی نژاد و نامدار بوده اند یکی سورج بنسی دوم چندر بنسی فقط. [2] در نسخهٔ دیگر "نگرکوت" دیده شد.

تورمان ظالم برادر خود محبوس است و بفراق او گریه میکردیم. پس ورسین بشنیدن احوال پدر مشتعله درگشته روز و شب در ورزش کشتی و پهلوانی در خانه حجی اندر بسر میبرد. و همدران ایام هرن بشفاعت بعضی ارباب نام تورمان را حکم اطلاق بخشید. و وی چند روز در موافقت بسر برده بقضای ناگهانی از جهان فانی درگذشت.

انگاه پرورسین بمرافقت خالوی خود برای دیدن معابد و تیرتها[1] بهندوستان رفت. بعد آن راجه هرن را ایام کامرانی بسر آمده سی سال و دو ماه حکمرانی کرده درگذشت. چونکه فرزندی نداشت چراغ سلطنت بی نور مانده و اعیان مملکت بجانب راجه بکرماجیت که دران ایام تاجدار هندوستان بود عرضداشت خود برای تسلط کشمیر و فرستادن حاکم فرمانروا فرستادند. پیشتر ازان یکی از برهمنان اینجا ماترگپت نام که عالم و عاقل و مرتاض بود برای حصول وجه کفاف در پیش راجه بکرماجیت رفته بود و از عرصهٔ شش ماه در اردوی خاص ایام افلاس بسر میبرد.

روزی در موسم سرما راجه بکرماجیت از خواب بیدار گشت. و شمعها بهبوب هوا گل شده بود. پس وشاقان درگاه را آواز داد. از آنها بموجب استیلای خواب کسی بیدار نشد و ماترگپت بیرون دولتسرا در صحن باغ آشفته حال نشسته بود. وی آواز راجه شنیده بحضور رفت و شمعها افروخته باریاب صحبت گشت. راجه از وی پرسید که از شب چه قدر باقی باشد؟ برهمن گفت یکنیم پهر. راجه گفت چگونه دانستی که یکنیم پهر باقیست؟ ماترگپت یک اشلوک بکمال فصاحت بدیهه منظوم کرده پیش راجه ادا نمود که مضمون آن این بود.

[1] تیرت. پرستشگاه اهل هنود.

ترجمۂ شلوک۔ "بواسطۂ شدّت سرما بدنِ من آماسیدہ گشت کہ مانند دانۂ لوبیا پوست از بدنِ من کفیدہ گردد۔ و آتش من چناں ضعیف گشت کہ از بسیاری دم کردن بآں لبہای من ترقیدہ شد و از شدّت گرسنگی کام وگلوی من خشک گشت۔ و در دریای غم و حسرت مستغرق ماندہ خواب از دماغ من ہمچناں دُور رفتہ است کہ کسے زنے رابے عزّت کردہ راندہ شدہ باشد۔ نوعیکہ کسی بزرگ شخصی زمینی جاگیر یافتہ باشد آں زمین مطلقاً کم نمی شود۔ ہمچناں این شب دیجور برمن کم نمی شود۔ فقط"۔

راجہ مضمون اشلوک و فصاحت و بلاغت آں فہمیدہ نہایت محظوظ و ممنون شد۔ و برپریشان حالیٔ آں برہمن ناتوان حیراں ماندہ بعوض صلہ و انعام حکومت کشمیر بوی بخشیدن مصلحت دانست۔ و ہماں وقت بنامِ اعیان کشمیر جواب خط تہسیل نمود کہ ماترگپت بر حکومت آنجا مقرر شدہ شما متابعت او نمائید۔ فردا ماترگپتؔ سردربار حاضر آوردہ فرمان حکومت کشمیر در لفافہ پیچیدہ بوی تفویض نمود۔ و گفت کہ این فرمان فوراً نزد اعیانِ کشمیر باید رسانید۔ پس از اں انعام شایاں تو عطا خواہد شد۔

برہمن بنو میدی تمام فرمانِ راجہ در دست گرفتہ روانۂ کشمیر شد۔ وقتیکہ در ہیرہ پور رسید فرمانِ عالیشان بامیراں تفویض نمود و بمطالعۂ آں اُمرا طبل شادی نواختہ ماترگپت را لباس شاہی پیراستہ بر مسند حکومت جلوس دادند۔

انتباہ۔ درینجا برخی از احوالِ راجہ بکرماجیت بنا بر تقریب سخن و ربط تاریخ ایراد کردہ شود۔

تسلط یافتن راجه بکرماجیت بر ممالک هندوستان و کشمیر

مورخان هندی می نگارند که راجه بکرماجیت از قوم پوار بود و در اوصاف حمیده و اطوار پسندیده او قصص و حکایات بسیار در تواریخ هنود بطور افسانه مذکور و مشهور است درین مختصر گنجائش آن ندارد۔

مختصر آنکه راجهٔ موصوف در عنفوان شباب اوقات خود بلباس فقرا در سیاحت اکثر بلاد هندوستان با سادهوان بسر می برد۔ چنانچه ریاضات شاقه در صحبت ایشان کشیده فقیر کامل شده بود چون بعمر پنجاه سال رسید بنوید آسمانی قدم در بادیهٔ سپاهگری نهاده بتسخیر ممالک پرداخت۔ و حکمت ازلی همچنان بود که او بدولت عظمی اعتلا یافته خلق خدا را از پنجهٔ جور و جفای راجایان ظلم پیشه نجات بخشید۔ روز بروز کارش ترقی پذیرفت و در اندک زمانی ولایت نهرواله و مالوه بحیطهٔ تصرف در آورد۔ و در جود و رافت و انصاف همچنان سعی بلیغ نمود که در اندک فرصتی مشهور آفاق شد۔ و اعتقاد اهل هنود آنست که آنچه در خاطرش میگذشت بی قصور و فتور بظهور می پیوست۔ و هر چه که در شب و روز از خیر و شر و نفع و ضرر در ممالک محروسهٔ او واقع می شد بی خلل و نقصان چون روز روشن برو واضح میگشت با وجود ادعای سلطنت با خلق خدا برادرانه سلوک میکرد۔ و در منزل خود بغیر کوزهٔ گلی و حصیری نداشت۔

و بلدهٔ اوجین احداث کرده در انجا پای تخت خود قرار داد۔ و قلعهٔ دهار بنا نهاده جهت سکونت خود اختیار نمود۔ و بتخانهٔ مهاکال در اوجین معمور ساخت۔ و برای برهمنان و جوگیان اقطاع ها مقرر کرده در انجا ساکن گردانید و اکثر اوقات

خود صرف پرستش خدا و خدمت خلق می نمود۔ واز افعال و اقوال او قصّہ ہای عجیبۂ غریب در تواریخ ہند مبسوط است۔ وتاریخ سال و ماه از عہد تولّداو در دفاتر ثبت می نمایند۔ و بکرماجیت معاصر اردشیر بوده است بعضی او را ہم عہد شاپور پندارند آخر عمر خود مُلک کشمیر را متصرف شده بیکی از شاعران بعوض صلۂ انعام بخشید۔

عاقبۃ الامر شالباہن نام زمینداری از دکہن برو خروج نمود و بر ساحل دریای نربده طرفین معسکر ساختہ آتش محاربہ افروختند پس شالباہن غالب آمده بکرماجیت را بقتل رسانید۔ و مدت حکومتش نود و سه سال بود۔

(۱) ماتر گپت بفرمان راجہ بکرماجیت در سنہ ۱۳۰ب تاج حکومت کشمیر بر سر نہاده بکار سلطنت پرداخت و اعیان و ارکان دولت را حسب مدارج زرہای بے شمار و خلعتہای زرکار عطا نمود۔ وخویشان و متعلقانِ خود را نعمتِ فراوان و مناصب مناسب و شایان بخشیده ارجمند گردانید۔ واز نفایس کشمیر تحایف بسیار و لطایف بیشمار مہیا کرده راجۂ بکرماجیت را نزل خدمت فرستاد۔ و در عدل و احسان رعایا متوجہ گشتہ قتل جانوران در ملک خود ممنوع ساخت۔ واز آمدنی ملک ہر چہ در روز جمع می شد شب بمساکین و فقرا بخشید خزینہ خالی میداشت۔ و عرصۂ چہار سال و نہ ماه جام حکومت نوشیده از انتقال راجہ بکرماجیت خبر شنید ہمانوقت ترک سلطنت کرده بنیت قبول ریاضت بملک کاشی رفت۔ فقط۔

پیشتر گفتہ شد کہ پرورسین ہمراقفت خالوی خود بخواہش طواف معابد و تیرت ہا در ہند رفتہ بود چون از پوزش اصنام و تقبیل معابد و منادر فارغ شد بہ جستجوی عابدانِ روشن دلان ہر جا سیر میکرد۔ و عاقبت در حدود کوہستان

دکہن اشوپاد نام فقیری کامل دید و بعد اکتساب فیوض باطنی از زبان او مژدهٔ جهانبانی شنید. امّا بنظر افلاس و ناتوانی خود اطمینانِ خاطر او نشده تا یکسال باز در انجا بعبادتِ معبود خود اشتغال ورزید. بار دوم از زبان اشوپاد نوید حکمرانی شنیده عازم مُلک خود گردید. در اثنای راه جمعی کثیر از اُمرا و رفقای پدر خود با او مُلاقی شده چوں از وفات راجه ہرن و تسلّط ماترگپت خبر شنید برای تسخیر کشمیر منطقهٔ ہمّت بر بسته در حدود نگرکوٹ که الحال آنرا کانگره گویند رسید و در انجا افواج بسیار از دیار پہار و اطراف کشمیر جمع کرده اکثر بلاد پنجاب مفتوح ساخت۔

و برای تسخیر کشمیر با خود تدبیر دلپذیر سنجیده که ماترگپت را بکرماجیت مُلک کشمیر خیرات بخشیده است۔ بہتر آنست که اوّل با معاون او که راجه بکرماجیت است بجنگ و محاربه پردازم انگاه تصرّف بلاد کشمیر چنداں دشوار نیست بنابراں با لشکر و سامانِ فراوان بآہنگ جنگ راجه بکرماجیت عزمیت ہندوستان نمود۔ و در اثنای راه خبر شنید که بکرماجیت کسوتِ حیات دریده از دنیا درگذشت باستماع این خبر پرورسین با فرزندانِ او جنگ کردن شرطِ مُروّت ندانسته بازگشت آمد۔ و بعد چند روز خبر شنید که ماترگپت ترک سلطنت کرده باراده رفتن کاشی در لاہور رسید۔ و پرورسین بمرافقت چندکس از اُمرای خود نزد ماترگپت رفته باعث ترک سلطنت ازو پرسید۔ و ماترگپت گفت که بسبب انتقال راجه بکرماجیت مرا چنداں عبرت افزود که از سلطنت مستعاره نفرت کردم و کسوت گدائی خلعت بند اشته رایت مسافرت افراشتم اکنوں قبای

سلطنت برقامتِ زیبای تو راست آمده از من مبارک باد۔ پر ورسین بجای خود سنجید کہ بکرماجیت این برہمن را ملکِ کشمیر خیرات بخشیدہ است ہرگاہ من ازو واپس ستانم شرطِ مُروّت نباشد۔

پس بنظرِ والاہمّتی ماترگپت را گفت کہ تاحال مُلکِ کشمیر بکرماجیت تو بخشیدہ بود اکنون من ترا عطا کردم برہمن تبسّم کردہ گفت بکرماجیت من حقیر را اینقدر عطیۂ کثیر بخشیدہ بود اکنون حقوق عطیۂ او چگونہ فراموش کنم کہ عطیۂ تو قبول سازم و ہرگاہ انعامِ تو بپذیرم انعامِ او را با انعامِ تو مساوات گردد پس فضیلت او چہ خواہد ماند۔ ازانجا برہمن روانہ کاشی شدہ دہ سال عبادت کردہ درگذشت۔ و پرورسین تاحینِ حیات او ہر سال خراج کشمیر بعد وضع اخراجات بجانب او میفرستاد۔ و ماترگپت بمساکین و غربا می بخشید و خود کاسہ گدائی میکرد۔

(۲) راجہ پرورسین در ۱۳۵ سنہ ب بعد ترخیص ماترگپت بکشمیر آمدہ در ضبط و ربطِ مملکت و آسودگی سپاہ و رعیّت پرداخت و در عدل و انصاف و بذل و الطاف مصروف ماندہ از اقرانِ زمان مافوق شدہ دو سہ سال بکمال استقلال انتظام این محال بدرجۂ کمال رسانیدہ با فوجِ فراوان عزیمت ہندوستان نمودہ ممالک بسیار از اطراف ہندوستان تا ساحلِ دریای شور در قبضۂ خود آورد۔ و شیلادت پسر بکرماجیت کہ از دستِ مخالفان ہراسان و در دشت پریشانی حیران بود۔ پرورسین تمامی مخالفانِ او از جنگ و محاربہ مغلوب و مہزوم ساختہ شیلادت را بر ممالک محروسۂ پدر خود تسلّط بخشید۔ و تختِ سرکاسن کہ

از بزرگان میگواہن در دست بکرماجیت افتادہ بود از شیلادت گرفتہ بجانب کشمیر رجعت فرمود۔ بعد چندگاہ شیلادت از متابعت راجہ سرکشی کردہ رایت بغاوت افراشت راجہ پرورسین با لشکر خود برسراو تاختت آوردہ در معرکہ اسیر نمود و بعلو ہمت خود خطای او بعطا بخشیدہ بر ملک موروثی خود بدستور قایم ساخت۔ و بعد چندگاہ وی از روی تیرہ بختی باز سرکشی نمود راجہ او را بار دوم قہر کردہ باز عفو فرمود۔

گویند شیلادت شش مرتبہ بغی ورزیدہ پرورسین ہر دفعہ او را سرکوبی ساختہ باز بوفور عطا خطا بخشید۔ و مرتبہ ہفتم راجہ بکمال قہر مملکت او ضبط کردہ آں باغی محبوس داشت۔ و بعد چندگاہ باز بکمال ہمت و دریا دلی از تقصیرات او درگذشتہ بدستور بر حکومت ملک خود مختار ساخت۔ گویند بنا بر علو ہمت خود ہر بلادی کہ بیورش جدال و قتال مسخر میکرد حکومت انجا وارثان ملک را بدستور میداشت۔ و از مملکت موروثی خود ہیچکسی را معزول نمیکرد۔

و بعد ضبط و ربط بلاد و امصار خواست کہ در خطۂ کشمیر شہری دلپذیر آباد کردہ نام خود بر جادۂ روزگار یادگار گذارد بنابراں برہنموئی یکی از دوحانیان شہر سرینگر کہ فی الحال معمور و مشہور است حوالی کوہ ماران بعمارات فراوان کہ تعداد آں مؤرخاں سی و شش لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ حقیقت آں در حصۂ اوّل گذشت۔ و مدّت شصت سال حکومت کردہ بساط حیات درنوشت۔

(۴۸) راجہ جدہشتر پسر راجہ پرورسین کہ از بطن رتنہ پربا رانی متولّد شدہ بود در ۱۹۵ سنہ سریر آرا گشتہ خود را بعدل و احسان و رعیت پروری نیکنام ساخت۔ سی و نہ سال و سہ ماہ حکومت کرد۔

(۴)، راجہ نرندرہ آدت در ۳۱۳۲ ب بجای پدر افسر بسر دادہ محکمۂ اسناد از خود ایجاد نمود۔ وسیزدہ سال بحکومت پرداخت۔

(۵)، راجہ تونجین پسر دوم جلد شتر در ۳۱۴۸ ب تاج راجگی برسر دادہ شر دول پسر نرندر وزیر ساخت۔ وبعد چندگاہ فیمابین آنہا آتش نفاق مشتعل گشتہ شر دول کشتہ شد وپسرش سرب سین ہفت سالہ بود وی بخوف راجہ ہمراہ مادر خود در نگرکوٹ گریخت۔ و راجہ نگرکوٹ او را بامدادی پذیرفتہ نگہداشت۔ چوں بسن تمیز رسید لشکری انبوہ جمع کردہ از راجۂ جموں امداد گرفتہ بکشمیر یورش آورد و تونجین بمقابلۂ او برآمدہ در کوہستان بانہال آتش جدال و قتال افروختند و تونجین کشتہ شد۔ حکومت او چہل وسہ سال بود۔

(۶)، راجہ سرب سین بعد کشتن تونجین در ۳۱۹۲ ب بر حکومت کشمیر مسلط گشت ومخالفان را قلع وقمع کردہ ابواب نصفت ومعدلت مفتوح داشت وممالک محروسۂ پرورسین تمام قبضہ کردہ دو مرتبہ بہندوستان رفت وبلاد بسیار مفتوح ساخت ودختر راجۂ قنوج بعقد آورد وبرچشمۂ وچارناگ مندر بوٹی شور ترصیص نمود۔ چہل وہشت سال حکومت کردہ شنقاد شد۔

(۷)، راجہ گمندہر ب سین در ۳۲۴۰ ب تاج شاہی برسر دادہ بحکومت پرداخت لبسیار ظالم وسفاک بود شب وروز در عیش وسرور مسرور می بود واز روی غفلت وغرور ممالک پنجاب واطراف دور از تصرف او بدر رفت۔

گویند قوالی از ہند آوردہ بود کہ بنوای ساز وسرود ولحن ورود جانوران را بیہوش میکرد۔ راجہ از مجالست او گاہی فراغت نمیدید تا کہ انتظام ملک برہم

خورد۔ و لچھمن نبیرۂ تونجین در دچھن پارہ جاگیر دار بود وی با جمعیت قلاش و اوباش بشہر آمده دولتخانۂ راجہ در محاصرہ گرفت و فوج شاہی از معاونت راجہ باز ماندہ بغنیم پیوست تا ہفت روز جنگ قائم بود۔ عاقبت گندہرب عاجز آمده امان خواست۔ و لچھمن مال و مملکت را متصرف گشتہ گندہرب سین را محبوس داشت۔ ایّام حکومتش سی و ہفت سال بود۔

(۸) راجہ لچھمن در ۳۷۷۳ھ بر حکومت کشمیر تسلط یافتہ بداد گری و رعیّت پروری پرداخت و اطراف و مضافات کشمیر کہ در عہد گندہرب سین سرکش شدہ بودند بضرب و حرب مطیع ساخت۔ و راجۂ ملتان سوکرم پال بغی ورزیدہ راجہ لچھمن با فوج گران عزیمت ملتان کرد چوں در حدود پنجاب رسید زیر درختی رومال سرخ بر روی نہادہ بخواب رفت و عقاب آسمانی رومال سرخ گوشت پارہ پنداشتہ برداز آورد و بقصد برداشتن رومال بر روی راجہ مخلب زدہ دیدۂ از حدقہ بدر کشید راجہ بوقوع این حادثہ نہایت متالم گشتہ بعد سہ روز از جہان درگذشت۔ و مدّت حکومت او سی و دو سال و شش ماہ بود۔

(۹) راجہ شورک برادر راجہ در ۴۱۰ھ جانشین شدہ با جیش و لشکر بر ملتان رفت و سوکرم پال در قلعہ متحصّن گشتہ شورک تا عرصۂ یکماہ بلوازمات قلعہ کشائی پرداخت۔ و سوکرم پال عند العجز خراج معمولی برخود الزام کردہ مقدمہ بمصالحہ انجامید۔ پس راجہ مظفر و منصور بجانب کشمیر رجعت نمود و در رتق و فتق سلطنت پرداخت۔ پس راجۂ دارد و باغی شدہ حدود کامراج را غارت نمود۔ راجہ بمقابلۂ او لشکر کشیدہ بجنگ پیوستند و راجۂ دارد و از حربگاہ منہزم

شده بکوہستان گریخت و راجه تعاقب او ایلغار نمود۔ در دامار دارد و لشکر راجه درمیانِ درّهٔ کوہستان گرفته راه رسد رسانی از ہیچ سو نگذاشتند و از بالا سنگها ریخته ہمه را تلف کردند و راجه اسیر ساخته در قلعهٔ پٹن محبوس داشتند۔ و بجرادت پسر لچھمن از کشمیر جمعیت بہم رسانیده بر ملک دارد و ایلغار نمود و ملک دارد و را غارت کرده قتل عام نموده در پٹن رسید۔ قلعه گیان سر راجه شورک بریده از قلعه بیرون انداختند و بجرادت قبول کرده قلعه مفتوح ساخت۔ از انجا مظفر و منصور باز آمده بر سریر سلطنت نشست۔ مدّت حکومت شورک پنجاه و یک سال بود۔

(۱۰) راجه بجرادت در ۲۶[illegible] ب بر مسند ایالت کشمیر جلوس نمود و جی اندر فرزند شورک شورش برداشته در حدود مراج تا یکسال جنگهای عظیم کردند و ہیچکس غالب و مغلوب نشد۔ عاقبت مصلحان درمیان آمده صلح کردند و ہنگام ملاقات جی اندر را درمیانِ خیمه بقتل رسانیدند و لشکریانِ او بجوش آمده بمحاربه آویختند۔ و از جانبین دو ہزار کس کشته شدند۔ بجرادت ظفریاب گشته بشهر آمده در عدل و داد و رعیّت پروری بی ہمتا بود منادر بسیار تعمیر ساخت۔ و تبخانهٔ وزیه الشری را مرمّت نمود و در عهد او غلّه ارزان بود۔ بقیمت چهار تنگه[1] یک خروار شالی می‌فروختند۔ مدّت ده سال و ہشت ماه حکومت کرده شتقار شد۔

انتباه۔ پنڈت کلہن احوال شش راجه از راجهٔ لونجین تا راجهٔ بجرادت در کتاب خود ننوشته است۔ راقم موجب نقل رتنه پوراں درج نمود۔

(۱۱) راجهٔ رنادت در ۲۷[illegible] ب بجای پدر جلوس نمود و عموم رعایا و برایا

[1] نام سکه که در زمان سابق رواج داشت۔ معلوم می شود که لفظ «ٹکه» ہمین تنگه است۔

بعدالت ونصفت دلخوش ساخت۔ وبر فرق سرش مثل نافوس علامتی مسعود و مرتفع بود۔ ودر شجاعت وسخاوت وریاضت وعبادت اویگانۂ عصر میدانستند ودر ذیل کوہ ماران بتخانۂ رفیع وشفاخانۂ وسیع معمور ساخت۔ گویند درین ملک دارالشفای مریضاں از مخترعات اوست۔ وبرہمہ منڈ ویعنی مسافرخانہ برای آسایش ابن السّبیل مقرر نمود۔

ورتناسین والی دکھن روزی برلب دریا تماشا میکرد واز آب دریا دختری ماہ پیکر برداشت ومہر فرزندی پروردہ باسم نارمہہ موسوم ساخت۔ چوں بسنّ بلوغ رسید ہنگام عروسی او جگ سومبر مشتہر ساخت وراجہ رنادت بنظر عروس دلبر جلوہ گر شدہ بایجاب وقبولیت بر مسند مواصلت او جلوس نمود۔ وآں عورت نہایت نیک نیّت وخوش خصلت بود۔ رعایا را بعدل واحسان خوش میداشت۔ وبنادت از بطن او متولّد گشت۔

چوں عمر راجہ بآخر رسید باتفاق رانی نیک نہاد در غار رپومرزوہ درآمدہ از نظر مردم غائب شد۔ وبعد ازاں کسی روی ایشاں ندید تمامی افواج و اعیان تا سہ روز بر در آں غار منتظر بودند۔ روز چہارم در ماہ ساون بقدر یکذرعہ برف حوالی آں غار بارید ولشکریاں بسیار ضائع شدند۔ مدّت حکومت راجہ شصت سال وسہ ماہ بود۔

(۱۲) راجہ وبنادت پسر رنادت در ۱۳۱۵ ب استقلال یافت۔ مترجم رتناگر می نگارد کہ وبنادت بعمر یازدہ سالگی بمرافقت عموی خود منگلادت بسیر ہندوستان رفت وبعد دیدن معابد ومنادر ہنود در کوہستان سوالک

ورود نمود۔ در انجا گنپت نام عابدی مرتاض دید کہ مدّت یکصد سال در غار منزوی شدہ بود وبناد تعلیم وتربیت او ریاضات شاقہ کشیدہ تا عرصۂ دوازدہ سال بغیر یک پیالۂ شیر از نوع غذا ہیچ نمی خورد۔ وبتوفیق ازلی صفای دل حاصل کردہ بذات وحدت واصل شد۔ وبعد انقضای عرصۂ بیست سال باشارۂ مرشد خود بکشمیر آمدہ در تہخانۂ زیشٹی شو رفراز کوہ سلیمان یکسال منزوی گشت۔

چوں راجہ رنادت در غار عدم دخول یافت اعیان ملک وبنادت را بابت تخت نشینی ملتجی شدند وبنادت اصلا منظور نکرد۔ عاقبۃ الامر عموم رعایا وبرایا الکھا جمع شدہ باِبرام والحاح آنہا وبنادت امر سلطنت قبول نمود۔ واز جمیع رعایا وبرایا عہد گرفت کہ در حکومت من اصلا دروغ نگویند وخلاف وعدہ ننازند وحق النّاس نخورند وبرکشتن جانوراں اقدام ننمایند۔ بعد وثوق میثاق از تہخانہ فرود آمدہ بمقام گلگہ بل برای خود معبدی از نی افراخت۔ ومتّصل آں دو گنجینہ متین برای مدخل خراج مراج وکامراج تخصیص نمود۔ واذن عام داد کہ ہر کسی از رعایا منجملۂ فصل پیداوار حصّۂ دہم خراج شاہی بعد ختم تمام سال بدست خود از راہ روزن در گنجینہ اندازد۔ واہل عملہ کہ برای سرانجام مہام جہانبانی واخذ معاملات ونفاذ احکامات در ملک مقرر بودند سر بسر تخفیف نمود وبرسر رعایا بوجہی مداخلت کسی نگذاشت۔

وبرادر خود بکرمادت افسر عسکر فرمودہ کلید خزینۂ کامراج در قبضۂ او نہاد کہ بعد انقضای یکماہ دروازۂ گنجینہ برکشادہ تنخواہ سپاہاں وملازماں فہمیدہ میداد۔ ومفتاح خزینۂ مراج در قبضۂ خود گرفتہ آنچہ کہ درمیان روز جمع میشد

بوقتِ شام بمساکین و غربا قسمت میکرد و برای فردا چیزی نمیگذاشت - و برای آذوقهٔ خود قدری زمین از دست خود آباد میکرد و عشر آن داخل بیت المال نموده بقیهٔ آن مصرف تغذیهٔ خود بقناعت میکرد - و تا انقضای ایام حکومت او هر کسی از رعایا منجملهٔ فصل پیداوار حصّهٔ دهم نقد کرده بدست خود درمیان خزینه می انداخت

قف - هرگاه کسے در دادن حصّهٔ دهم ذرّهٔ قصور میکرد فی الحال ببلای سخت مبتلا می شد و هرگاه کسی حق النّاس میخورد در یکساعت از غیب سزا میدید -

قف - واگر کسی بدزدی اقدام میکرد دستش خشک می شد -

قف - و در عهد او هیچ فردی را آزار و مضرّت نمیرسید و بحسن نیّت او درندگان و حیوان و وحوش و طیور بکسی مزاحمت نمیکردند -

قف - گویند در ریاضت بر آب میرفت هرچه که بزبانِ خود میگفت فی الحال میشد و از دعای نیک و بد هرچه که بر زبان می راند اصلاً ردّ نمی گشت - و هرگاه کسی از رجال بافعال شنیعه ارتکاب میکرد فی الحال بدعای بداو سزا می یافت و مدّت العمر خود یک خرقه پوشید و گوشت و نمک گاهی نخورد - و مدّت چهل و هفت سال بدین منوال گذرانیده از حجره غائب شد -

انتباه - ذکر دیناوت بغیر رتناگر هیچکسی ایراد نکرده است -

(۱۳) راجه بکرماوت - در ۵۷۸ھ لوای حکومت افراشت و خلق خدا را رأفت و معدلت و احسان دلخوش داشت -

قف - و از درگاه کبریا بدعا درخواست نمود - که در عهد حکومتش هیچکسی نمیرد همچنان بوقوع آمد که در عهد او کسی نمرد روزی سیّاحی را در راه مرده دید همانوقت

جان بحق تسلیم نمود چون کالبد عنصری او بآتش دادند سوختن پس جسد او به بهرموکته گنگا فرستادند و دریای گنگا لاشه او بهوا انداخت. گویند در هوا ناپدید شد والعهدة علی الراوی. ایّام حکومتش چهل و دو سال بود.

(۱۴) راجه بالادت پسر بکرمادت در سنه ۶۲۰ ب بر سریر سلطنت نشسته خود را جیانند نام نهاد و کنک و شنترگن را رتبهٔ وزارت بخشید. بعد ضبط و ربط اطراف کشمیر با لشکر فراوان بهندوستان رفت و تا کنارهٔ بحر محیط بلاد و امصار بسیار فتح نمود و در حدود بنگاله برای بود و باش مردم کشمیر شهر کالپی آباد ساخت. و در شهر مالوه منادر بسیار ترصیص نمود. و اطراف هند را در جمیع بلاد و بقاع سیاحت کرده چند سال در شهر قنوج طرح اقامت انداخت و آخر عمر بجانب کشمیر رجعت نمود.

گویند جیانند را دختری ماه پیکر بود که اننت لیکها نام داشت روزی منجمی در پیش راجه رسید وی بموجب کمالات علمی از مقدّرات غیبی خبری بیان نمود که این دختر سلسلهٔ حکومت خاندان شما را خاتمه خواهد شد و بعد انتقال تو شوهرش تاج حکومت کشمیر بر سر خواهد نهاد. جیانند بجای خود سنجید که آدمی پس فطرت گاهی صاحب سلطنت نتواند شد و بقصد آن عقد مواصلت آن دختر همراه فرزند داروغهٔ اصطبل که او را دُرلب درون میگفتند منعقد ساخت و آن شخص نیک محضر بموجب خوشخوئی خود محبوب و مطلوب عام و خاص گردید. و راجه هم چند قریه باو جاگیر بخشید. و اننت لیکها را عنفوان جوانی بجوش آمده پنهانی بجانب جوانان خوشرو نگاه میداشت. و وزیر کهنگ که به نسیم بهار جوانی مثل گلنار شگفته شده بود با او بساط نشاط و کامرانی گسترده هم آغوش عشرت و شادمانی

گردید۔

روزی دُرلب درون درحرم سرا درآمده دید که آں ہر دو بلبل جوانی درگلزار کامرانی گلچین گشته و از بادۂ وصال مخمور و مدہوش مانده بکمال اہتزاز درخواب ناز آسوده بودند۔ دُرلب درون را بدیدن آں چراغ بصارت بی نور گشت و دُود غضب از ایوان دماغش درگذشت خواست که آں نیزه درون را از صرصر قہر و غضب شمع حیات دریکدم گُل کند لیکن موجب عقل دور اندیش و بنظر پاس ناموس خویش بدامن خہنگ وزیر نوشته گذاشت از روی معاینه فعل شنیع تو خواسته بودم که ترا نابود گردانم امّا از روی نیک بینی و فراخ حوصلگی خود دیده و دانسته ترا بگذاشتم۔

خہنگ وزیر از خواب استراحت بیدار شده مضمون دامن مطالعه نمود و زہره آتش آب شده از افعال شنیع تائب گشت۔ و در خیر اندیشی دُرلب درون بدل و جان مشغول ماند۔ بالادت سی و پنج سال جام حکومت نوشیده طعمۂ شاہین اجل گشت۔ تا اینجا ترنگ سیوم ختم شد۔

اورنگ ششم در ذکر راجہای کارکوٹ بنسی

(۱) راجہ دُرلب درون داماد بالادت در ۶۵۵ھ بیاوری خہنگ وزیر تاج حکومت برسر نہاده خلق الله را بعدل و احسان و بذل و امتنان آباد ساخت۔ و از بطن اننت لیکها ملهن نام پسری داشت که راجہ بالادت در حین حیات خود متبنّی کرده بود وی بعمر سی سالگی ارتحال نمود۔ دراں زمان بکثرت باران دریای بہت طغیانی شده سدّ ناوه بوده که راجہ میگو اہن مستحکم کرده دریای

بہت را زیر دامن کوہ ماران عبور دادہ بود از جا بر داشتہ در ڈل مجرای اصلی خود مفتوح کردہ بسبیل سالفہ جریان یافت ہمانروز میدان و نالن مرگ را طوفان ساختہ تالاب ڈل متموج گشت و راجہ در انسداد آں خود را استعداد ندیدہ در ترمیم آں کوشش نمود- سی و شش سال حکومت کردہ شنقار شد- واز حکومت او بیست و چہار سال گذشتہ سنہ ہجری شروع یافت-

(۲) راجہ پرتاب پیڈ پسر ملہن کہ او را نام اوّل درلیک بود بعد وفات پدر کلان خود در ۶۹۱ سنہ بر تخت جلوس نمود- و ہنومان را رتبۂ وزارت بخشید- و در حدود کامراج تاپر نام شہری آباد کردہ تختگاہ خود قرار داد- و قرین قصر نگارین تبخانۂ سنگین و متین بلند افراشت- واز اطراف و اکناف تاجران و حرفتگران طلب داشتہ در حصن حصین حصانت خود نگہداشت-

و دراں زمان نون نام شخصی ملک التجار ملک مالوہ دریں بلدہ رسید- واز نفائس بدیعہ و لطائف عجیبہ تحائف بینظیر بنظر راجہ گذرانید- و متصل دولتخانۂ راجہ برای اقامت خود کاشانۂ رفیع و تبخانۂ منیع معمور ساخت-

شبی راجۂ کامگار برای نشاط و انبساط تاجر نامدار باجتماع اعاظم روزگار عالیشان محفلی بنمائش شمعہای کافوری و آرائش سامان مسروری بنازوادای یکہزار و دو صد رقاصۂ طنّاز دبآہنگ سرود خنیاگران نغمہ ساز بکمال نزہت و امتیاز آراستہ فرمود تاجر محمود تا طلوع مشعل نور در اقتباس شعاع فرحت و سرور مسرور بود- امّا بصعود دود شمعہای کافور دماغ او بصداع رنجور گشتہ مزاج او نہایت آشفتہ شد-

روز دوم سوداگر نامور در آن آتش بزم مهمانداری راجهٔ دادگر پرداخته طاق و رواق وثاق خود به ضیای لعلهای شب افروز روشن ساخت۔ راجهٔ ستوده خصال از شنیدن صدای خلخال و نوای ارغنون و نال و بدیدن ضیای لعلهای بیضا مثال ولقای ماهرویان زهره خیال و بنوشیدن ایاغ مالامال سرمست بادهٔ عشرت و مسرّت گشت۔ و تا سه روز علی التوالی عیش و عشرت و خوشحالی بود۔

بقضای کردگار راجهٔ کامجوی را از مشکوی سوداگر خوشخوی ماه روئی بنظر آمده بر آهوی خال رخسارش لبان موی گیسوی او آشفته شد۔ و سوداگر بهنگام وداع تمامی ساز و سامان بزم عشرت و فراغ و لعلهای شب چراغ نذر خدمت راجه فرمود۔ و والی دست قبول بر آن گذاشته همه چیز بوی ارزانی داشت همگی بر روی آن نگار مفتون گشته لیل و نهار مجنون وار در کلبهٔ غم و اضطرار محزون و بیمار و خونبار همی بود و از افشای راز احتراز میکرد۔ ع

عشق دود است کسی دود نتاند مسدود

عاقبت خبر مشتهر گشت و سوداگر از دلبر خود دل برداشته راجهٔ دادگر را برای رفع علالت و اندوه پیشکش ساخت و راجه بخوف بدنامی و لحاظ ناموس خود او را نپسندید۔ سوداگر برعایت ناموس راجه آن ماه رو به کشیشان دیر مهادیو نذر کرده راجهٔ نیک نهاد را بنهانی پیغام فرستاد که آن پریزاد از عقد من بدر افتاد اکنون براد دل از موبدان دیر خریده کنت زار آمال را بوصال او طراوت بخشند۔

راجه بشنیدن این خبر دلبر خود را از کشیشان بتخانه خریده در شبستان وصال

رسانید۔ و بمجالست و موانست او عمر عزیز خود در عیش و سرور گذرانید۔ و از بطن او سه پسر متولد گشت۔ یکی چندراپیڈ۔ دوم تاراپیڈ۔ سوم للتادت پیڈ۔ راجه پرتاب بعدل و رافت و احسان پنجاه سال حکومت گذرانید۔ و چندراپیڈ جانشین کرده از دنیا درگذشت۔

(۴۲)، راجه چندراپیڈ که نام اصلی او بجرادت بود در ۴۱ کب بر مسند پدر جلوس نمود۔ و بعدل و داد و نصفت و سداد خلق خدا را مراد رسانید۔ روزی برهمنی بر سر راه مقتول شده بود زوجهٔ او در پیش راجه استغاثه نمود با وجود تفحص و تجسس بسیار قاتل او دستیاب نشد راجه داد گر سه شبانروز بی خواب و خور بسر برد۔

قف۔ روز چهارم در خواب دید شخصی را از روحانیان وی فرمود که بر صفّهٔ سنگین بتخانهٔ خود آرد مطحون بذریعهٔ پرویزن مانند برف بفشانند و کافهٔ انام از خواص و عوام بر صفّهٔ سنگین گذرانیده هر کس را نقش پا باید دید بر فتن هر شخصیکه دو نقش پا بر لباط آرد ثابت گردد او را قاتل برهمن پندارند۔ وجه آن این است که روح مقتول همیشه دست بدامان قاتل آویخته دنبال همی باشد۔

چون راجه مستبشر این بشارت گشته فردا بر صفّهٔ سنگین بتخانه آرد بغربال افشاند و تمامی اهل شهر زن و مرد جمع کرده فرادفراد بر آرد معروش گذرانید۔ و قتیکه آن شخص قاتل گذر کرده دو نقش پا بر سطح از و ثابت گشت و او را ماخوذ کرده برای قصاص بدار کشیدند۔ عاقبت از قتل برهمن اقرار نمود۔

و نیز آورده اند که راجهٔ مزبور برای تعظیم تربهون سوامی طرح بتخانه افگنده در ترصیع اساس آن قوس واقع شد۔ و متصل آن بتخانه کاشانهٔ کناسی بود۔

راجه تیک نهاد او را برای رفع قوس بنیاد آں بتخانه بر سطح زمین اشرفیها گسترده درخواست قطعهٔ زمین فرمود پاره دوز بنا بر دول همتی خود منظور نکرد هرچند راجه بعجز و مدارا مدام ابرام میکرد هرگز نشنید چوں ابرام از حد گذشت. پاره دوز گفت اگر میخواهی ایں قطعهٔ زمین از من بزور یا بزر اصلاً نتوانم داد و هرگاه می آئی در خانهٔ من برهنه پا میخواهی از من قطعهٔ زمین بطور خیرات البته میتوانم بخشید. راجه فی الفور از تخت فرود آمده در بنگاه کفشگر پا برهنه تشریف برد و پاره دوز قطعهٔ زمین بطور خیرات بلا عوض چیزی بوی بخشید. پس راجه عمارت بتخانه بسر رسانید. و هشت سال و هشت ماه سلطنت گذرانیده بملک جاودانی بگذشت.

(۴) راجه نارا پیڈ که نام اصلی او ودیا دت بود در ۵۰۷ب بعد وفات برادر افسر حکومت بر سر داد. و بر خلاف برادر داد گر شیوهٔ ستمگری و دغا کی و خونریزی شعار خود ساخته از جور و جفا و ظلم و دغا خلق خدا را آسیب و آزار سخت رسانید و لشدائد آزار و مکائد اطوار او مردم اینجا یا در جنگلها و کوهسارها فرار اختیار کردند و خانه های ایشاں خراب شدند. راجهٔ جبّار خود در شعاب کوهسارها رفته مفروریان بزجر و قهر بشهر آورده اکثرها از تیغ گذرانید.

موجب آں بعضی اطراف مملکت از قبضهٔ او بدر رفت کافهٔ انام از خواص و عوام تباهی او از خدا بدعا میخواستند. عاقبت بسزای کردار خود گرفتار آمده امراض شدیده برو غالب گشت. و عرصهٔ چهار سال و بیست و چهار روز در سفاهت گذرانیده درگذشت.

(۵) راجه للتادت پیڈ که لقب او مکتا پیڈ بود در ۵۴۷ب بعد ارتحال برادر

ستمگر عروس مملکت بزیور عدالت و نصفت آراستہ اطراف مُلک کہ در عہد برادرش از دست رفتہ بود در قبضۂ اقتدار خود در آورد۔ و بعد ضبط و ربط سلطنت و رتق و فتق مملکت لوای عزمیت افراشتہ بافوج گران و سامان فراوان پنجاب و دہلی فتح کرد۔ پس با راجۂ قنوج بشود ام نام محاربہ و مقاتلہ نمودہ مغلوب و منکوب ساخت و وزیر او میتر شرما گرفتار کردہ محبوس داشت۔

عاقبت الامر راجۂ مغلوب حلقۂ مطاوعت در گردن انداختہ خراج شاہی بر خود الزام نمودہ ملک محروسۂ خود را باز قابض شد۔ للتادت از انجا نہضت کردہ گورہ دیش تا دریای کالکا مفتوح ساخت۔ و شہر کلنگ را قابض گشتہ جانب بہار ایلغار نمود و راجۂ بہار بعجز و انکسار پیش آمدہ بر حکومت خود باز منتقل شد۔ از انجا براہ دریای گنگ با فوج ظفر موج بر ملک بنگالہ یورش آورد و بعد جدال و قتال بسیار راجۂ بنگالہ عرق لجۂ ہزیمت ساختہ مال و اسباب و فیل و دواب غنیمت یافتہ تا کنار دریای شور امصار و دیار بسیار فتح نمود۔ بعد ازاں بطواف جگنانھ جی بہرہ یاب شدہ بر برہمنان انجا افراوان نذر و خیرات بخشید۔ پس بطرف دکہن نہضت کردہ راجہای آں سواد را حلقۂ انقیاد بگوش انداختہ بر ممالک محروسۂ خود باز قایم ساخت۔ اماّرٹا نام زنی کہ بحکمرانی بعضے ممالک دکہن سرفراز بود بالشکر انبوہ و فیلان کوہ شکوہ بمحاربہ و مجادلہ پیش آمدہ کوششہای مردانہ بکار برد۔ عاقبت بر آستانۂ اطاعت سر نہادہ بر حکومت خود باز فایز گشت۔ پس مضافات بنگالہ را تا کنارۂ دریای کاویری قبضہ کرد۔ و از انجا خمخانۂ شراب نارجیل کہ گاہی بدیدہ ندیدہ بود دستیاب شد و

بنوشیدن آں افواج را ماندگی راہ و مضرت سعزد فع گشت۔

دبعد تسخیر جزائر سراندیب و سنگالدیپ و گجرات و مالوہ در قبضۂ اقتدار خود درآورد۔ و دوارکا و اوجین فتح کردہ براہ پنجاب عنان عزیمت سمت کابل وخراسان معطوف داشت۔ و بعد تسخیر ممالک کابل و ہرات و خراسان جانب بخارا یورش ساخت۔ مومن خان حاکم بخارا بمقابلۂ و مقاتلہ پیش آمدہ چہار بار در جنگ و پیکار داد شجاعت دادہ عاقبت مہزوم شد۔ بعد تعاقب بعید دست بدامان امان آویختہ باج و خراج قبول نمود۔ از بخارا رایات عالیات افراشتہ ممالک سمرقند و تاشقند و خوقند و کاشغر و تنگان و ختن بمجاربہ و مصالحہ در قبضۂ اقتدار درآورد و جمیع بلاد و بقاع ترکستان مفتوح ساخت و مال و متاع و دولت بیشمار و افراش و افیال بسیار بہم رسانید۔ و از راہ تبت رجعت کردہ بعد دوازدہ سال در خطۂ دلپذیر ورود یافت۔ و یازدہ کرور دینار نذر بتخانۂ بوتیشور بہادو جالندھر و لاہور در تصرف و نشاقانِ خود گذاشت۔

و ہنگام تسخیر ہندوستان و ترکستان از ہر شہر و ہر مکان دانشوران عاقل و عالمان فاضل و استادان کامل کہ در علوم غریبہ و فنون عجیبہ ممتاز شدہ بودند انتخاب کردہ ہمرکاب خود بکشمیر آورد۔ از انجملہ چنکن نام ہوشمندی عجیب و ارجمندی نجیب کہ در فن کیمیا دانا و در علوم غریبہ بے ہمتا بود برای وزارت و مصاحبت خود پسندید و انتظام مہام مملکت را برای رزین او ناظم و ناسق گردید۔

قف. گویند عسکر شاهی هنگام تسخیر ملک بهکر بموجب غلبهٔ غنیم روی برتافته مفرور شدند و در عرض راه دریای قهار پیش آمده که عبور آن مشکل بود وزیر باتدبیر جوهری از بغل کشیده در قعر دریا انداخت و آب را در وسط شقی پیدا شده راه عبور ظاهر گشت و لشکر و اسباب و خیول و دواب بآسانی گذر کرده هر کس از مهلکه نجات یافت. و وزیر جوهری دیگر بگوهر اوّل نموده بجذبهٔ آن جوهر زدریا بر دست وزیر رسید و آب دریا بدستور جاری شد.

قف. و بر موقع تسخیر هندوستان شخصی مضروب و مجروح و مقطوع الالف در پیشگاه راجه حاضر شد و بطریق دادخواهان عرض نمود که مالوکا سمندر ولایتی است بعید و در حوالی آن ریگستان مزید و کوهستان شدید واقع است. و در عرض راه آبادی نیست فرمانروای آنجا از بادهٔ غرور مخمور است که بسبب صعوبت و کربت راه هیچکس از مخالفان در ملک او نمیرسد بالفعل از روی خیر اندیشی او را فهمائش کرده بودم که درین زمان راجه للتادت بیاوری بخت سرکشان زیر و زبر میسازد متابعت او بر ما واجب است که ملک و مال محفوظ ماند و رعایا را زحمت و زوال نرسد بصدور این قصور مرا در شکنجهٔ تعذیب در آورده باین حال رسانید. للتادت او را معالجه کنانید تا که جراحتهای او بالتیام رسید.

پس آن بداندیش همیشه للتادت را برای تنبیه و تادیب راجهٔ ملک خویش ترغیب و تحریص می ساخت. و للتادت کوائف راه و گذرگاه

آنحدود دا از و استفسار نمود و آن شخص بیان کرد که تا ملک ماہمگی دو راه است۔ از انجمله یک راه آسان است و آب و علف ہر جا امکان۔ امّا تا عرصۂ سه ماه برابر رفتن است۔ و راه دوم تا عرصۂ پانزده روز طی کرده شود لیکن بسیار دشوار و صعب گذار است و آب و علف نایاب۔ راجه بر طبق اظہار او ضروریات دو ہفته را از ہمه چیز سرانجام داده با لشکر جرّار از راه دشوار ایلغار نمود و تا عرصۂ دو ہفته میان ریگستان و کوہستان رفته نہایت راه پدیدار نشد۔

پس قُلاوُز[1] بدکردار را بدربار عالی حاضر کردند و حقیقت راه پرسیدند اظہار ساخت که این طریق دشوار را پایانی نیست مدعای من این بود که مثل تو کجکلاہی با شوکت و سطوت شاہی از دست اپشۂ ہلاک گردد و راجۂ ملک ما را از دست تو آزاری نرسد۔ راجه نامور و تمامی عسکر بسبوح این خبر در ورطۂ خوف و خطر افتاد۔ و راجه داد گر لشکر خود را بدلاسا تسلّے فرمود و خود در حالت سوگواری بکمال عجز و زاری بدرگاه باری التجای رستگاری نمود۔

و چنکن وزیر از روی تدبیر عروق زمین را تشخیص کرده بر موقع مناسب چاہی عمیق حفر نمود تا که آب ظاہر شده لشکر و دواب سیراب گشت۔ از انجا بقدر امکان ظروف آب ہمراه بر داشته بعد قطع مسافت بعید وارد آن ملک شدند۔ و راجه انجا را قلع و قمع کرده براه دیگر رجعت نمودند۔ ہمچنین حالات عجیبه و واقعات غریبه از کارنامه ہای وزیر بسیار یادگار است۔

وقتیکه راجه للتادت در خطۂ دلپذیر قیام ساخت و در آبادی

[1] در نسخۂ دیگر "بدرقه" یافته شد۔ قلاوُز لفظ ترکیست بمعنی راہبر و مقدمۂ لشکر و سوارانیکه محافظت لشکر کنند۔

ملک و رعایا و تجدید دهات و قصبه جات و تعمیر عمارات و بتخانه ها و مهمان سرا و شفاخانه جات بسیار کوشید. از انجمله للتاپور و سنیچت پور و پینت پور و بهله پور و قصبه پنچهه و پرسپور و لوکه بهون از عمارات اوست. و در موضع للتاپور بتخانهٔ سورج مکهی آباد کرده خراج قنوج برای اخراجات آن وقف نمود و در موضع ها کوره مندر مکٹا سوامی و بر کوه مهادیو مندر مهادیو سوامی معمور ساخت. و در تلمیع قبهٔ هر یک بتخانه یک لک هزار تولهٔ طلا صرف نمود. و در موضع پرسپور بر بلندی کریوه مندر پری هاسه کیشو بکمال رفعت و متانت ترصیص نمود و قبهٔ آنرا باسراف سی و دو لک و شانزده هزار تولهٔ نقره تلمیع ساخت و در صحن آن یک ستون حجری بطوالت پنجاه دسته و بروایت بعضی پنجاه درعه از یک لختهٔ سنگ نصب کرد. و متصل آن در موضع دیو مندر مکٹا کیشو در غایت بلندی و سنگینی آباد ساخت که هشتاد و چهار هزار تولهٔ طلای احمر بر فرق قبهٔ آن تلمیع کرده بود و هشتاد و چهار هزار پیکر بهوده اوتار از طلا و نقره و روی درست نموده در میان بتخانه های پرسپور نصب کرد.

و در ترمیم بتخانهٔ مارتانڈی شور که بر کریوهٔ مٹن واقع است مبلغی کثیر صرف نمود. و مندر زیشٹی شور که بر بلندی کوه سلیمان نمایان است ترمیم و تجدید درست فرمود. و بر بلندی چکدر که در بیجباره واقع است بذریعهٔ دولاب آب جاری ساخت. و ترمیم و تجدید انهار و سد بندی ها ترقی مزروعات بدرجهٔ اعلی رسانید. و در قلمرو ترکستان بتخانهٔ نرسنگه اوتار بنا نمود. و در موضع شیر دون یک بتخانهٔ قدیم که زیر زمین مخفی شده بود ظاهر کرد و بر سنگ دروازهٔ

آں نوشتہ بود کہ ایں بتخانہ سری رامچندر و لچھمن بینہ فرمود۔

قف۔ و دیگے ساختہ بود کہ برابر ہزار کس طعام دراں پختہ می شد و صد ہزار کس را روزمرہ از مطبخ خود نان میداد۔ و زوجۂ او چکرہ رانی چکری پور در کوہامہ آبادی ہفت ہزار خانہ معمور ساخت۔

وللتادت راجۂ عادل و باذل و نیک محضر و رعیّت پرور بود امّا دو خصلت مذموم در ذاتِ او مخلوق بود۔ یکی آنکہ در حالت مستی حکم بیجائی کرد۔ دوم آنکہ بر عہد و پیمان و ایمان مستقیم نبود۔ چنانچہ راجۂ گور را از بنگالہ بعہد و سوگند ہمراہ آوردہ در ینجا بقتل رسانید۔ باستماع ایں کلام نافرجام متوسلان و منسوبانِ او باجمعیت انام بعزم انتقام دریں مقام رسیدہ صمصام خون آشام از نیام برکشیدند و بسیاری از امرای عظام بقتل آوردند و مندر پری ہاسہ کیشو و مکتا کیشو را درہم و برہم ساختہ عمارات را آتش کشیدند و غارت کردہ مردانگی رجعت نمودند۔ للتادت در آخر عمر خود تجدید بنظم و سیاست ہندوستان کردہ در حدود ترکستان باز نہضت ساخت و از وسط ایشیا امصار و دیار بسیار در قبضۂ اقتدار در آورد۔

عاقبت در اقامت آں سواد استقامت کردہ خیال آمدن کشمیر بخاطر نگذاشت امرا و ارکان و اعیانِ ملک کشمیر عرضداشت نوشتند کہ اوقات عمر عزیز جہانبانی در کشورکشائی و حکمرانی در گذشت اکنوں مہجوران حسرت و حرمان را بدیدار خود مسرور سازند و در ینجا گشتی حیات بساحلِ مقصود برسانند۔ و راجۂ نامدار در جواب نوشت کہ بہ نیروی بازوی اقبال ممالک کثیر کہ در نزہت و فسحت بےنظیر اند

و در وسعت آباد شمالی تاحال فتح کردم ہنوز خاطرم از جہانگیری و سیاحت مطمئن نگردد و بجانب کشمیر رجعت کردن و در انجا آرمیدن اقتضای طبیعت نیست۔ و دو فرزند دلبندمن کولیا پیڈ و وزرادت در انجاست ازیں دو ہر گرا قابلیت پندارند لسلطنت بردارند۔ واز قانون مجوزۂ اینجانب قدم بیرون نگذارند۔

دفعۂ اوّل:۔ آنکہ ملک کشمیر محصور و مامون است بقلاع جبال رفیعہ اگر رؤسا و اراکین شہر منحرف نباشند دشمن دیار دیگر اصلا قابض و متصرّف ایں بلاد نتواند شد نگذارند کہ در ملک غبار فساد و عناد مرتفع گردد۔

دفعۂ دوم:۔ آنکہ از مردم کوہستان بغیر ثبوت خطا عمداً مصادرہ بگیرند و ہموارہ در شکنجۂ رعب و ہیبت مبتلا دارند چراکہ درحالت فراخی و سیعی در شعاب جبال بخیال خیرہ سری روا دار فتنہ و آزار میتواند شد۔

دفعۂ سیوم:۔ آنکہ کشاورزاں راقوت لایموت زائد از یک سال نگذارند کہ بسبب فراغت و فراخی معیشت در کار کشاورزی و زراعت کستی کہالت نکنند و قلبہ و سامان کشت و کار وافر نگذارند کہ بر زمین دیگراں حریص نشوند۔

دفعۂ چہارم:۔ بذرگران ولایت کشمیر در محنت زراعت کشتی و تکلیف بار برداری برپشت ہمیشہ مشغول دارند تاکہ برای لباس و خوراک ہمیشہ محتاج باشند موجب آں ساکنان شہر را ہیمہ و زگال و اسباب لابدیہ رسانیدہ دہند و بابت کمتر نفعی با اہل شہر محتاج باشند۔ نباید کہ روستائی را مواش و اسپان و خورش و پوشش و دار و عقار و وضع زناشوئی با اہل شہر متشابہ میباشد کہ از تونگری تن آسانی بجوید و رنج زرع و مؤنت خدمت را کما ینبغی تن ندہد

واز بی نیازی تاجر شود واشیای کار آمدنی را گراں فروشی کند ہر آئینہ سررشتہ ازدیاد چیزہا وضابطہ خدمت منقطع گردد وانتظام شہر برہم خورد۔

دفعہ پنجم :- آنکہ سلاحداراں را پیوستہ دریکجا قرار ندہند ورنہ مرتکب فساد شوند۔

دفعہ ششم :- آنکہ درتمتین قلعہ ہا ومحافظت طرق وشوارع کوشش نمایند وبوقت فراغت ازمعانداں غافل نباشند واسباب حرب وضرب وسرمایہ غلّات درقلعہ ہا موجود دارند۔

دفعہ ہفتم :- آنکہ اہل عملہ ومحاسبان دفتر را باہمدیگر رابطہ خویشاوندی کردن ندہند۔ ع یکے دُزد باشد یکے پردہ دار ۔

دفعہ ہشتم :- آنکہ شہریار را ممکن نیست کہ بذات خود درامورات جزوی وکلی قبضہ کردن میتواند۔ پس لازم است کہ درحق محاسباں ومستوفیاں واہل کاروعمّال خوردہ جوئی وکاوش نکند کہ بسبب آں اہل کار را تنگی معاش عائد گردد۔ پس بکمال بی اعتباری وبی اعتمادی خلل اندازامور مملکت خواہند شد۔ فقط۔

پس راجہ نیکنام بقیہ عمر عزیز خود درحدود ترکستان بسر بردہ درانجا انتقال نمود۔ بعضے میگویند کہ دروقت مراجعت ازراہ گلگت نہضت کردہ چوں بہ کوہ آریاتک کہ فی الحال آنرا دیوہ سوئی میگویند رسید باخیل وحشم وفوج در زیر برف غرق شدہ فردی زندہ نماند۔ مدّت جہانداری اوسی وشش سال ہفت ماہ بود۔

(۶) راجہ کولیا پیڈ در ۷۹۱ ب بر مسند خلافت پدر جلوس نمود و برادران دیگر در مطاوعت او موافقت نمودند۔ و اُمرا و ارکان دولت خزائن و دفائن بخیانت بردند۔ راجہ در انتظام آں بخوبی تفحّص و اہتمام نمود۔ و متیر شرما کہ یکی از وزرای نامی بود بعلت نافرمانی ماخوذ کردہ بر قتل او مستعد گشت لیکن بجای خود سنجید کہ بغیر قتل معاونان وزیر انتظام مملکت مستحکم نگردد و بابت گناہ یک شخص ہزاراں بیگناہ کشتن در بارگاہ وحدت گناہ کبیرہ است از انجا حکومت مستعارۂ دنیا را ہیچ اعتباری نیست پس برائی رضای آفرینندۂ خود بقیۂ ایام را بریاضت پردازم و دنیای جیفہ بسگاں بگذارم۔

علی الصّباح لباس فقیری پیراستہ بہ کوہ اُستروَن منزوی گشت و از ابنای زمانہ وحشت نمود۔ وزیر باستماع اخبار از اطوار خود بیزار گشتہ بمقام بریاگ یعنی شاردا پور خود را بمرافقت رانی غرق دریا کرد۔ حکومت راجہ ہمگی یک سال و پانزدہ روز بود۔

(۷) راجہ وزرادت برادرش در ۷۹۲ ب لوای حکومت افراشتہ نہایت ظالم و شہوت پرست بود و در مشکوی خود سہ صد و شصت رانی برای عشرت داخل نمودہ شب و روز در مصاحبت لعبتان طنّاز اوقات صرف میکرد۔ و ساز و سامان منادر پرپور کہ پدرش سرانجام کردہ بود صرف نغمہ و عشرت نمود۔ و برای اندک قصور ملزم را بقتل میکرد۔ عرصۂ ہفت سال خونہای بیدریغ ریختہ جرائم کثیر بگردن آویختہ در ملک جہنم نگر بخت۔

(۸) راجہ برتھوا پیڈ پسر وزرادت در ۷۹۹ ب بر تخت جلوس نمود از بہوری جا

وظلم وایذا خلق خدا را بسیار آزار رسانید۔ چہار سال ویکماہ در سفاکی گذرانیدہ باغوای برادر معزول شد۔

(۹) راجہ سنگراماپیڈ برادرش طبل حکومت نواختہ ہفت روز در فتنہ و فساد بسر برد۔ عاقبت از دست برادر خود جیاپیڈ کشتہ شد۔

(۱۰) راجہ جیاپیڈ فرزند صغیرہ زادت در ۳۸۰۳ برار یکہ جہانبانی بحکمرانی نشستہ عدالت و نصفت شعار خود ساخت۔ و در انتظام مہام مملکت بخوبی پرداخت۔ بعد ضبط و ربط اطراف و مضافات کشمیر بتسخیر ہند و پنجاب و خراسان با لشکر فراوان کہ شمار آں سہ لک سوار و پنج لک پیادہ بیست و پنجہزار اسپان کوتل با زین و لجام مرصّع و زرکار و دہ ہزار پالکی با قبہ ہای زرّیں و آویزہ ہای زمرّدیں وغیرہ اسباب و آلات شاہی بناحیت ہند راہی شد۔ چوں بمقام پریاگ کہنہ رسید نو دہزار و نہ صد و نود و نہ اسپ در پنجاب تصدق نمودہ بر لوح سنگیں کندہ گذاشت کہ ہرگاہ کسی یک لک اسپ در پنجا صدقہ کند نام من از لوح سنگیں محو سازد۔

از انجا رایت جہانگیری افراشتہ بارادہ تسخیر خطا و ختن عزم جزم نمود عاقبت بنابر سببی عزیمت مزبور موقوف شدہ بجانب ہندوستان نہضت کرد و تالب دریای شور تمامی ممالک ہندوستان مفتوح ساخت۔

پس تمامی خیل و خدم در قنوج گذاشتہ بلباس سنیاسی[1] سیر کناں در شہر پوندرو وردن واقع گور دیس رسید و والی انجا راجہ جی انت

[1] سنیاسی۔ فرقہ ایست از فقرای ہنود۔

بود وی در مندر کومارجی جشن شاہی میکرد وکملا نام رقاصہ بی نظیر کہ دلپذیر راجہ بود بخوش طرازی رقص و بازی میکرد۔ وجیا پیڈ در حالت سیر و تفرج در انجا رسیدہ بالای سنگی بتماشا بنشست وکملا را بر جمال خورشید مثالش نظر افتادہ از خیال نغمہ سازی وطنازی باز ماندہ او را بکمال دلنوازی وعشوہ طرازی بخانۂ خود مہمان ساخت۔ چون در شبستان عشرت در آورد ہر لحظہ با او دمسازی وعشوہ بازی میکرد امّا راجہ از کنار او ہر دم کنارہ میساخت۔ وبعد چند روز کملا بگرم جوشی اشتیاق باعث عدم انبساط واختلاط از راجہ پرسید و راجہ مضمون اشلوک او را جواب داد۔ (”بہادر شخص تا کہ مقصود خود حاصل نکند باعورت اصلا نہ پیوندد تا کہ آفتاب دورۂ خود ختم نکند در شبستان شام نرود“) کملا از وصال او مایوس ماندہ برای توقف کردن چند روز التجا نمود و راجہ بہ پذیرائی التماس او چند روز در انجا توقف فرمود۔

شبی غوغائی شنید کہ شیر مردم در شخصی را دماغ از سر بر آوردہ بر آزار مخلوق کینہ ور شدہ بود راجہ از روی ہمّت وجلادت خود در کمینگاہ شیر تاخت آوردہ برابر او علم تقابل افراخت وپی سنگ شا بازوی چپ در دہان او در آورد واز دست راست خنجر برداشتہ شکمش پارہ پارہ ساخت۔ فردا خبر کشتہ شدن شیر در شہر مشہور شدہ تماشائیان انگشترین راجہ از دہان شیر کشیدہ پیش راجۂ خود رسانیدند و راجہ از نقش نگین نام جیا پیڈ شناختہ بہ تجسس و تفحص از خانۂ کملا سراغ او دریافت۔ پس بکمال اعزاز واہتزاز او را لوازم مہمانداری بجا آوردہ دختر خود کلیان دیوی بعقد مواصلت او نامزد

ساخت وجی انت را بعضے راجہای اطراف غالب آمدہ متصرف ممالک محروسۂ او شدہ بودند جیاپیڈ آنہا را مغلوب و مہزوم ساختہ ممالک بسیار و مال و منال بے شمار در قبضۂ اقتدار جی انت در آورد۔ از انجا بکمال شوکت و عظمت رجعت کردہ در قنوج رسید۔ و بعد تشیید مبانی سلطنت ہند با جاہ و جلال بجانب کشمیر معاودت نمود۔ و خسر بلودہ آس زنہ کہ بروقت عزیمت ہندوستان در کشمیر منتظم خلافت شدہ بود بخیال خیرہ سری در ینجا از عرصۂ سہ سال بسر خود حکومت میکرد چوں از مراجعت راجۂ نامدار خبر شنید با جیش و لشکر بجنگ راجۂ نامور جسارت نمود بمقابلہ و محاربہ پیوست عاقبت از دست چنڈالی[1] کشتہ شد۔

جیاپیڈ بر مسند حکومت باستقلال تمام کوس شہامت نواختہ خود را وبنادت ثانی نام نہاد۔ و شہر اندر کوٹ احداث کردہ در انجا پای تختِ خود قرار داد۔ و متصل دولتخانۂ خاص دو بتخانہ متین از احجار تراشیدہ ترصیص نمود۔ و از اندرکوٹ سمت مغرب محلات عجیب و منادر غریب تعمیر کردہ بہ دوارکا موسوم ساخت فی الحال آنرا انبر کوٹ میگویند۔ (چنانچہ ڈاکٹر بولر صاحب در ۱۸۷۷ء من مقام دوارکا بکدو درعۂ زمین حفر کردہ علامات چیز آنہا کیتو دریافت نمود) و جیاپیڈ چندکس از اکھشال بذریعہ سفیران و بشن راجۂ لنکا طلبانیدہ و از دست آنہا تالابی وسیع و عمیق پر کردہ بر سر آں جیپور نام شہری آباد ساخت۔ وملہان پور ہم از تعمیرات اوست۔ و کلیان دیوی کلیان پور و کملا دیوی کملا پور بنام خود ہا یادگار گذاشت۔

[1] چنڈال: فرقۂ الیت ارذل النّاس و مردار خوار بمذہب پرستاں۔

روزی جیا پیڈ بطرف مشرق رفتہ درخانۂ راجہ بھیم سین برای تحقیق حالات تنہا داخل شد و در انجا سدہ نام شخصی کہ خسر پورۂ زن بود جیا پیڈ را بقیافہ شناختہ محبوس داشت۔ عاقبت جیا پیڈ بہانۂ فرضی از انجا رہائی یافت۔ و بعد چندگاہ باز بسیر ہند بر آمدہ بکنار دریای شور رسید وارمڈی راجۂ نیپال باستقبالش آمدہ غاشیۂ مطاوعت بر دوش نہاد لیکن بموجب یاوہ گوئی منافقاں درمیان ایشاں تاثیر ناموافق افتادہ ارمڈی بجزایر گریختہ رفت و جیا پیڈ بطفیل او تعاقب نمود۔ ناگاہ بباعث ناواقفی راہ تمامی لشکریانش در غرقاب فنا نابود شدہ خود را بر شاخ درختی آویختہ بسلامت ماند۔

چوں راجۂ ارمڈی از حقیقت تباہی او آگاہی یافت جیا پیڈ گرفتار کردہ در جزیرۂ کال گنڈ محبوس داشت۔ و دیو شرما وزیر جیا پیڈ لشکر خود برلب دریا گذاشتہ در جزیرۂ کال گنڈ بتغیر لباس پیش راجہ ارمڈی رفتہ التماس نمود کہ من ہرگونہ فرماں بردار و خیرخواہ ایشاں ہستم و در محبوسی جیا پیڈ نہایت خرسند شدم اکنوں میخواہم کہ تمامی مال و ملک و دولت جیا پیڈ در قبضۂ بندگان سامی در آید مگر وزرای کشمیر اصلا متابعت حضور منظور نخواہند کرد۔ بنا براں میخواہم کہ نزد جیا پیڈ رفتہ بہانہ و فریب بابت متابعت حضور بنام وزرا از و نوشتہ میگیرم تا کہ تمامی ملک و دولت بی مزاحمت و مشقّت در تصرّف اولیای دولت در آید۔ وارمڈی در دام طمع پابند شدہ وزیر را ملاقات جیا پیڈ رخصت داد و وزیر باتدبیر جیا پیڈ را آموزش کرد کہ لشکر کشمیر برلب دریا موجود است ایشاں از فصیل قلعہ خود را بزیر اندازند و در انجا مشکے پر باد خواہند دید۔

براں سوار شدہ خود را بالشکر برسانند۔

قف۔ پس وزیر با تدبیر پوست از بدن خود برداشت و ناچہ پرباد درست کردہ بر سر موقع مہیّا داشت و راجہ از انتقال وزیر نہایت افسوس کردہ بر ناچۂ مذکور سوار شدہ از دریا عبور نمود۔ آنگاہ با جیش و جنود خود بمقابلۂ راجہ ارمڈی بجنگ پیوست و بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار ارمڈی گرفتار کردہ محبوس داشت و شہر او خراب ساختہ سپاہان او را قتل عام نمود امّا بابت وزیر ہمیشہ مغموم می بود۔ پس انتظام ممالک ہند بحُسن سر انجام منتظم ساختہ با غنیمت بسیار بجانب کشمیر رجعت کرد۔

قف۔ گویند شبی مہاپدم ناگ کہ باعتقاد اہل ہنود بہر صُورت کہ خواہد خود را ظاہر نماید پیش راجہ آمدہ گفت کہ من در مُلک کشمیر آسودہ بودم فی الحال افسونگری آمدہ است میخواہد کہ مرا گرفتار کردہ در مُلک مارواڑ کہ در آنجا آب نیست ببرد اگر مرا نگہداری کانِ طلا از کشمیر بتو نشان خواہم داد۔ و روز دیگر راجہ تفحّص کردہ آں برہمن افسونگر بدست آورد و ہمراہ خود در پرگنۂ اُولر بر منبع مہاپدم ناگ نہضت کرد و آں برہمن بفرمانِ راجہ افسوں خواندہ فی الحال چشمہ خشک شدہ مارہای مہیب پیدا گشتند۔

آخر الامر راجہ مہاپدم ناگ رہا کنانیدہ افسونگر را زرہای بسیار دادہ از شہر بدر کرد و شب دیگر مہاپدم ناگ راجۂ نامدار را در واقعہ گفت اگر بسرِّ ما فاش نمیکردی کانِ طلا بتو می نمودم اکنوں کانِ مس کہ در کوہ کامراج است بتو بخشیدم فردا راجہ بر مقام موعود رفتہ کانِ مس بر آورد و از آمدنی مس یک ارب دینار

مسکوک ساخت۔

صاحب جامع التواریخ می آرد کہ درحالت عزیمت ہندوستان رانی راجۂ جیاپیڈ بزیارت بتخانہ می رفت ناگاہ برہمن زادۂ بر حُسن وجمال او مفتون گشت ومجنون وار در کوہ وصحرا بدرد وسوز شب وروز بسر می برد۔ عاقبت بحالت مرگ رسید ومادرش از سوز درون واقف شدہ بمکر وحیلہ در خانۂ جانانۂ او درآمدہ بارانی راجہ موالفت ومحرمیت بہم رسانید۔ روزی بعجز وانکسار درپیش رانی اظہار کرد کہ این شکستہ بال را قادر لایزال فرزندی عطا کردہ بود اکنون بربستر مرگ افتادہ است معالجۂ او در قبضۂ اختیار شماست ہرگاہ از جان اماں یابم بشرح آں پردازم۔ رانی بعجز وزاری او نظر کردہ بگوش گذاری مقصود او مائل گشت۔ چوں بر حقیقت حال واقف شد از برہمن خود بتعمیہ پرسید کہ ہرگاہ شخصی بحالت نزع رسیدہ باشد کسی او را معالجہ کند بہ شود وآں علاج فی الحقیقت گناہ کبیرہ باشد کفارت آں از روی حکم مذہب چگونہ ادا تواند شد۔ برہمن گفت کفارت آں نذر دادن وخیرات کردن است۔

رانی بفحوای این کلام آں عجوزہ را تجویز داد کہ فرزند خود را مخفی طور بمشکوی عالی برساند وہیچکسی را واقف این راز نگرداند آں عجوزہ مجنون خود فی الحال درحرم سرای لیلے رسانید رانی بکمال دلستانی ومہربانی خود را بلباس فاخرہ و زیورہای متکاثرہ آراستہ کردہ وآں دلدادۂ خود بکمال دلبری در بر کشیدہ شبی در عیش نشاط وکامرانی گذرانید ومفتون خود را بنوشدار وی وصال حیات جاودانے بخشید۔ وبعد ترخیص او در فکر رفع عصیاں افتادہ درپیش ہماں برہمن خود

حقیقت حال بیان نمود برہمن گفت کہ کفارت این گناه کبیر بغیر از سوختن وجود خاکی ادا نخواہد شد کہ برای انچنین افعال شنیعہ نذر و خیرات کافی نیست۔

پس آں زن مردانہ صفت در صحن خانۂ خود از چوب صندل انبار ہیزم اندوختہ بروقت فرصت افروختہ خود را درمیان آتش سوختہ حیات ابدی حاصل نمود واین حرف در شہر مشتہر گشتہ ہر یکی بر ہمت والای او تحسین میکرد۔

وبعد چندگاه راجہ جمجاه از تسخیر ممالک فارغ شدہ بوطن گاه خود رجعت کرد۔ واعیان وارکان دولت بنابر مصلحت وقت باعث انتقال رانی ہمگی قضای ربانی وموت ناگہانی ظاہر کردند اما سخن مشہور اصلا مستور نتواند شد۔

شبی از شبہای دیجور راجہ مبرور برای شبگردی در شہر بر آمده بر دوکان زرگری رسید وجمعی دید کہ قصۂ عشق برہمن زاده وحسب حال رانی کہ بزبان کشمیری منظوم شده بود بخوش آوازی وطنازی سرود میکردند۔ وراجہ پنہانی حقیقت وفات رانی خود ناگہانی شنیده آتش کینہ درکانون سینۂ او مشتعل گشت۔ وفردا بر مسند حکومت نشستہ سرود سرایان شب از دوکان زرگر طلبانیده افسانۂ کہ شبانہ ترانہ میکردند درمیان جلسۂ عالی سرود کنانیده ہمنشینان از خود بفہمانید۔

پس برہمن زادۂ عاشق وبرہمن مجتہد در پیشگاه خود از تیغ گذرانیده وامرای دربار واعیان روزگار ومحرمان شبستان خود یکبار بقتل آورد۔ و بسیاری از جوتشیان وپنڈتان وبیدخوان وبرہمنان را زندان بیجان کرد

۱؎ جوتشی وپنڈت عالمان علم سنسکرت۔

از جور و جفا و ظلم و بلا خلق خدا را محنت و ایذا رسانید۔ و از کتب شاستر ہای
ہنود انبارہا جمع ساختہ در سدِ راہ انداختہ بالای آں خاک افراختہ سدی
استوار نمود کہ سدِ مذکور فی الحال موسوم بہ ... میگویند کہ در عرض راہ تولہ مولہ واقع
است۔ بہر حال تا عرصۂ چہار سال قیل و قال برداشت۔ و برہمنانرا جاگیرات
ضبط کردہ ہر گونہ تباہی و خرابی افزود۔ بنابراں از فرقۂ برہمناں اکثر ہا فرار
اختیار کردہ باطراف دیگر درگذشتند۔ از انجملہ نود و نہ کس در میان دریای
چندہ باگا غرق آب شدند۔

یک روز جمعی از برہمناں در دیوانِ او آمدہ گفتند کہ راجہای سابقہ
برہمنانرا اعزاز میکردند و از جور و جفای تو اینفرقۂ برگزیدہ پریشاں گشت
البتہ از دلشکنی ایں طائفہ آفتی بر جانِ تو خواہد رسید راجہ بغضب آمدہ فرقۂ
برہمناں از پیشگاہ خود بدر کشید و یکی از برہمناں دست بر داشتہ بر و نفرین
کرد فی الحال ستونِ خیمہ غلطیدہ بپای او مجروح ساخت و قرحۂ مذکور منجر بہ ناسور
شدہ کرمان اذیت میرسانیدند عاقبت بہماں آزار از جاں درگذشت۔
سی و چہار سال بحکومت گذرانید۔

(۱۱) راجہ للتا پیڈ فرزند جیا پیڈ در ۸۳۸ ؁ افسر حکومت بر سر نہادہ
در عیش و عشرت و کامرانی و امور شہوانی مشغول گشت۔ و زیادیوی دختر مہبر وشی
ہم بستری خود پسندیدہ بر حسن و جمال او شیدا بود۔ و با مردم ارذل و کمینہ
موانست و موافقت میداشت۔ موجب آں در انتظام سلطنت اختلال پذیرفتہ
و موضع سونہ پارہ و فہلہ پورہ احداث کردہ جاگیر برہمناں بخشید۔ یازدہ

سال ونہ ماہ حکومت کردہ شتنقار شد۔

(۱۲) راجہ سنگراما پیڈ برادرش در ۸۵۵ء تاج راجگی بر سر دادہ ہفت سال عروس مملکت را ہر ہفت کردہ درگذشت۔

(۱۳) راجہ چیپٹ جیا پیڈ فرزند للتا پیڈ کہ از بطن جیا دیوی بوجود آمدہ بود در ۸۵۷ء بر تخت جلوس نمود۔ و خالوی او پنج تا برادر بودند۔ پدم۔ آوت پل۔ کلیان۔ مَم۔ دَم۔ و ہر پنج برادر در امور مملکت دخیل شدہ ذخایر و دفاین راجہای پیشین خالی کردند و سپاہ و رعیّت را تباہی نمودند۔ و در انتظام مملکت خلل انداختہ فتنہ ہا افراختند۔ چیپٹ جیا پیڈ بعد حکومت دوازدہ سال معزول کردہ برادرش سلطنت بر داشتند۔

(۱۴) راجہ اجتّا پیڈ در ۸۶۹ء باعانت آوت پل بجای برادر خود جلوس نمود و زمام اختیار مملکت بدست ہمان بدکیشان بود کہ مردم رعیّت را از جور و جفا محنتہا میرسانیدند و آمدنی ملک را پنج حصہ کردہ اجتّا پیڈ را یک حصّہ میدادند۔ اینفرقہ اگرچہ از قوم رذیل بود لیکن از جود و سخا و بذل و عطا بر ہمگنان گوی سبقت بردند۔ و آوت پل موضع آوت کل آباد ساخت۔ و از دست پدم پدمان پور کہ فی الحال آنرا پانپور میگویند تعمیر یافت۔ و از تعمیرات دَم مندر دم سوامی۔ و از عمارات کلیان مندر کلیان سوامی مشہور بود۔ مَم در زندگانی خود پنجاہ ہزار مادہ گاو خیرات بخشید۔ عاقبۃ الامر مَم و آوت پل باہمدیگر مخالفت شدہ بحرب و ضرب پیوستند پسر مَم مسمّی یشودرم در حربگاہ برآمدہ از دلاوران جنگی جمعی مقتول ساخت و مَم غالب شدہ

اجتا پیڈ را بعد حکومت سی و ہفت سال معزول کردہ فرزند سنگرام پیڈ بر تخت نشانید۔

(۱۵) راجہ اننگا پیڈ بباوری مم در ۹۰۶ سنہ ب بر تخت نشستہ سوکھہ ورم پسر اودت پل او را مخالفت میکرد۔ بعد عرصۂ سہ سال از حکومت معزول شد۔

(۱۶) راجہ اُدت پلا پیڈ در ۹۱۰ سنہ ب بر حکومت ایندیار مسلّط گشتہ وزیر او تبخانۂ رتنہ سوامی آباد ساخت۔ دو سال بحکومت گذرانیدہ از دست شش کشتہ شد۔ و سلطنت راجہای کارکوٹ بنسی باختتام رسید سلطنت ہفدہ راجہ دو صد و پنجاہ و چہار سال و شش ماہ بود۔ تمام شد ترنگ چہارم۔

اُورنگ ہفتم در ذکر راجہای خمّار

(۱) راجہ اُونتی ورما کہ از قبیلۂ راجہای خمّار بود باعانت شیر ورم وزیر کہ برادر علاتی او بود راجہای کارکوٹی را بحرب و ضرب مغلوب کردہ در ۹۱۲ سنہ ب بر سر یر سلطنت جلوس نمود۔ و دفائن و خزائن ہر چہ ذخیرۂ راجہای پیشین بود در یکروز وقف محتاجان ساخت۔ و بغیر از چتر و تاج از اسباب راج چیزی موجود نگذاشت۔ و در عدالت و شجاعت و نصفت بے ہمتا بود کافۂ انام را بانعام و اکرام دلخوش ساخت۔ و از امصار و بلاد عالمان فاضل و کامل طلبانیدہ علوم غریبہ را رواج داد۔ و در عہد او مکتا کیڈ و شیوہ سوامی و آنند دون و پنڈت رتناگر و غیرہ دانای اکمل صاحب تصانیف بودہ اند۔ چنانچہ رتناگر تاریخ کشمیر از عہد کلجگ تا زمان خود برابر تصنیف کردہ است۔ و پنڈت کلٹ و غیرہ در علم شیوہ پورانہا تصنیف کردہ مذہب شیوہ را رواج دادند۔ و شور ورما

دانای بی ہمتا بر منصب وزارت ممتاز بود و شوره پور از تعمیرات اوست۔ و در عهد او زلزلهٔ شدید واقع شده از کهاده بنیار کوه پارهٔ غلطید و دریای بهت را سدِّ آب گشته تا حدود بجباره سیلاب نمود و بسبب طغیان آب و نقصان فصل در ملک کشمیر غله نایاب شد و خروار شالی بقیمت یکهزار و پنجاه تنگه ارزش یافت۔ راجه برای کشیدن آب و تخفیر منفذ آن سُوءِ دانا که از وزرای او بود فرستاد و بحُسن تدبیر او مردمان سنگها از مخرج آب بر داشتند تا که سیلاب فرو رفته زمین ظاهر شده بهر جا سد بندیها در مرمت آبجوها نمودند و آبادی مزروعات بحدی رسید که خروار شالی بقیمت سی و شش تنگه ارزش یافت قصهٔ آن مشروحاً در ذکر قصبهٔ سوپور در میانِ حصّهٔ اوّل مفصّل گفته شد۔

و راجهٔ مذکور در عهد خود شهر اونتی پوره بترتیب اسواق و دکاکین معمور ساخت و در انجا بتخانهٔ سوامی ملکهی ترصیص نمود۔ و بمقام بجباره مندر ترپری شوری و مکنا شری یادگار گذاشت۔ و مندر وزیه اشری را ترمیم فرمود۔

گویند علاقهٔ بجباره در تصرف شور ورما بود و معتبران او کشیشانِ دیر را آسیب ها میرسانیدند که بعدم امکان غله بر اکل ساگ قناعت میکردند روزی راجه نامدار بتقریب پوزش در مندر وزیه اشری در آمده موبدانِ دیر را دید که بر لنگ جهادیو[1] که در انجا تعبیه شده بود ساگ جنگلی نذر می نهادند راجه بمعاینه این حال از حقیقت محال آگاه گشته و همانوقت شور ورما حاضر کرده

---

[1] لنگ جهادیو۔ نام بُتی که بصورت آلت میباشد۔

بظهور این قصور بر فور از تیغ گذرانیند. و در حکومت راجه قتل جانوران بری و بحری ممنوع بود شخصی را از قوم بگت تجویز داده بود که همیشه مرا پس پشت استاده مانده هر لحظه بآواز خوش این شلوک[1] خوانده باشد که مضمون آں این است۔

"جاه وحشم ناپائیدار است بهتر آنست که مرد مان بی دست و پا را دستگیری

کرده باشی چه خبر است که سر رشتۂ فردا در دست کدام کس می باشد

پس آں وقت پشیمان و پریشان چه خواهی کرد"۔

همانکه از زبان ادا این اشلوک می شنید و بران عمل میساخت. سی و هفت سال و سه ماه طبل حکومت نواخته بمرض شدید مبتلا گشته در مندر تر پری شوری انتقال نمود۔

(۲)، راجه شنکر ورما در ۴۹ ۹ ب باعانت رتنه درون پسر شور ورما خلعت راجگی پیراسته سوکهه ورما وزیر و نایب خود فرمود۔ و بعد چندگاه میان راجه و وزیر نزاع افتاده باهمدیگر بحرب و ضرب پیوستند۔ عاقبت سوکهه ورما مهزوم شده شنکر ورما اقتدار کلی یافت۔ آنگاه بارادۂ جهانگیری رایت عزمیت افراخته باجمعیت یک لک سوار و نه لک پیاده و سی صد زنجیر فیل بجانب اطراف نهضت ساخت۔ و دمتور و پکلی و پنجاب مسخر کرده راجه ببر محبوس داشت۔ و راجۂ نگر کوٹ پرتهوی چند را حلقۂ متابعت بگوش انداخت۔ و علیخان والی گجرات بعد جدال و قتال بعجز پیش آمده ملک محروسۂ خود را باز منصرف شد. پس از راه سند بجانب خراسان ایلغار نمود و از کابل و غزنین و هرات تا کوه هندوکش

---

[1] شلوک ۔ لفظ سنسکرت بمعنی فقرۂ عبارت مقفا۔

بلاد و امصار بسیار فتح نمود و از راه بدخشان و گلگت بجانب کشمیر رجعت فرمود۔ و بر زمین پنج ستهر شنکرپٹن نام شهری آباد ساخت که الحال آنرا پٹن میگویند۔ و دو بتخانه سنگین و متین که تا حال موجود است در انجا بنا نهاد۔ و اسباب بتخانه های پریهاسپور بر داشته در مناد رمعمورۂ خود نصب فرمود۔ و در قمار بازی و شهوت پرستی یکتا بود و مال و دولت و خزینه رایگان تلف نمود۔ و در اندک زمان خزینه ها خالی کرده لوای ظلم و بدعت افراشت۔ و برهمنان مستحقان را وجه معیشت نگذاشت و اسباب و سامان بتخانه های دیرین از میان بر داشته تخم جور و جفا کاشته اعالی و ادانی در چاه مذلت و پریشانی انداخت۔ و کار و بار امور سلطنت از دست رعایا بغیر اجرت سر انجام میداد۔ چنانچه در تعمیرات شهر پٹن مردمان بغیر اجرت کار میکردند۔ و در اوزان و پیمانه و درعه از کردهٔ معمولی نقصان کرده قیمت اجناس خود دو چند افزود۔ و سر بلندان زمانه پست کرده و قوم رذیل را رتبهٔ اعلیٰ داده هیچکس را حیثیت اصلی نگذاشت۔ و برای امر قصبه منتظمان کثیر متقل نموده انتفاع خود و مفاد دیگران نصیب منتظمان فرمود۔

عاقبت بکمال جاه و حشم بجانب شمال نهضت کرده تا دریای سند رسید و بوقت معاودت میان درهٔ کوه باشارهٔ برادران از دست مخالفان تیری بگلوی او خلیده در انجا از جان در گذشت۔ و اعیان مملکت بخیال فتنه و فساد لاشهٔ او پنهان داشته هیچکس را واقف این امر نکردند۔ تا شش روز مبارعت تمام وارد کشمیر شده لاشهٔ او بآتش دادند۔ حکومت او هژده سال و هشت ماه و چهار روز بود۔

(۳) راجہ گوپال ورما فرزند او در سنہ ۹۶۸ء علم شوکت افراختہ برخلاف پدر در بذل وعدل ورعیت پروری و دادگستری پرداخت امّا مادر او سوگندارانی جام عفت وناموس شکستہ با وزیر و خزانچی پنہانی نرد معاشرت و کامرانی می باخت۔ و گوپال ورما را باصغای ایں ماجرا آتش غیرت در کانون سینہ افروختہ شدہ رطوبت اصلیش سوختہ گشت و ہمگی دو سال جام حکومت نوشیدہ قالب عنصری انداخت و اعیان وارکان مملکت را باہمدیگر خلاف ونزاع افتادہ ہر کسی از بغض وعناد و فتنہ وفساد علم بغاوت افراخت۔ مدّت حکومت گوپال ورما ہمگی دو سال و یکماہ بود۔

(۴) راجہ سنکٹ ورما برادر گوپال ورما ہمگی دہ روز بر مسند حکومت جلوس کردہ برخاست نمود۔

(۵) سوگندارانی در سنہ ۹۷۰ء لوای حکمرانی افراختہ گوپال پور و گوپال مٹ و سوگندا پور آباد ساخت۔ در آنوقت قوم انگی و بنایک و تانتری ارکان دولت بودند و باہمدیگر فتنہ وفساد ورزیدہ رخنہ انداز سلطنت شدند۔ سوگندرانی از تمشیت احکام عاجز آمدہ نرزنتہ ورما معروف بہ پنگو کہ از پسران وزیر شور ورما بود قائمقام خود فرمود۔ و فرقۂ تانتریان دریں باب مخالفت نمودہ بعد دو سال سوگندرانی معزول کردند و پارتہ پسر نرزنتہ ورما کہ ہنوز خوردسال بود بحکومت برداشتند۔

(۶) راجہ پارتہ در سنہ ۹۷۲ء بر تخت جلوس نمود و بباعث خوردسالی او زمام اختیار در قبضۂ امرا بود دراں ایّام سوگندارانی در حبس خانہ انتقال نمود۔ و میر دروان پسر شنکر دروان و سوگند آدت کہ ارکان سلطنت بودند باتفاق

بکدیگر ذخایر و دفائن را خائن شده خزائن بسیار بخود داندو دند- و ہمدراں ایام بکثرت باران رُو دبارہا طغیانی شدہ بوقوع سیلاب مزروعات خراب وغلہ نایاب گشت و نائرۂ قحط افروختہ ہزاراں جان لعدم نان سوختہ شد ولاشہ ہای مُردگاں در میانِ آب مثل حُباب گہ دیدہ طعمۂ ماہیاں می بودند- و لعدم انتظام حکومت وفساد سلطنت تاراج وغارت بعمل آمدہ در ملک تباہی وخرابی افزود-

نرزنتہ ورما با پسر خود پارتھہ ہمیشہ جنگ وجدل میکرد گاہی پدر غالب گشتہ تاج حکومت بر سر مینہاد وگاہی پسر نصرت یافتہ بحکومت می پرداخت بی شرمی وزناکاری بجدّی رسید کہ رانی نرزنتہ ورما با وزیر سوگند آدت کامرانی می ساخت- دراں حال مبر دزون ہمشیرۂ خود لعقد نرزنتہ ورما بخشید وآں دوشیزہ ہم فی الفور بعشق سوگند اوزیر گرفتار گردید- مدّعا کہ پارتھہ باعانت فرقۂ تانتریاں پانزدہ سال ونُہ ماہ حکومت کردہ معزول شد-

(۷) راجہ نرزنتہ ورما در ۹۸۸ھ بر حکومت کشمیر استقلال یافت عرصہ یکسال در ہرج ومرج گذرانیدہ شتقاد شد-

(۸) راجہ چکرہ ورما در زندگانی پدر خود نرزنتہ ورما در ۹۸۹ھ قائم مقام سلطنت شدہ بود امابموجب سرکشی اُمرا در انتظام حکومت او استحکام نشدہ قوم تیایک وانگی فسادہا میکردند عاقبت فرقۂ تانتریاں شیرورما پسر دوم نرزنتہ ورما بحکومت بر داشتند- وچکرہ ورما بعد حکومت دہ سال وسہ ماہ معزول کردند-

(۹) راجہ شیرورما برادر چکرہ ورما باعانت تانتریاں در ۹۹۹ھ بر تخت

نشستہ در امور جہانبانی خوب ماہر بود اما اعیان مملکت را رشوت کثیر داد کہ بعد یکسال از حکومت معزول کردند۔

(۱۰) راجہ پارتھہ در ۳۵۱۳ ہجری بر مسند حکمرانی جلوس یافتہ یکسال در ہرج و مرج گذرانید و بغایۂ تانتریاں معزول شد۔

(۱۱) راجہ چکرورما بار دوم در ۳۵۱۴ بر مسند حکومت استقلال یافت و کارہای ملکی بمردم اوباش و قلاش تفویض نمود و ذخایر و دفاین در صرف اعمال ناستودہ بہبا و ہدر نمود عاقبت بمخالفت تانتریاں در حدود مراج درخانۂ سنگرام ڈانگر گریختہ رفت۔ مدت حکومتش شش ماہ بود۔

(۱۲) شنبھو وردھن پسر میر وردھن بعد مفروری چکرورما بپایمردی تانتریاں سہ ماہ و بیست روز بحکومت پرداخت۔ و چکری ورما با سنگرام ڈانگر عہد کردہ باتفاق اعوان و انصار او بشہر آمد و از جماعت تانتریاں پنج شش ہزار کس بقتل آورد و شنبھو وردھن از ملک گریزانیدہ خود بر تخت جلوس نمود۔

(۱۳) چکرورما مرتبۂ سیوم در ۳۵۱۵ ببیاوری سنگرام ڈانگر دیہیم راجگی بر سر نہادہ بوفور جاہ و حشم مغرور گشتہ خلق خدا را بجور و جفا مقہور و مجبور ساخت۔ و دو دختر قوال کہ در حسن و جمال بی مثال بودند بر موقع رقص پسند کردہ در حرم سرا داخل نمود۔ از انجملہ ہنسی بر مسند ازدواج ممتاز ساخت و متعلقان او کہ از قوم ڈوم بودند در امور ملکی و مالی دخیل فرمود و مردم چمار نژاد الجیف را مدارج اعلیٰ دادہ اعیان و ارکان ملک پامال و خستہ حال نمود و زنہای برہمناں بزور میبرد۔ و سنگرام ڈانگر را کہ معاون و مددگار او بود بفریب و دغا

مقتول ساخت۔ پس متعلقانِ او موقع یافتہ راجہ ورانی در شبستانِ کامرانی بقتل آوردند۔ مدّت حکومت او یکسال و یک ماہ بود۔

(۱۴) راجہ اونمتا ورما پسر پارتہہ بمرضی وزیراں در ۹۴۸ھ بر مسند حکومت نشستہ از کردہ چکرہ ورما در ستمگاری و خونخواری چالاک بود۔ اَرذل النّاس را بر وزارت و امارت اختصاص داد و اہل بلاغت و فصاحت را در چاہ نکبت انداخت و بیگناہاں را برای امتحان شمشیر ناحق میکشت۔ و زنان حاملہ را برای دیدن قرارگاہ نطفہ شکم چاک میکرد۔ و بر بینموجب پردہ گفت خویشان و برادران خود بقتل رسانید۔ و پدرش پارتہہ کہ در زنیدرہار بفقر و ادبار روزگار میکرد بصد خواری از تیغ گذرانید۔ و فرقۂ ڈانگراں در ملک تاخت و تاراج کردہ تباہی نمودند راجہ دو سال و یکماہ حکومت کردہ بعلّت دِق گرفتار شد چوں از خویشانِ خود نشاں نگذاشتہ بود رانی او طفلکے موسوم بہ شیرورما در حالت نوزادگی پنہانی متبنّیٰ آوردہ بود راجہ از روی بیخبری او را زادۂ خود میدانست و وے را در ایّام رنجوری جانشین خود ساختہ از جاں درگذشت۔ حکومت او دو سال و یکماہ بود۔

(۱۵) راجہ شیرورما در ۹۶۰ھ بخلعت شاہی پوشیدہ بعد چندروز برای درشن مندر جی سوامی عزیمت کرد۔ و کمل دروں کہ بکثرت افواج در حدودِ مراج رواج یافتہ بود بمقابلۂ او آمدہ بجنگ پیوستند و شیرورما بسبب قلّتِ لشکر بشہر آمدہ در شبستان خود مخفی نشست۔ و کمل دروں تعاقب کردہ در قصرِ شاہی داخل شد فردا برہمنان و اعیانِ ملک جمع کردہ برای تخت نشینی خود

التجا نمود۔ و اعیان ملک حکومت او ناپسند کرده راجه ایشسکر که از احفاد پر و سین بود بحکومت بر داشتند حکومت شیرورما یک ماه بود۔ تا اینجا تعداد حکومت راجه های خمار نود و چهار سال بود۔ ترنگ پنجم ختم شد۔

اورنگِ ششم

دا، راجه ایشسکر باتفاق برہمناں و اعیان ملک در ۶۰۰۱ئہ بانی مبانی حکمرانی شده برہمنانرا روز اوّل در محفل شاہی بار نداد و بیرون در بر آمده بجانب برہمناں التماس نمود که انتظام سلطنت بغیر از حکم محکم مستحکم نگردد۔ ہر کرا حکم سُست باشد حکومت او درست نیست۔ اکنوں بامداد شما رتبۂ حکومت دریافتم و تعظیم و تکریم معاونان خود در ہر حال فرض است اما تعظیم غیر سطوتِ شاہی را فروغ نگذارد ایشاں خیال مصاحبت یکسو گذاشته مجالست من کمتر جویند و بغیر مطالبه گاہی پیش من نیایند بایں اطوار وقار و اعتبار خود حاصل نموده در حل و عقد امور جہانبانی فرد لاثانی شد۔

و رہزنانرا از مہابتِ او زہرهٔ آب میگشت۔ و اہل حرفه و سوداگر شبانه دوکانہا را تخته بند نمیکردند و اہل شہر درہا مفتوح میداشتند۔ و تاجرانرا در دریا و بار دشوار بود۔ و سرکشان و فتنه گراں به کار کشاورزی مشغول داشت۔ و شراب نوشی و قمار بازی مطلقاً ممنوع ساخت و برہمنانرا بغیر آموختن علم شغلی دیگر نگذاشت۔ و حق پرستاں بتعین وجه کفاف از فکر اہل و عیال مستغنی ساخت۔ و فقیرانِ حیله گر از مردم فریبی باز داشت۔ و نسوان را در متابعت شوہراں مجبور کرد۔ و مصاحب و وزیر و منجم و طبیب و مشرف و عدالتی را

بابت سہو وخطا و اغلاط سخت ترسانید۔ و برہمنان را از جود و عطا فارغبال کرده در تعلیم و تدریس مشغول داشت۔ و مدرسہ ہا و مسافرخانہ ہا و شفاخانہ ہا در ہر جا آباد ساخت۔ و در مصارف آں لکہا مصروف میداشت۔ و بر عہد و پیماں ہمیشہ استقامت میکرد و گاہی دروغ نمی گفت۔ و در ملک بجدی امن و امان بود کہ کسی را مداخلت و مزاحمت کسی میسر نبود۔

عاقبت بدرد شکم مبتلا گشتہ برادر عم خود ورنٹ را ولیعہد نمود آن کینہ توز ہمگی مدت شش روز بحکمرانی گذرانیده از روی غرور جوانی و بطالت و جہانی در حکومت او پریشانی مردم افزود۔ و راجہ از اطوار او بیزار شده از حکومت معزول ساخت و فرزند خود سنگرام کہ بسیار خورد سال بود ولیعہد خود فرمود۔ و مدت نہ سال و نہ ماه بحکومت گذرانیده از دست پروه گفت مسموم شد۔

(۲) راجہ سنگرام دیو در ۱۰۱۵ء بحکومت رسید و پروه گپت زمیندار پرگنہ آڈون خلل انداز حکومت او گشتہ وزرای او تباه نمود۔ و سنگرام دیو در خلوت گرفتہ سنگے بر اشکم او بستہ غرق دریا ساخت و خود بر مسند ایالت جلوس نمود۔ حکومت سنگرام دیو شش ماه بود۔

(۳) راجہ پروه گفت در ۱۰۱۵ء بعد کشتن سنگرام دیو تاج راجگی بر سر داده جور و جفا بر رعایا و برایا دراز کرده اقاصی و ادانی بسر پنجۂ بیداد رنجہ ساخت۔ و رانی گوری زوجۂ راجہ یشسکر کہ در حسن و جمال بے مثال بود او را برای ازدواج خود پیغام فرستاد رانی در جواب گفت کہ بتخانۂ شوہرم در فلان موضع ناتمام است وقتیکہ تعمیر آں باتمام رساند در بزم وصال من بلا مضایقہ کامرانی نماید۔ پروه گفت

دراندک زمانی تعمیر بتخانہ باتصرام رسانید۔ ورانتی زکورہ خود را بلباس فاخرہ آراستہ درانبار ہیزم آتش دادہ خود را بسوزانید۔ پروہ گپت را باصغای این ماجرا زیر وزبر گشتہ از تیمار فراق آن دلدار بیمار افتاد۔ و در بتخانہ سری شور روح راجہ سنگرام معاینہ کردہ فی الفور جان داد۔ حکومت او ہمگی یک سال وسہ ماہ وسہ روز بود۔

(۴) راجہ کھیمہ گُپت بعد وفات پدر در ۱۶ ۰۱ ب بر تخت جلوس نمود روز وشب در لہو ولعب وجور وتعب وشرب شراب وچنگ ورباب پرداخت۔ وخزائن ودفائن در قمار بازی ونغمہ سازی درباخت وخود را وہمنشینان خود را کسوت وزیور بآئین نسوان پوشیدہ لبان وخشیان بدستی مینباخت۔ وبگتان ولولیا نرا لکھا روپیہ انعام بخشیدہ قدر ومنزلت آنہا افراخت وخوش آمد گویان اوراکنگن ورش یعنی ابر زرپاش می گفتند۔ و دختر ہیمہ شاہ والی لہرکوٹ مسمّی دیدارانی در عقد مواصلت درآوردہ در دام الفت ومحبّت او ہمیشہ گرفتار میبود۔ وپھگن وزیر ہم دختر خود چند لکھا باو پیشکش نمود وخلق خدا از جور وجفا بسیار رنجانید واہل فضل وفطانت را ذلّت ومحنت رسانید۔

قف۔ روزی در حدود بارہ مولہ برای شکار بر کوہسار عروج کردہ در انجا شغالی دید کہ از دہان او زبانہ ہای آتش شعلہ میداد بدیدن آن ترسیدہ فی الحال بعلّت سرخچہ جان داد۔ ہفت سال وشش ماہ ویازدہ روز بحکومت گذرانید۔

(۵) راجہ ابھی منیو در ۲۴ ۸ ۱ جانشین پدر شدہ مادرش دیدارانی کفالت امور مملکت بر خود گرفت۔ و در عہد او میان شہر آتش قہر آلہ افروختہ عمارات شہر اکثر سوختہ شد۔ و امرای سلطنت را باہمدیگر نزاع و فساد افتادہ در انتظام سلطنت رخنۂ کلی رو داد۔ پہلگن وزیر کہ از مخالفان شریر بود بجانب پنوچھہ مفرور گشت۔ و دیدارانی بالشکر کثیر دنبال او تعاقب کردہ در بارہ مولہ بین الفریقین جنگی عظیم واقع شد۔ و دیدارانی پہلگن وزیر را گفت کہ اگر شوہرم از سر نمیگذشت ترا طاقت بغاوت و مقاومت نمیبود شنیدن این سخن پہلگن وزیر سلاح از دست دادہ در کوہستان پنوچھہ انزوا نمود۔ بعدہ مہمن شور و شر بر داشتہ برکریوۂ پانپور لوای بغاوت افراشت۔ و نرواہن وزیر بمقابلۂ او داد شجاعت دادہ زمرۂ باغیاں از تیغ گذرانید۔ و مہمن بصدمۂ جادو از جان درگذشت و بعد ازاں راجہ تہنگن با فوج کثیر برای تسخیر کشمیر یورش آوردہ بشورسپہ سالار بمقابلۂ او کارہای رستمانہ کردہ منہزم گردانید و یراق و سامان فراواں بدست آوردہ در خزینۂ رانی رسانید۔

عاقبت بسبب نفاق بشور سپہ سالار رایت بغاوت افراشت۔ و نرواہن وزیر بعد قتال و جدال کثیر فرقۂ شریر را از قلمرو کشمیر اخراج نمود۔ بعد ازاں رانی بنسبت ہنگ وزیر بیجرمتی کردہ آنقدر رنجانید کہ وزیر مذکور برخود کشی اقدام نمود۔ پس دیدارانی وزیر پہلگن را از پنوچھہ طلبانیدہ لشکریان او ملک رانجوبی غارت کردہ ہرج و مرج بر داشتند۔ و ابھی منیو سیزدہ سال و دو ماہ حکومت کردہ بمرض دق در گذشت۔ و شصت و چہار تنجانہ آباد

ساخت۔ ابھی مین پور یادگار گذاشتہ و مکانات سوختۂ سرنگیر را نیز میم ساخت۔

(۶) راجہ ننده گپت پسرش بر تخت نشستہ لوئی وزیر ناظم ملک شد۔ دیدارانی مُصلح اعمال ہر دو میبود بعد چندگاه دیدارانی از در نجیده خاطر گشتہ مسموم ساخت۔ حکومت او یک سال و یکماه و نہ روز بود۔

(۷) راجہ تربھون گُپت برادر نندی گپت بفرمان مادرِ خود در سنہ ۱۰۳۸ تاج حکومت بر سر نہاده بعد دو سال از دست مادر نامہربان بیجان شد۔

(۸) راجہ بھیمہ گُپت پسر تربھون گپت باہتمام دیدارانی در سنہ ۱۰۴۰ بر مسند حکمرانی جلوس نمود۔ رانی باہتمام خود انتظام امور جہانبانی مبفرمود۔ لوئی وزیر را خیال مخالفت دیده مسموم ساخت و بجای او دیوکلش کہ محرم رازِ اندرونی بود لوزارت برداشت و ننگ و ناموس شاہی بالای طاق نہاده ہمراه ٹنگ گوجر کہ از پنوچھ آمده بود عقد مواصلت بستہ بر مسند موافقت او آرام یافت۔ و قتیکہ بھیمہ گُپت بسنِ تمیز رسید از متابعت پدر جدید سر پیچید ورانی از افعال او رنجیده از جان گذرانید۔ پنج سال و چہار ماه حکمران بود۔

(۹) دیدارانی در سنہ ۱۰۴۶ بر مسند جہانبانی لوای حکمرانی افراشتہ وزرای جاوِدانی کہ از انقیاد امر رانی سر جنبانی میکردند بحبس و قتل دفع و دفع کرده ٹنگ گوجر را استقلال وزارت بخشید۔ و دراں ایام پرتھی پال راجہ راجوری از جیب بغاوت سر کشیده برای سرکوبی او بالشکر و سامانِ کثیر ٹھونگ وزیر مامور شد کہ بعد جدال و قتال بسیار راجہ مغلوب گشت۔ و ٹھونگ وزیر خانمان راجہ ویران کرده در شہر آمر آتش

کشید و راجہ اسیر کردہ محبوس داشت۔ دیدا رانی از جہانِ فانی دل بر داشتہ برادرزادۂ خود سنگرام راج ولیعہد ساخت۔ و بعد حکومت ہژدہ سال و چہار ماہ و ہشت روز انتقال نمود۔ تا اینجا ترنگ ہشتم ختم شد۔

اُورنگِ نہم

(۱) راجہ سنگرام راج پسر اودی راج در سنہ ۴۰۶۴ب تاج راجگی بر سر نہادہ وزیر ٹونگ را اختیارات ملکی بخشید و از بذل و عدل و انصاف خلق خدا خشنود ساخت و برہمنانِ پرسپور شور بر داشتہ رایت بغاوت افراشتند و بعد قتال و جدال کثیر اسیر گشتہ مال و جانِ خود بباد دادند۔

ہمدران زمان مطابق سنہ ۳۹۸ھ سلطان محمود غزنوی بقصد تادیب آنند پال کہ در حین تسخیر ملتان خیرہ سری کردہ بود لشکری جمع کردہ بجانب لاہور یورش آورد و آنند پال از راجان ہندوستان و از راجہ کشمیر استمداد نمود۔ موجب آن راجہ سنگرام افواج جرار بافسری وزیر ٹونگ بمعاضدت آنند پال مامور ساخت۔ چون تمامی راجگان در میدانِ پشاور جمع آمدند با لشکر سلطان بجدال و قتال آمیختہ شور محشر برانگیختند۔

عاقبۃ الامر آنند پال وکیل فرستادہ با سلطان مصالحہ نمود۔ و بعد از وفات آنند پال سلطان محمود باز برای تسخیر پنجاب از آب نیلاب عبور کردہ قلعۂ نندونہ را محاصرہ نمود و ترہ لوچن پال پسر آنند پال طاقت مقاومت در خود ندیدہ مردان کاری در قلعۂ نندونہ گذاشتہ خود بجانب کشمیر رفت۔ و سلطان بعد فتح قلعۂ نندونہ بتعاقب ترہ لوچن پال سمت کشمیر رایت اجلال افراشت و

تره لوچن پال از تعاقب سلطان خبر یافته بجانب کشتوار و جموں مفرور گشت
و سلطان با جیش و جنود فراوان داخل کشمیر شد۔ ملا احمد نگارد که سنگرام راج
تاب تقابل در خود ندیده با تحائف و نفائس بسیار خود را ملازمت رسانید۔
سلطان فرمود چرا خود را زبون کردی راجه در جواب گفت که اہل اکرام خدمت و
تواضع مهمان موجب افتخار و ترقی اعتبار خود پندارند۔ سلطان محمود از حسن تقریر او
محظوظ شده بخلاع فاخره سرفراز نمود و خراج شاهی مقرر کرده حکومت کشمیر بوی
ارزانی داشت۔ و سلطان مدت سی و یک روز در سیر و سیاحت اینجا بسر برده
تمامی اسباب زر و طلا که در بتخانه های بجبیاره و پرسپور وغیره موجود بود ضبط نمود
و جمعی کثیر باسلام آورده در بتخانه کوه سلیمان بوقت پیشین داخل شد و مؤذن
سر دروازه اذان گفت سلطان درمیان بتخانه نماز پیشین ادا کرد۔ پس پسر راجه
سنگرام هری راج همراه گرفته از راه راجور رجعت فرمود و قلعه لهر کوٹ را یکماه
محاصره کرد و بسبب کثرت برف و باران ترک محاصره کرده بغزنین رفت و در سنه ۴۰۹ھ
سلطان بعزم تسخیر بلاد قنوج اشهب عزیمت را جولان داده چوں از آب سنده
عبور نمود از آنجا برای سیر و سرور و تفرج خاطر بجانب کشمیر نهضت ساخت سنگرام
راج تحف و هدایای لائق و نذرانه معمولی بخدمت گذرانیده مرهون الطاف و اعطاف
جهانبانی گردید سلطان مدت یکماه و نه روز بسیر و تماشای کشمیر بسر برده براه بهیره
رایت معاودت افراشت۔ و در جنگل بارون بملاقات رامو ریشی فایز گشته
التماس نمود که برای فتح قنوج مرا مدد دعا فرمایید ریشی گفت بعد فتح قنوج کلید
سومنات هم تو بخشیدند۔ و راجه سنگرام حسب الحکم تا قنوج شامل عسکر بود۔

اِنتباہ۔ از اینجا کہ گفتگوی آں سلطانِ عالیشان درمیان آمد خیابان تاریخ نویسی آنست کہ برخی از احوال آن شاہ والاجاہ برای تفریح خاطر بینندگان ایراد کردہ شود۔ واللہ الموفق والمعین۔

تسلط یافتن سلطان محمود غزنوی بر ممالکِ ہندوستان و آمدنِ او بکشمیر

مؤرخانِ ہند رقمطرازند کہ سلطان محمود بن امیر ناصر الدین سبکتگین از اولاد نوشیرواں بود کہ صیتِ کشورستانی و جہانبانی او قاف تا قاف مشہور است کہ بمیامن اجتہاد در امر غزا اعلام اسلام مرتفع ساخت ہنگام واقعۂ پدر در نیشاپور بود و برادرش امیر اسمٰعیل موجب وصیت پدر در قبۃ الاسلام بلخ بر تخت نشست و بزرگ برادر خود سلطان محمود را از متروکات پدر محروم ساخت و پند و نصائح اصلاً مؤثر نگشت۔

عاقبت سلطان محمود با لشکر جرار مقابلۂ او تاختہ بعد حرب و ضرب شدید برادر خود در بند انداختہ در قبۃ الاسلام بلخ بر تخت سلطنت پدر جلوس نمود و بگتوزان کہ در خراسان امیر الامرا بود از متابعت او سر پیچید و سلطان او را بحرب و ضرب از خراسان بدر کشید و خود بحکومت بلخ و خراسان متوجہ گردید۔ چوں طنطنۂ دولتش باطراف رسید خلیفۂ بغداد القادر باللہ عباسی خلعتِ گرانمایہ و خطاب امین الملۃ و معین الدولہ مرسول داشت۔ و در ۳۹۰ھ متوجہ ہندوستان شدہ چند قلعہ قبضہ کردہ رجعت نمود۔ و در ۳۹۱ھ سنہ سہ صد و نود و یک سلطان بار دوم عزیمت ہندوستان نمودہ با جمعیت دہ ہزار سوار بہ پشاور در آمد۔ و جیپال شہریار لاہور با دوازدہ ہزار سوار و سی ہزار پیادہ و سی صد زنجیر فیل بمقابلۂ

سلطان صفوف محاربہ ترتیب داد و بعد حرب و ضرب شدید جیپال با شانزدہ کس از پسران و خویشان خود اسیر گشت و پنجہزار ہندو بقتل آمدند سلطان غنائم بسیار بدست آورد۔ از انجملہ شانزدہ رشتۂ مروارید کہ در گردن اسیران بود بدست سلطان افتاد کہ قیمت ہر یک رشتۂ مروارید یکصد و ہشتاد ہزار دینار بود۔ و سلطان محمود از پشاور بقلعۂ کلندہ رفتہ مفتوح ساخت۔ جیپال باج و خراج بر خود گرفتہ باجماعت اسیران از بند نجات یافت۔ و سلطان قلع و قمع افغانان کردہ بغزنین رفت۔

و بار سیوم در ۳۹۵ھ ہوای ہندوستان در سرش افتادہ بجانب بہاطنہ کہ در حدود ملتانست نہضت فرمود و راجہ بجراو با جمعیت رجال و افیال بمحاربہ پیش آمدہ سہ روز جنگ عظیم بود۔ و سلطان محمود در لشکر خود سستی یافتہ روی نیاز بر زمین نہاد و از معبود لایزال بعجز و ابتہال استمداد نمود۔ روز چہارم خود بجنگ بر آمدہ بجراو از جناح مفرور شد چون تعاقب غنیم دید خود را از دست خود بکشت سلطان آن ولایت قبضہ کردہ بغزنین رجعت نمود۔

و در ۳۹۶ھ عزیمت تسخیر ملتان نمود ابو الفتح والی ملتان باتفاق آنند پال بچۂ جیپال بجنگ سلطان سبقت کرد۔ و آنند پال خود در پشاور آمدہ در جنگ سلطان مغلوب گشتہ در سیالکوٹ رسید۔ سلطان بتعاقب او مسارعت کردہ در موضع سودرہ بکنار آب چناب قیام ساخت۔ و آنند پال بجانب کشمیر گریختہ رفت سلطان تعاقب او نکردہ بجانب ملتان یورش آوردہ ابو الفتح ہفت روز در محاصرہ گرفت عاقبت ابو الفتح ابواب صلح مفتوح داشتہ بیست ہزار دینار طلای احمر خراج

شاہی بر خود الزام نمود۔ پس سلطان بغزنین رفت۔ و در ایام محاصرۂ ملتان ایلک خان والی بخارا کہ پیشتر از دوستان سلطان بود الحال این مخالفت افراشتہ بتسخیر خراسان متوجہ گشت چون سلطان محمود بغزنین رسید لشکری با شکوہ و حشری انبوہ بہم رسانیدہ بجانب بلخ متوجہ شد۔ ازانطرف ایلک خان از آب جیحون عبور کردہ ہر دو لشکر مانند دو بحر زخار رو بیکدیگر آوردہ حملہ ہا نمودند۔ سلطان محمود جبین نیاز بر زمین سودہ از خالق کائنات استعانت نمود انگاہ بر فیل ثریا پیکر سوار شدہ بان شیر غران در لشکر دشمنان در آمدہ بیک حملہ ہمہ را متفرق گردانید بطفیل او غازیان یکبار حملہ آور شدہ دمار از روزگار ترکان بر آوردند ایلک خان و قدر خان بہزار حیلہ از معرکہ جان بدر بردہ تا ممالک خود ہیچ جا عنان نکشیدند سلطان مظفر و منصور بجانب غزنین رجعت فرمود۔

و درہمین شب خبر رسید کہ الیار مرتد شدہ بدین خود باز گردید و عاملان سلطان از ملک بدر کشید۔ پس سلطان علی الصباح عنان عزیمت بجانب ہندوستان معطوف داشت و امرائیکہ اقطاع ہندوستان داشتند پیشتر بعجالت تمام رفتہ الیار گرفتار کردہ بدرگاہ گذرانیدند۔ و سلطان چہار صد ہزار درم ازو گرفتہ محبوس داشت۔ پس سلطان عطف عنان کردہ بغزنین آمد۔ و در سنہ ۳۹۸ھ بقصد تادیب آنندپال کہ در حین تسخیر ملتان خیرہ سری کردہ بود لشکری جمع کردہ بجانب لاہور ایلغار نمود۔ آنندپال بیجا گشتہ از راجہای اجین و گوالیار و کالنجر و قنوج و دہلی و اجمیر و کشمیر امداد گرفتہ در صحرای پشاور حشری عظیم برانگیختہ در حرب مسلمانان بنوعی ساعی شدند کہ زنان زیورات خود فروختہ بشوہران خود مدد فرستادند

و در حملۂ اوّل سی ہزار کس از قوم گهکهراں در لشکر سلطان آمده در یک ساعت سه چهار ہزار غازی از تیغ گذرانیدند نزدیک بود که سلطان مغلوب میشد ناگاه فیل آنندپال بصدای ترنگ خدنگ و تفنگ جنگ سراسیمه گشته رو بگریز نهاد - و لشکر اطراف این معنی را حمل بر گریز مقدّم ملوک ہند نموده ہمگی راه ہزیمت پیش گرفتند - و عبدالله طائی و ارسلان جاذب باقشون ہشت ہزار سوار دنبال گریختگان تاخته ہشت ہزار سپاه بقتل آوردند - و سی زنجیر فیل و مال و منال کثیر غنیمت یافتند -

آنندپال عاقبت وکیل فرستاده خراج شاہی قبول کرده با سلطان صلح نمود پس سلطان مظفر و منصور برای فتح قلعۂ نگرکوٹ که از اعجوبۂ قلاع ہندوستان بود عزیمت فرمود - و قلعۂ مذکور از عهد راجه بهیم بر قلعۂ کوہی معمور بود اہل ہند آن را مخزن الاصنام میدانستند - و راجهای اطراف نقود و جواہر و انواع نفائس بدانجا میفرستادند - و این معنی سبب تقرّب درگاه باری تصوّر می نمودند ازین جهت در میان آن قلعه از طلا و نقره و جواہر و دُر و مرجان خزائن قارونی جمع شده بودند - چون سلطان بمحاصرۂ آن پرداخت ساکنان قلعه ہمگی برہمنان و خادمان بتان بودند طاقت حرب و ضرب در خود ندیده روز سیوم دروازۂ قلعه کشاده مفتاح خزائن و دفائن زیر پای سلطان انداختند - و سلطان با تنی چند از خاصان بقلعه در آمده ہفت لک دینار سرخ و ہفت صد من آلات زرین و سیمین و دویست من طلای خالص و دو ہزار من نقرۂ خام و بیست من انواع جواہر که از زمان بهیم دیو اندوخته شده بود بتصرف دیوانیان در آمد - و بعد ازاں سلطان بغزنین معاودت

نمود۔

و در ۴۰۱ھ سلطان لشکر بغور کشید حاکم آنجا محمد بن سوری رایت محاربت افراختہ لشکرش تباہی پذیرفت و خود بدست غازیان اسیر گشت عاقبت نگین زہر آلودہ مکیدہ از جان درگذشت و آں دیار بہ تصرف سلطان در آمد۔ ہمدریں سال سلطان از غزنین بملتان آمدہ قلعہ ملتان بجبر و قہر مفتوح ساخت و بسیاری از قرامطہ و ملاحدہ بقتل رسانید۔ داؤد بن نصیر زندہ اسیر کردہ در قلعہ غور محبوس داشت۔ و در ۴۰۲ھ باز ہوس سیر ہندوستان بخاطر آوردہ با لشکر انبوہ بطرف تہانیسر توجہ نمود از آنجا کہ تہانیسر بزرگ پرستشگاہ ہنود بلا تشبیہ ہمچو مکۂ معظمہ است و در آنجا بتخانہ بود کہ اہل ہنود از قدیم بتہای بسیار درمیان آں تعبیہ کردہ بودند اعظم اصنام را جگ سوم می گفتند و بزعم ہنود پیدائش آں از مبدأ پیدائش دنیا بود۔ چوں سلطان محمود از آب نیلاب عبور کرد آنند پال بنا بر رعایت عہود کہ درمیان بود خدمات شائستہ بجا آوردہ افواج شاہی از قلمرو خود بتواضع و تکریم گذرانید۔ و رای دہلی از تمامی راجگان ہندوستان استعانت نمود کہ ہمہ با لشکر ہای خود بامداد او در دہلی رسیدند۔ و سلطان محمود پیش از اجتماع آنہا بہ تہانیسر رسیدہ شہر خالی دید و بتخانہ ہا را غارت کردہ اصنام ہا بشکست۔ و جگ سوم در غزنین فرستادہ بر سر راہ بدل زینہ نہادند۔ و چنداں خزائن از بتخانہ ہا کشیدند کہ شمار آں از حصر بیروں بود۔ و از یک بتخانہ قطعۂ یاقوت احمر یافتند کہ وزن آں چہار صد و پنجاہ مثقال بود۔ سلطان بعد تاراج بتخانہ ہای تہانیسر بدار الملک غزنین رجعت کرد۔

و در سال چہار صد و سہ ارسلان جاذب فتح غرجستان کرد شاہ سار ابو نصر

حاکم آن دیار گرفتار کردہ بغزنین آورد۔ و ہمدراں سال بعضی از بلاد خراسان کہ در تصرف خلیفہ بغداد بود انتزاع نمود۔ و در سنہ ۴۰۴ھ چہار صد و چہار سلطان بجانب پنجاب نہضت ساختہ و قلعہ نندونہ را محاصرہ نمود۔ دراں وقت ترہ لوچن پال پسر آنند پال حاکم لاہور بود چوں طاقت تقابل نداشت مردان کاری در قلعہ نندونہ گذاشتہ خود برای استمداد نزد راجہ کشمیر رفت و سلطان قلعہ را محاصرہ کردہ بہ نقب زنی و ادوات قلعہ کشائی پرداختہ اہل قلعہ عاجز نمود۔ عاقبت قلعہ مفتوح کردہ مال موجودہ انجا برداشتہ قلعہ بیکی از معتمداں تفویض ساخت۔ و خود بتعاقب ترہ لوچن پال بولایت کشمیر رایت شوکت افراخت چوں موکب منصور از راہ راجور سایہ انداز خطۂ کشمیر گشت، راجہ انجا بزور اقبال استقبال کردہ تحائف و ہدایای غریب و عجیب نذر خدمت گذرانید سلطان بحال او ابواب احسان مفتوح داشتہ خراج شاہی معمول کردہ بر مملکت خود بدستور قائم ساخت و ترہ لوچن پال بجانب دیگر مفرور گشت سلطان از درہ کشمیر غنیمت بیشمار گرفتہ جمعی کثیر بدین اسلام آشنا کردہ یکماہ در سیر کشمیر گذرانیدہ بغزنین آمد۔

و دراں ایام آب دریای نیلاب بسبب غلطیدن پارۂ کوہ چندگاہ سد شدہ بود روزیکہ موکب سلطان برلب دریای سندھ رسید دریای نیلاب یکبار طغیانی گشت و شہرہا ویراں ساخت و در فوج شاہی ہم تباہی رسید اما بخیر گذشت۔ و در سال چہار صد و ہفت جمعی از اوباش برسر خوارزم شاہ کہ یزنۂ سلطان بود ہجوم آوردہ او را قتل کردند سلطان باصغای این ماجرا بجانب خوارزم رایت افراشتہ قاتلان خوارزم شاہ را از تیغ گذرانید و مملکت خوارزم با میر التونتاش ارزانی

داشت - از انجا ببلخ آمده زمستان در شهر بست گذرانید - و در سنه ۹ه چهار صد و نه اوّل بهار با جمعیّت یکصد هزار سوار خاصه و بیست هزار نفر غازیان ترکستان وغیره برای تسخیر دار الملک قنوج متوجه گشت و از آب نیلاب عبور کرده بخواهش سیر و سیاحت جانب کشمیر نهضت ساخت و راجهٔ انجا تحف و هدایای گرانمایه گذرانیده بعطوفت جهانبانی مفتخر گشت و مدّت سی و نه روز در سیر و تماشای کشمیر گذرانیده براه راجدرایت نهضت افراخت - و راجه سنگرام دیو حسب الحکم در مقدمهٔ لشکر ظفر اثر روان شد - چون فوج دریا موج در قنوج رسید و راجه کوره بدیدن کثرت سپاه و تجمل و جاه متحیر گشته بال همّت فرو ریخت و طوق انقیاد بگردن انداخته بعنایات سلطانی مرهون عطوفت و مهربانی شده ولایت قنوج بوی تفویض یافت - و بعد سه روز سلطان متوجّه میرته شده راجه هردت والی انجا از قلعه گریخته رفت و قلعه گیان دو لک و پنجاه هزار روپیه و سی زنجیر فیل پیشکش داده امان یافتند -

پس بر قلعهٔ مهاون که بر لب دریای جون واقع است یورش آورد راجه گلچند مرزبان انجا زوجه و فرزندان خود را قتل کرده بسینهٔ پر کینهٔ خود خنجر غیرت انداخت و دیوانیان سلطان هشتاد فیل کوه شکوه و مال و منال انبوه در دست افتاد - و از انجا جانب متهرا ایلغار کرده بی مزاحمت غیری آن بلده را غارت نمود و تبخانه های موفور شکسته و سوخته اموال بی نهایت بدست آورد - از انجمله پنج پیکر اصنام از طلای خالص یافته اند که در حدقهٔ آنها بجای چشم یواقیت تعبیه کرده بود مجموع پنجاه هزار دینار می ارزید - و در حدقهٔ یکی یاقوت ازرق نصب کرده بودند که چهار صد مثقال وزن داشت چون آن صنم شکستند سی صد مثقال طلا حاصل شد - و بتان سیمین

از خورد و بزرگ زیادہ بر صد عدد بودند چوں آنہا را درہم شکستند صد شتر بار شدہ انگاہ عمارات را آتش زدہ بعد بیست روز از انجا کوچ کردند۔ بعد ازاں قلعۂ متین برلب دریا دیدند کہ در تصرف راجہ دہلی بود و راجۂ انجا بصولت سلطان گریختہ رفت وسلطان درونِ قلعہ در آمدہ چند بتخانہ دیرینہ دید کہ عمارت آں از چہار ہزار سال ترصیص یافتہ بود۔ وسلطان اموال ازاں بتکدہ ہا کشید بر قلعۂ منج رایت افراشت و پانزدہ روز بلوازمات محاصرہ پرداختہ قلعۂ گیاں عاجز شدند و بعضے ہا خود را از قلعہ فرو انداختند۔ وبعضی ہا خود را مع زن و فرزند در آتش سوختند۔ وبعضے ہا دروازۂ قلعہ کشادہ چنداں جنگ کردند کہ ہمہ ہا بقتل آمدند۔ سلطان غنائم قلعہ قبضہ کردہ چند پال رفت و ساکنانِ قلعہ مال و متاع گرفتہ بکوہسار ہا مخفی شدند۔ سلطان بقیہ اموال بحوزۂ تصرف در آوردہ غلۂ بسیاری از ذخیرۂ قلعہ بسپاہیان خود قسمت کرد از انجا بر سر چند رای کہ راجۂ مغرور و خود رای بود یورش آورد او نیز شیوۂ چند پال مسلوک داشتہ بکوہستان گریخت۔

گویند چند رای را فیلی عجیب وغریب ہمتا بود سلطان بار ہا قیمت گراں دادہ خواہش آں فیل کردہ بود و ہنگام صبح آں فیل کوہ پیکر بغیر فیلبان داخل عسکر شدہ قریب سراپردۂ سلطان آمد او را بدست آوردہ خوشحالیہا کردہ خداداد نام نہادند وسلطان بعد تسخیر قلاع و بلاد بسیار مظفر و منصور بجانب غزنین رجعت فرمود۔ چوں غنائم ایں عزیمت را شمار کردند بیست ہزار ہزار دینار و ہزار ہزار درم بشمار آمد و پنجاہ ہزار بردہ وسی صد و پنجاہ فیل و دیگر نفائس خارج ازیں بود۔ واز جملۂ چیز ہای نفیس جانوری بود بشکل قمری کہ ہرگاہ طعام زہر آلودہ در مجلس حاضر میشد

آن مرغ اضطراب میکرد واشک میریخت۔ دیگر سنگے یافته بودند که از دو دور آن زخم عظیم فوراً التیام میگرفت۔

دہمین سال در غزنین مسجد جامع ترصیص یافت۔ واصل عمارت مسجد از سنگ مرمر و رخام مربّع و مسدّس و مثمّن و مدوّر بر آوردند بطرزی که بینندگان متحیّر میشدند۔ و در ۴۱۲ھ اثنا عشر و اربعمائة سلطان اصغا کرد که راجه های هندوستان راجۂ قنوج را بابت متابعت سلطان ملامتها کردند۔ چنانچه راجه نندا مرزبان کالنجر برسر راجه کور لشکر کشیده از تیغ گذرانید۔ سلطان را باستماع این خبر آتش قهر بجوش آمده باجیش و سامان ذیلوان عزیمت هندوستان نمود۔ چون بکنارۂ دریای جون رسید راجۂ پنجاب تره لوچن پال که چند کرت از پیش سلطان گریخته رفته بود بالفعل برای اعانت و امداد راجه نندا بالشکر فراوان برسر راه سلطان آمد چون دریای قهار مانع بود هیچکسے از دلاوران عسکر عبور دریا نتوانست کرد۔ سلطان با هشت نفر غلامان خاصۂ خود از دریا عبور فرمود و بطفیل او متابعان هفت غلام از آب گذر کرده لشکر تره لوچن پال در هم آورده شکستند۔ تره لوچن باتنی چند مجروم شد و غلامان میان شهر یکه در آن نزدیکی بود در آمده غارت کردند۔ سلطان از آنجا روی بملک نندا آورد۔ و راجه نندا با جمعیت سی و شش هزار سوار و چهل و پنجهزار پیاده و سی صد و چهل فیل برابر سلطان آماده معسکر ساخت۔ و سلطان جمعیت او معاینه کرده بعالم پناه عجز و زاری نمود۔ و از این بورش نهایت غمگین گشت چون شب در آمد خوفی عظیم در خاطر نندا افتاده تمامی اسباب بجای خود گذاشته فرار اختیار نمود۔ و سلطان بتعاقب او دویده دست بغارت دراز نمود و کوه در کوه مال غنیمت در دست

غازیاں افتاد۔ از آنجملہ از یک بیشہ پانصد و ہشتاد فیل یافتند چوں از ملک پنجاب دلجمعی نبود بر ہمیں اکتفا کردہ بغزنین رجعت فرمود۔

ودر ہمیں سال ولایت قیرات و ناردین کہ از ممالک سرحد ہندوستان است مفتوح ساخت و متوطنان آں دیار را باسلام در آوردہ۔ گویند از ناردین سنگے منقور و منقوش یافتند کہ باعتقاد ہنود از بنای آں چہل ہزار سال رفتہ بود۔

ودر ۴۱۳ھ سلطان قصد سیر کشمیر فرمود در اثنای راہ قلعہ لوہر کوٹ را محاصرہ فرمود ودر تردّدات محاصرۂ آں مدّت یکماہ اوقات صرف نمود چوں استحکام آں بیش از بیش بود دست تسخیر آں نرسید۔ از انجا رایت معاودت افراشتہ دار السرور لاہور مضرب خیام ساخت۔ ترہ لوچن پال تاب تقابل نیاوردہ براجۂ اجمیر پناہ برد سلطان بلدۂ لاہور را تصرّف کردہ بہ معتمدان خود سپرد ممالک اطراف پنجاب را غارت کردہ سکّہ وخطبہ جاری ساخت واوّل بہار بغزنین رفت۔

ودر ۴۱۴ھ از راہ لاہور باز قصد ولایت راجہ نندا کرد چوں بقلعۂ گوالیار رسید تا چہار روز در محاصرۂ قلعہ قبل کردند وقلعہ گیاں سی و پنج زنجیر فیل پیشکش آوردہ صلح نمودند۔ از انجا سلطان بہ کالنجر رفتہ درمیان گرفت و راجہ نندا سی صد فیل ذمہ گرفتہ طالب صلح شد و سلطان منظور فرمود۔ راجہ نندا بقصد امتحان سی صد فیل بغیر فیلبان در صحرا سر داد و ترکاں ہمہ ہا گرفتار کردہ سوار شدند واہل قلعہ حیراں ماندند۔ پس راجہ نندا بزبان ہندی در مدح سلطان شعری گفتہ نزد او فرستاد و سلطان نہایت خوشدل شدہ منشور حکومت پانزدہ قلعہ در صلۂ او بخشید۔ ونندا جواہرات و اشیای نفیسہ در بدل آں بخدمت سلطان ارسال

نمود تا دست از دیار او باز داشته بغزنین رفت۔
و در ۴۱۵ھ خمس عشر و اربعمائة مردم ماوراء النہر از علی تگین تظلم نمودند سلطان بمدافعت او از آب جیحون عبور کرده سرفرازان ماوراء النہر پیشکشہا گذرانیدند و یوسف قدرخان بادشاه ترکستان باتحائف و ہدایا پیشوائی کرد و علی تگین خبر شنیده بگریخت عاقبت گرفتار گشته محبوس شد۔ و در ہماں سال سلطان عزمیت سومنات بخاطر آورده دہم ماه شعبان بالشکر خاصه پنجاه و پنجہزار و از پاہان مطوعه که بغیر مواجب ہمرکاب میرفتند سی ہزار سوار عازم سومنات گردید چوں ببلدهٔ ملتان رسید بیابان بی آب و علف در پیش بود حکم فرمود که ہرکسی برای چند روزه آب و علف ہمراه بردارد و بابت مصرف خاصهٔ سلطان از آب و علف ہشت ہزار شتر بار ہمراه بود۔ چوں ازاں بیاباں خونخوار در گذشت قلعۂ اجمیر را غارت کرده بطی مسافت مشغول گشت۔ و در اثنای راه چند قلعه بغیر جنگ بچنگ آمده تسلیم دیوانیان سلطان شد۔ و از شہر پٹن گجرات آب و علف ہمراه برداشته در سومنات رسید و بر ساحل دریا قلعۂ دید سر بفلک کشیده و آب دریا بفصیل آں رسیده و برہمنان بتہا بر سر دیوار برآمده افواج را تماشا میکردند و می گفتند که سومنات شما را دراینجا آورده ہمه ہا را ہلاک گرداند۔ و روز دیگر لشکر جلادت آئین بپای قلعۂ متین آمده نردبانہا نہاده بالای باره قلعه صعود کردند۔ و ہندواں بمدافعت آنہا کوشیده تا ہنگام شام اعلام حرب قائم بود۔ روز سیوم رایان اطراف ہندوستان جمع گشته صفہا کشیدند و آتش ہیجا بچناں ہیجان یافت که آسماں را دیدبان احوال مبارزاں جگر میسوخت۔ و در نصف روز بموجب غلبۂ لشکر برہم دیو و دابشلیم دہنی در لشکر

اسلام پدید آمد۔ و سلطان محمود مضطرب گشته بگوشۂ فرو رفت۔ و خرقۂ مبارک جناب شیخ ابوالحسن[1] خرقانی قدس سرّہ بدست گرفته روی نیاز بدرگاه داور کارساز برزمین نهاده گریه میکرد و فتح قلعه بوسالت خرقۂ آں بزرگوار از درگاه مینجواست و دراں حالت غازیاں حمله آورده در یکدم پنجهزار کس از هنود بقتل آوردند ناگاه رعب و هراس بر مردم قلعه غالب گشته از جنگ بازماندند۔ و برهمنان و مجاوران سومنات قریب چهارهزار کس در کشتیها سوار شده فرار اختیار کردند و فوج سلطان آنهارا سدّراه گشته اکثری غریق لجۂ فنا شدند پس سلطان با عماید درگاه بقلعه در آمده عمارات آنرا تفرج فرمود انگاه از درون قلعه به بتخانه در آمده جائی دید طویل و عریض که پنجاه و شش ستون حجری و قایه سقف آں شده بود۔ و سومنات صنمی دید از سنگ تراشیده طول آں پنجدرعه و سلطان بضرب گرزه روی آں بشکست۔ پس کالبد او را چهار قطعه کرده دو قطعه در غزنین برده در آستانۂ مسجد جامع و دیوانگاه سلطنت بدل زینه نهادند و دو قطعۂ دیگر بمکۂ معظّمه و مدینۂ منوّره فرستادند۔

بیت

گه او دیر بگرفت و شد سجده گاه گه او کعبه پذرفت و شد قبله گاه

گهی مسجد افگند و بتخانه بست گهی کعبه آراست بُت برشکست

تماشای او گه چناں گه چنیں نهد تهمت فعل بر آن و ایں

و قتیکه سلطان محمود قصد شکستن سومنات نمود جمعے از براهمه بعرض مقربان سلطان رسانیدند که اگر سلطان در شکستن سومنات مبادرت نفرماید بعوض آں سلطان را

[1] مروی است که جناب مولی الاعالی والادانی شیخ ابوالحسن خرقانی همدراں مجلس بطور خرق عادت بر سلطان جلوه گر شده فرمودند ایسلطان مرا پیش خدا مفت فروختی اگر تسخیر دار اسلام تمام دنیا یعنی بوسالت این خرقه ام از حق جل و علا میخواستی ملتمس بود۔

انیقدر مبلغات خواہیم داد وارکان دولت این سخن بسمع اعلیٰ رسانیدند سلطان فرمود اگر من این کار میکنیم پس مرا محمود بت فروش میگویند بہتر آنست کہ مرا محمود بت شکن خواہند گفت پس سومنات بشکستند واز بطن او کہ مجوّف بود آنقدر جواہر تابدار ولآلی شاہوار بر آمدند کہ از کردۂ آنچہ برہمنان میدادند صد چنداں بود۔ ودر بتخانۂ سومنات بوقت خسوف وکسوف مردمان زیادہ از سی صد ہزار کس جمع میشدند و از اقصی ممالک نذورات بدانجا می آوردند۔ وراجہای ہند دو ہزار قریہ وقف سومنات کردہ بودند۔ وعلی الدوام دو ہزار برہمن سومنات را پوزش میکردند وہر روز باب گنگ او را غسل میدادند وزنجیر گریال بوزن دو بیست من از طلای احمر بود وپانصد مغنیّہ ورقّاصہ وسی صد مرد سازندہ ملازم او شب و روز میبودند۔ وہمچنین سی صد کس از برای ریش تراشی وسر تراشی زائران در انجا موجود بودند۔ واکثر راجہا دختران خود در انجا نذر میکردند۔ وشبانہ روشنائی از لعل شبچراغ میبود۔ واز خزانۂ سومنات بتہای طلا ونقرہ چنداں بر آوردند کہ از حساب متجاوز بود وآں قدر جواہر نفیسہ ونقود وافرہ داخل خزانۂ سلطان شد کہ عشر عشیر آں در خزانۂ ہیچ بادشاہی نتواند بود۔

الغصہ سلطان محمود از مہم سومنات پرداختہ برای سر کوبی راجہ پرم دیو والی نہروالہ گجرات رفت وپرم دیو در قلعۂ کہندۂ متحصّن گشت وحوالی آں آبی عمیق حاوی بود وسلطان از آب عبور کردہ پرم دیو از قلعہ گریختہ رفت۔ سلطان داخل قلعہ شدہ مردم حصار از تیغ کین گذرانید وزنان واطفال اسیر کردہ اموال وجواہر بر آوردہ بخزانۂ عامرہ داخل ساخت۔ از انجا سلطان بنہروالہ رفت خیال داشت کہ

درانجا پای تخت خود مقرر سازد ارکانِ دولت نپسندیدند۔ پس دابشلیم مرتاض را حکومت نہرواله وسومنات وغیره تفویض نمود۔ وی خراج شاہی برخود گرفته بحکومت بنشست۔ سلطان بعداز دو سال و شش ماه رایت مراجعت افراشته در ۴۱۷ھ بغزنین رسید۔ و ہمدرین سال بر ملک جٹان لشکر کشید چوں در ملتان رسید یکہزار و چہار صد کشتی درست کرده از راه سندھ ساگر بملک جٹان ایلغار نمود۔ و بعد جدال و قتال بسیار سلطان فتحیاب شده ہمه را اسیر کرده بغزنین رسانید۔

و در ۴۱۸ھ برای تدارک ترکمانان سلجوقی توجه فرموده ہزارہا از تیغ گذرانید۔ و خزائن و دفائن که حکام دیالمیه بسالہای دراز اندوختند بوند بی مشقت بدست آورد و فرقهٔ قرامطه را قتل عام نمود۔ و ولایت ری و اصفہان با امیر مسعود داد چوں بغزنین رسید بمرض سوء القنیه مبتلا گشت و بہماں مرض سیوم ربیع الاول ۴۲۱ھ بعمر شصت سالگی درگذشت۔ سلطنت او سی و پنج سال بود۔ و از عدالت او نقلہا می آرند۔

ازانجمله روزی شخصے بدادخواہی آمد و گفت خواہرزادهٔ بادشاه ہر روز بخانهٔ من می آید و مرا بضرب تازیانه میکشد و بازنِ من تا صبح می باشد۔ سلطان گفت این سخن باکسے مگوی وقتیکه آں ظالم بخانهٔ تو می آید آنوقت در فلاں مکان بمن خبر کن تا که بمقصود خود برسی آمرد بخانه رفت و تا سه روز کس نیامد و در شب سیوم خواہرزادهٔ سلطان آمده او را ازخانه بدر ساخت و آں شخص بر موقع موعود رفته سلطان را خبر کرد۔ و سلطان محمود بخانهٔ دادخواه آمده خواہرزادهٔ خود را در آغوش آں عورت خوابیده دید فی الحال شمع را گل کرده سرش از تن جدا ساخت پس جرعهٔ آب طلبیده نوشید آمرد دست بدامن

سلطان آویخته التماس نمود با آں خدا شیکه ترا ایں شوکت داد با من بگوی که فرو نشانیدن شمع و طلبیدن آب چه بود۔ سلطان فرمود شمع نشانیدن برای آں بود که مبادا از دیدنش حسنه رحم مانع ایں امر می آمد و طلب آب نمودن ایں بود که دریں سه شبانه روز خواب و خور بر خود حرام کرده بودم اکنوں مطلب تو برآوردم تشنگی بر من غالب بود جرعۂ آب طلبیده نوشیدم فقط۔

راجه سنگرام راج بعد فتح ولایت قنوج از سلطان محمود رخصت انصراف گرفته بدار الملک خود رجعت نمود۔ و در نظم و نسق امور مملکت پرداخت۔ و بعد چند گاه وزیرش تلونگ از دست مخالفان خود بلا اجازت راجه کشته شد۔ و بدریشور بر منصب وزارت منتقل گشت وی اکثر بتخانه ها غارت نمود و مردم اراذل و اوباش را پیش آورده انتظام سلطنت شکست۔ و راجه سنگرام سی سال و نه ماه حکومت کرده درگذشت۔

(۲) راجه هری راج پسرش بر سریر سلطنت نشسته بکلی بیست و دو روز حکومت کرده انتقال نمود۔

(۳) راجه اننت راج برادر هری راج در ۹۵ه بیاوری قوم دیانک و انگی بعمر ده سالگی بر تخت نشست۔ و شری لیکها رانی راجه سنگرام برای مسند نشینی خود مستعد شده بود۔ اما اعیان ملک حکومت او پسند نکردند و رانی بهوای جهانبانی راجه اننت دیو را بهلاکی از زهر رسانید اما با موثر نگشت۔ آگره راج برادر سنگرام راج بعزم تسخیر ملک از لوهر کوٹ آمده بجنگ پیوست۔ و دلاوران اننت دیو غلبه نموده بدن او را ریزه ریزه کردند۔ و در لوهر کوٹ رفته قلعه را آتش کشیدند۔ وقتیکه راجه بحد بلوغ رسید رودر پال را رتبۂ وزارت بخشید و یک نیم لک سکه در ماه تنخواه ساخت۔ و بدره پال الخ

او را هشتاد هزار سکه مقرر نمود. پس راجه بهیموفی رده پالی دست جور و بیجا بر خلق خدا
دراز کرده جور پیشه گانرا رواج داد. چنانکه داروغهٔ اصطبل با اختیار خود هر روز بنای غارت میکرد
و دلک نام شخصی مسخره وضع بود که در پیش مجلس راجه را خنده می کنانید و به کمال خودسری
تطاول میکرد گویا شریک راجه بود. و وزیران قبه های بتخانه ها طلا بر داشته بردند
راجه هیچ باز پرس آن نکرد. و آدنت پال وزیر دوم سلسله برای تعلیم مردم آئین دایم
ساخت. و راجه جالندر دو دختر ماه پیکر نذر فرستاد. راجه دختر خورد ششری لیکهی بخود
منسوب کرده دختر کلان به آدنت پال عطا نمود. و ششری لیکهی نهایت عاقل و نیک طینت
سنسکرت خوان بود و بر بهت کتها که بزبان بهاشا بود بذریعهٔ سوم بهت برهمن ترجمه آن
سنسکرت کنانید.

و وزیر تربهون و فرقهٔ ڈانگران چهرهٔ بغاوت افروخته بقتل راجه همت قیام ورزیدند
راجه با قوم نیایک و دانگی متحد گشته بعد کارزار بسیار وزیر مطلوب گردید. بعد از بار دوم
بلوا کشیدند و معاونان خود را انعام داد بخشیدند. بعد بهی راج ترانچی بار دوم
مخالف شده باتفاق راجه های حدود شمالی لوای بغاوت افراشت. و هنگام مقابله
راجه دارده از دست رده پال کشته شد و مخالفان هزیمت خورده متفرق شدند
و رده پال مال غنیمت و سر راجه دارده در پیش راجه گذرانید. و راجه چنیه از دایره
اطاعت قدم بیرون نهاده انهنت راج آن بدبخت را اسیر نموده آورده محبوس داشت.
و ششری لیکهی رانی بتخانه گوری شور و سویه مٹھ آباد ساخت. و بهمال چیاپور یک
صد و هشت قریه جاگیر بخشید از انکه راجه کوبیده او بود با استعانهٔ بد و ظلم فی الذکر
به جور و اعتساف نمود بر اطراف و رعیت بدوری مشغول شده تا این وقایع و

سامان و اسپان مستحقان زمانه صدقه و خیرات بخشید. و پنجاه و سه سال و چهار ماه راج کرده بالحاح و ابرام شری متی کلاشدیو فرزند خود را ولیعهد ساخته تمک سلطنت بعهود.

(۴) راجه کلشدیو در ۴۵۵هـ بیکهزار و یکصد و چهل و هشت باجازت پدر افسر بر سر نهاد و از روی بدخصلتی با مردم قلاش و اوباش صحبت داشته مرتکب افعال شنیعه و اعمال قبیحه گشت و بر دختر عموی خود چپیده شب لیل و نهار در کوچه و بازار سگ وار نگران دیده پرده نشینان را پردهٔ عصمت دریده خرابی و تباهی می ساخت.

شبی در خانهٔ امیری تنها داخل شد و حارسان او را دزد پنداشته گرفتار کردند چون ﺑﺸﻨﺎﺧﺘﻨﺪ بگذاشتند. اننت دیو چون این واقعه بشنید پسر خود را اندرز پدرانه و نصیحت مشفقانه فرمود چشمان او سرخ شد و راجه بضرب طپانچه رخسارهٔ او رنجه کرد و آن بدگهر بهانهٔ درد سر بر بستر علالت غلطید و راجه بنابر شفقت فردا بعیادت او نهضت نمود و دربانان همراهیان او را از در درآمدن ندادند. راجه بعد و این حرکت حزین و غمگین گشته از حکومت دنیا بیزار شد. و با مال و دولت و عورت در بیجباره رفته در بتخانهٔ بجیشور بعبادت پرداخت. و کلش دیو تهیدست مانده با جیش و لشکر خود بر جنگ پدر مستعد شد. و مادرش بوساطت برهمنان پند و نصایح کرده از این خواهش مذموم باز داشت لیکن بسوزش اندرون خانهای مصاحبان و متعلقان پدر آتش کشیده خاکستر نمود. پس اننت دیو را دیگ قهر بجوش آمده فرزند او هرش دیو برای جهانداری در بیجباره طلبید. و کلش دیو باستماع این خبر در پای پدر افتاده و بعجز و نیاز معذرت او را از قهر باز آورده همراه خود در شهر رسانید. و بعد دو ماه بصلاح او باخیان در قید کردن پدر خلاص و بهبود خود

دانست. و راجه اننت از کنگاش پسر ارجمند واقف گشته در بیجباره رجعت نمود و کلش دیو ملازمان و متعلقان پدر را ماخوذ کرده بعضیها در کاه پیچیده بسوزانید و بعضیها را آب شمشیر سیر گردانید. ازین هرج و مرج مخلوق در زحمت و بلا مبتلا شدند اننت دیو در دست شری متی مجبور بود وی در گرفتاری کلش دیو گاهی مصلحت نداد. تاآنکه آن بدگهر زیاده تر خیره سر شده در فکر تخریب پدر افتاد.

شبی در بیجباره رفته دولتخانه راجه و مکانات شهر را آتش کشیده بسوزانید و دولت و سرمایه راجه تمام بباد داد. لیکن راجه و رانی بمشقت تمام از دریا عبور کرده نجات یافتند. و بر بازوی شری متی یک لعل بدخشی بود بقیمت هفت لک روپیه فروخته ملازمان و متعلقان خود را خوراک و پوشاک بخشید و مکانات سوخته را مرمت نمود. بوقوع این واقعه راجه از دنیا نهایت دلگیر شده و لباس گیاه بر خود پوشیده در کنجی[1] تاریک بریاضت پرداخت.

باوجود این حال پسر ناخلف باغوای مفسدان پدر خود را پیغام فرستاد که اگر شما را هنوز آرزوی زندگانی باقی است در کوهستان پونچه رفته بعبادت بپردازند ورنه امید حیات نگذارند. اننت دیو باستماع این خبر غمناک شده با دل صد چاک رانی خود را گفت که بموجب عقل ناقص تو از قدر اعتبار و نام و آرام و مال و جان دست شستم هر فرزندیکه در قصد پدر باشد در اصل نسل او البته فرق باید بود. رانی در جواب او چند الفاظ سخت بیان نمود و راجه بغضب آمده کارد در سینه خود انداخته سرمایه حیات درباخت و شری متی آباد و واویلا برداشت و اعوان خود را هرشه دیو تفویض کرده تجویز داد که او را بر سر جهانبانی بنشانند و

[1] کنج خانه زمینی اللغات

از آسیب پدر خود یعنی کلش دیو برهانند. بعد آں هرش دیو را مفتاح مخازن تفویض کرده کلش دیو را پیغام فرستاد که بر نعش پدر حاضر باشد. یک روز در آمدن او انتظار کشیده و کلش دیو بر نعش پدر حاضر نشد. روز دوم شری متی خود را زیور و حلیه آراسته بر نعش شوهر مع سه خدمتگار و چهار کنیزک ستی[1] شد. و هرش دیو در بذل و عطا وجود و سخا گنجینه ها صرف کرده رفاه خلق و نیکنامی خود حاصل نمود. و کلش دیو او را دشمن بغلی پنداشته در بیجباره آمد. و هرش دیو او را دلاسا داده همراه خود بشهر برد. بعد ازاں کلش دیو از افعال خود منفعل شده در پرورش خلق و آبادی رعایا مائل گشت و خرج موافق دخل خود کردن گرفت. و مخبراں جابجا تعیین کرده از احوال ملک و رعایا واقف گشته تدارک آں بخوبی میساخت. و در پرهیزگاری و ثابت قدمی دخل داده دبدبهٔ شجاعت و دلاوری بهر سو انداخت.

لیکن شهوت رانی قائم مانده هفتاد و دو دختر دوشیزه و پاکیزه از اطراف ولایت طلبیده شبستان خود پرستان ساخت. و از شرب شراب و رقص و سرود تا ابد همیشه مخمور میبود. متصل بیجباره مندر کلشی شور آباد ساخت. قریب موضع ترنبهون شهر کلش احداث نمود. دراں حال سهج پال راجهٔ راجور انتقال فرمود و کلش دیو پسرش سنگرام پال را جانشین پدر نمود. اما مدن پال برادر سهج پال بدعوی داشتن شهر ریه داشت. کلش دیو لشکر جرار با افسر جیانند تعیین کرده مدن پال را گرفته در کشمیر محبوس داشت.

بیش ازین دبدبهٔ شجاعت راجهای کشمیر چنداں نمانده بود. بالفعل کلش دیو

[1] ستی. باصطلاح هنود زناں را گویند که در نعش شوهر خود را زنده میسوزانند.

دلوله شجاعت و سیاست خود مشهور ساخت. یکروز دربار راجگی بکمال تجمل ترتیب
داده تمامی راجهای اطراف کشمیر و اعیان و ارکان ملک بر موقع جلسه حاضر کرده هشت کس از راجهای
ریاست بیرونی برای نذرگذرانی آمده شامل دربار شدند. یکی راجه کرتی والی ابهی پور دوم
راجه اشتهه والی چنبه. سیوم راجه گلشن والی بلاس پور. چهارم راجه سنگرام والی راجوری.
پنجم راجه آدت کرشن والی لوهرکوت. ششم راجه پون گج والی عودری. هفتم راجه کاپرسی
والی خاندیس. هشتم راجه گوتم والی کشتوار. و بر خدمت و مدارای راجهای مذکور وامن وزیر
مقرر شده بود. چون جلسه شاهی بکمال تزک و شان شایان باختتام رسید. از راجها و
اعیان ملک هر کس را خلاع فاخره و نفایس عجیبه بخشید. دران ایام دریاها بسبب سرما
یخ بست شده بودند بنابران هر کسی بمسارعت تمام معاودت نمود. بعد آن مفسدان
درمیان راجه و هرشدیو طرح نفاق انداختند. و هرشدیو بفرمان راجه در حبس خانه
اسیر شد و مادرش تاب مفارقت نیاورده بر خودکشتی ارتکاب نمود پس کلشدیو را مزاج
معلول گشت موجب آن وقت کرشن پسر دوم از لوهرکوت طلبیده ولیعهد گردانید. و بمقام
تانداکهتر قالب عنصری خود گذاشت. ایام حکومتش هشت سال بود.

(۵)، راجه اتکرش در ۴۱۵۶ بکهراه و بکهیدی بجاه و حشمت تخت و تاج را رواج داد
و برادر خود وجی مل را وزیر ساخت. و هرشدیو که بحکم پدر محبوس بود وجی مل درباب خلاصی
او التماس نمود راجه استدعای او منظور نکرده ازین رو درمیان آنها خصومت افتاد
وجی مل بطرف لار گریخته سامان حرب و ضرب بهم رسانید و بر برادر خود خروج نموده
در محله تاشون محاربه فریقین روی داد. اتکرش بجای خود سنجید که اگر فتح نصیب من
گردد هرشدیو را رهائی بخشم و اگر مخالف غلبه کند پس او را مقتول سازم. بنابران موکلان

زندان انداد و انگشترین خود نشان داد و گفت هرگاه انگشترین سبز نگین در پیش شما خواهد
رسید هرشدیو را خلاصی بخشند و اگر انگشترین سرخ نگین خواهد آمد پس او را قتل کرده
نابود سازند قضا را با برادر خود بمحاربه و مجادله پیوسته و نتکرش در جنگ مغلوب گشت
داز روی اضطراب و انقلاب بغلط انگشترین سبز نگین بدست فرزند خود در زندان فرستاد
و سپاهان انگشترین سبز نگین دیده هرشدیو را از بند خلاص کردند. چون هرشدیو
در معرکه درآمد بجی مل را تقویت پیدا شده لشکر برادر را قتل عام نمود. و نتکرش مغلوب
و منکوب گشته بسینهٔ خود خنجر انداخته از جان درگذشت. مدت حکومتش بیست و دو
روز بود۔

(۶) راجه هرشدیو باتفاق اعیان ملک و اعانت بجی مل در سنه ۱۱۵۶ب. بر تخت
نشسته در دوست نوازی و دشمن گدازی ساعی شد. و در بذل عدل و رافت و
احسان توفیق یافت. دروازهای نشیمن شاهی را از چهار سو زنجیرهای عدل آویخت
که دادخواهان بی مزاحمت دربانان بحضور میرسیدند. و اعیان و ارکان سلطنت را
بر مناصب مناسب اختصاص داده. و بجی مل وزیر الملک گردانید. بعد چندی از روی
نفاق بداندیشان میان ایشان فساد و عناد افتاده موجب آن بجی مل رایت انتقال
برداشته باهمدیگر بحرب و ضرب پیوستند. و بجی مل در خود تاب مقاومت ندیده بجانب
کشمیر الفرار ساخت. چون درمیان دره کهار رسید قضا را لختهٔ برفی از فرق کوه
لخشیده بجی مل را با معاونان خود در شهرستان عدم رسانید. و هرشدیو را بعد چندگاه
صحبت فلاش و اوباش مؤثر گشته از طور و طرز اول برگشت و در ارتکاب افعال ذمیمه
اشتغال داشت. و در محفل شاهی هر روز هزار شمع می افروخت. و سی صد و شصت

۴۴ دارد و برخاسته رفت. و از راجه اتحاد و یافته اول بهار با فوج بسیار بجانب

لعبت خوشروی وطناز باندازهٔ نازه طراز انتخاب کرده برای مباشرت ایام سال تمام در حرمخانه داخل ساخت. باوجود آں از حرام کاریها اجتناب نمیکرد. چنانکه از همشیرهٔ خود هم احتراز ننمود. و ذخائر راجهای پیشینه و اسباب و سامان منادر دیرینه جمع کرده نصیب قوالان و لولیان و خوش آمدگویان فرمود. چنانچه روزی یک رودبی را صد هزار درستی انعام بخشید. و وزیران نامدار را بی اعتبار کرده مردم قلاش و اوباش را رتبهٔ مصاحبت و مجالست افزوده بصلاح و مشورهٔ آنها انتظام مملکت می ساخت. بصدور این فتور اعیان و ارکان سلطنت بیدل گشته در جمعیت انتظام خلل افتاد.

روزی مٹ و جیرام بر قتل راجه اقدام نمودند و راجه بر کنگاش آنها واقف گشته و از قوم و قبیلهٔ خود بیزار شده همه ها از تیغ گذرانید و فردی موجود نگذاشت. پس بترغیب مشیران خود برای تسخیر دارد و بوقت ایلغار نمود چون درمیان کوهستان بمقابلهٔ دشمنان صفوف محاربه ترتیب داد شبانه برف و باران بشدت بارید لشکر شاهی را تباهی گشت. راجه از میدان کارزار فرار اختیار کرده بطفیل اوعیش موخور در دریای کرشنه گنگا غرق شد و غنیم تعاقب نموده نزدیک بود که راجه را گرفتار میکردند لیکن اوچل و سوسل پسران عموی راجه دلیرانه نبرد مردانه ساخته مخالفان پس پا کردند و بزدلی راجه و شجاعت برادران او در ملک شهرت یافت. انگاه راجه بهون بکوشش آورده علاقهٔ لوهر کوٹ را غارت نمود. ازین سوگند هرب سپه سالار بفرمان راجه بر سر او تاخته از پا درانداخت پس راجه سنگرام پال راجهٔ راجور باغی گشت و گند هرب با سه هزار سپاه برای گوشمالی او مامور

شد۔ وسنگرام پال با جمعیت ہشت ہزار سپاہ تقابل کردہ دو صد سپاہ از کشمیر وچہار صد از آنسو بقتل آمد۔ عاقبت سنگرام پال مغلوب گشتہ خط متابعت نوشتہ داد۔ و در سنہ ۱۱۵۶ اول ماہ بہادرون بارش باران شدت کردہ دریا ہا طغیانی گشت۔ وفصلہا خام شد۔ قحط غلہ بحدی رسید کہ قیمت خروار شالی تا پانصد دینار رسید۔ جو ہموزن مس میفروختند۔ ویک تولہ پشم شش دینار ارزش یافت ونمک ومصالح حکم طلا گرفت خلق خدا بسیار تلف شد۔ فقط

وپنڈت کلہن از بی وقوفی وسادہ لوحی راجہ قصہ ہای بسیار نقل میکند نمونۂ ازاں ایراد کردہ شود۔ یکی از مصاحبان خاص عورتی موقر بزیورات وملبوسات آراستہ در پیشگاہ راجہ استادہ کردہ گفت کہ ایں والدۂ ماجدۂ ایشاں از بہشت آمدہ چیزی میخواہد راجہ بزیر پای او افتادہ مبلغی کثیر دادہ مرخص نمود۔ و دیگری چند عورت حاضر کردہ گفت اینہا دیویاں ہستند واز عالم بالا برای دیدار شما آمدہ اند۔ راجہ نذر خدمت آنہا گذرانیدہ نہایت دلخوش ساخت۔

وشخصی تصویر زوجۂ راجہ دکھن کہ بحسن وجمال معروف بود بنظراو گذرانیدہ وراجہ بدیدن آں والہ وشیدا گشتہ روزگار باضطراب بسر می برد وبرای حصول وصال آں بدیع الجمال خیال تسخیر دکھن بخاطر آورد۔ واعیان دولت اینکار را باعث تباہی سلطنت دانستہ نہایت مجبور شدند۔ ومدن نام مسخرۂ بود کہ بہزل وتمسخر در مصاحبت راجہ تقرب داشت اورا التجا کردند کہ راجہ را بنوعی ازیں ارادہ باز دارد۔ ومدن ذمہ دار ایں امر شدہ روزی

درخدمت راجه عرض کرد که امشب در واقعه نامهٔ بدست من افتاد چون مطالعه کردم زن راجه دگهن نوشته بود که من حوری بودم از بهشت بعزم دیدن شما از انجا بیرون برآمدم و در راه بدست راجهٔ دگهن افتادم لاچار بعقد مواصلت او گرفتار شدم اکنون متیجو اهم که بنوعی خلاص کرده خود را بخدمت راجه رسانم۔ بالفعل از خواص خود چند کنیزک فرستادم که تا رسیدن من در خدمت او حاضر باشند البته بر فلان تاریخ در انجا خواهند رسید راجه بشنیدن آں شادمان گشته در انتظار پرستاران چشم در راه منتظر می بود۔ و بر وقت موعود مدن چند کنیزک گلبدن پری رو زینت آراسته در پیش راجه حاضر کرد و راجهٔ بی شعور بدیدن آنها مسرور گشته بعیش و سرور پرداخت۔

وقتی راجهٔ مذکور در علاقهٔ راجور رفته بود و با فوج و حشم یکماه در انجا قیام کرده قیامت قائم ساخت۔ مردمان عاجز شدند مدن مسخره را مبلغی رشوه داده برای انعطاف عنان عزمیت راجه التماس نمودند و آں مکار در حضور راجه عرض کرد که در ذیل کوهسار لشکر ترکان وارد شده است۔ درینجا توقف کردن خود را بدهان اژدها دادن است۔ راجه بشنیدن این خبر بغیر تامل و تحقیقات بکمال اضطراب بکشمیر آمد۔ و اشجار مثمر و غیر مثمر در صحن خانهٔ او مرتفع شده بود گفت شاخهای درختان از دیوارها سر برداشته در حرمخانه نگاه میکنند۔ و بهمین وسوسه همه ها از بیخ قطع کنانید۔ و پٹه رانی حرم محترمهٔ او بود شبانه از آغوش راجه جدا شده با فیلبان پیوست راجه تعاقب او رفته از بغل فیلبان کشیده باو بخشید قصهٔ او در افواه عوام مشهور است۔ و از روی بیوقوفی و بی پروائی

او در انتظام مملکت خرابی بعمل آمده اعیان ملک و ارکان دولت از دی بزدلی او خیره سر شدند۔ و قوم لون و ڈانگر در مراج و کامراج شورش بر داشتند۔ راجہ برای تدارک آنہا افسران لشکر تعیین کرده اکثرها بقتل آوردند۔ و بسیاری از برہمناں بعلت خودسری از تیغ گذرانید و سرہای آنہا بر شوارع عام آویزاں کردند۔ و از روی سفاکی و خونریزی او ڈانگر و لون جمعیت کرده در لولاب شور بر داشتند۔ و راجہ بمدافعت آنہا لشکر کشید جنگ و فساد تا دیر گاه جانکاه بود۔

و دراں اثنا از عمزاده ہای خود راجہ بیدل شده در قصد تجسس آنہا افتاد آں ہر دو از خطره خاطر راجہ واقف گشتہ بطرف راجور گریختہ رفتند۔ و از انجا اوچل یکصد سپاه جمعیت کرده بعزم تسخیر کشمیر از راه باره موله در کامراج رسید۔ و قوم ڈانگر و لون با او اتفاق کرده در پرسپور صفوف محاربہ آراستند و ہرشدیو بمقابلہ آنہا بر آمده فریقین بحرب و ضرب پیوستند۔ اوچل تاب مقاومت نیاورده منہزم شد۔ راجہ از بتخانہ ہای پرسپور و پٹن اسباب و آلات و بتہای طلا و نقره بغارت برده شہر زعیت کرد۔ اوچل دوباره موله پای استقامت افشرده برادرش سوسل با فوج بسیار از پنجاب آمده با او پیوست و راجہ بمدافعت آنہا فوج جرار تعیین کرده فریقین بجنگ پیوستند۔ و در میدان رزم سوسل را پای بیکار شده لاچار در پہار فرار اختیار نمود۔ اوچل بعد دو سہ روز از راه کوہامہ در لار رسیده ہرشدیو بمدافعہ او فوج فرستاد و در معرکہ کارزار سردار فوج راجہ پی سر شده ہیص و بیص افتاد۔

و خالوی اوچل آنند نام از کامراج باعتضاد قوم ڈانگر و لون شورش برداشت و هرشدیو چندر راج را برای سرکوبی او مامور ساخت۔ و آنند در معرکہ کشتہ شده لشکر او پریشان گشت۔ و سوسل از راه شوپیان بر آمده در بیجبارہ شور برداشت۔ و چندر راج از باره موله بمقابلۂ او ایلغار کرده از دست سوسل در جنگ کشتہ شد۔ و سوسل با جیش خود بشهر آمده با فوج اوچل لاحق گشت پس هردو دلاور در شهر در آمده شور محشر برداشتند۔ هرشدیو فیلان را شراب داده بمقابلۂ دشمنان انداخت و از دست اوچل تیری بگوش فیل رسیده بازگشت برگشت و لشکر هرشدیو را پامال کرده درهم و برهم ساخت۔ پس هرشدیو مغلوب شده رو بهزیمت نهاد۔ و اوچل دولتخانۂ راجه را آتش کشیده خاکستر گردانید و هشتاد کس از خیل و خدم و حرمهای راجه بسوزانید۔ و قوم لون و ڈانگر دست تطاول دراز کرده شهر را غارت نموده خزانۂ راجه بتاراج بردند۔ هرشدیو بهمراهی دو کس در خانۂ زمینداری پنهان شده سه شبانروز گرسنه بود۔ اوچل سراغ یافته در کمینگاه او در آمده از تیغ گذرانید۔ یازده سال و هشت ماه و بیست و دو روز حکومت کرد۔

(۷) راجه اوچل در ۴۶۸ھ مطابق یکهزار و یکصد و شصت و هشت بکرمی براریکۂ کامرانی بحکمرانی بنشست و عروس مملکت را بزیور عدل و نصفت آراست و بذات خود هرکس را دادرسی میکرد۔ و برای تحقیق حالات خلق بتغیر لباس شبانه سیر نموده تدارک هرامر فوراً میساخت۔ و مخبران صادق جابجا تعین کرده از هرجا اخبار طلبیده در ظلم گدازی و چاره سازی پرداخت۔ و غلات موفور

در ذخیرہ ہا سرمایہ کردہ بوقت حاجت ارزاں فروختہ خلق خدا را از صدمۂ قحط ہر شدید نگہداشت۔ و دزداں را منصب و جاگیر مقرر کردہ از دزدی و قزاقی باز داشت و بزرگان و فاضلان و ہنر پروراں را قدر و منزلت افراخت۔ و فرقۂ ظالمان و مرتشیاں و غمازاں را در چاہ مذلّت انداخت۔ کلہن پنڈت میگوید کہ اوصاف ہر قدر کہ در دنیا پیدا ست ہمہ ہا در ذات او مخلوق بود۔ امّا دو خصلت مذموم از و صادر می شد یکی آنکہ بنسبت ہر وضیع و شریف بدزبانی و دشنام کاری می ساخت۔ دوم اینکہ خصومت پیشہ گانرا باہمدیگر متنازع کردہ خونہا بر زمین می انداخت۔

و بعد چند سال از اوصاف پسندیدۂ خود یکبار برگشتہ خیال غرور و استکبار بخاطر آوردہ باہر کس بخصومت برخاست۔ چنانچہ فرقۂ ڈانگر انرا بنظر حقوق معاونت سابقہ چند سال بعہدہ ہای جلیلہ معزز داشتہ بود عاقبت درمیان قبیلۂ آنہا بحکمت عملی نفاق و خصومت انداختہ و باہمدیگر خونریزیہا کنانیدہ از پا در انداخت۔ و سوسل را برعایت اخوّت و استحقاق معاونت ایام فساد قدر و منزلت افزودہ اوّلاً بر حکومت لوہر کوٹ وغیرہ مامور ساخت پسانہ با او نیز مخالفت باختہ رنجیدہ فرمود۔ وی علم بغاوت افراشتہ با فوج بسیار بمقابلۂ برادر خونخوار مبادرت نمود۔ از ینسو ادہجل با لشکر جرّار حملہ آورشدہ فریقین بحرب و ضرب پیوستند و سوسل مغلوب گشتہ مفرور شد۔ بار دیگر جمعیتی بہم رسانیدہ بمقابلۂ راجہ باز آمد و گکھہ چند برای مدافعت او دربارہ مولہ معسکر ساخت بعد جدال و قتال سوسل بطرف دارد و گریختہ

رفت از اینجا براه کرناو در لوهر کوٹ رسید۔

اِنتباه۔ لوهر کوٹ درمیان راجور واکنور سابقه شهری معمور بود فی الحال نام و نشان آں معدوم۔ دراں زمان راجه دانو خروج کرده در کامراج شور برداشت۔ عاقبت در معرکه تاب تقابل نیاورده بازگشت رفت۔ و از پشت هرشدیو پسری صغیر موجود بود بکهاجر نام داشت راجه اورا دشمن خود پنداشته حوالهٔ جلاد نمود و جلاد اورا ریسمان در گردن انداخته بالای پل بدار آویخت همان وقت هوا تیره و تار گشته باد صرصر طوفان بر انگیخت ناگاه ریسماں از گردن آں بیگناه گسیخته بدریا افتاد و یک عورت اورا از دریا برداشته نزد راجه نروام والی مالوه رسانید۔ و راجه اورا بسان فرزند پرورش کرده در فن سپاهگری و جوانمردی یگانهٔ عصر شد۔

همدراں زمان در خانهٔ سوسل از بطن دختر راجه نگرکوٹ فرزندی بلند پایه و ارجمند تولد یافته نام اوجی سنگه گذاشت۔ همدراں ایام سنگرام پال راجهٔ راجور از دنیا نقل کرده راجه اوچل فرزند او سوم پال بجای پدر نشانیده همراه سوسل صلح و صفا نمود۔ و همدراں عهد بمقام سوییم جی که در حدود کامراج است آتش غیبی جلوه گر شده اوچل برای زیارت آں قصد نمود و در عرض راه فرقهٔ ڈانگراں با جنود او با شاں بر سر راجه سنجوتی آورده بجنگ پیوستند۔ و راجه با وجود قلت لشکر غالب آمده مخالفاں را مغلوب ساخت۔ امّا خود از معاوناں جدا گشته دور افتاد مخالفاں برگشته شدن او گماں برده خوشحالی ها کردند۔ چهڈو رڈ دو برادر که از احفاد راجه جشکر بودند سلطنت برداشتند

چونکه فرد ارا جه بر تخت نشسته دیدند در کوهستان کامراج گنه گریخته رفتند و در انجا جمعیتی بهم رسانیده منتظر وقت میبودند.

روزی راجه اوچل در صحن حرم سرا تنها میرفت شخصی بهانه استغاثه در پیش او آمده موی سرش بگرفته بر زمین انداخت. دران حالت رد شمشیر بر سرش انداخته یکدم بعدم رسانید. پس معاونان و مددگاران راجه تمام از تیغ گذرانیده با جامه های خون آلوده بر تخت جلوس نمود. و گگنه چندر پسر پرتهوی چندر سپه سالار راجه در لار رفته بود وی با صغای این ماجرا بمسارعت تمام در شهر رسیده و تیغ خون آشام از نیام برکشیده مخالفان را قتل عام کرده ردا و برادرش بر تخته عدم بنشانید. ولاشه اوچل از خاک و خون بر داشته بتمشان رسانید. بعد ادای مراسم سوگواری سلهن برادر اوچل را تاج راجگی بر سر نهاد. و مدت جهانداری اوچل ده سال و چهار ماه و یک روز بود.

(۸) راجه سلهن در سنه ۱۱۷۹ یکهزار و یکصد و هفتاد و نه باعانت گگنه چندر بر تخت جلوس نمود. سوسل باستماع اخبار با لشکر بسیار از کشتوار ایلغار کرده رایت خصومت افراشت. عاقبت در جنگ تنگ آمده منهزم شد گگنه چندر مشیر مملکت شده فرقه ڈانگران را از تیغ و تبر زیر و زبر گردانید. و سلهن بنا بر شوربختی خود با گگنه چندر رشته موافقت گسسته بمخالفت برخاست گگنه چندر از دبیر ا گشته سوسل را برای آمدن کشمیر ترغیب داد. پیش از ورود او اعیان ملک سلهن را از حکومت عزل کرده گگنه چندر را امور سلطنت تفویض

کردند۔ وسوسل موجب پیغام گگنه چندر بالشکر فراوان در باره مولهٔ رسید۔ واز این طرف گگنه چندر با فوج گران بر آمده بازار جنگ گرم کردند و سرهای سرداران و پردلان بباد دادند۔ عاقبت در لشکر سوسل شکست عظیم افتاده سوسل در دست گگنه چندر اسیر گشت و گگنه چندر او را بتعظیم و حرمت و عزت نگهداشته بشهر آمدند۔ و لوتن دروازه های قلعه مسدود کرده بود چون دانست که کار از دست رفت درهای مفتوح ساخت و سوسل در قلعه در آمده بحکومت پرداخت۔ سلهن و لوتن هر دو برادر در قلعهٔ لوهر کوٹ محبوس داشت۔ حکومت سلهن همگی سه ماه و بیست و هفت روز بود۔

(۹) راجه سوسل درهمان سنه رایت ملکداری افراشته بخوف غداران همیشه مسلح می بود و غیر از مردم معتمد هیچکسے را بمجلس خود آمدن نمیداد و باغیان و طاغیان را جلای وطن نمود و گگنه چندر هم از ملک اخراج کرد۔ وی با پسر او پیچل سازش نموده در بیجباره شورش برداشت۔ سوسل بمدافعهٔ آنها پیش آورده از معرکه هر دو هزوم ساخت۔ و گگنه چندر در قلعهٔ آهنین پرسپور پناه گرفت و سوسل بتعاقب او شتافته قلعه را درهم و برهم کرده و پسر او پیچل مفرور گشت۔ گگنه چندر بخواهش صلح خود بخود در پیش راجه حاضر آمده باهم دیگر متحد و متعهد شدند۔ و گگنه چندر بر حکومت تبت اقتدار یافت و موضع گگنه گیر را احداث نمود۔ بعد چندگاه جماعهٔ از قوم ڈانگرال کسوت مخالفت پوشیده سوسل را در شکارگاه گرفته مجروح ساختند۔ وی از روی جرأت و جلادت خود از مهلکه جان بسلامت بدر برده فرداً بالشکر خود

بر سر مخالفان یورش آورده مقتول و منکوب ساخت.

همدران ایام راجه دلهوک والی پرباک کهتر بخواهش زیارت تیرتهای کشمیر عزیمت کرد. و بکهاچر پسر هرش شد بود که در پیش راجهٔ مالوه ایام بسر می برد همراه او بکشمیر آمده جماعتی از قوم کهسان و اکثری از کشمیریان که راجه سوسل جلای وطن کرده بود با او ملحق گشت. و از سوم پال راجهٔ راجوری و نگر پال راجهٔ بهلول پور مدد گرفته برای تسخیر کشمیر رایت همت افراشت. و دران ایام سوسل گگنه چندر را ببهانهٔ ضیافت نزد خود آورده مع سه پسر گلو افشرده و خفه کرده بعدم رسانید ازین کردار ناهنجار سرداران لشکر و افسران دیگر از وی بیدل گشته فتنه ها برپا پس سوسل لشکر خود را بمدافعهٔ بکهاچر لشکر تعین ساخت. و بکهاچر طبل وغا نواخته باعتضاد سوم پال بجنگ پرداخت. و تا هفت ماه بازار گیر و دار جنگ و پیکار گرم بود. بکهاچر در جمیع محاربه غالب آمد و لشکر راجه مغلوب گشته در شهر آرمید. پس سوسل اهل و عیال در لوهر کوت فرستاده خود بمقابلهٔ بکهاچر استقامت کرد. و هر وقت در معرکه عاجز می شد و از لشکر او هزاران سپاه تلف گشت. و قوم ڈانگر دست تطاول دراز کرده در میان شهر غارت انداختند. و محلات راجه سوخته خاکستر گردانیدند. تا دو سال در ملک هرج و مرج و هیص و بیص بود. بکهاچر گاهی غالب و گاهی مغلوب میشد. چون راجه زبونی یافت مردان از وی کناره گرفتند. همگی پنجاه کس همراه گرفته در موضع تاپر در خانهٔ ملک سهه بٹ که یکی از امرای معزولی او بود رسید و وی در تعظیم و مهمانداری او پرداخته بکهاچر را پیغام فرستاد که سوسل در دست من مغلوب است

کلیان تل سپهسالار بکهاجه بمیارعت تمام ایلغار کرده شبانه برسر راجه ریخته فریقین بمحاربه آمیخته خونها ریخته شد. عاقبت سوسل گریخته درمیان کوهستان بدست رهزنان افتاد معاونان از قتل رسیده سوسل تن تنها در لوهرکوٹ متحصن گشت. وجاه وحشم وخیل وخدم تمام بباد داد. ایام حکومت او همگی هشت سال وشش ماه وهژده روز بود.

۱۰۵، راجه بکهاچر در ۱۸۷ الفیه بعد واقعه سوسل خلعت راجگی پیراسته در اندک فرصت دشمنان خود مغلوب ساخت که هرمال از هیبت او بجلا رفت وخزینه‌ها که از راجه سوسل باقی مانده بود بسپاهیان قسمت کرد. وغیبا نام شخصی را باستحقاق خدمات سابقه مدار المهام ملک گردانید. وچندگاه بعدل وانصاف واحسان گذرانید. عاقبت بصحبت منافقان وقلاشان بهرزه کاری شاغل گشت. وحرکات خود را از افعال وحرکات ناشایسته صرف ننمود واهل قدر ووالامنزلت از صحبت او اجتناب کرده بعزلت نشستند. وامرای دولت کار از کردار او بیزار گشته بخیال سرکشی مخالفت ورزیدند بازار فتنه وفساد رواج یافت. دران اثنا سبهٹ نام سرداری بهانه گرفتار کردن راجه سوسل در لوهرکوٹ فرستاد پیانه با زوجه او که بسیار دلربا وخوشنما بود آمیخته در حرم خود داخل کرد ودر دام محبت والفت او اسیر گشته بهیچ پرداخت مهمات مملکت ننمود. سبهٹ را باستماع خبر زبیره وزیر شده با راجه سوسل اتفاق کرده هردو برای تسخیر کشمیر مستعد شدند. وجمعی از امرای نامدار که از کردار راجه بیزار شده بودند سوسل را برای تسخیر کشمیر نامه وپیغام فرستاده تحریص نمودند. وسوسل با جیش وجنود خود

از لوہر کوٹ خروج کردہ در بیجبارہ علم محاربہ افراشت۔ و سوم پال راجۂ راجور
کہ طرفدار و سپہدار بکہاجر بود جماعۂ کثیر از فوج ترکان و طوائف مختلفۂ ہندوال
ہمراہ گرفتہ بمقابلۂ راجہ سوسل بجدال و قتال پیوست۔ و سوسل با وجود قلتِ سپاہ
بر قلب دشمن تاختہ از ہم متفرق ساخت۔ و خالوی سوم پال کہ سردار ترک بود
از دست سوسل کشتہ شد۔ و ترکانیکہ در ترکتازی مشہور بودند در کمند بازی
سوسل گرفتار گشتند۔

عاقبت سوسل غلبہ کردہ بجانب سرینگر ایلغار نمود و بکہاجر بمقابلۂ او افسران
نامی فرستادہ ہمہ ہا با راجہ سوسل پیوستند۔ آنگاہ سوسل با اقتدار و اعتبار تمام داخل
شہر شد۔ و مردمان شہر کہ از ظلم بکہاجر بتنگ آمدہ بودند بمعاونت و امداد سوسل
قدم افشردند۔ و بکہاجر را از شہر بدر کردہ در قلعۂ راجوری رسانیدند۔ مدت
حکومت بکہاجر ہمگی شش ماہ و دوازدہ روز بود۔

(۱۱) راجہ سوسل مرتبۂ ثانی در سنہ ۱۱۸۸ء یکہزار و یکصد و ہشتاد و ہشت تاج
جہانبانی بر سر دادہ بر تخت حکمرانی جلوس نمود۔ و بکہاجر از راجہای کوہستان امداد
حاصل کردہ در بیجبارہ رایت عناد افراشت۔ ازین طرف سوسل لشکر کشیدہ بحرب و ضرب
پیوستند و بسیاری از سپاہان سوسل بی سر شدند۔ بکہاجر در عمارات چکدر آتش
کشید فراوان مال و اسباب و انسان و دواب ضایع کرد۔ سوسل خود در میدان
مبارزت جولان دادہ بجنگ یلانہ و حرب مردانہ روز محشر انگیخت۔ و بکہاجر را
چوگان جلادت در میدان افتادہ بکوہستان بگریخت۔ و قوم لون و درّہ ڈامران
گاہی راست و گاہی چپ ہر کس را کہ شمہ دادہ ملک مملکت تباہ کردند و سالہای

بسیار میان این دو راجه منازعت و خصومت بطوالت انجامید و جنگهای عظیم واقع شد. گاهی بکهاجر ظفریاب میشد و گاهی سوسل فتحیاب میگردید. ازین جهت باشندگان این دیار از زحمت و آسیب بسیار عاید گشتند. و قحط شدید برخاست. راجه سوسل متعلقان خود را ناحق و بیجهت رنجانیده عمداً بیدل ساخت. مردمان حسب ضرورت نزد بکهاجر رفته باو سازش میکردند چون از آنجا هم روی بهی نمیدیدند باز نزد راجه می آمدند کار ایشان از هر جا لاحاصل بود. سوسل از نفاق و دغای اعیان و ارکان دولت دلگیر شده و در نفاذ امور سلطنت عاجز آمده فرزند خود جی سنگه از لوهر کوٹ براه بارهموله طلب داشته ولیعهد خود گردانید. جی سنگه در عنفوان جوانی صاحب شجاعت و جلادت بود و در امور حکمرانی و انتظام جهانبانی ثانی نداشت. مردمان از حکومت او شادمانیها کردند. حکومت سوسل این مرتبه همگی یک سال و سه ماه و بیست و چهار روز بود. فقط.

(۱۲) راجه جی سنگه که او را سیمهم دیو نام اصلی بود در سنه ۱۱۸۹ بکری باستصواب پدر خود رایت جهانداری افراشت. و پدرش سوسل بطور وکالت و نیابت او مهمات مملکت میراند. و ملچند را لوا امانت مدار المهامی و سپه سالاری بجا می آورد.

انتباه. میگویند که ملچند رین سو مرسم چند از فرقه راجهای چندر بنسی بود. که قوم آنها را چندریان می گفتند همیشه بکمال ابهت و احتشام در علاقه نگر کوٹ یعنی کانگره حکومت میکردند. ملچند را از روی غلبه معاندان

ترک وطن کردہ بوساطت محبت و مودت سابقہ در نزد راجہ جی سنگہ پناہ یافت۔ راجہ برعایت حقوق مودت سابقہ وجہ کفاف او از جاگیر پرگنۂ لار مقرر کردہ عہدۂ وزارت و سپہ سالاری بوی ارزانی داشت چنانچہ اولاد و ذریت او پشت در پشت تا زمانِ حکومت شاہان چغت بر مناصب امارت و وزارت شرفیاب گشتہ کارہای پسندیدہ کردہ اند کہ تذکرۂ آں در اوراق آیندہ کردہ شود۔ جی سنگہ در استمالت مردم پرداختہ اعالی و ادانی بخود مایل ساخت۔ اما بعضے فتنہ گردہ زیر خاکستر مثل شرر پنہان ماندہ بگرمجوشی عناد انگہ فساد را ہوا میدادند۔ راجہ بمضبوطی عہد و پیمان و وثوق ایمان در شہر اشتہار داد کہ سر رشتۂ قضا و قدر در دست کارگذاران کارگاہ تقدیر است کام و ناکام ہر فعلیکہ از انسان صادر میشود سر نوشت قدرت اوست۔ بنابرآں ہر کسیکہ از امرا و عموم رعایا در کجیا زی زمانۂ ماضی بنسبت ایں خاندان نوعی قصور کردہ باشد برای عفو جرایم خود بی تحاشا در درگاہ ما حاضر آید تا کہ بعنایات مربیانہ از تقصیرات او درگذشتہ بلطف و عطا سرفراز شود۔ و باستماع ایں مژدۂ جانبخش بعضی متمردان در پیشگاہ شہریار باریاب گشتہ بعفو جرایم خود مورد الطاف و انعطاف شدند۔ و عموم رعایا و برایا بوفور رحمت و نصفت و معدلت او در آرام نشستند۔

بعد چندگاہ کہا جہ بگیال شورہ و شر جمعے از مردمان کوہستان با خود موافق ساختہ با راجہ سوول جنگہای عظیم و آویزشہای قویم بکار میبرد کہ گاہی غالب و گاہی مغلوب می شد۔ ایں دو راجۂ معزول ہمیشہ با ہمدیگر بکارزار مشغول می بودند۔ و جی سنگہ در انتظام مہام سلطنت و استمالت رعایا جمعیت خود می ساخت۔ چوں استعداد او بدرجۂ کمال رسید بعضے اہل نفاق در میان پدر و پسر طرح منازعت انداختہ قابوجوی یکدیگر شدند۔ و جی سنگہ

از پدر خود متوحش شده و با راجه راجوری سازش کرده بکهاجه را پیغام آشتی فرستاد مقارن آن حال رتیل شخصی که از معتمدان سوپل بود باغوای وزیر بکهاجه راجه سوپل را غافلانه بقتل رسانید و سر او همراه گرفته نزد بکهاجه میرفت و در اثنای راه یکی از امرای جی سنگه او را گرفتار کرده نزد راجه رسانید۔

و بعد چندگاه بکهاجه در عرصهٔ پانهال باعانت کهسان شورش برداشت و جی سنگه خود در بیجباره رفته استقامت کرد۔ و اودی چند سپه سالار خود با لشکر جرّار بر سر بکهاجر تعیین ساخت۔ و در حدود پانهال میان فریقین آتش کارزار و شعلهٔ گیرودار سر بفلک کشید۔ بکهاجر روز بروز قوّت می یافت۔ عاقبت اودی چند سپه سالار با قوم کهسان که معاون و مددگار بکهاجر بودند سازش کرده بخود مائل ساخت ازین رو بکهاجر را کمر طاقت و همّت بشکست و در اثنای جنگ تیری بچشم آن نهنگ رسیده رخت حیات از دنیا بربست۔ بعد اختتام معرکهٔ بکهاجر لوٹن پادله سلهن که در قلعهٔ لوهرکوت محبوس بود گریخته چند بار شورش نمود۔ و دلاوران جی سنگه هر دفعه او را سرکوبی کرده در یورش اخیر بکشتند۔

پس از آن جی سنگه باستقلال و اجلال تمام بی منازعت و اختلال اهل ضلال در رتق و فتق سلطنت و عدل و داد نصفت مصروف مانده صاحبان فطرت و فطنت را عزّت و حرمت بخشید۔ و از مصاحبت و مجالست اهل بطالت و رذالت دامن کشید و در عهد او پنڈت کلهن عالم بی بدل بود در پیشگاه راجه بر عهدهٔ مصاحبت و رتبهٔ امارت اعتبار داشتند۔ تاریخ راج ترنگنی بطلاقت و رنگینی مشتمل بر احوال راجهای کشمیر ابتدای عهد کلجگ تا حکومت جی سنگه بزبان سنسکرت مسلسل و منظوم از طبعزاد

اوست۔

همدران زمان در سنه ۱۲۵ھ جهنگیر خان والی ترکستان یورش کرده ملک افغانستان را در قبضهٔ اقتدار خود در آورد۔ و یکی از افسران عسکر با لشکر فراوان برای تسخیر پنجاب و کشمیر تعئین ساخت۔ جی سنگه با جنود راجه های پنجاب بر آب نیلاب بمقابلهٔ او بحرب و ضرب پیوسته بر سواحل دریا انهار خون جاری کردند۔ مقارن آن حال جی سنگه وزیر خود لچهند را فرمان داد که کسی از اهل فراست در عسکر ترکان بجاسوسی باید فرستاد تا که بتجسس احوال و تفحص طاقت و لشکر آنها بخوبی تحقیق کرده بیاید۔ لچهند بجای خود سنجیده هیچکسی از متابعان خود سزاوار این امر خطیر نیافت۔ لاچار خود را تغیر لباس کرده شبانه در عسکر ترکان تنها شتافت و خطی نوشته در میان پاپوش همراه برد خرامان خرامان در خیمه ترکان در آمده از هر سو تجسس و تفحص نمود چون در میان خیمه بر بالش افسر عسکر رسید خط و پاپوش بر سر او گذاشت و خود تفتیش احوال بخوبی کرده رجعت نمود۔

فردا سردار غفلت شعار از خواب استراحت بیدار شده خطی از میان پاپوش برداشته مطالعه نمود نوشته بود منم لچهند افسر لشکر جی سنگه رسیدم اینجا دیدم که در خواب غفلت سرمست شده بودی خواستم که سرت از تن برداشته خلق خدا را از شداید و مکاید تو برهانم لیکن مخالف را در حالت غفلت کشتن شرط مروت و مردانگی ندیدم۔ بنابران از سر خون تو درگذشتم۔ انچنین رجال بغفلت سگال را لازم نیست که بمرزه درائی و خود رائی با دلاوران شجاعت پیشه رایت منازعت افرازند و خود را بدهان اژدهایان سپارند۔ چون افسر

عسکر ترکان بر مضمون نامه اطلاع یافت با راجه کشمیر طرح مصالحه انداخته رجعت نمود۔
وجی سنگه بمساعدت سعادت بپای تخت کشمیر معاودت فرمود و ملچندرا بهر دو نعمت
جاگیر بخشیده قدر و منزلت افزود۔ بعد آن ملچندر در موضع گگنه گیر قلعهٔ سنگین مستحکم
کرده در انجا بعیش و عشرت پرداخت۔ وجی سنگه بیست و هفت سال بحکومت
گذرانیده عاقبت از دست ترکان کشته شد۔

کلهن پنڈت احوال راجه سوسل وجی سنگه و ملچندر بشرح و بسط تمام قریب
دو هزار شلوک در کتاب خود می نگارد بسبب طوالت و فضولی آنرا ترک داده نمونه جی
نوشته شد۔ و بعد وفات جی سنگه ملچندر را از روی لیاقت و فطانت استحقاق
حکمرانی در خود بود اما بنا بر رعایت جوانمردی و حقوق نمک خوارگی پرمانو پسر جی سنگه
بجای پدر نشانید۔

۱۳۳، راجه پرمانو بیاوری ملچند در ۱۲۱۶ سنه رتبهٔ خلافت یافته در حمق
و رعونت ممتاز بود۔ چنانچه بمقتضای سفاهت و بطالت ملچندرا قدر و منزلت
نگذاشت۔ و دو کس از اشرار قبیح اطوار بر عهدهٔ وزارت سردار نمود۔ و همیشه
کیش ظلم و جفا پیشهٔ خود ساخته روا دار آزار مردم گردید۔ دران اثنا آفتاب
حیات ملچند بغروب رسید و یک لک و هفتاد هزار اشرفی نقدی و چهار صد من
طلا گذاشته ازین دار ناپایدار درگذشت۔ باستماع اختلال احوال پرمانو
و وفات ملچند راجهای اطراف بهکلی و راجه دجموں و کشتوار و تبت از مطاوعت
راجه سر بدر کشیده خودسری اختیار کردند۔ و پرمانورا دو کس از شعبده بازان
ملحق گشته اشکال شعبده باو نمودند و گفتند که این صورتها از عالم بالا فرشته

یعنی دیوتا برای امداد و اعانت تو می آیند البتہ ہمین و برکت قدوم آنہا جہانبانی جاودانی یافتہ ہموارہ حکمرانی و کشورستانی خواہی ساخت۔ ہمچنیں از روی مکّاری وطرّاری بہانہ وفریب وعیّاری زرہای بیشمار انگرفتہ مفلس و بینوا کردند۔ مدّت نُہ سال و شش ماہ و دہ روز حکمرانی کردہ درگذشت۔

(۱۴)، راجہ ورتی دیو پسرش در ۲۲۵ھ بر تخت ایالت جلوس کردہ ہمگی ہفت سال در حکمرانی بسر بردہ بملک جاودانی بشتافت۔ چونکہ در جہان فانی تو بادۂ زندگانی نداشت از وارثان سلطنت ہیچکس را لیاقت حکومت نبود پس اعیان ملک بنابر معاونت و ترغیب فرقۂ لون راجہ اوبیہ دیو کہ سزاوار حکومت نبود بموجب قحط رجال بسلطنت بر داشتند۔

(۱۵)، راجہ اُوبیہ دیو در ۲۳۲ھ بر مسند حکومت جلوس نمود و از دست او بغیر تباہی و خرابی چیزی بعمل نیامدہ از حماقت او قصّہ ہا مشہور است۔ آوردہ اند کہ روزی در تالاب ڈل سیر کشتی میکرد ناگاہ بر روی آب نظر افگند چوں عکس چہرۂ خود در آب دید خندید از آنسو عکس خود نیز ہمچناں خنداں دید پس بغضب آمدہ بر عکس روی خود طپانچہ کشید و انگشترین خودش در آب فرو رفت از انجا بر سطح آب خطی کشیدہ گذاشت۔ وقتیکہ بدولتخانہ رسید یکی از مصاحبان خود او را پرسید کہ انگشترین شما کجا ضایع شد گفت در تالاب میان آب افتادہ و در انجا خطی کشیدہ ام تا کہ علامتی باشد فردا در انجا جستجو باید ساخت گویند سنگہای خورد را پسران سنگہای کلان دانستہ تجویز ساخت کہ سنگریزہ ہا را شیر بدہند تا کہ پرورش یافتہ بالیدہ خواہند شد۔ مدّت نُہ سال

و چهار ماه بحکومت گذرانیده انتقال نمود۔

(۱۶) راجه رسه دیو برادر اُو پیه دیو در سنه ۱۲۴۱ب. بر تخت جلوس نمود هر چند بسلطنت راضی نبود امّا باستصواب فرقهٔ لُون که صاحب قبایل و اهل جودت بودند متحمّل این امر گردید. دو برهمن طرّار که از یک تبار بودند بملازمت راجه اعتبار تمام حاصل کرده داعیهٔ سلطنت بخاطر آوردند. و اعلام فساد و عناد برپا داشتند. چون جماعهٔ لُون از نیکخواهان راجه بودند بنابران کار برهمنان رونق پذیر نشده و راجه باستقلال تمام هژده سال و سیزده روز بحکومت گذرانید۔

(۱۷) راجه جگدیو در سنه ۱۲۵۹ب. بکنگاش اُمرا بر سریر امارت قدم نهاده رسوم جفا که سابقه معمول بود برطرف کرده عموم رعایا از اقاصی و ادانی خوشحال ساخت. گروه مفسدان را تادیب بلیغ نمود. بعد از چندگاه اُمرا و وُزرا بواسطهٔ طمع فاسد او را از سلطنت برداشته بجانب هند اخراج کردند. که اهل نام یکی از وُزرا که صاحب عقل و کیاست بود با راجه موافقت کرده هر دو تا ملک بدر رفتند. چون مسافتی بعید قطع کردند راجه بتدبیر وزیر روشن ضمیر بجانب کشمیر باز رجعت کرده و درینجا با جمعیت قلیل مخالفان خود را مهزوم کرده دوباره بر تخت جلوس نمود. و برهنمونی وزیر در رفاه خلق و آسودگی رعایا پرداخته گوی نیکنامی ربود۔

گویند در جود و سخا و بذل و عطا از کرده حاتم اَجود بود. اهل کشمیر او را جگدیو داتا می گفتند. عاقبت پدم نام شخصی که از خویشان راجه صاحب اقتدار و اعتبار بود بطمع سلطنت راجه را مسموم کرده بر تخت عدم بنشانید. حکومت او چهارده سال و سه ماه و سه یوم بود۔

(۱۸) راجه رازه دیو از بنی اعمام جگدیو بود پیشتر بخوف شر او بسمت کشتواړ قرار داشت. و در انجا خبر وفات راجه شنیده رجعت نمود. و در کهاهور پاره جمعیتی بهم رسانیده در قلعه سیر علم استقامت افراشت. ازین سو پدم بعد کشتن جگدیو هنگامه آراسته متنعم سلطنت شده بود چون از یورش رازه دیو خبر یافت با جمعیت خود بمقابله او برآمده رازه دیو را درمیان قلعه متحصن ساخته محاصره نمود. و از جانبین در جنگ و جدل و رد و بدل داد شجاعت داده خونهای بسیار ریختند

روزی شخصی کفش پاکیزه که از نقش و نگار آراسته بود بطور تحفه نزد پدم آورد. و پدم بتماشای آن مشغول شد. ناگاه پیاده از عقب آمده او را مقتول ساخت. قلعه گیان طبل شادی نواخته از قلعه بیرون آمدند. و باجماع اعیان ملک و ارکان سلطنت راجه رازه دیو بر تخت جلوس نموده منافق و مخالف با او موافق گشت. و از اکابران هر کس را بدلاسا و مدارا استمالت ساخته بالطاف خسروانه نوازش کرد. طایفه لون که بانواع فساد و عناد خیره سر شده بودند همچنان مطیع و منقاد خود گردانید که پارهای علف بر سر خود برداشته در شهر میرسانیدند که چندر پسر ملچندر که همیشه بخطاب سپه‌سالاری کامگاری یافته بود. راجه رازه دیو او را بعهده قدیمی خود نامداری داده اقتدار و اعتبار کلی بهم رسانید. اما بموجب تقدیر قدیر در سنه ۶۳۷ھ جهان فانی را بدرود نمود. بس پسر وی بلاد چندر بر عهده پدر خود ارجمندی یافت. و بموجب فتنه انگیزی مردم اخلاف رازه دیو به نسبت او خلاف ورزید. بنا برآن بلاد چندر رایت بغاوت و خیره سری افراشته نیمهٔ شهر را متصرف گشت. و در محله بلدیمر جایگاه

خود قرار داد و محلهٔ مذکور بنام خود مشهور ساخت۔

برہمناں بموجب کم توجہی و بی التفاتی راجہ آنا بحرمتی در خود دیدہ باخود کنگاش کردند کہ راجہ را از مسند حکومت بر دارند و بجای او دیگر برانصب کردانند۔ راجہ بر کنگاش آنہا نوعی مطلع شدہ حکم فرمود کہ طائفہ بہٹ را تاراج نمایند۔ چوں سپاہاں بغارت پنڈتاں مشغول گشتند در آنوقت اکثر پنڈتاں از نسب خود منکر شدند۔ چنانچہ تاحال مشہور است (”ہٹو۔ نہ بٹو“) یعنی بہٹ ہستی جانشامن بہٹ نیستم۔ دراں زماں حُبلا چارج نام شخصی فاضل بود کتاب از ناس بحساب کبیبہ تصنیف نمود۔ و راجہ موضع جمال نگر از پرگنہ آڈون در جاگیر او بخشید۔ و راجہ در حکومت خود دو قریہ آباد ساخت۔ یکی لاجور دوم زلو حکومت او بیست و سہ سال و سہ ماہ و بیست و ہفت روز بود۔

(۱۹) راجہ سنگرام دیو پسر زادہ دیو در ۲۹۷ بہ بجای پدر بر وسادہ فرمانداہی قدم نہادہ در نگہداشت افواج کوشش بلیغ بکار بردہ بلا دچیندر را رتبہ سپہ سالاری بخشید۔ وی در محلہ بلد بر تعمیرات شاہی افراخت۔ و در موضع سلہ پرگنہ دچھن پارہ قلعہ سنگین و متین آباد ساخت۔ و سنگرام دیو از کردہ راجہای سابقہ تسلط و استیلای تمام حاصل نمود و خیل و خدم و لشکر و حشم بغایت افزود۔ و مخالفان و سرکشاں بہ تہدید او جانب جوانب گریختہ رفت۔ و برادر خود سورج دیو را رتبہ مدار المہامی بخشید۔ قدر و منزلت او باخود مساوی میداشت وی از دوی شورنجتی دغدغۂ ہم چشمی بخاطر آوردہ علم بغاوت افراشت راجہ بر کنگاش او آگاہ گشتہ از حکومت برداشت۔ سورج بخوف جان در

قلعهٔ گگنه گیر زیر دامن بلادچند در پناه گرفت. و راجه برای تدارک محافظ محفوظ لشکر کشید. چون متمردان در خود تاب مقاومت ندیدند در اسکردو منهزم شدند و لونگ حاکم اسکردو فوجی کثیر از اطراف کوهستان جمع کرده برای اعانت سولج با راجهٔ کشمیر رایت تقابل افراشت. و راجه بشنیدن اخبار لشکر جرار بر راجهٔ اسکردو تعئین کرده خانمان لونگ را قلع و قمع نمود و ملک او تباه ساخت. سولج پریشان حال و شکسته بال در تنگنای جبال در آمده و در حالت آواره گردی از معاونان خود مهجور مانده در دست معاندان خود گرفتار گشت. راجه اعضای او از هم پاش پاش کرده مرزبان شهر را اعدام ساخت. عاقبت از کشتن برادر بعلت مرض شدید گرفتار شد. و در سنه ۵۶ه بلادچند راز دار فانی بملک جاودانی بشتافت. و پسر او سنگرام چند قائم مقام پدر شده در قصبهٔ بجباره محلهٔ سنگرام و چندره بار آباد ساخت.

بعدازان پسران کلهن که عموزادهٔ او بود شورش بر داشته ملک را غارت کردند. راجه در مقابلهٔ آنها عاجز آمده در نزد راجهٔ راجور بامید اعانت نهضت ساخت. متعاقب او طائفهٔ ڈانگراں خروج کرده در ملک کشمیر هیص و بیص انداخته ملک را غارت کردند. و بعد چند روز سنگرام دیو با لشکر انبوه از راجور معاودت کرده با پسران کلهن محاربه و مقاتله نموده دستگیر ساخت. با وجود کمال قدرت بقتل ایشان راضی نشده مرهون عنایت و مهربانی فرمود. و شاعران و عالمان را در حکومت خود بسیار قدر و منزلت افزود. همگی شانزده سال و ده یوم حکومت کرده پدرود نمود.

(۲۰) راجه رام دیو پسر سنگرام دیو در سنه ۳۱۲ ب خلعت حکومت در بر کرده

مخالفان پدر سر بدار کشید۔ و در پرگنۂ دچہن پارہ برکنارۂ جنوبی دریای لدر قلعۂ متین استوار ساخت۔ و در عہد او پرتھی راج وزیر و مدار المہام شدہ بود کہ بحسن تدبیر او انتظام مملکت میشد۔ گویند راجہ بی اولاد بود لچھمن نام برہمن پسری متبنی کردہ ولیعہد خود قرار داد۔ بیست و یکسال و دوازدہ روز حکومت کردہ ارتحال نمود۔

(۲۱) راجہ لچھمن دیو در ۱۳۳۴ء بتاج ولیعہدی بر سر دادہ بموجب پست فطرتی و دون ہمتی خود بار سلطنت نتوانست برداشت۔ دراں زمان کُچل نام ساحری کہ در علم طلسمات و نیرنجات ماہر بود و بزور شعبدہ و افسون مردم را نگرویدہ می آورد برسم سیر و سیاحت وارد کشمیر شدہ زیر دامن کوہ سلیمان قیام نمود۔ چونکہ مردمان کشمیر بسیار سست اعتقاد ہستند جوق جوق در پیش او میرفتند و در دام مکر و فریب او ہزاراں مردم گرفتار آمدہ مطیع و منقاد او شدند تا آنکہ ساحر داعیۂ سلطنت بخاطر آوردہ انواع فساد در عرصۂ روزگار بنیاد نہادہ و بغیر عسکر و لشکر تسخیر شہر نمودہ ارکان دولت در مدافعۂ او عاجز آمدند۔ عاقبت باتفاق سنگرام چند لشکر فراہم کردہ کچل ساحر را مغلوب کردند۔ راجہ عرصۂ سیزدہ سال و سہ ماہ بحکومت گذرانید۔

(۲۲) راجہ سہم دیو پسر لچھمن در ۱۳۴۸ء بر تخت نشست۔ و سنگرام چندر از لار خروج کردہ با راجۂ جدید بجدال و قتال پیش آمد عاقبت در معرکۂ جنگ کشتہ شد۔ پسر او رامچندر طوق متابعت بگردن انداختہ بر منصب آبای خود سرفراز گشت۔

ہمدراں ایام شنکراچارج کہ سر آمد دانایان زمانہ بود در شہر رسیدہ با کچل ساحر در مباحثہ و مناظرہ مبالغہ نمود و افسون و نیرنگ او را یکبار زوال دادہ بہجوم عوام بروز منڈہ دہم از ملک اخراج کنانید۔ انگاہ با علمای بہودہ بحث و مناظرہ

کرده همه را مغلوب و ملزم ساخت - و اکثر را از تیغ گذرانیده مذهب شیوه را درین ملک رونق و رواج داد راجه بنسبت شنکراچارج آداب تعظیم و انواع خدمات بجا آورده او را مرشد و مربی خود میدانست و فرمان او را اصلا تخلف نمیکرد۔

شنکراچارج عمر عزیز خود زیر دامن کوه سلیمان گذرانیده انتقال فرمود۔ و زوجهٔ او آلات زیور و اسباب خود فروخته در موضع مران حوضی سنگین درست کرده وقف عام نمود۔ گویند در ملک کشمیر از عهد سابقه رسمی معمول بود که هرگاه زنی مرتکب افعال شنیعه میشد پدر او را محبوس کرده مصادره میگرفتند۔

روزی راجه سهم دیو از مطربهٔ رعنا که عطا گلی نام داشت سرودی شنیده بهایت محظوظ گشت و مغنیه را اجازت داد که انعام خاطر خواه از من بخواهد مطربه التماس نمود که درین دیار بگناه دختر پدر را تعزیر میازند معافی آن میخواهم۔ راجه بموجب التماس او آن بدعت را رفع نمود۔

گویند سهم دیو چندگاه در استمالت رعایا و افعال خیر و صلاح اشتغال میداشت عاقبت باغوای اهل فساد منحرف بعناد گشته مرتکب افعال شنیعه و اعمال قبیحه گشت تا که امرا و وزرا از کردار او بیزار شده درصدد خرابی او افتادند۔ و درنام شخصے که از مقربان راجه بود وی باغوای بعضے امرا بقتل راجه اقدام کرده بقتل رسانید۔ چهارده سال و پنج ماه بحکومت گذرانید۔

(۲۳) راجه سهم دیو در ۳۶۲ھ بیاوری بخت بر تخت پدر جلوس کرده رام چندر را رتبهٔ سپه سالاری بخشید و در رونق و فیق سلطنت و انتظام مملکت نوزده سال و چهار ماه گذرانیده و بمقتضای اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ شَیْئًا هَیَّأَ اَسْبَابَهٗ در عهد او سه کس

از اطراف آمده درینجا اقامت کردند۔

یکی شاه میرزا ولد شاه طاهر بن فور شاه که از سواد کنر آمده در باره موله قیام نمود۔ وجه آمدنش این بود که جد او فور شاه از اہل مکاشفه صاحب کرامات و خوارق عادات بود وی شاه میرزا را در صغر سن بکنار گرفته فرمود که مرا از عالم غیب الهام کردند که این فرزند دلبند پادشاهی کشمیر خواهد ساخت۔ بلکه فرزندان او تا چند پشت نسلاً بعد نسل درانجا طبل ایالت و سلطنت خواهند نواخت۔

ازانجا که مردمان کنر سواد را بر خرق عادات و کشف و کرامات فور شاه اعتقاد کامل بود۔ وقتیکه شاه میرزا بسن بلوغ رسید ایشان از بشارت جد بزرگوار خود آگاهی داده برای رفتن کشمیر تحریک نمودند۔ موجب آن شاه میرزا با عیال و اطفال خود در سنه ۷۲۰ بکشمیر آمد۔ و راجه سهه دیو موجب رعایت علو نسب او را موضع داده ویرا از پرگنه کروهن جاگیر بخشید۔ و بمصاحبت و مجالست خود معزز گردانید۔ و در تاریخ فرشته مرقوم است که شاه میرزا از نسل پانڈوان بود۔ چنانچه شاه میرزا بن شاه طاهر بن فور شاه بن آل بن کرشت بن نیگو در و نسبت نیگو در بارجن دیو که یکی از پانڈوان بود می رسد۔ و احوال پانڈوان در مهابارت مذکور است۔ و این شاه میرزا جد سلاطین کشمیر است۔

دوم رینچن شاه پسر تغبن که والی تبت بود بمخالفت عموی خود مغلوب و پریشان حال بکشمیر آمده برای حصول امداد و اعانت به راجه رامچند التجا نمود۔ و چند سال بامید استعانت و امداد در موضع گگنه گیر آسوده وظیفه او از خزینه راجه معمول بود۔

سیوم لنگر چک که جد فرقه چکان است از ولایت دارد و بخوف مخالفان

در کشمیر آمده در پناه راجه قرار یافت. ذوالقدرخان در نسب او نقلیات عجیبه می‌نگارند بجای خود گفته شود۔

همدران زمان بلکه پیش ازاں مردمانِ کشمیر از جادۂ هُدا باز مانده در ارتکاب افعال شنیعه و اطوار قبیحه اصرار نموده در فسق و فجور و جرم و قصور مغرور گشته از خیرات و مبرات و امور حسنات باز مانده در لهو و لعب و جور و تعب و خمار و قمار کوشیده از افعال خیر و صلاح بالکل محروم شده بودند۔ منتقم حقیقی آنقوم را بپاداش کردار گرفتار کرده در ورطۂ ابتلا انداخته بعدم رسانید. تشریح آں ایں است۔ که:-

در ۷۲۴ھ ذوالقدرخان که از نبایر هولاکو خان بن چنگیز خان بود مردم کشمیر او را ذوالچو میگویند با جمعیت هفتاد هزار سوار جرّار از ترکستان براه کابل آمده امصار بسیار را قتل عام نمود۔ پس اشهب عزم را بجانب کشمیر جولاں داده اول بهار در ملک رسید۔ و راجه سهه دیو باستماع خبر دهشت و عسکر خود طاقت مقاومت و تاب مصادمت ندیده لاچار با قوم و تبار خود بجانب کشتوار فرار اختیار نمود۔ و ذوالقدر خان صمصام خون آشام از نیام برکشیده ساکنان آنجا را از خواص و عوام قتل عام نمود۔ و نسوان و طفلاں در دست تاجران ترکستان که همراه خود آورده بود بیع کرده خزینه‌ها اندوده۔ و مال و متاع و دواب و خیول از هر کس بغارت برده عمارات شهر را آتش کشیده با خاک یکسان ساخت۔ و از مزروعات بهاری یکدانه تخم بزنشده فصل ربیعه در آخور اسپاں انداخت۔ و رامچند سپه سالار سهه دیو در حدود پرگنه لار میانِ قلعۂ گگنه گیر استوار مانده بسیاری از ابرار در پناه خود نگهداشت۔ و بعضی ستم رسیدگان در مغارهای کوهسار متواری گشته از قهر اشرار محفوظ ماندند۔ و بعضی‌ها در اطراف

تبت و گلگت و کشتوار گریختہ از مال و عیال فارغبال شدند۔ ذوالقدر خان مدّت هشت ماه از روی عناد بنیاد ملک برگشتیده تخریب و ترهیب و قتل نموده در موسم زمستان لشدّت برودت هوا وصولت سرما و نایابی غلہ مجبور شده فکر مراجعت افتاد واز مردم کشمیر تفحص و تجسس سبیل هندوستان نموده آنها براه کهوری که از فرق کوه پیره (دیوه سر) میگذرد رهنمونی کردند۔ واز اسارای کشمیر پنجاه هزار کس زن و بچه همراه برداشته بارادۂ هندوستان از کشمیر بدر رفتند۔ وقتیکه بر فرق کوه دیوه سر رسیدند بادسموم دنبالش گرفت ـ واز آسمان برف و ژاله باریدن آغاز نهاد تند رتند آهنگ بصدای لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ از بالا غریده بصولت قهر قهار لشکر اشرار را زهره دریده طوفان برف طغیان کرده فرقۂ اشرار و محبوسان این دیار زیر برف غرق شده فردی برای اخبار زنده نماند۔ فرد

بیک لمحہ از حکم عالم پناه هزاران سر سروران شد تباه

چوں بعد هلاکت قوم اشرار پس ماندگان این دیار از کمینگاه کوهسار بر آمدند واز خویش و تبار خود احدی بر صفحۂ روزگار یادگار ندیدند از زندگانی خودها بیزار گشتہ خونبار شدند۔ مدعا که از جملۂ صدکس فردی زنده مانده درمیان دهات یک یک خانہ قرار گرفتند۔ و درمیان شهر همگی یازده کس بنیاد عمارت نو انداختند۔

رامچندر سپہ سالار که در نواحی لار میان حصار گگنه گیر قرار کرده بود با قوم و تبار خود در قلعۂ اندر کوٹ آمده در انجا سکونت خود اختیار نمود۔ رینچن و شاه میرزا که بوقت حادثه در ذیل حمایت او آسوده مانده بودند بمصاحبت و ملازمت او سرفراز شدند۔ سهه دیو از حکومت کشمیر دلگیر مانده در دیار کشتوار بواسطۂ رشتۂ مصاهرت راجه قرار اختیار نمود۔

و در سنه ۷۲۵ هجری پس ماندگانِ کشمیر فراخور وسعت و طاقت خود در آبادی کوشیده خرمنها جمع کردند۔ چوں در خطۂ کشمیر هیچکسی منتظم و فرمانروا نبود فرقهٔ کهسان از کوهستان سر شورش بر داشته در حدود مراج غارت کرده از غلات و حیوانات و مال و متاع هرچه دریافتند بغارت می‌بردند۔ مصیبت زدگان کشمیر از تطاول فرقهٔ کهسان خائف گشته بجانب رامچندر رجوع کردند۔ و رامچندر رینچن و شاه میرزا را با جمعی معدود بمدافعهٔ قوم کهسان مامور ساخت۔ و رینچن بکمال همّت و جلادت در کمینگاه کهسان مستعد مانده و شبانه آن قوم شریر را بحُسن تدبیر اسیر کرده دست و پای آنها بریده بدار کشید۔ چوں مردمان از خوف کهسان فارغ شدند رینچن را بطور سلامانه و شکرانه چیزی نقد و جنس پیشکش نمودند۔ رینچن منجمله آن چیزی به رامچندر داده چیزی بخود هضم نمود۔ مقارن آن حال بخاطر او خیال امارت ملکداری افتاده شاه میرزا را با خود موافق کرده هر دو در مدافعهٔ رامچندر مستعد شدند۔

و همدران ایام رینچن در پرگنهٔ لار رفته بود رامچندر را پیغام فرستاد که چند بار زگال از ساکنان آن محال گرفته روانه سازد۔ همان روز جمعی از مردمان تبت غلات بر اسپان بار کرده بشهر میرفتند۔ رینچن آنها را با خود موافق کرده جوالها از زگال پُر بار نموده در میان زگال آلات حرب پوشیده داشته همراه خود در اندر کوٹ رسانید و زگال‌ها در حجرهٔ انداخته دروازهٔ آن مقفل گردانید۔ شبانگاه دروازه حجره کُشاده آلات حرب بدست مردمان تبت و معاونان خود داده در شبستان رامچندر در آمده رامچندر را از تیغ گذرانید۔ و متعلقان و پیروان او بپرخاش و پیکار مستعد شده همه‌ها بعدم رسانید۔ راون چند پسر رامچندر گرفتار کرده محبوس ساخت۔ و بعد اختتام

مقدمۂ اندرکوٹ رینچن بر جبلاح تعجیل روانۂ شهر شده در آنجا باستقلال تمام بر مسند امارت جلوس نمود۔

اورنگ دوم در ذکر سلاطین کشمیر

(۱) رینچن شاه در سنه ۷۲۵ھ مطابق سنه ۳۸۱ بر سریر مرزبانی استقلال حکمرانی یافته بانی مبانی جهانبانی گشت۔ تاکه همه ها مطیع و منقاد او شدند۔ و کوته رین دختر رامچندر در عقد ازدواج خود در آورده برادرش راون چندر را اقسام رعایت و مرحمت فرموده بخطاب رینه گی یعنی مدار المهامی سربلندی داد۔ و هردو تبت و لار در جاگیر او بخشیده از خیال قصاص پدر برانداخت۔ و شاه میرزا عهدهٔ وکالت داده مدار کارخانه حکمرانی بر و گذاشت۔ و اتالیقی پسر خود که حیدر خان نام داشت باو تفویض نمود۔ و راجه سهه دیو که در واقعهٔ ذوالچو بجانب کشتوار فرار شده بود با امید سلطنت موروثی خود رو بکشمیر آورد۔ چون رنگ تقدیر بر خلاف مدعا دید با عنایت رینچن که ادنای او بود سر فرود آوردن نتوانست و طاقت مقاومت در خود ندیده لاچار فرار اختیار کرده در کشتوار قرار نمود۔ و رینچن در رتق و فتق سلطنت و آبادی ملک و رعایا مشغول شد۔

اشاعت مذهب اسلامیه در کشمیر

مؤرخان مدت فرمانروائی راجها تا عهد رینچن چهار هزار و چهار صد و جمله و پنجسال شمسی می نویسند۔ و تا این زمان درین مکان طریقهٔ مذهب هنود رواج داشت۔ امّا هیچکسی بر صرافت خود نبود و تعدد و اختلاف مشارب و تنوع و تکثر مذاهب بسیار داشت۔ از انجمله بمقتضای اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِهِمْ در مذهب بهود

تکثّر و رواج بیشتر بود۔ وغیرازیں مذاہب مختلفہ مثل کھتری و ویش وکایت و پارسی و ناگ پرست وغیرہ بسیار فرقہ در ینجا سکونت میداشتند۔ چوں در واقعۂ ذولچو خلقت بسیاری بقتل رسید و جمعی قلیل بمذاہب مختلفہ موجود ماند۔ وقتیکہ رینچن کہ بمذہب بُہہ دیو بود بر سریر جہانبانی استقلال یافت و بکثرت اختلاف مذاہب و ملل مذہب اصلی را خلل دیدہ خواست کہ در ملک ماتحت خود یک ملت مروّج سازد چونکہ دخول مذہب شیوہ متعذّر بود و در مذاہب دیگر متردد ماند۔ پس با دل خود سنجید کہ فرد اکسیکہ اوّل صبح می بنیم بمذہب او گرایم۔

بامداداں جناب سیّد شرف الدّین ملقّب بہ بلبل شاہ رحمۃ اللہ دید کہ بر ساحل آنروی دریای بہت نماز میخواند۔ ونماز و نیاز او پسندیدہ با اہل و عیال خود بمذہب او گروید۔ وطوق اسلام بگردن انداختہ خود را ملک صدر الدّین ملقّب ساخت۔ فرد بمتابعت او راون چند رپسر راجپند روسران سلطنت و عامۂ خلائق جوق جوق بر دست سیّد بزرگوار بشرف اسلام مشرف گشت۔ "طلوع آفتاب دین احمدی" ۷۲۶ھ تاریخ ایں واقعہ گفتہ اند۔

بیت

یار من بہر محفل آرائی شد تماشای ہر تماشائی

روی او کرد دعوی اسلام موی او کرد کفر آرائی

کفر و اسلام اجنگ آورد خود در آں جنگ ما تماشائی

رینچن شاہ بعد یافتن دولت اسلام برای مرشد بزرگوار خود خانقاہی رفیع برکنارۂ دریای بہت ترصیص نمود۔ واین اوّل خانقاہیست کہ در کشمیر تعمیر یافت۔ و در انجا برای آمد و رفت مسافران و محتاجاں لنگر جاری ساخت

وبجہت مصارف مطبخ واخراجات خانقاہ چند قریہ از پرگنۂ ناگام تعیُّن فرمود
کہ تا زمان شاہان چغت بدستور معمول بود وفقرا ومساکین از انجا راتبہ میخوردند
ازین جہت آں محلہ را بلبل لنگر میگفتند۔ ورنیچن شاہ برای سکونت خود دولتخانۂ
شاہی آباد ساخت کہ فی الحال مرقد حضرت سید محمد امین ویسیؒ در انجاست متصل
آں مسجد جامع در غایت وسعت معمور ساخت وخود در انجا نماز جمعہ ادا میکرد۔
وبعد چندگاہ مسجد جامع سوختہ شدہ بجای آں مسجدی قصیر از احجار تراشیدہ
ترصیص نمود کہ تاحال موجود است۔ وآنرا رینٹن مسجد میگویند۔ ورینچن شاہ
ہمگی دو سال وہفت ماہ بحکومت گذرانیدہ انتقال نمود۔ متصل خانقاہ بلبل شاہ
سمت جنوب آسود۔

(۲) اُدون دیو برادر سہہ دیو کہ در واقعۂ ذوالجو بطرف پکھلی مفرور شدہ بود
بصوابدید ارکان ملک کشمیر آمدہ بمناکحت کوٹہ رانی ممتاز گشت۔ ودر سنہ ۷۲۸ ہجری
مطابق سنہ ۱۳۸۴ بکرمی بر مسند ایالت کشمیر جلوس نمود۔ وشاہمیرزا وبیچہ بٹ کاکاپورہ
راتبۂ وزارت وسپہ سالاری بخشید۔ ودر سنہ ۷۳۲ھ اُوردُن نام ترکی از راہ
ہیرپور با فوج کثیر داخل کشمیر شدہ در انتظام حکام اینجا خلل انداز گردید۔ واُدون دیو
باستماع خبر از روی حُمق وبُزدلی بجانب تبت گریختہ رفت لیکن شاہمیرزا بفرمان
کوٹہ رین بر اندفاع دشمن خونخوار کمر ہمت استوار کردہ بجانب اکابران وسرکشان
دہات کہ خودسر بودند خطہا نوشت کہ قبل ازین در واقعۂ ذوالچو بر سر ما چگونہ واردات
شدید رسید واکنون مخالف دیگر بر سر ما یورش کردہ درینوقت ہرگاہ تغافل
وتکاسل جایز داریند البتہ خرابی ملک وبدنامی ما ودشمن کامی حاصل خواہد شد۔

بعد اصغای پیغام سرفرازان و سروران اطراف از اوباش و اشراف کنگاش اتفاق نموده بمقابلۂ لشکر ترک علم تقابل فراشتند۔ و جانبین بجدال و قتال داد شجاعت داده از کشته ها پشته ها افراختند۔ و سردار ترک پس پاگشته بصلح و صفا رجعت اختیار نمود۔ و شاه میرزا بکمال استقلال طبل فیروزی نواخته بمرتبۂ اعلیٰ اقتدار یافت۔ و اودون دیو از تبت معاودت کرده از روی بزدلی و پست فطرتی خود در رتق و فتق امور مملکت اعتباری ندید۔ و تمامی انتظام ملکداری باهتمام شاه میرزا سرانجام میشد و پسران او در پرگنات حکومت میکردند۔ و اودون دیو پانزده سال و دو ماه سلطنت مستعاره بسر برده انتقال نمود۔

بعد وفات او کوته رین در قلعۂ اندرکوٹ رفته بمعاضدت برادران خود لوای شوکت افراشته عرصۂ پنجاه روز به بی استقلالی گذرانید۔ شاه میرزا عرصۂ زمانه خالی دیده بتقویت کرامت جد خود داعیۂ سلطنت بخاطر آورد۔ و از اندرکوٹ بشهر آمده با اعیان ملک سازش کرد پس بموجب رعایت سابقه و لاحقه همه ها ترددو نفاق مطیع و منقاد او شدند۔ و بوثوق ایمان عهد و پیمان کرده او را بسلطنت برداشتند۔ و بیچه بٹ از متابعت او سر پیچیده از تیغ گذرانیدند۔ آنگاه شاه میرزا کسوت شاهی آراسته خود را به سلطان شمس الدین ملقب ساخت۔

(۲۲) سلطان شمس الدین در ۷۴۳ھ مطابق ۱۳۹۹ بکرمی باتفاق اعیان ملک بر سریر سروری جلوس نمود و در آبادی ملک و رعایا پرداخته باز میندار ان حصۂ پنجم خراج شاهی معمول ساخت۔ و در اندرکوٹ بجانب کوته رین پیغام تزویج خود فرستاد وی نظر بر کوکه گی او نموده منظور نکرد۔ و سلطان با لشکر خود

بمجادلۂ او برخاستہ قلعۂ اندرکوٹ را محاصرہ نمود۔ کوٹہ رین درحالت مجبوری بنکاح او اقرار داد و عقد نکاح منعقد کردہ ہمراہ او بشہر آمد۔ شبانگاہ در شبستان عالی خود را بلباس فاخرہ و زیور متکاثرہ آراستہ بر موقع وصال کارد بر سینۂ خود زدہ رودہ ہا بدرکشیدہ گفت کہ قبولیت من ہمین است۔ و فرقۂ لون ہا باہم دیگر متفق گشتہ شورش بر داشتند۔ سلطان بمدافعت آنہا استقامت کردہ ہمہ را از تیغ گذرانید۔ و ماگر یا این و چکان را اعتبار کلی بخشید و افسران عسکر و منتظمان مملکت گردانید۔

و سنۂ ہفت رکھیشران کہ تا حال در دفاتر و معاملات اینجا معمول بود منسوخ کردہ سنۂ کشمیری از خود اختراع نمود و مبدأ آں از جلوس بنیچن شاہ کہ سرکردۂ سلاطین کشمیر است از سال ۷۲۵ھ مقرر ساخت کہ تا حکومت شاہان چغتہ معمول و مروج بود۔ کیفیت آں در جلد اول مشروح است۔ سلطان مدت سہ سال و پنجماہ جام حکومت نوشیدہ شربت اجل گوارا ساخت۔ و در موضع سنبل مدفون است مشہور بمقبرۂ سلطان پادشاہ۔

تاریخ

آمدہ شمس باز زیر سحاب

بروایت تاریخ فرشتہ چہار پسر از و یادگار ماند۔ میرزا جمشید و میرزا علی شیر المخاطب بہ علاء الدین و میرزا شامک معروف بہ شہاب الدین و میرزا ہندال مشہور بہ قطب الدین۔ و بقول بعضی مؤرخاں شہاب الدین و قطب الدین فرزندان علاء الدین اند۔

(۲) سلطان جمشید در ۷۴۷ھ مطابق ۱۴۰۳ بکرمی بر سریر ایالت نشستہ در عدل و احسان و رعیت پروری کمر ہمت بر بست۔ بعد چندگاہ علاء الدین

لوای بغاوت افراشته در حدود زینه پور با برادر خود بجرب و ضرب پیوست۔ و در بنجیری شبخونی داده جمشید را شکست داد۔ انگاه جمشید پای استقامت استوار کرده بر تخریب زینه پور ایلغار نمود۔ و سپاهان علاء الدین که در زینه پور بودند بقتل رسانید۔ پس علاء الدین یورش آورده جمشید بطرف کامراج منهزم شد۔ و سراج الدین وزیر جمشید شاه که محافظ تختگاه سرینگر بود علاء الدین را پیغام کرده تخت و تاج بادو تفویض ساخت۔ جمشید بعد ازین واقعہ کمر نکبته سلطنت را وداع نمود۔ و در همان ایام بقضا پیوست۔ حکومت او چهارده ماه بود۔

(۵) سلطان علاء الدین در ۷۴۸ھ مطابق ۱۴۰۴ بکرمی بر مسند حکمرانی جلوس نمود۔ و محلۂ علاء الدین پوره آباد ساخت۔ و برادر خود شهاب الدین را رتبۂ وزارت بخشید و در آخر حکومتش بسبب بارش بی وقت قحط عظیم واقع شده خلقتی انبوه ضایع گشت۔ و طایفۂ لون و نیایک بمخالفت ورزیده در کشتوار گریخته رفتند و سلطان بلطایف الحیل همه را بدست آورده محبوس داشت۔ و در قلمرو خود فرمان داد که زن بدکاره از شوهر خود میراث نبرد بصدور این حکم بسیاری از نسوان فاحشه لباس پرهیزگاری پوشیدند۔

صاحب وقایع کشمیر می نگارد که در زمان سلطان علاء الدین جناب سیّد جلال الدین مخدوم جهانیان جهانگرد قدس سره خطۂ کشمیر را بقدوم میمنت لزوم خود طراوت و نضارت بخشیدند۔ همگی دو سه هفته سیاحت اطراف فرموده رجعت نمودند۔ سلطان قدری آبادی شهر کرده بقضا پیوست دوازده سال و هشت ماه و سیزده روز بحکومت گذرانید۔ تاریخ وفاتش این است۔ فرد

بہر تاریخ وفات سلطان ہاتفی گفت "مکانش فردوس"
۷۶۱ھ

در محلۂ ملک ہانگن از فتحکدل بالاتر مدفون است۔

(۱۶) سلطان شہاب الدین موسوم بہ شیر اشامک در ۷۶۱ھ مطابق ۴۱۶ سنہ بکرمی بر مسند شاہی جلوس نمود۔

تاریخ

ہاتفِ غیب بہر سال جلوس گفت بر گوش "شہنشہ نامی"
۷۶۱ھ

نقلست کہ در ایام شاہزادگی روزی بنجواہش شکار میان درۂ کوہسار از آبادی دور افتادہ تشنہ لب شدہ بود واز ملازمان خود سہ کس ہمراہ داشت یکی رای شردل دوم چندا سیوم آختہ جی ناگاہ للہ عارفہ از درۂ کوہ بر آمدہ یک پیالۂ شیر بہ شہاب الدین بخشید وشہاب الدین قدری نوش کردہ بہ چندا داد۔ وی اندکی نوشیدہ بہ رای شردل بخشید وی تمام نوشیدہ آختہ جی را چیزی نگذاشت دعا و بشارت داد کہ شہاب الدین بادشاہی عظیم خواہد شد۔ چندا و رای شردل وزیر و سپہ سالار او خواہند بود۔ آختہ جی را زندگانی کوتاہ است۔ چون بجانب شہر معاودت کردند آختہ جی در اثنای راہ تباہ شد۔

وقتیکہ شہاب الدین بر تخت جلوس نمود چندا را تیۂ سپہ سالاری داد۔ و رای شردل بہ وزارت و انتظام مملکت مختار ساخت۔ وتخمین تدبیر او باج و خراج ملک و پرگنہ بندی مقرر شدہ کہ تا عہد چغتہ باقی بود۔ مورخان می نگارند کہ بعد خرابی ذوالجو آبادی کشمیر بمرور ایام آہستہ آہستہ ترقی پذیرفت لیکن بعدم استقلال حکومت ضبط و ربط اطراف نبود چہ سرکشان و سرداران اطراف و پرگنات چند چند قریہ در تصرف خود گرفتہ حکمرانی میکردند۔ و بجانب حاکم

شہر چیزی بطور تحفہ و ارمغان میفرستادند و حاکم شہر را طاقت مقاومت آنہا نبود۔ وقتیکہ شہاب الدین رایت حکومت افراشت سرکشان و خیرہ سران را قلع و قمع کردہ در چاہ مذلّت انداخت روزیکہ فتحنامہ از جائی میر سید آمد روز را داخل عمر خود میدانست

بعد انتظام خطۂ دلپذیر در تنسیق و تنظیم مضافات کشمیر پرداخت۔ اوّلاً از راہ بارہ مولہ عزیمت کردہ ولایت پکلی و گبر سواد و ملک کہکران مسخر ساخت۔ بعد ازاں با لشکر گراں در تبتّ رفتہ با والی کاشغر محاربۂ عظیم ساخت۔ و ملک تبّت و اسکردو از تصرّف او نزع کردہ در قبضۂ اقتدار خود در آوردہ و از آنراہ بہ گلگت آمدہ ملک داردو و اطراف آں ضبط نمود چنداں لشکر انبوہ بہ کشتوار تعیّن کردہ کشتوار و جموں فتح کرد۔ بعد ضبط و ربط اطراف و انتظام مملکت در ۷۳۳ھ بہ تہیۂ اسباب حرب و ضرب پرداختہ ساز و سامان جیش و لشکر مہیا ساختہ با جمعیت پنجاہ ہزار سوار و پنج لک پیادہ از راہ بارہ مولہ لوای عزیمت افراخت۔ و سیّد حسن بہادر فرزند سیّد تاج الدین بیہقی کہ از بنی اعمام حضرت امیر کبیرؒ بود میر لشکر ساخت۔ وی با جمعیت بیست ہزار سوار و یک لک پیادہ بر سم منقلائی پیش پیش میرفت ہر جا کہ میر سید فتح میکرد۔ گویا مقالید فتوحات در دست او بود۔

بجملہ نخستین ملک یوسف زئی و سواد بجور و پشاور فتح نمود۔ از انجا بجانب کابل نہضت ساخت۔ و سلطان احمد خان مرزبان کابل بجنگ پیش آمدہ منہزم شد۔ و سیّد حسن بتعاقب او دویدہ گرفتار کرد مدّت ہشت ماہ محبوس بود۔ عاقبت بشفاعت سیّد تاج الدین از حبس فارغ گشتہ بر ملک موروثی خود باز تسلّط یافت۔ و سلطان شہاب الدین خواہر او در عقد نکاح خود در آورد۔ و خواہر خود

بمواصلت او نامزد ساخت۔ و صبیۂ او را العقد ازدواج سلطان قطب الدین سربلندی بخشید۔ از انجا رایت جہانگیری افراشتہ بدخشان و لمغان و غزنین و غور و قندہار و ہرات فتح نمود۔ پس از آں تسخیر خراسان ایلغار کردہ ممالک بسیار در قبضۂ اقتدار در آورد و بر کوہ ہندوکش رسیدہ افواج را مضرت و آسیب بسیار رسید۔ بنابراں کوس مراجعت نواختہ ممالک سند و ملتان را مفتوح ساخت۔ از انجا رایت منصور افراشتہ قلعۂ لاہور را محاصرہ نمود۔ و بعد آویزش بسیار ممالک پنجاب را متصرف گشت۔ و سیالکوٹ و لوہر کوٹ و جموں با جمیع اطراف مفتوح ساخت۔ و بعد تسخیر پنجاب بر دریای ستلج خیام دولت افراخت۔ و فیروز شاہ شہریار دہلی باستماع آں لشکر کثیر بمقابلۂ بادشاہ کشمیر تعئین ساخت۔ و بین الفریقین جنگہای عظیم واقع شد۔ عاقبت بفرمان حضرت امیر کبیر قدس سرہ کار بصلح انجامیدہ ملک پنجاب را تا حدود سرہند شہاب الدین متصرف گشت۔ و فیروز شاہ را سہ دختر بود حضرت امیر ہر سہ را بحبالت اقربای سلطان نامزد ساخت۔ چنانچہ دختر اول در عقد حسن خان فرزند شہاب الدین صبیۂ دوم در عقد ازدواج سلطان قطب الدین دختر سیوم بعقد مواصلت سید حسن بہادر افتخار یافت۔

صاحب وقایع کشمیر می نگارد کہ در ایام محاربۂ سلطان شہاب الدین با فیروز شاہ جناب حضرت امیر کبیر میر سید علی ہمدانی قدس سرہ بقدوم میمنت لزوم خود خطۂ کشمیر را رونق بخشیدند۔ و سلطان قطب الدین کہ نائب سلطنت بود خدمات ایشاں کماینبغی بجا آورد۔ و آنجناب بعد چہار ماہ مراجعت فرمودہ بمقام فیروزپور با سلطان شہاب الدین ملاقات کردند۔ و بین المتخاصمین تجویز مصالحہ نمودند۔

مقدم شریف تاریخ است۔ فقط

بادشاه بعد مصالحه کوس نصرت نواخته انتظام ممالک دور و نزدیک بخوبی ساخته بجانب کشمیر لوای معاودت افراخت۔ و در ضبط و ربط امور جهانبانی و تسخیر بقاع و فتح قلاع لاثانی بود و بواسطهٔ صدور امور بدیعه و حالات عجیبه عهد او از عجایب روزگار می شمرند۔ هر جا که اشهب تسخیر را جولان میداد آن سواد را قبضه کرده باز بمالکان ملک عطا می ساخت۔ بعد تسخیر ممالک در آبادی ملک و رعایا سعی موفور بکار برده محلهٔ شهاب الدین پوره که الحال به شهام پوره مشهور است آبادی شصت هزار خانه آراسته پای تخت خود گردانید۔ و در انجا مسجد جامع آباد فرمود که هنوز بنیاد آن موجود است۔ و یکهزار چهاونی بابت سکونت افواج معمور ساخت۔ آخر عمر در فکر تخریب بتخانه ها افتاده بتخانهٔ بجبشور که در بیجباره بسیار مرتفع بود شکست و در نفس شهر هر جا که بتخانه های بهبود موجود بود ویران ساخت۔

و در ۷۷۷ھ بباعث سیلاب ده هزار خانه ویران شد۔ و در همان سال بادشاه حسن خان و علی خان پسران خود را بگفتهٔ زن دیگر که با مادر ایشان نزاع میداشت بجانب دهلی اخراج نمود۔ و بعد چندگاه بمرض شدید بر بستر افتاده حسن خان را از دهلی طلبانید وی در جموں رسیده بود که شهاب الدین محتضر شد و برادر خود هندال معروف بقطب الدین را جانشین کرده انتقال نمود۔ تاریخ

ز دریا کشمیر چوں رخت بست شهاب دگر قطب جایش نشست

نوزده سال و سه ماه بحکومت گذرانید۔ و در محلهٔ بلدیمر بر لب دریا مقبرهٔ اوست۔ از مقبرهٔ سلطان زین العابدین بجانب شمال بمسافت سی قدم بر سر آن گنبدی سنگین

مرتفع بود پزناب سنگہ کہ از اہل کاران نہیر سنگہ بود مقبرۂ مذکور زیر عمارت آورد۔

(۷) سلطان قطب الدین در ۷۸۰ھ مطابق ۱۴۳۵ بکرمی بر سریر جہانبانی لوای حکمرانی افراشت۔ و محلۂ قطب الدین پورہ آباد کردہ در انجا عمارتی وسیع و رفیع باساتین متین ترصیص نمود۔ و در قلع و قمع بنیاد اہل فساد و ترویج عدل و احسان و سداد برادران خود گوی سبقت ربود۔ باوجود اشتغال جہانبانی رغبت کمالات علمی بسیار میداشت۔ و حاکم لوہر کوٹ رایت بغاوت افراشتہ باعسکر محاربہ و مجادلہ نمود عاقبت کشتہ شد۔

و سلطان برادر زادۂ خود حسن خان را از دہلی طلبیدہ باموراتِ ملکی دخیل ساخت۔ بعد چندگاہ بنابر یاوہ گوئی مخالفان سلطان از و بیدل گشتہ بگرفتن او فرمان داد۔ و حسن خان باستصواب رای شیردل کہ وزیر پدرش بود بجانب لوہر کوٹ بامخالفان سلطان کہ در انجا بودند پیوست۔ سلطان از رای شیردل بدگمان شدہ محبوس داشت وی از بند گریختہ خود را بہ حسن خان رسانید۔ و در انجا ہر دو اتفاق کردہ رایت مخالفت بر داشتند۔ و بعضے زمینداران آں سواد ہر دو کس گرفتار کردہ پیش سلطان فرستادند۔ سلطان رای شیردل را قتل کردہ حسن خان را محبوس داشت۔

و در زمان سعادت قتران او مطابق ۷۸۱ھ ہفتصد و ہشتاد و یک جناب امیر کبیر میر سید علی ہمدانی قدس سرہ بقدوم میمنت لزوم خود خطۂ کشمیر را مرتبۂ ثانی جنت نظیر فرمودند۔ و از نقاد سادات ہفتصد کس ہمراہ داشتند۔ و در محلۂ علاء الدین پورہ فروکش فرمودند۔ و برلب دریا صُفۂ سنگین افراشتہ پنجوقت نماز بران ادا میکردند۔ سلطان باخلاص تمام آداب محبت و ارادت بجا آوردہ اندرز و نصایح

ازاں جناب شنیدہ بکار می برد۔ چنانچہ بموجب بخبری دو خواہر معاً لعقد آوردہ بود بفرمودۂ آنجناب یکی مطلقہ ساخت۔ وحضرت سید کلاہ مبارک خود تیمناً بسلطان بخشید وسلطان تعظیماً آنرا در تاج خود نہاد۔ پس فرزندان او تا عہد فتح شاہ آں کلاہ را در تاجہای خود می نہادند۔ وفتحشاہ کلاہ مذکورہ درکفن خود پیچیدہ برد۔

ملا احمد می نگارد کہ حضرت امیر شش ماہ در کشمیر گذرانیدہ اوایل ۷۸۲ھ بجانب تبت عزمیت فرمودہ در بلاد کاشغر وختن وغیرہ دین متین را رواج داد۔ و در شہر افسوس بزیارت غار اصحاب کہف فائز گشتہ در ۷۸۵ھ بجانب کشمیر باز رجعت فرمود۔ ودر ۷۸۶ھ براہ پکھلی تشریف بردہ در حدود کنڑ سواد جان بحق تسلیم نمود قصۂ آں در حصۂ سیوم گفتہ شود۔

سلطان قطب الدین شانزدہ سال وپنجماہ ودو روز طبل حکومت نواختہ انتقال نمود۔ تاریخ

قطب برخاست زروی کشمیر | ازسر جاہ سکندر بنشست

در محلہ لنگر ہٹہ در مقبرۂ سنگین متصل روضۂ پیر حاجی محمد مدفون است۔ ودو پسر ازو یادگار ماندند۔ یکی میرزا شکار ملقب بہ سلطان سکندر۔ دوم میرزا ہیبت۔ بعد وفات پدر سلطان سکندر بر تخت جلوس نمود۔

(۸) سلطان سکندر بت شکن باستصواب مادر خود کہ لورہ نام داشت در ۷۹۶ھ مطابق ۱۴۵۱ بکرمی بر اریکۂ حکمرانی جلوس نمود۔ تاریخ

شاہ عادل سکندر ثانی | کہ ازو یافت سرفرازی تاج
ملک روشن بنور شرع ازوست | گرچہ بودہ زظلم چوں شب داج

بهر تاریخ سال سلطنتش عقل گفتا بشرع مادہ و لج
۷۹۹ھ

اُمرا و ارکان دولت را مطیع و منقاد خود گردانید۔ و او از جمیع سلاطین کشمیر بشوکت و عظمت و کثرت لشکر ممتاز بود۔ مہابت بسیار داشت۔ باج تمغا از اہل ہنود و مسلمین معاف نمود۔ و در اوایل مادر سلطان دخل در مہمات ملکی نمودہ بوجہ نیک سرانجام میداد۔ شاہ محمد کہ پزنہ سلطان بود در پردہ نرد مخالفت میباخت۔ باستماع این خبر مادر سلطان دختر و داماد خود از میان برداشتہ محبوس داشت۔ و رای مادری کہ وزیر اعظم بود ہیبت خان برادر سلطان را زہر دادہ ہلاک گردانید۔ و سلطان از کردار و اطوار وزیر بیدل گشتہ در فکر مدافعہ او افتاد۔ امّا بخوف نقصان انتظام مملکت فرصت نگاہ میداشت۔ وزیر بر حقیقت حال واقف شدہ برای دفع کدورت خاطر نجدمت سلطان التماس نمود کہ زمینداران تبت کوچک باغی شدہ اند۔ اگر حکم باشد بندہ در انجا رفتہ گوشمالی متمردان نماید۔ سلطان را این امر پسند آمدہ او را رخصت داد۔ وزیر بالشکر کثیر بجانب اسکردو نہضت کردہ آن ولایت قبضہ نمود و تمامی تبت ہا از شرق و شمال مسخر فرمود۔ و در ان حدود جمعیتی بہم رسانیدہ بغی ورزید۔ سلطان بالشکر فراوان بمدافعت او مسارعت کردہ در سرحد تبت جنگ واقع شد۔ و رای مادری ہزیمت خوردہ بکمند ذلت گرفتار گشت۔ بعد چند گاہ در زندان زہر خوردہ از جہان درگذشت سلطان اطراف تبت وغیرہ در قبضہ اقتدار خود در آورد۔ و در شجاعت و سخاوت و مروت مشہور شد۔ و از شنیدن آوازہ جود و احسان و بذل و امتنان او دانشمندان عراق و خراسان و ماوراء النہر وغیرہ بلاد بملازمتش آمدند۔ و علمہ

فصل ۔ اسلام را در مملکت کشمیر رواج تمام پیدا شده نمونۂ عراق و خراسان گردید

و در سنہ ۷۹۶ ہجری حضرت میر محمد ہمدانی خلف الصدق جناب امیر کبیر میر سید علی ہمدانی قدس سرہما دریں دیار فرحت آثار بعمر بیست و دو سالگی بمرافقت سیصد رفقا تشریف شریف ارزانی داشتند۔ و مدت بیست و دو سال دریں بلاد اقامت فرمود و سلطان در بجا آوری خدمات آنجناب بجان و دل کوشیده بحسن ارادت و عقیدت در حلقۂ مریدان ایشان درآمد۔ و در محلۂ نوہٹہ برای اقامت آنجناب عالیشان قصری رفیع و کاخی بدیع معمور ساخت۔ و نیز حسب الامر ایشان خانقاہ معلّیٰ در نفس شہر و خانقاہ والا در موضع دچی۔ و خانقاہ اعلیٰ در موضع ترال۔ و خانقاہ کبرویہ در موضع ترصبص بنمود۔ و برای خرج مطبخ و مصرف خانقاہ معلّیٰ سہ قریہ جاگیر بخشید کہ تا دور حکومت سکھاں بدستور معمول بود۔ و ملک سہہ بٹ کہ مشیر و وزیر سلطان بود حضرت سید او را با جمیع توابع و لواحق مسلمان ساختہ دختر او بی بی بارعہ در حبالۂ نکاح خویش درآورد۔ و سہہ بٹ را ملک سیف الدین نام نہاد۔ و رسالہ در علم تصوف تصنیف کردہ بسلطان بخشید۔ و بطفیل حضرت میر بسیاری از سادات عظام و علمای فخام وارد این مقام گشتند سلطان ہرکس را بحسن ارادت اقطاع و مناصب بخشید۔ و در بجا آوری خدمات ایشان بجان و دل کوشید۔

و از ابتدای سکونت راجہ ہا دریں دیار بتخانہ ہای بسیار عجوبۂ صنعت روزگار یادگار ماندہ بود۔ کہ بمعاینۂ صنعت ابداع و اختراع تعمیر آں عقل عقلا پریشان میشد سلطان سکندر از راہ تصلب افراختہ بتخانہ ہای مذکورہ از بیخ برانداختہ با خاک یکسان ساخت۔ و از احجار بعضی بتکدہ ہا مساجد و مقابر برافراخت۔ اولاً برای انہدام

بتخانۂ مارتانڈی شور کہ بر کبوہ مٹن از تعمیرات راجہ رام دیو یادگار بود تا یکسال کارخانہ جاری ساخت و خرابی آں اصلا نتوانست کرد۔ عاقبت بنیاد آں چند سنگ کشیدہ در جوف بتخانہ ہیزم بسیار جمع کردہ آتش افروختند۔ و اشکال و تصاویر دیوال آں کہ از طلا ملمع شدہ بودند تباہ کردند و حصار احاطۂ آں از بیخ برکندہ فرو ریختند کہ آثار آں ہنوز حیرت افزاست۔ و ہمچناں تبخانہ ہای بیجبارہ کہ زیادہ از سہ صد بودند با خاک تیرہ یکسان ساخت۔ خصوصاً تبخانہ وزیہ اشری کہ از ہمہ نامی و گرامی بود از بیخ برکند۔ گویند ہنگام شکستن آں شعلہ ہای عظیم از آتش پیدا شدہ کہ سلطان و ارکان دولت میدیدند۔ و ہنود آنرا حمل بر کرامات معبودان خود میکردند و چیزہای میگفتند و سلطان آنرا طلسمات دانستہ از تخریب آں باز نماند تا کہ از بنیاد آں سنگی ظاہر شد و بر روی سنگ بخط سنسکرت منقوش بود "بسم اللہ منیترینہ نشنت وزیہ اشری" یعنی بسم اللہ یک افسونی است کہ ویران میکند تبخانۂ وزیہ اشری را۔ سلطان از سنگہای آں بتکدہ مسجد جامع بیجبارہ معمور ساخت و تبخانۂ بجبشور سابقاً سلطان شہاب الدین اندک خراب کردہ بود سلطان سکندر بنیاد آں برکندہ خانقاہی برای خادمان سیّد محمد قریشی ترصیص نمود۔ و عوام آنرا وجا تشر خانقاہ میگفتند۔ راجہ گلاب سنگہ خانقاہ مذکور را ویران کردہ تبخانہ جدید آباد ساخت۔ و ہمچناں تبخانۂ پری ہاسہ کیشو و مندر گکنا کیشو از تعمیرات للتادت در پرسپور معمور بود سلطان آں ہردو بتکدہ را مسمار کردہ سنگہای آں در سد بندہا صرف نمود۔ و ستون حجری کہ در انجا بطوالت پنجاہ دست و بقول بعضی پنجاہ گز موجود بود بشکست۔ و از بنیاد آں بتکدہ صندوقی بر آمدہ بر ورقی از مس نوشتہ یافتند کہ بعد اینقدر مدت ہادم این بتکدہ سکندر نام بادشاہی خواہد بود۔

وصورت بده اوتار که در دست خواهد شکست . و در محلهٔ اسکندرپوره متصل دولتخانهٔ
شاهی دو بتخانهٔ عالی بود یکی مهاشری از تعمیرات پرورسین . دوم تاراپیٹ بنا کردهٔ راجه
تاراپیڈ سلطان آں هر دو بتخانهٔ دیرینه را مسمار کرده از مصالح آں مسجد جامع در میان
شهر آباد ساخت . و بتخانهٔ کالی شوری سابقاً سلطان قطب الدین مسمار کرده بود و بجای
آں سلطان سکندر خانقاه معلّی معمور فرموده . و برای ترویج مذهب محمّدی اهل هنود را
تکلیف کلی رسانیده در میان شهر مشتهر ساخت هر کسکه دین محمّدی قبول نکند ازین ملک بگریزد
ورنه دست از جان بشوید . موجب آں بعضی هنود فرار اختیار کرده بجانب اطراف
نقل کردند و بعضیها حلقهٔ اسلام بگردن انداخته آسوده ماندند . و بعضے برهمناں بر قتل
خود راضی شده از جان درگذشتند . گویند سلطان سکندر سه خروار زنّار در آتش
بسوزانید .

عاقبت بتجویز میر محمد همدانی قدس سرّه از قتل برهمناں باز مانده بنسبت
آنها جزیه قرارداد . و تمامی کتب اهل هنود جمع آورده در میان تالاب ڈل غرق کرده
بر سر آں سنگ و خاک انباشته سد و نالن مرگ احداث نمود . الحال آنرا سد الیشه بری
میگویند . و بتخانهٔ ایشی شور که در الیشه برازی معمور بود مسمار کرده سنگهای آں در تجدید
سد مذکور صرف نمود . و در عهد سلطان منهیات و بدعیات نامشروع مثل شرب شراب
و قمار وغیره سرسبر ممنوع بود . و نوای آلات سرود مثل بربط و چنگ و عود و مزمار و ساز و
دُهل از هیچ جا ظاهر نمیشد . و آواز کوس و کرّنا بغیر معارک و مقدمات محاربه و پیکار
معمور نمی گشت . همگی همت و تمامی نهمت در ترویج دین متین مصروف میداشت
و در ضبط و ربط اطراف ممالکت و رتق و فتق امور سلطنت بر اقران دوران گوی سبقت

ربود۔ ہر جا کہ لوای عزیمت افراخت طبل فتح و فیروزی نواخت۔

همدراں زمان سعادت اقتران صاحبقران ثانی امیر تیمور گورگانی بعد تسخیر ترکستان و خراسان عنان عزیمت بجانب ہند معطوف داشتہ آں سواد میمنت مواد را در قبضۂ اقتدار در آورد۔ چوں ذکر امیر تیمور درمیان آمد بنا بر ربط تاریخ نویسی برخی از احوال آں بادشاہ دیں پناہ دریں جا گفتہ شود۔

تسلط یافتن امیر تیمور گورگانی بر ممالک ایران و خراسان و ترکستان و ہندوستان و کشمیر

مولانا شرف الدین یزدی رقمطراز است کہ امیر طرگل نام شخصے از رؤسای شہر سبز کہ آنرا شہر کش ہم میگویند صدر نشین مسند امارت بود۔ و در خدمت شیخ شمس الدین کہ از اولیای عظام آں مقام بود آمد و رفت میداشت۔ روزی از زبان آں شیخ بزرگوار بشارت شادمانی دریافت کہ از صلب فرزند تو عنقریب فرزندی بوجود خواہد آمد کہ ولایت ایران و توران و خراسان و ہندوستان را مفتوح خواہد ساخت۔

وهمدراں زمان از حرم محترمۂ امیر طرغائی کہ فرزند ارشد امیر طرگل بود در ۷۳۶ھ تیمور شاہ متولد گشت۔ چوں بسن شباب رسید روزی با چند کس از متعلقان خود در خدمت شیخ شمس الدین شرف اندوز صحبت شد و حضرت شیخ فرمودند کہ امروز صحبت ما با کسے است کہ بادشاہی نصف دنیا خواہد کرد۔ و امرای عظام کہ در خدمت آں عالی مقام حاضر بودند ہر یکی امید ایں نوید بخود منسوب داشت۔ و امیر تیمور از روی فروتنی خطور ایں امر خطیر بخاطر خود ہمی آورد لیکن موجب تقدیر قادر بیچون نیر اقبال آں ہمای ہمایوں فال در ربع مسکون پرتو جلالت انداخت۔ و اوایل ۷۷۱ھ در شہر بلخ افسر جہانبانی بر سر دادہ در تزاید جاہ و حشمت و ترقی جیش و مملکت پرداخت۔

و بمددگاری حضرت باری طبل جهانداری نواخته برای تسخیر ممالک و امصار لوای عزمیت افراخت۔ و سرهای سروران و سرکشان در خاک و خون انداخت۔ و همای نصرت و فیروزی همیشه همعنان اومی بود و بر موقع عزمیت گاهی روی هزمیت ننمود هر جا که تاخت شاهان عالی شان را مغلوب ساخت۔ اوّلاً بلاد امصار خراسان و افغانستان بیورش سهل و آسان زیر فرمان در آورد۔ هنگاه یکران عزمیت را بتسخیر عراق و فارس و آذربایجان جولان داده مظفر و منصور بجانب توران نهضت فرمود و تا مدّت مدید در حدود ترکستان محاربات شدید با سرفرازان نزدیک و بعید پدید آورده رایات عالیات را العزم تسخیر هندوستان اهتزاز داد۔ و در ۸۰۱ھ مطابق ۱۳۹۸ع بر ساحل دریای نیلاب که الحال به اٹک معروف است خیام دولت افراشت۔ و در انجا عرضداشت سلطان سکندر شهریار کشمیر مخصوص اقبال و امتثال حکم اشرف و انقیاد امر و ایجاب سکّه و خطبۂ اقدس بنظر اشرف حضور صاحبقران مشرف گشت۔ جمجاه از افعال شائستہ و اطوار بائستہ سلطان سکندر دلخوش شده یک زنجیر فیل و تمغای شاهی مصحوب بوقیا د فولاد برای سلطان ارمغان فرستاده اظهار توّدد و خشنودی ساخت۔ و سلطان سکندر بادای شکریہ آں تحایف و نفائس فراوان مصحوب مولانا نورالدین بجناب صاحبقران ارسال کرده التماس حصول شرف پابوس خدمت نمود۔ صاحبقران سفیران خود را همراهی ساخت و گفت وقتیکه رایت عزمیت از هندوستان بجانب پنجاب مراجعت فرماید سکندر شاه در انجا بملازمت مشرّف گردد۔ انگاه صاحبقران از نیلاب بجانب پنجاب نهضت کرده بتسخیر بلاد و اطراف کامیاب گشته در دہلی رسید۔ و سلطان محمود تغلق با جمعیت سپاه و لشکر خود بمقابلت او رایت محاربت افراشته بعد حرب و ضرب شدید مغلوب و مهزوم گردید۔ و تیمور شاه بر تخت دہلی

جلوس کردہ سکّہ وخطبہ جاری ساخت۔ بعد انقضای ہشت روز چند ہزار سوار برای تحصیل غلہ وخراج باطراف پرگنات مامور ساخت۔ ہزبران بر خاش خو دست تطاول در مال رعیت انداختہ آتش فساد افروختند۔ و مردم عوام بازدحام تمام الویۂ بغاوت افراشتہ بمقاتلہ پیوستند و عسکر شاہی بجوش آمدہ متمرّدان از قتل عام کردہ ناسہ روز انہار خون در دہلی جاری کردند۔ و دست تطاول دراز کردہ ہرچہ یافتند بردند۔ ونصف شہر بآتش کینہ افروختند۔ و از لاشہای مردگاں انبارہا اندوختند۔ مختصر کہ تیمور شاہ تا عرصۂ پانزدہ روز در دہلی قیام کردہ تا ساحل دریای گنگ امصار وقصبہ جات را تاخت و تاراج وقتل عام نمود۔ انگاہ بجانب دکہن ایلغار فرمودہ چون در ذیل کوہ سوالک رسید رایان خود رای آں نواحی بصف آرائی وجنگ آزمائی جسارت کردہ تا مدّت شانزدہ روز فیمابین آتش مقابلہ ومقاتلہ افروختند۔ عاقبت ہزبران شاہی اقوام مرہٹیاں را نہب وغارت کردہ قتل عام نمودند۔

پس تیمور شاہ بجانب سمرقند عنان عزیمت معطوف داشتہ چون در وزیر آباد خیام دولت افراشت حاکم انجا دو طوطی سفید رنگ کہ در شیرین کلامی معروف بودند تحفۂ خدمت گذرانیدہ بوفور عطاف جہانبانی مورد الطاف ومہربانی گردید۔ از انجا بجانب جموں عسکر ظفر پیکر تعیین ساختہ جان نثاران درگاہ راجہ انجا را اسیر کردہ بحضور گذرانیدند۔ و بادشاہ بوفور مرحمت ملک خودش باز دادہ باج گذار نمود۔ و در انجا بوفیا وفولاد وزین الدّین کہ برسم رسالت جانب کشمیر رفتہ بودند واحکام واجب الاذعان بنام شاہ سکندر والی انجا بردہ بودند با ایلچیان او باردوی معلّی رسیدند و عرض داشتند کہ سلطان سکندر احرام بندگی بستہ روی نیاز بقبلۂ اقبال آوردہ بود

بموضع جتھیان رسیده ازاں مرحله مولانا نورالدین که از جانب او برسالت آمده بود باو پیوست و تقریر کرد که امرای دیوان اعلیٰ مقرر فرمودند که سی هزار اسپ و صد هزار درست که هریک بوزن دو نیم مثقال باشد والی کشمیر از ولایت خود سرانجام نماید و بجهت امتثال آں امر سلطان بازگشت رفت. تا که بعد از اتمام آں مهم دیگر باره متوجه شود و از پابوس حضور فائز گردد. چوں ایں معنی بسمع اعلیٰ رسید بادشاه آنرا نپسندید فرمود که شاه سکندر را تکلیف مالایطاق کردند و زیاده از اندازهٔ وسعت ولایت او طلبداشتند بنور عقل که چراغیست درخشان روشن و هویداست که از هر مملکتی مبلغی مطالبه باید نمود که در حوزهٔ وسعت و فسحت آں باشد تا شرائط نصفت و عدالت مرعی ماند. و رسولان صدق خدمت گذاری شاه سکندر بعرض رسانیدند. پادشاه زین الدین را حکم داد که سلطان سکندر را گویند که بوجهی تردد ننماید و تا تاریخ سیزدهم ماه رجب ۸۰۱ھ خود را برلب آب سنده برساند.

بعد ازاں بادشاه بر ساحل چناب اکثر مرزبانان هندوستان که همعنان موکب نصرت بودند رخصت کرده بمساکن و ماوای خودها در گذشتند. پس ازاں از دریای چناب عبور کرده بسیاری از افواج شاهی غرق لجهٔ تباهی گشتند. از انجا بجانب اٹک لوای عزیمت افراشت. و شاه سکندر بمجرد ورود فرمان احرام ملازمت بسته در باره موله رسید. از انجا خبر شنید که صاحبقران بر جناح تعجیل از آب سنده عبور کرده بجانب سمرقند متوجه گشت. پس ایلچیان کاردان بهمراهی فرزند خود شاهی خان با تحائف و هدایای شایان بخدمت اشرف فرستاد و خود با خیر و سعادت معاودت فرمود. شاهی خان در سمرقند بملازمت رسیده از پیشگاه والا تا هفت سال

رخصت معاودت نیافت۔ و در ۸۰۷ھ در موسم سرما برودت ہوا شاہ والا بجانب چین و خطا رایت جہانگیری افراشت و در عرض راہ حرم محترمہ را رخصت انصراف بسمرقند بخشید و چند روز متواتر در شرب شراب ارتکاب کردہ اشتہای طعامش باطل شد و مزاج متغیر گشت و تب محرقہ استیلا یافت و مخالف اجلش تاخت آوردہ ناساختہ ناساختہ ماند۔ ساختہ ہم ناساختہ ساخت۔ چنیں اقبال از سرش انداختہ سلطنت و مملکتش باختہ شد۔

تاریخ

سلطان تمر آنکہ چرخ را لخوان کرد — وز خون عدو روی زمین گلگون کرد
در ہفدہ شعبان بجنت آمد — فی الحال ز رضوان سر و پا بیرون کرد

بعد انتقال صاحبقران شاہی خان در ۸۰۷ھ از سمرقند مراجعت کردہ بعد جلوس پدر بزرگوار خایز گشت۔ مدعا کہ سلطان در عدل و رافت و احسان و جود و سخاوت و امتنان و کسر اصنام و دفع بدعات و ترقی اسلام مدت بیست و چہار سال و نہ ماہ و شش روز بسر بردہ بآزار تپ محرقہ علیل گشت۔ و پسران خود میرخان و شاہی خان و محمد خان بحضور طلبیدہ بوفاق و اتحاد وصیت نمود۔ پسر بزرگ خود میرخان را علی شاہ خطاب دادہ سلطنت برداشت۔ بتاریخ[۱] ۲۲ ماہ محرم ۸۲۰ھ از عالم فانی بملک جاودانی بشتافت و در احاطہ مندر گوگی شری سمت شمال مدفون شد۔ فوت سکندر (۸۲۰ھ) تاریخ است۔ شعرا و فصحا مرثیات و تواریخ داد سخنوری دادہ اند۔ صاحب بہارستان شاہی وفات سلطان در ۸۱۶ھ می نویسد واللہ اعلم۔

(۹) سلطان علی شاہ در ۸۲۰ھ مطابق ۱۴۱۷ء با براورنگ جہانبانی بحکمرانی

---

۱ الحال بہ ڈمٹھ بڈشاہ مشہور است۔

بنشست ـ ملک سیف الدین را رتبۂ وزارت بخشید و باستصواب او در تخریب و تعذیب فرقۂ ہنود علم تعصب افراختہ جمعی کثیر جبراً مسلمان ساخت و جمعی ازین ملک مفرور شدہ و جمعی جزیہ اختیار کردہ بر جور و جفا اصطبار ورزیدند ـ و بعضیها بر خودکشی اقدام نمودند ـ

ہمدران زمان والی کاشغر با فوج گران یورش کردہ ہر دو تبت را قبضہ نمود و سلطان از روی عدم استقامت خود تغافل گذرانید ـ و بعد مدتی بخیال سیف الدین بعالم جاودانی بگذشت مردی عاقل و فاضل و دانا بود ـ از اصابت رای و حدت ذہن او نقلها می آرند ـ میگویند کہ شخصی دو مادیان از دو مالک بہ ییلاق رفتہ بودند در آنجا ہر دو زائیدند و کرۂ یک مادی سقط شدہ و بچۂ دوم از ہر دو مادیان شیر مینوشید ـ عاقبت بہ نسبت آن کرہ ہر دو مالک متنازع شدہ مرافعہ بطول انجامید ـ و کسی فیصلہ آن نتوانست کرد ـ عاقبت نقل مقدمہ بہ سیف الدین گذرانیدند و ملک آن ہر دو مادیان بر ساحل دریای بہت ایستادہ کردہ کرہ بر ساحل دیگر فرستاد ـ چونکہ مادر اصلی بجانب بچۂ خود نگاه کرد بموجب شفقت ذاتیہ خود را بدریا انداختہ از دریا عبور کرد و مادی دیگر بوجهی اضطراب ننمود پس کرہ بمالک آن مادی بخشید ـ

آوردہ اند کہ کاتبی بود فرتوت زوجۂ داشت جوان آن عورت با جوانی پیوستہ باو عقد نکاح بربست و مقدمہ بر سیف الدین افتاد و در پیش او ہر دو شوہرش ثبوت کامل گذرانیدند ملک متردد ماند ـ آنگاہ آبگیر از قلمدان خود کشیدہ برای آوردن آب بدست آن عورت داد و آن عورت بفراست تمام آب در قلمدان انداخت ملک دانست کہ آن عورت از کاتب است بوی ارزانی داشت ـ

نقل است کہ گاذری بود مفلس از روی افلاس خود خیالی بخاطر آورد کہ

در خانهٔ خود شبانه نقبی داده فریاد غوغا می کنم که دزدان کالای مردمان بردند آنگاه
پوشاک مردمان فروخته بضاعتی حاصل کنم شبانه در خانهٔ خود نقب کندن گرفت
و پاسبان او را دزد پنداشته اسیر کرد و گازر دست بگریبان پاسبان انداخته
غوغا بر داشت و پاسبان را زد و کوب نمود. فردا مقدمه به سیف الدین افتاد ملک
مدتی در تحقیقات آن تامل نموده فرق حق و باطل نتوانست کرد. یکی زن خدمتگار خود را
تعلیم فرمود وی خود را مرده ساخته و زوجهٔ او مویه کنان پیش ملک آمده از
مردن شوهر خود خبر داد و ملک او را کفن پوشانیده در تابوت نهاد و گازر و پاسبان را
از حبس کشیده فرمان داد که این میت در پایچور رسانیده بوطنگاه خود مدفون سازند
هر دو کس در میان برف و گل ولای آن میت را بدوش گرفته افتان و خیزان براه
می رفتند. پاسبان به گازر گفت ناحق مرا و خود را گرفتار کردی نمیدانم که ترا در نقب
دادن چه غرض بود. گازر گفت که من پوشاک مردمان ببهانهٔ دزدان میخوردم تو مرا
ناحق گرفتار کردی میت از تابوت برخاست که من ببرکت راست گفتاری شما
زنده شدم پس بازگشت بشهر آمدند. و گازر را سزا دادند.

بهر حال سیف دین مردی عاقل و منصف مزاج بود. چهل سال در وزارت
گذرانید. بعد انتقال او شاهی خان رتبهٔ وزارت یافت و بعدالت و نصفت
خلق خدا را دلخوش ساخت. و علی شاه مدت شش سال و نه ماه در حکومت بسر برده
عزیمت طواف حرمین الشریفین بخاطر آورد. و برادر خود شاهی خان ملقب
به زین العابدین که از عنفوان جوانی آثار بلاغت و شجاعت و سعادت و خطابت
از ناصیهٔ او لایح بود بر مسند ایالت مستقل داشت. و خود از راه جمون با خیل و

خدم و جاه و حشم بصوب حجاز متوجہ گشت۔ و محمد خانرا بابت اطاعت و فرمانبرداری او اندرزہا نمود۔ چوں در جموں رسید راجہ آنجا کہ پدر منکوحۂ او بود اورا از ترک سلطنت تشنیع کردہ از خواہش حج باز داشت و لشکری از خودش ہمراہ دادہ براہ پہکلی بازگشت روانہ ساخت۔ زین العابدین باستماع این خبر کینہ ور شدہ سامان جیش و عسکر از تیغ و خنجر آراستہ بمدافعۂ او بشتافت۔ و بمقام اوڑی دو جیش پرطیش باہمدیگر صفوف محاربہ و مقاتلہ آراستہ بجدال و قتال لبا افسران سرکشی سر کردند۔ عاقبت زین العابدین ہزیمت خوردہ در سیالکوٹ رفت۔ و علیشاہ بار دیگر بر تخت جلوس نمود۔

چوں دراں ایام جسرت خان گہکہ کہ در سمرقند از بند صاحبقران گریختہ آمدہ در پنجاب تسلطی تمام حاصل کردہ بود زین العابدین باو پناہ بردہ بمساعدت او لشکری انبوہ فراہم کردہ بکشمیر آمد۔ علیشاہ بالشکر بیکران از کشمیر ایلغار کردہ باہمدیگر بجنگ پیوستند و علی شاہ مغلوب گشتہ در دست جسرتخان اسیر افتاد و زین العابدین مظفر و منصور بجانب کشمیر نہضت فرمود و مردم شہر کہ ہواخواہ او بودند خوشحال شدند۔

(۱۰) سلطان زین العابدین در ۸۲۷ھ مطابق ۱۴۸۰ بکرمی بر سریر جہانداری جلوس نمود۔

ع

سایۂ الطاف خدای واہب

تاریخ جلوس اوست۔ و بحسن استعداد خود در ضبط و ربط اطراف مملکت ساعی گشتہ سرکشانرا طاقت مخالفت نگذاشتند۔ و در رعیت پروری علم نیکنامی برافراشت۔ و برادر صغیر خود محمد خانرا عہدۂ وکالت و نیابت بخشیدہ و مہمات جزدی و کلی

باز رجوع نمود. وخود تشخیص قضایا میکرد. وملک ریبنہ واحمد ریبنہ کہ از قوم چیذرا بودند بعہدۂ سپہ سالاری مقرر ساخت. وملک مسعود ٹھاکور را خطاب مدار المہامی داد ورسومات بدکہ از سابقہ ماندہ بودند کلاً برانداخت ونرخ نویسی دور کرد. وقواعد وضوابط خود بر تختہ ہای مس کندہ در شہر دہ مروّج ساخت تاکہ رسوم ظلم از ملک برافتاد. وجرمانہ ومصادرات کہ شقداراں از رعایا میگرفتند برطرف نمود. وحکم عام کرد کہ سوداگراں مال تجارت باندک نفعی فروخت سازند وغبن فاحش در سودا نتمایند. ومحبوسان عہد سلاطین سابقہ آزاد ساخت. وہر ولایت کہ فتح میکرد مال غنیمت آنجا بر عساکر قسمت کردہ میداد. وبدستور ملک محروسۂ خود بر رعایای آنجا خراج شش یکی مقرر می ساخت. وسرکشان وفتنہ گران را گوشمالی دادہ از مرتبۂ اعلیٰ بدرجۂ ادنی میرسانید ومساکین وفقرا را نوازش کردہ بدرجۂ اوسط نگاہ می داشت تاکہ باغی نشوند. وعورات بیگانہ را بنظر خواہر ومادر ودختر میدید. وبروی نامحرمان نگاہ نمیکرد ودر مال غیر بنظر خیانت نمیدید وگز وجریب وپیمانہ واوزان افزون ساخت. گویند کان مس یافتہ بود ووجہ خرج خود از آمدنی کان مذکور صرف میکرد.

ودر عہد سلطان سکندر بت ہای نقرہ وطلا شکستہ مسکوک کردہ بودند ودراں زرکسادی پیدا شدہ بود سلطان حکم فرمود تا بر مس خالص کہ از کان حاصل میشود سکہ بزنند ورائج سازند. چنانچہ فلوسہای عہد او تاحال موجود است. ودہ فلوس یک پاو پختہ است کہ در آنوقت مروّج. ودو اگر بیست فلوس ذرش کنند یک وجب یعنی چہار گرہ برابر است

و هنگام غضب مجرم را سیاست نمیکرد و هرچه در حق او بزبان خود دعای بد
میکرد و او را معلوم نمیشد که سلطان برو خشمناکست بلکه رضامند میرفت و مهم سازی
او در ضمن می‌شد. با وجود کثرت شوکت بوضع حقیر میرفت و در جمع خزاین و دفاین
راغب نبود و فراست و حدت ذهن بمنزلهٔ داشت که مقدمات مشکل را بربدیهه فیصله
میساخت. چنانچه در عهد او زنی از روی عناد که با انباغ[۱] خویش میداشت از بهر
حیله او را ضایع نمی‌توانست کرد شبی پسر صغیر خود را کشت و صباح تهمت خون
پسر بر انباغ خود کرده بداد خواهی نزد سلطان رفت. و سلطان آن قضیه را
بدانایان درگاه سپرد چون آنها از تشخیص معامله عاجز آمدند سلطان آنعورت
ملزمه را در خلوت طلبیده پرسید که اگر این پسر از دست تو کشته شده است
بمن راست بگو تا بر تو عفو کنم و الّا ترا بسیاست رسانم. وی جواب داد که من
از کشتن این کودک بیخبر هستم هرچه خواهند حکم فرمایند. سلطان گفت اگر از تو
این فعل صادر نشده است بیا برهنه شو و بحضور مردم در خانهٔ خود درآ. آنعورت
گفت که مرا هزار بار کشتن بهتر است لیکن این امر شنیع اصلا نتوانم کرد. آنگاه
سلطان آن زن مدعی طلبید در خلوت ازو پرسید که راست بگو این طفل که
کشته است آنزن گفت اگر انباغ من کشندهٔ این پسر نباشد مرا بجای او باید
کشت. سلطان گفت اگر تو راست میگوئی بحضور مردم برهنه شو آنزن فی الحال
این سخن منظور کرده خواست که برهنه شود سلطان مانع این امر گشته فرمود
که جرم این کار ازوست فی الحال او را زیر تازیانه گرفتند تا که بر فعل خود اقرار

---

[۱] انباغ - هرگاه دو زن در عقد نکاح یکمرد باشند نسبت آنها بیکدیگر انباغ گویند و بعربی آنرا ضرّه می‌نامند و بکشمیری کاسن

نموده بسیاست رسید۔

وسلطان در ملک خود مشتهر ساخت که مال مسروقه دزد انرا رئیسان قریات تاوان دهند بایں تقریب رسم دزدی از قلمرو او برافتاد۔ وطایفه گورچیان که از قدیم کوکه های سلطان بودند تبسلّط وتغلّب خلل انداز امور سلطنت شدند۔ وسلطان از مخالفت آنها ستوه آمده بلطایف الحیل آنگروه بدنهاد را در نوشهره بقتل رسانید۔

بیت

سرکشی با بادشاهان عاقبت محمود نیست　　سنگ بر افلاک دادن بر وی خود شکستن است

ومحله نوشهره بکثرت عمارات واسواق ودکاکین از خود احداث نمود۔ ودر آنجا طرح دولتخانه انداخته پای تخت خود مقرر ساخت۔ وبرای نشستگاه خود والامنظری دوازده طبقه بلند افراشت که در ضمن هر طبقه پنجاه حجره بود۔ ودر میان هر یک حجره پانصد مردم جلوس میکردند واز طاق ورواق وایوان وغرفه ها اعجوبه صنعت روزگار بود نام آن زینه ڈب می گفتند وبر السنه عوام راز دان یعنی خانهٔ بادشاه مشهور بود۔ واز سند لار نهر آبی بصرف زر کثیر آورده در صحن آن قصر جاری ساخت۔ پس در فساد وبغاوت اتراکان بعضی متمردان آنرا آتش کشیدند وتا بکمال بنیاد آن میسوختند۔

وبعد تشیید مبانی سلطنت تسخیر ممالک تبت که در عهد علیشاه والی کاشغر آنرا قبضه کرده بود لوای عزیمت افراشت وبا جمعیت یکصد هزار پیاده وپنجاه هزار سوار از راه لار یلغار کرده بمقام شی زی در مضافات تبت اتفاق محاربت افتاد ووالی کاشغر بالشکر انبوه از کوه قراقرم عبور کرده بجنگ پیوستند وبسیاری از

سرداران سرکش بی سر شدند۔ و فوج سلطان اگرچہ از گردہ مخالف کمتر بود لیکن باعانت غیبی غنیم مغلوب و مہزوم گشت۔ و سلطان این نصرت افراختہ ہردو تبّت در قبضۂ اقتدار خود در آورد۔

و در سال دوم باتفاق جسرتخان گہکہ نواحی پنجاب را مضربِ خیام ساختہ ممالک محروسۂ خود را از بیشاور تا دریای ستلج ضبط و ربط نمود و لعبور دریای ستلج با بادشاہ دہلی صفوف محاربہ آراستہ بجنگ پیوستند و لعد حرب و ضرب شدید معرکہ بصلح انجامیدہ موجب قرار داد سلطان شہاب الدین تا حدود سرہند سلطان زین العابدین متصرف گشت۔ و لعد بندوبست ممالک پنجاب بجانب کشمیر معاودت کردہ بجمعیت خاطر و فراغت دل در لبط بساط معدلت و آبادی مملکت پرداخت۔ و امرا و سرداران لشکر را باقطاع و نوازشہا بنواخت۔ و سائر مبارزان و دلاوران عسکر را بانعام و اکرام دلخوش ساخت۔

و در عہد وی کافۂ انام از خواص و عوام اہل ہنود و اسلام اوقات خود بامنیت و رفاہیت میگذرانیدند۔ و فراخی معیشت و جمعیت خاطر و وسعت ماکولات و ارزانی غلات در عہد وی چندان بود کہ تشریح آں بتطویل انجامد۔ و در معماری ملک و آبادی رعایا مساعی جمیلہ بکار بردہ اکثر قریات معطلہ و اراضی غیر مزروعہ کہ باستیلای ذوالکچو خراب و ویران شدہ بود بسعی تمام آباد ساخت۔ و در عہد او جابجا سد بندیہا و مرمت آبجوہا و تعمیر پل ہا بعمل آمدہ ہیچ زمینی بی آب و زراعت نماند مگر جائیکہ علم سلطان بآں نرسید و لبسیار زمینہا آباد کردہ وقف محتاجاں ساخت۔ از آنجملہ ہفت مقام بنام

بنام خود موسوم کرده. زینه‌گیر در کامراج. زینه‌پور در حصهٔ مراج. و زینه کوت پرگنه سایر المواضع پائین. و زینه ڈب در شهرهٔ مشهور به رازدانی. و زینه‌کدل معروف و زینه باغ زار از زینه‌کدل تا نابه کهل. و زینه ڈینب[1] در تال اولر.

واقعات عزیز خود اکثر در سیر و سیاحت اطراف دهات و پرگنات و سیر و شکار در جهت کوهسارها و تالاب تا لیسر میبرد. هر جا که موضعی خوش و هوای دلکش می‌یافت در انجا طرح باغات و عمارات انداخته بعیش و عشرت اشتغال میداشت خصوصاً در زینه‌گیر باغی بسیع که فسحت آن نه میل مربع بود باشجار و ازهار دلگزار و انهار آراسته بر چهار گوشهٔ آن عمارات عالیه افراشته از عجوبهٔ روزگار نمود و حوالی آن عمارات امرا و ارکین بترتیب گلزار و دوازیج معمور بود. و ناله پهرو بکمال مشقت از مجرای اصلی مسدود کرده انهار آن در تمامی میدان زینه‌گیر بهر سو جاری ساخت. و مزروعات و محصولات آن بعلما و فضلا در اقطاع بخشید. و در تحفیر انجوی لتد ید نالهٔ پهرو لکها روپیه صرف نمود. تاریخ

چو شد تحفیر آن جوی گرامی
خرد تاریخ گفتا جوی خرم
۸۵۹ھ

همدران زمان پانڈو چک که رئیس و سرغنهٔ قوم چکان ترهگام بود و با قوم و تبار خود در انجا سکونت میداشت. چون زینه‌شاه باغات زینه‌گیر معمور ساخت و اکثر اوقات در انجا میگذرانید پانڈو چک از روی بدکیشی و کوته اندیشی خیال کج بخاطر آورد که بسبب آمد و رفت بادشاه بزمیت طائفهٔ ما قصد ریح خواهد رسید. بنابران با معاونان خود اتفاق کرده شبانه عمارات شاهی را آتش کشیده خاکستر نمود. و زینه شاه باستماع اینواقعه لشکر کشیده موضع ترهگام را باتش یادافراش مشتعل ساخته ویران گردانید.

[1] ڈینب. لفظ کشمیری بمعنی جزیره.

و پانڈو چک با قوم و تبار خود بطرف دارو دگر گریخته رفت. و سلطان عمارات منهدمه را باز تعمیر ساخت. پانڈو چک فرصت یافته آن عمارت ها را باز آتش کشید و فرار اختیار نمود. بعد ازان سلطان مردمان دارو را استمالت و مدارا نموده مطیع ساخت. آنها پانڈو چک را با قوم و تبار خود گرفتار کرده در پیشگاه سلطان رسانیدند و پانڈو چک را بضرب تازیانه هلاک کردند و اعوان و انصار او از تیغ گذرانیدند. و زنان و طفلان آنها در موضع هرل پرگنهٔ وُلر فرستادند. چون طفلان آنها خورد سال بودند بعنفوان جوانی رسیده با طایفهٔ نایکان که سر خیل مردمان آنطرف صاحب ثروت و جودت بودند سلسلهٔ قرابت و خویشاوندی مستحکم کرده در موضع تریگام بازسکونت اختیار کردند. از آنجمله حسین چک بن پانڈو چک که بعد وفات پدر متولد شده بود از پیشگاه سلطان بعطوفت و مکرمت ممتاز گشت. فقط.

و سلطان اکثر اوقات در سیر تالاب اولر بسر میبرد. و در میان تالاب تخانه راجه سندمت که ذکر او در اورنگ دوم گذشت موجود بود. و بروقت نقصان آب بعمق نظر معاینه میشد. سلطان بر فرق آن سقف فراخ نصب کرده بالای آن سنگ و خاک انباشته جزیرهٔ وسیع و بلند افراخت و به زینهٔ لنک زینب موسوم ساخت. و بالای آن عالی منظری سه آشیانه بلند افراخت. طبقهٔ اول از سنگهای تراشیده. طبقهٔ دوم از خشتها. طبقهٔ سیوم از چوب احداث نمود. متصل آن مسجدی قصیر قبه دار از سنگین ترصیع فرمود که تاحال موجود است. کیفیت آن در ذکر تالاب اولر مفصل گفته شد

و در زینه پور عمارات رفیع و باغات دلکش معمور ساخت. و از قصبهٔ شوپیان نهر آبی صد بندی کرده در زینه پور جاری کرده. و آب تالاب ڈل متقام حبه کدل

شامل بهبت میشد. و سلطان مجرای اصلی آن مسدود کرده درمیان شهر نالهٔ مار حفر نموده آب تالاب میان نالهٔ مار برای آبادی مزروعات در پرگنهٔ ایچهن جاری ساخت. و بر نالهٔ مار هفت جسر سنگین برای عبور و مرور مردم بلند افراخت. و بتخانهٔ تاپر و بتخانهٔ اندرکوت که از دست دارای بت شکن مسمار شده بود سلطان سنگهای آن بتکده‌ها فراهم کرده از اندرکوت تا سوپور برای آمد و رفت مردم سدی متین ابداع فرمود. و موضع رادوگام برای مرمت آن وقف نمود. و بعضی اشجار و اثمار و حبوبات که درین ملک نبود از امصار و بلاد طلبیده مزروع ساخت. و درمیان اسواق شهر سرکهای سنگین و ناودانها بترتیب عجیب آراسته در صفای شهر و آراستگی دکاکین و اسواق دقیقهٔ فرو نگذاشت. و از بلاد هندوستان و خراسان علما و فضلای بسیار طلبانیده بمناصب و جاگیر خدمات آنها بجا آورده همواره از فیض صحبت آنها فائز میشد.

ازانجمله مولوی کبیر و ملا احمد کشمیری و ملا پارسا و ملا محمد و قاضی حمید الدین و مولانا نادری و ملا ضیائی و ملا مدیحی همیشه مصاحب و ندیم او می بودند. و کتب احادیث از حرمین الشریفین بکمال هوس طلب داشته در مطالعهٔ آن همیشه مشغول می بود. سوای آن کتب علوم غریبه و فنون عجیبه از هر ملک طلبیده مروج ساخت. و مدرسه‌های بسیار ابداع فرمود.

مولوی کبیر استاد سلطان بود. در صغر سن بهرات رفته تحصیل علوم نمود. و سلطان بتکلیف تمام او را طلبیده منصب شیخ الاسلامی یعنی صدارت بوی بخشید. و در نوشهره متصل و بتخانه برای او مدرسه بنا کرده و برای وظایف طالبان علم جاگیر مقرر فرموده بود و عالمی از تعلیم و تدریس او مستفیض گشت.

و ملا احمد کشمیری در عهد او ملک الشعرا بود و ارباب عقد و حسد بعضی سخنان نا ملائم
از ملا احمد بعرض سلطان رسانیدند و خاطر سلطان از و منحرف گشته مولانا را از ملک اخراج
نمود مولانا از بیکسی این رباعی معروض داشت۔ بیت

نی نجوم زمین بستند اخیری　　نی منطق زجیز و نه گل اثری
بر من این کس بجه چرا داشتند　　احمد از غیر منصرف خواندند

سلطان از جرایم او در گذشته طلب نمود. روزی ملا احمد در مجلس سلطان در آمد
شملهٔ دستارش بر تارک سر بالا مانده بود سلطان بظرافت بدیهه فرمود. بیت

شاخ پیشانی ملا احمد کشمیر بین　　گر ندیدستی تو در آفاق انسان شاخدار

ملا احمد بدیهه جواب گفت. بیت

شاخ پیشانی خدایا گر گداری داشتم
تا نیایم در میان ماده گاوان در شمار

سلطان با و انعام بخشید فقط۔

دیگر با حسن نیت خود بلا تعصب و تغلب با هر ملت صلح کل منظور است. و فرقه
هنود که در وقت دارای بت شکن پامال و خسته حال شده بود باستمالت بعد الی آنها
کوشیده مذهب هنود را رواج کلی داد و بمناصب و جاگیرات مفتخر ساخت. و از فرقه
هنود نوشته گرفت که اصلا دروغ نگویند و از احکام مذهب خود انحراف نورزند.
و بعضی هنود که در عهد سلطان سکندر مسلمان شده بودند در عهد سلطان بالا بین خود
رجوع گردند و کسی را از علمای اسلام طاقت مواخذهٔ آنها نبود. و اکثر بهمان که از بین

گرگ. بعضی گردیدن که یک شاخ بر پیشانی آدمی باشد.

ملک مفرور شده بودند باستماع خبر احسان سلطان دریں ملک باز آمده آباد شدند
سوای آں بسیاری از برہمنان ہندوستان بود و باش اینجا اختیار کردند و رسومات
مذہب اہل ہنود که بیشتر مفقود شده بود باز تجدید یافت و بمقام تیرتہا وسیله ہای
اہل ہنود سلطان خود حاضر میشد۔ و شیری بٹ که طبیب سلطان بود بشفاعت او اہل
ہنود را از جزیهٔ معمولی سابقه معاف نمود۔ و طفلان پنڈتان را علم فارسی تعلیم داده
بکار خدمت ملکی و مالی مشغول داشت۔ و بعضی منادر و تیرتھ خانه ہا که از دست دارا سے
بت شکن مجروح و شکسته شده بودند ترمیم و تجدید آنہا جہد بلیغ نمود۔ و تیرتھ خانه
زیشتی شور که بر فرق کوه سلیمان موجود است خستگی آنرا ترمیم کرده چہار ستون
حجری برای وقایهٔ سقف گنبد آں استوار نمود۔ و اکثر برہمنان عالم از جگر ناتھ و جوگیان
کامل از کوروکھیتر طلبیده از مصاحبت آنہا استفاده میکرد و کتب وید[۱] و شاستر از ہند
طلبیده ترجمهٔ آں در فارسی نویسانید۔ و اکثر کتب عربی و فارسی را بزبان سنسکرت
ترجمه کنانید۔ و بنجویکل ترجمهٔ مہابارت[۲] و نسخه راز ترنگینی کشمیر که ہردو بزبان سنسکرت
بودند ملا احمد مترجم ساخت۔ و از عہد جی سنگه تا زمان حکومت خود ضمیمهٔ راز ترنگینی
بطرق ریری پنڈت زنه رائج بعبارت سنسکرت مرتب کنانید۔

و اطبای کامل و کتابہای علم طب از ولایت ہا طلبیده جابجا شفاخانه ہا احداث
نمود۔ و برای آمد و رفت مسافران سراہا مقرر ساخت۔ و در تحقیق علوم ہر ملت و نشاد
آں بخوبی میپرداخت۔ و حرفت گران ہر فن را از ولایتہای دور طلبیده درینجا آباد کرد۔

---

۱ وید ۔ مذہب اہل ہنود چہار کتب منزله آسمانیست اتھروید۔ یجروید۔ سام وید و رگ وید۔ ۲ مہابارت۔ تاریخ ہند مصنفهٔ دیاس منیشر بزبان سنسکرت ؂

وہر کس را جاگیر و منصب بخشید۔ چنانچہ صحاف و کاغذ گر و قالین باف و جلد گر و قلمدان ساز و حکاک و مہرکن و قابلہ ہا از سمرقند آوردہ در ینجا آباد ساخت۔ وجمعی از زیرکطبعان نازک خیال انتخاب کردہ باطراف و امصار فرستاد تا کہ ہر واحدی صنعتی بہ آموختہ باز آمدند و دراینجا موجب تربیت و تعلیم آنہا فنون عجیبہ در ملک خود شایع گردانید۔ وعلم موسیقی را بسیار شایق بود۔ خنیاگران واہل نغمہ را انعامات شائستہ میداد۔

وملا عودی نام شخصی از خراسان آمدہ سلطان را بنواختن عود بسیار محظوظ کردہ نوازش موفور یافت۔ وملا جمیل نام حافظی در سخندانی و خوشخوانی لاثانی بود۔ نوانشد گیہای خوب در مجلس سلطان میکرد و سلطان را رقتی تمام دست میداد۔ ودر صلۂ آن چنداں زر بہ ملا جمیل می بخشید کہ تسرح آں مقدور نیست۔ ونقشہای ملا جمیل در کشمیر مشہور است۔

جیبو نام آتشبازی پیدا شد کہ چشم روزگار پیش ازاں ندیدہ بود۔ و در فن آتشبازی اختراعات بدیعہ ظاہر نمود۔ و دریں ملک تفنگ از مخترعات اوست۔ ودر حضور سلطان داروہا ساخت و ہنرہا نمود و مردم را تعلیم دادہ در جمیع علوم فایق بود۔ ومجلس سلطان از اہل نغمہ و ارباب طرب کہ در حسن صوت و قوالی و آداء خوش یگانۂ زمانہ بودند در حرکات و سکنات نظیر نداشتند رشک بہشت می بود۔ ورقاصان وطناب بازاں در زمان او پیدا شدند۔ وبعضی خوانندہ ہا ازاں قبیل بودند کہ یک راگ در دوازدہ مقام ادا می نمود۔ واکثر سازہای اہل طرب از عود و رباب وطنبور وغیرہ بزر گرفتہ بجواہر مرصع کردہ بود۔

وسوم نام شخصی بزبان کشمیری شعرہا می گفت۔ ودر علوم ہندی مثلی نداشت۔

وزین جودت نام کتابی در بیان حالات سلطان تصنیف نمود.

و بودی محیط شاهنامهٔ فردوسی تمام یاد بود. و در مجلس سلطان همیشه یاد میخواند. وزین نام کتابی در علم موسیقی بنام شاه پرداخته نوازشها یافت. و سلطان بزبان فارسی و هندی و تبتی خوب تکلم میکرد.

و در خدمت مشائخ کبار و اولیای روزگار مثل شیخ بهاء الدین گنج بخش رح و جناب شیخ نور الدین ریشی رح و سید حسین منطقی رح و سید ناصر الدین بیهقی رح وغیره اهل حال و اصحاب کمال بهره اندوز صحبت میگشت. و در خدمت سید حسین منطقی اخذ بیعت کرده تربیت و تعلیم ایشان صفای باطن حاصل کرده بود.

روزی از خدمت آنجناب درخواست تبرک نمود. ایشان وعده بر فردا نهادند. صباح چیزی در آستین گرفته پیش او آمدند و فرمودند که برای شما تبرک آورده‌ام. فی الحال فرزندی که همانوقت زائیده بود در کنار او نهادند و گفتند که این فرزند خود بتو تبرک بخشیده‌ام. محمد امین نام یادساخت. پس حرم محترمهٔ سلطان که از قوم سادات بیهقی بی اولاد بود آن درِ گرانمایه را پرورش نمود و از صفای باطن و خلوص سلطان مورخان قصه‌ها می نگارند.

نقلست که روزی سلطان در قصر زینه لنک تنها نشسته بود. حاجی خان فرزند سلطان باغوای شیطان خیال قتل بادشاه بخاطر آورد. و سلطان بروی او نظر کرده فرمود که تسبیح من در مسجد افتاده است بزودی رفته بیارند. حاجی خان در مسجد رفته دید که سلطان در آنجا تسبیح در دست گرفته وظیفه میخواند. و از روی حیرت باز آمده سلطان از او درخواست تسلیم نمود. و حاجی خان پشیمان شده بپای او افتاد.

بعضی مورخان قایلند که در علم سیمیا و ہمیا بخوبی ماهر بود.

میگویند که سلطان کان مس و کان جواهر یافته بود چنانچه درین ملک زینه رتن از عهد او مشهور است. و بروز مولود خود جشن شاهی میکرد. و در هر دو جانب دریای بهت چراغی نمی افروختند و لکهها روپیه صرف میکرد. و در میان سرچشمه کوثرناگ سفینه از چوب صندل درست کرده انداخته بود و میان آن نشسته سیر و تماشا میکرد. و در چشمه هرموکه گنگا هم میان کشتی سیر میکرد. و در شکار کردن مرغان منع میکرد. و در ماه صیام گاهی گوشت نمی خورد.

و شاهانیکه معاصر سلطان بودند از شنیدن آوازهٔ خوبیهای او اظهار اشتیاق ملاقات می نمودند خصوصاً خاقان سعید ابوسعید شاه از خراسان اسپان تازی بادپا و استران راهوار اعلیٰ و شتران قوی هیکل و بادیه پیما برای او هدیه فرستاد. و سلطان ازین ارمغان خوشحال شده برابر آن خروارهای زعفران و قرطاس و مشک و عطر و گلاب و سرکه و شالهای خوب و کاسه های بلورین و دیگر غرایب کشمیر بملازمت ابوسعید شاه مرسول داشت.

و همچنین با سلاطین ترکستان و هندوستان سلسلهٔ مودّت و اخلاص بترسیل تحایف و نفایس مستحکم کرده هر کس را اسیر دام محبّت می ساخت. و در حرمین شریفین رباطها قایم کرده با شریف مکّه نرد محبّت می باخت. و همچنین سلطان محمود گجراتی و سلطان بهادل لودی و حاکم مصر و شام تحایف و هدایای بلادهای خویش فرستاده رابطهٔ اخلاص و شیوهٔ دوستی مربوط میداشتند. و در بدل آن سلطان تحایف و نفایس شایان میفرستاد. و والی لاسه دو جانور عجیب و خوش رنگ و سیاه

بعلاج هنس از کوهستان مان تالاب بدست آورده نزل خدمت ساخت.

قف. میگویند که در پیش آن هردو جانور شیر و آب باهم مخلوط کرده میگذاشتند اینها شیر بمنقار از آب جدا کرده می نوشیدند و آب خالص باقی میداشتند.

قف. مورخان هنود بعضی قصص و حکایات غریبه که بعید از عقل می نماید حسن اعتقاد خود محقق دانسته در تصانیف خود نقل می آرند. ازآنجمله قصهٔ عجیب در حق سلطان می نگارند که بعد حکومت بیست سالگی سلطان زین العابدین بمرض موت علیل افتاده بر موقع ارتحال رسید. بشیری بٹ و دوری بٹ که همیشه در مصاحبت و خدمت سلطان ممتاز بودند شخصی از جوگیان کامل که در علم سیمیا ماهر بود بحسن التفات و نیکوی خدمات او را در خانهٔ خود نگاه میداشتند. چون بوقوع احتضار شاه حیران و پریشان شده بودند در پیش آن جوگی بکمال عجز و ابتهال در خصوص حصول صحت سلطان التجا نمودند. و جوگی مذکور که از حسن خدمات آنها ممنون و شاکر شده بود بیان نمود که مرگ سلطان امر ناگزیر است اصلا علاج پذیر نتواند شد. اکنون بنابر رعایت حقوق شما من روح خود در قالب بادشاه حلول کرده او را زنده گردانم و کالبد عنصری خود تفویض بشما میدارم باید که آنرا بحفاظت تمام در جای خلوت نگهدارند تا نشود که ضایع گردد و آن هردو کس بچاپلوسی و فریب او را تسلّی داده بربالین سلطان زیر پرده مخفی داشتند همین که روح بادشاه از بدن نقل کرد روح جوگی از قالب خود برآمده به بدن بادشاه حلول شد. و مصاحبان سلطان فوراً کالبد جوگی را برداشته بآتشکدهٔ شمشان سپردند. و سلطان صحیح و سالم از بستر علالت برخاسته بانتظام امور مملکت پرداخت. در حالیکه جوگی کالبد خود معدوم یافت و از جام حکومت و سلطنت متمتع گشت

بعد از ان عرصۂ سی و دو سال بحکومت گذرانید میگویند کہ موجب رعایت مذہب خود اہل ہنود را ہر نوع حمایت و رعایت مرعی میداشت فقط العہدۃ علی الراوی۔

فرد۔ بدینگونہ گفتار مردم بسی است
مرا گوش بر گفتۂ ہر کسی است

مدعا کہ مثل سلطان حاکم عادل و فاضل و باذل و کامل و شجاع و عیاش و مرتاض و محتاط و حلیم و کریم و رسا و دانا دیگری در دنیا مخلوق نگشت۔ ہمیشہ از تعصب و ریا و عدو و جفا و ظلم و دغا فارغ می بود۔ می آرند کہ سلطان در اوایل حکومت محمد خان برادر خورد وکیل و ولیعہد خود مستقل ساختہ بود۔ بعد انتقال او حیدر نام پسرش جانشین پدر ساختہ مہمات ملکی باو گذاشت۔ و مسعود بٹ و شیرد و بٹ کوکہ ہای سلطان بودند و در امور مملکت اعتباری داشتند آنہا باہمدیگر ہمچنان خصومت نمودند کہ شیرد و مسعود بٹ را قتل نمود و سلطان بقصاص مسعود بٹ شیرد و را کشت۔ گویند سلطان بعد قتل شیرد و کوکہ یک لک و پیہ زر کشمیری برای ترویح روح او خیرات فرمود۔ و ثمرۂ نخل زندگانی سلطان سہ پسر بود یکی آدم خان۔ کہ در نظر سلطان ہمیشہ خوار می بود۔ دوم حاجی خان کہ او را بسیار عزیز میداشت۔ سیوم بہرام خان۔ عاقبۃ الامر سلطان زادہ ہا باہمدیگر متنازع شدند و بنظر دفع نزاع آنہا سلطان آدم خان را جمعیت لشکر ہمراہ دادہ برای سرکوبی باغیان تبت رخصت داد۔ و آدم خان در تبت رسیدہ باغیان تر غزرا مہزوم و مغلوب ساختہ و غنایم بیشمار آوردہ بنظر سلطان گذرانید و بنوازش خسروی سربلندی حاصل کرد۔ پس از ان حاجی خان از پیشگاہ سلطان بر حکومت لوہر کوٹ ستوری

یافت - بعد چندی حاجی خان از برادر خود آدم خان متردد شده بدون اجازت سلطان با فوج گران بجانب کشمیر ایلغار کرده لوای مخاصمت افراشت و از ممانعت سلطان اصلا باز نماند-

بعد ازاں سلطان با لشکر فراواں در میدان تپل بعزم جنگ قیام ساخت- و حاجی خان از کردار خود بیزار شده بود اما موقع انابت نیافت لاچار بجدال و قتال مستعد گشته از جانبین سرداران نامی کشته شدند- و آدم خان داد شجاعت و مردانگی داده از صبح تا شام در حرب وضرب قائم بود- عاقبت حاجی خان تاب مقاومت در خود ندیده بجانب ہیرہ پور منہزم شد- و آدم خان بدنبال و تعاقب کرده جمعی کثیر از گریختگاں بقتل رسانید- و حاجی با معدودی چند در ہنبرہ رفته بعلاج مجروحان مشغول شد و سلطان مظفر و منصور معاودت کرده از سرہای مخالفاں منارہ بلند افراخت و اسیران لشکر حاجی خان از تیغ گذرانید و منو یان خان را تاخت و تاراج کرده مصادرہ ہای سخت رنجانید- و اکثری از فوج حاجی خان در نزد آدم خان پناه گرفتند- و سلطان بعد ازین واقعہ آدم خان را ولیعہد ساخته در انتظام سلطنت و آبادی ملک بخوبی پرداخت-

ہمدراں زمان در ۸۷۵ھ بباعث کثرت بارش بہاران فصل شالی خام و ناتمام مانده قحط عظیم واقع شد و بسیاری از بندگان خدا ضایع گشت- ازین واقعہ سلطان ہمیشہ ملول و اندوہگین می بود و غلات موفور از اطراف دور طلبانیده برعایا تقسیم نمود تا آنکه قحط دفع شد-

بعد چندگاه آدم خان خیره سر شده در حدود کامراج دست تاراج

دراز کرده انواع ظلم و فساد بنیاد نهاد و هر چه از مردم میدید میبرد. و داد خواهان پیش سلطان مستغیث شده هر حکمی که سلطان با و میفرستاد قبول نمیکرد. عاقبت در قطب الدین پوره استقامت کرده علم بغاوت برداشته فوج بسیاری جمع کرد و سلطان ازو متوحش شد. باستمالت و مدارا یان بجانب کامراج مامور ساخت و پنهانی بجانب حاجی خان فرمان فرستاد که بمسارعت تمام با جمعیت خود معاودت نماید و حاجی خان باستماع پیغام ایلغار کرده در قصبهٔ سوپور قیام ساخت. و آدم خان او را در جنگ شکست داده قصبهٔ سوپور را غارت نمود. سلطان باستماع این آشوب افواج قاهره بر سر آدم خان تعئین کرده بمقاتله پیوستند. و بسیاری از بهادران آدم خان زیر تیغ آمده لشکر او منهزم شده در حالت هزیمت از کدل سوپور عبور کرده بباعث شکستن پل سه صد کس از نامداران عسکر او غرق لجهٔ فنا شدند. روز دوم سلطان با فوج گران بجانب سوپور نهضت فرمود. و بر ساحل جنوبی دریای بهت قیام ساخت و آدم خان بر لب شمالی دریا رایت تقابل افراخت. فرد

همین است آخر زمان نشان پسر با پدر جنگ جوید عیان

حاجی خان در حدود باره موله هزیمت خورده منتظر اعانت پدر بود و برادرش بهرام خان بفرمان سلطان تا باره موله استقبال نموده هر دو برادر با همدیگر خصوصیت بسیار اظهار کردند. پس با جمعیت فراوان بمحاربهٔ آدم خان یورش آورده در دوآب گاه رسیدند. و آدم خان در مخاصمت پدر و برادر عاجز آمده بجانب پنجاب مفرور شد. و سلطان باتفاق حاجی خان سریر خلافت را رونق بخشید و بوفور مرحمت حاجی خان را ولیعهد خود ساخته زمام اختیار ممالکت بوی تفویض ساخت. حاجی خان برای تلافی

تقصیرات سابقہ در بجا آوری خدمات پدر کمر بستہ میبود چندانکہ سلطان از کردہ ہمہ فرزندان اورا عزیز میداشت۔ چنانچہ کمر شمشیری کہ مکلّل بجواہر زواہر بود بوی عطا نمود و مناصب و جاگیرہا مقرر فرمود۔

بعد چندی سلطان بواسطۂ حرکات شنیعہ و اطوار قبیحہ از حاجی خان رنجیدہ گشت۔ دراں اثنا مزاج سلطان بعلّت اسہال دموی متغیّر شدہ مہمات شاہی معطل ماند۔ و بعضے اُمرا آدم خانرا پیغام کردہ طلبیدند۔ سلطان باو التفاتی نمود و آدم خان با برادر خود حاجی خان چند روز بصلح پیوست۔ و بہرام خان سخنان پریشاں درمیان آوردہ باز بواسطۂ مخالفت انداخت۔ و بعضے نیکخواہاں بعرض سلطان رسانیدند کہ کسی را از فرزندان خود ولیعہد گرداند۔ سلطان از روی بدکرداری آنہا بتقدیر حوالہ نمود و آدم خان از پدر خود رخصت گرفتہ از برادران مفارقت نمودہ در قطب الدین پور نشست۔

و بعد چندی حاجی خان و بہرام خان مُصلّح شدہ بمدافعت آدم خان کمر بستند و ہر روز بجنگ او میرفتند و بیماری سلطان ازیں فتنہ روز بروز افزوں میشد و درہماں ایام مزاج بادشاہ متغیر گشتہ اطبّا از معالجہ عاجز شدند۔ چوں یکشب و روز بیہوش بود آدم خان لشکر نوشہرہ گذاشتہ خود بعیادت پدر رفت۔ و حسن خان کچھی کہ یکی از اُمرای نامدار بود ہماں شب با چند کس از اُمرا با حاجی خان بیعت نمود۔ و روز دیگر آدم خانرا از خانہ بفریب بدر کردند و حاجی خان در دیوانخانہ[1] در آمدہ دفائن و خزائن و اسپان طویلۂ سلطانرا متصرف گشت۔ و لشکر بسیاری

[1] محلات شاہی۔

جمع کرده بیرون قلعه مستعد ماند. آدم خان در خود تاب مقاومت ندیده از راه بارہ موله قصد ہندوستان نمود. ونوکران از و بیدل گشته مفارقت کردند. زین لاک سپه سالار حاجی خان با جمعی از سپاهان بتعاقب او مسارعت کرده از دست آدم خان مع خویشان و برادران خود کشته شد. وحسن خان بن حاجی خان از پنوچه آمده با پدر خود ملحق گشت. وحاجی خان از آمدن او قوت یافته کارش بمرتبهٔ اعلیٰ رسید. و سلطان بعمر شصت و نه سالگی پنجاه و یک سال و دو ماه و سه روز حکمرانی کرده بعالم جاودانی بشتافت۔

فرد

فغان زین چرخ دولابی که هر روز | بچاهی افگند ماهِ شب افروز

در مزار سلاطین پیش روی مرقد پدر بزرگوار خود آسود. تاریخ

سلطان زین العابدین ز خیمه در خلد برین | بی نور شد تاج و نگین بی هور شد ارض و سما
از بهر تاریخش عیان بی سر شده اندر جهان | عدل و کرم علم و علم جاه و حشم صلح و صفا

تاریخ

دریغا پادشاهِ مسلمین رفت | امام وقت زین العابدین رفت
جهان تاریک شد از ماتم او | که خورشید زمان بر زمین رفت
کشید از آسمان سر هاتف غیب | ندا در داد ماهِ ملک دین رفت

در ملک کشمیر برابر سلطان زین العابدین هیچ بادشاهی صاحب شوکت و عظمت ونصفت وسخاوت نبود بنا بران اورا بڈشاه یعنی بادشاه کلان میگویند. طبعی موزون داشت قطب تخلص میکرد. این اشعار از نتائج طبع وقاد او مشهور است. غزل

ای اگر در شمع روبت عالمی پروانهٔ | وز لب شیرین تو شوریست در هر خانهٔ

ماہِ من گر میتوانی رحم کن بر بیدلان | کز تو ماند این حکایت در جہان افسانہ
من بجز پندیں آشنائی میخورم خون جگر | آشنا احوال این مسکین ای بر بیگانہ
گشتہ ام دیوانہ و جائی ندارد خانہ ام | شب بکوی یار باشم روز در ویرانہ
قطب مسکین گر گناہی میکند عیبش مکن | عیب نبود گر گناہی می کند دیوانہ

بعد انتقال سلطان حاجی خان ولیعہد شدہ خود را سلطان حیدر لقب نہاد۔

(۱۱) سلطان حیدر شاہ اوایل ۸۷۹ھ مطابق ۱۵۳۱ بکرمی در نشیمن سکندر پورہ جلسۂ مسند نشینی بکمال تجمل آراستہ افسر جہانبانی بر سر نہاد۔ و راجگان ریاستہای اطراف برای تعزیت و تہنیت آمدہ بخلاع فاخرہ نواختہ مرخص نمود۔ و بہرام خانرا رتبۂ وزارت بخشیدہ پرگنۂ ناگام در جاگیر او مقرر فرمود۔ و حسن خانرا ملک کامراج جاگیر دادہ ولیعہد خود گردانید۔ ازین رو درمیان ارکان دولت تذبذب افتاد۔ و حسن خان در ممالک محروسۂ پنجاب رفتہ بعد شش ماہ با مال و منال بسیار رجعت نمود۔ و سلطان شب و روز در لہو و لعب مخمور و مسرور ماندہ اوضاع اجداد خود درہم و برہم ساخت۔ و فرقۂ ہنود را بتعصب و تغلب بسیار رنجانید آنہا بغیرت آمدہ بعضی مساجد و مقابر جدیدہ را کہ سلطان سکندر از مصالح مندرہا معمور کردہ بود آتش کشیدہ فرو ریختند۔ و سلطان زیادہ تر بغضب آمدہ بعضے صنادید ہنود از تیغ گذرانید و بعضیہا غرق دریا کردہ بعضیہا را مثلہ[1] کنانید و امرا دست تعدی دراز کردہ رعایا را تباہی کردند۔ و لولی حجام نام شخصی از مقربان سلطان بود ہر چہ او میگفت سلطان بداں عمل میکرد۔ و او از مردمان رشوتہا میگرفت و ہر کہ بد میشد سلطانرا باو منحرف میساخت۔ و حسن خان کہ پیشتر در بیعت او

[1] مثلہ۔ لفظ عربی است کنایہ از بینی و گوش و آلت بریدن۔

سبقت کردہ بود برعایت او بی ‌اجام بقتل رسید۔

وآدم خان لشکر بسیاری جمع کردہ بقصد انتزاع ملک جموں رسیدہ بود چوں خبر قتل حسن خان اصغا کرد فسخ عزیمت کردہ برفاقت ملک دیو راجہ جموں بجنگ مغولاں کہ دراں نواحی آمدہ بودند رفتہ درانجا تیری بردہان او رسیدہ ازجہان درگذشت۔ وجسد شاہ کالبد او بکشمیر طلب نمودہ درمحلہ سہہ یار متصل نوکدل مدفون ساخت۔

وہم دراں ایام بواسطۂ شرب مدام امراض صعب بحال بادشاہ عارض گشت۔ وامرا درخفیہ با بہرام خان اتفاق کردہ خواستند کہ اوراالشاہی بردارند۔ واز آنکہ ایں خبر بر فتح خان ولد آدم خان کہ بفرمان سلطان بجانب سرہند رفتہ قلاع بسیار فتح کردہ بود رسید با لشکر جرار الطریق ایلغار خود را بکشمیر رسانید و غنایم بسیار بخدمت آورد۔ اما چوں بی رخصت آمدہ بود اہل غرض سخنان مشوش گفتہ مزاج سلطان ازو متغیر کردند واز خدمات او چیزی محسوب نشد۔

الغرض روزی بادشاہ بر ایوان گچ دار برآمدہ بشرب شراب مشغول بود درحالت مستی پایش لغزیدہ بر زمین افتاد و جان داد۔ مدت حکومتش ہمگی یکسال و دو ماہ بود۔

(۱۲) سلطان حسن شاہ بعد انتقال پدر بسعی ملک احمد یتو برخلاف مرضی بہرام خان در دولتخانہ نوشہرہ در ۸۰ھ مطابق ۱۵۳۲ بکرمی جلوس نمود۔ وملک احمد یتو را کہ در چھچہ ہل مدفون است بر مسند وزارت نشانید۔ جہانگیر ریبہ و احمد ماگری را سپہ سالار و زنبیں ملک گردانید۔ روز دوم بعضی کسان کہ از فساد و عناد آنہا متوہم میبود مقید ساخت۔ وخزائن اندوده بر مردم ایثار کرد و بہرام خان بخوف جان با پسر خود بہندوستان رفت و در اثنای راہ سپاہاں ازو جدا شدند۔

آنگاه حسن شاه ضوابط و قواعد زین العابدین که در زمان شاه حیدر مختل شده بودند
مجدداً درست نمود. و بعضی غدّاران نزد بهرام خان رفته او را بجنگ تحریص کردند. و
بعضی امرا نوشته فرستاده او را طلبیدند چون او در حدود کامراج زین منا علاقه فراغت
سلطان بسیر دنیا نگر رفته بود بشنیدن اخبار بی اختیار بمقابله عم خود در سوپور رسید
و تازی بٹ با لشکر گران بمبارزت بهرام خان مبادرت نموده در موضع دولپور محاربه
تا بلند قیع شد. اتفاقاً بهرام خان را تیری بر دیده رسید شکست یافت و افواج شاهی تعاقب
او را مع پسر گرفتار کردند. و مال و متاع و اسباب او را غارت برده بحال تباه نزد شاه
رسانیدند. و میل در چشمان او کشیدند بعد سه روز وفات یافت. و زین بدر که وزیر سلطان
زین العابدین بود بابت تدفین بهرام خان با ملک احمد یتو متنازع گشته بجهت تیغ دفن
کنانید. و حسن شاه او را گرفتار کرده بهمان میل بهرام خان چشمان او هم مکحول ساخت. و بعد
سه سال در حبس خانه وفات یافت.

ملک احمد یتو در انتظام مهام مملکت مستعد گشته ملک تازی بٹ میر لشکر بود. و
دران ایام حاکم بهلول لودی وغیره از جهت بغاوت سرکشیده مرتکب فساد شدند. و تازی بٹ
با لشکر آراسته برای سرکوبی خیره سران ایلغار نمود. و نجیب دیو راجه جمون تازی بٹ را لشکر
خود برای اعانت همراه داده بجانب پنجاب یورش ساخت. و تاتار خان که از جانب بادشاه
دهلی حاکم پنجاب شده بود بمقابله تازی بٹ در حدود سیالکوٹ بجنگ پیوستند و از
طرفین خونهای بیدریغ ریختند تاتار خان شکست خورد. و تازی بٹ ولایت را تاراج نمود
شهر سیالکوٹ خراب ساخت.

حسن شاه را از بطن حیات خاتون که صبیه سید حسن بن سید ناصر بیهقی بود دو پسر

متولد شد یکی محمد خان دوم حسین خان. محمد خان برضاعت زوجهٔ ملک تازی بت پرورش یافت. و حسین خان بکنار ملک احمد یتو پرورده شد.

در آن زمان میان ملک احمد و تازی بت رنجش خاطر واقع شده بمخالفت یکدیگر کمر بستند. موجب آن میان امرای سلطنت خلاف و تنازع برخاسته جنگهای عظیم واقع شد تا آنکه شبی جمعیت نموده در دیوانخانهٔ شاهی بمحاربه پیوسته نشیمن شاهی را آتش کشیدند. بدین سبب سلطان ملک احمد یتو را با جمعی از خویشان مقید ساخته اموال و تاراج داد. و او در زندان از جهان گذرانید. و سید ناصر بیهقی که نزد سلطان زین العابدین بسیار مقرب بود از ملک اخراج نمود. و هم در آن ایام سید محمد امین ویسی که پیر خواندهٔ زین العابدین بود بدرجهٔ شهادت رسید. شهید گشت بمیر تاریخ است.
۸۸۹ ه

بعد چندگاه سلطان حسن شاه سید ناصر بیهقی را از هند طلبید. چون دیر نچپال آمد سلطان انتقال نمود. بعد آن سلطان سید حسن پسر سلطان سید ناصر که پدر حیات خاتون بود از دهلی طلبیده زمام اختیار ملک بدست او داد. و سید حسن مزاج سلطان از امرای کشمیر منحرف ساخته جمعی کثیر از اعیان ملک را بقتل رسانید. و ملک تازی بت محبوس ساخته مابقی از رعب و هراس گریخته بهند رفتند. و جهانگیر رینه از امرای بزرگ بود بقلعهٔ لهرکوت پناه گرفت.

و سلطان بمتابعت پدر خود در نای و نوش و نغمه و ساز بالعنان طنازان گشته یکهزار و دو صد قوال هندی ملازم داشته روز و شب در استماع راگ و رنگ و عود و چنگ اشتغال میساخت. و بجای افواج و رعیت و انتظام مملکت نپرداخت. موجب آن بغیر خطهٔ دامیدر در تصرف سلطان چیزی نماند و تمامی سرحدات خودسر شدند. بازهم سلطان

دوازده لک روپیه نقدی و هزار اسپ از ممالک بیرونی نذر و تحائف میرسیدند۔

و در ۸۸۵ھ آتش قهر آلہ افروخته در محله اسکندرپوره و علاء الدین پوره سی و یک محله تخمیناً ده هزار خانه سوخته مسجد جامع و خانقاه معلی هر دو مشعل نور گردانید۔ و سلطان در تجدید تعمیر هر دو مقام محمود دست همت افشانده از کرده سابقه بنقش و نگار و خطوط کتابه دیوار زینت و رونق بسیار بکار برده درست نمود و مسجد اسس علی التقوی تاریخ است قصه آن مشرحاً در حصه اول گفته شد۔

و در ۸۹۲ھ میر شمس عراقی از جانب سلطان حسین میرزا والی خراسان بطور سفارت بکشمیر آمده مراسله شاهی مع یک پیرهن کشتی از پوشش خاص سلطان بحسن شاه ارمغان آورد و پیغام فرستادن بعضی تحائف و نفائس کشمیر که خواهش خاطر سلطان خراسان بود ظاهر ساخت همدران ایام حسن شاه را بکثرت جماع و تشرب شراب مرض اسهال طاری شده ضعف کلی بحال او راه یافت و وصیت نمود که پیران من صغیر اند یوسف خان بن بهرام خان یا فتح خان بن آدمخان که در ولایت تبره ٹهٔ است به سلطنت بردارند۔ و محمد خان را ولیعهد سازند۔ سید حسن بظاهر قبول کرد و سلطان بهمان بیماری درگذشت. قتادیخ

افسوس آن سلطان حسن خاقان عالم قیصر حشم
بگذشت از بزم زمن سوی شبستان عدم
از بهر سالش یک قلم بیدل شد از اندوه و غم
رقص و نوا ناز و ادا نوش و دوا باده و صنم

و بعد انتقال بادشاه میر شمس عراقی عرصه هشت سال درینجا توقف کرد ظاهراً در سلک مریدان بابا اسمٰعیل در آمده و در باطن بابا علی نجار را مذهب شیعه مرغوب ساخته

خود بجانب خراسان رجعت نمود. و در عهد فتح شاه باز بکشمیر آمده مذهب شیعه را رواج کلی داد و قصهٔ آن در حصهٔ اول گفته شد. و سلطان عرصهٔ دوازده سال بحکومت گذرانید.

انتقال و اختتام حکومت سلطان حسن شاه انتظام سلطنت اندک با استقلال بود اگرچه اعیان و ارکان از پدر قدیمی این دو پادشاه متردد بودند ظاهراً در نفاذ امور مملکت انحراف نمی‌کردند. و بعد انتقال حسن شاه تمامی امرا و وزرا در میدان مخالفت و مغادرت[1] قدم نهادند و بعضیها در موافقت محمد شاه بن حسن شاه استقامت ورزیدند و بعضیها در معاونت و مددگاری فتح شاه کوشش می‌کردند فیمابین هر دو شاهزاده تفرقه و فساد انگیخته عاقبت بجدال و قتال آویخته خونهای بیشمار ریختند. خصوصاً بعضی امرای چکان که دران زمان بر عهدهٔ حاضرباشی و کوکلتاشی ممتاز بودند بجانب شمس عراقی روی ارادت آورده مذهب شیعه قبول کردند بموجب آن درمیان اعیان بیشتر فساد و عناد مذهبی واقع شده در صدد تخریب و ترهیب[2] یکدیگر افتادند. تا که تباهی و خرابی سلطنت نمودند۔

(۲۱) سلطان محمد شاه در سنه ۸۹۲ھ مطابق سنه ۱۵۴۴ بکرمی باعانت سید حسن بیهقی رایت ایالت افراشت آنروز بعمر هفت ساله بود سادات بیهقی متکفل مهمات سلطنت شده هیچکس را در امور مملکت دخل سخن نگذاشتند. بلکه ملاقات سلطان هم بکسی میسر نبود امرای کشمیر ازین معنی تنگ آمده شبی باتفاق راجه جمون که از خوف تاتارخان لودی بکشمیر آمده بود سید حسن را با سی کس از اعیان سادات در باغ نوشهره بقید کشتند و کلهای بعضی بریده دران طرف جهت گذر جماعت نشستند. و سید محمد پسر سید حسن بیهقی که خالوی

---

[1] مغادرت۔ بایکدیگر بیوفائی کردن۔ [2] ترهیب۔ یعنی ترسانیدن۔

سلطان بود با جمعیت خود بمحافظت سلطان مستعد ماند. و در چنین شبی که این فتنهٔ عظیم
واقع شد هر کسی بخود درمانده بود یوسف خان بن بهرام خان آمده در زندان بود عیدی رینه
تلاش کرد که او را بسلطنت بردارد. سید علی خان بیهقی برین کنکاش اطلاع یافته یوسف خان را
در زندان بیجان ساخت. و نجی بٹ که در قتل یوسف خان داویلا میکرد فی الفور از تیغ در گذشت
بگذشت. مادر یوسف خان مستان دیوی که از مدت بیوه شده بود زیاده از سه لقمهٔ نان
جوین بوقت افطار نمیخورد و نعش پسر سه روز در پیش خود نگهداشت. بعد از آنکه دفن کردند
نزدیکی مقبرهٔ او حجرهٔ افراخته مجاور نشست و در آنجا از دنیا در گذشت.

سید علی خان و سید محمد وغیره بجنگ مخالفان استقامت کرده از طرفین مردم بسیاری
بقتل رسیدند. و دزدان علانیه در شهر درآمده غارت میکردند. و سادات حوالی خانهٔ
خود خندق حفر کرده از شر دزدان محفوظ ماندند. و خانه های مخالفان که در شهر و دهات بود
آتش کشیده بخاک آمیختند.

درین اثنا جهانگیر ماگری که در قلعهٔ لوهرکوٹ اوقات گذاری میکرد بمطالبهٔ امرا
تکلیف شده بموافقت سادات اصلا منظور نکرد. روزی داؤد ماگری بن جهانگیر ماگری
و رفیق ماگری از پل عبور کرده بجنگ سادات قدم افشردند. داؤد ماگری در جنگ کشته شد
و سادات پل عمروزی را سوخته از سرهای مقتولان مناره افراختند. روز دیگر خواستند که
کرده از پل عبور کنند. و مخالفان پیش آمده در میان پل جنگ عظیم واقع شد. ناگاه پل شکسته
جمعی کثیر از جانبین غرق دریا شدند.

بعد از آن سادات بجانب تاتارخان رجوع کرده استمداد نمودند تاتارخان باعانت
سادات لشکری آراسته تعین ساخت. چون بمقام ممبر رسیدند راجه آنجا با ایشان جنگ

کرده مردم بسیاری بقتل رسانید مخالفان باستماع اینواقعه شادمان شدند. و میان
و امرای کشمیری زیاده و نیم ماه جنگ قایم بود. عاقبت امرای کشمیر سه فوج شده از آب بهت
عبور کردند و با فرقهٔ سادات بجنگ پیوسته اکثری از سادات بقتل رسانیدند. و بقیه
روی فرار بشهر آوردند. امرا بتعاقب آنها دویده قتل و غارت کرده در شهر آتش زدند
و آن آتش نزد خانقاه معلی رسیده منطفی گشت و آسیبی بخانقاه نرسید و عدد کشتگان
دران روز بده هزار رسید. این واقعه در ۸۹۲ھ روی داد.

سید محمد بن سید حسن بعمر هفده سالگی بود در خانه گدائی متواری گشت مخالفان
بر سر دیوان آمده بخدمت سلطان سلام کرده او را از خود ساختند. و سید علی خان
با دیگر سادات از ملک اخراج کردند. چون هر کدام از امرای عظام دعوی سرداری میکرد
در چند روز میان ایشان آتش کینه و فساد ملتهب گشت چراغ سلطنت بی نور شد

و فتحشاه بن آدم شاه بعد وفات تاتارخان لودی از جالندر بقصد
انتزاع مملکت موروثی خود عزم کرده در علاقه راجوری قیام ساخت. و امرای کشمیر
جوق جوق نزد او میرفتند. فتحشاه هر کس را انعام داده از خود می ساخت. خیال
داشت که جهانگیر ماگری بمن متوجه خواهد شد لیکن جهانگیر ماگری نیز هم آنکه مخالفان
او اول رفته با فتحشاه ملحق شده بودند جرأت ملاقات او نمود. فتحشاه جمعیت خود
درست کرده بجانب کشمیر متوجه گشت. و محمد شاه باستماع خبر میدان کارزار گرم
ساخت و فتحشاه از راه هیره پور آمده در پرگنه آده ون رسید. چشمه آبی در میان
گرفته متقابل یکدیگر نشستند و از طرفین صفوف محاربه ترتیب یافته نایرهٔ محاربه
مشتعل گشت. و فتحشاه غلبه آورده لشکر محمد شاه را کار بهزیمت رسید لیکن

جہانگیر ماگری پای ثبات افشردہ قریب پنجاہ کس از سران عسکر فتحشاہ بقتل آوردہ منہزم ساخت نزدیک بود کہ فتحشاہ در جنگ جہانگیر ماگری اسیر شود یکی از منافقان بشہرت باطل مشہور ساخت کہ محمد شاہ در دست مخالفان گرفتار گشت و جہانگیر ماگری را تشویش خاطر افزودہ از تعاقب فتحشاہ باز ماند۔ و محمد شاہ طبل فیروزی نواختہ خانمان تازی بٹ را بتہمت سازش فتحشاہ غارت کنانید۔ و فتحشاہ در بہرام کلہ استقامت کردہ مرتبۂ دوم جمعیت بہم رسانیدہ بتسخیر کشمیر یورش نمود۔ و جہانگیر ماگری بمقابلۂ او بر آمدہ یکرلیوہ ناگام بجنگ پیوستند۔ وزیر بٹ از نوکران فتحشاہ بود سوراخی یافتہ با جمعی قلیل بجانب شہر ایلغار نمود۔ و ملک سیف ڈار با جمعی از امرا کہ در بند بودند بر آوردہ با خود ملحق ساخت۔ و جہانگیر از رہائی سیف ڈار متوحش گشتہ پنہانی با راجہ راجوری کہ فتحشاہ را مدد آمدہ بود پیغام نمود کہ از معاونت فتحشاہ باز ماندہ با ما بسازد۔ موجب آں راجہ راجوری با جہانگیر ماگری متفق شدہ فتحشاہ را ہزیمت دادہ از ہیرہ پور گذرانیدند۔ و فتحشاہ بملک جموں رفتہ آں بلاد را متصرف گشت و لشکر بسیاری بہم رسانیدہ بار دیگر بتسخیر کشمیر رایت افراشت۔ و جہانگیر ماگری با سادات بیہقی کہ سابقہ از ملک اخراج کردہ بودند دام مواسات گستردہ باہم متفق شدند و سادات بیہقی کہ در جلادت مردانہ بودند در محاربہ و مقاتلہ داد شجاعت دادہ جمعی کثیر را بدرجۂ شہادت رسانیدند و ملک سیف ڈار وغیرہ از جانب فتحشاہ آویزشہای نمایاں بکار بردند۔ عاقبت منہزم گشتہ در جبال متواری شدند۔

و بعد چندی باز جمعیت بہم رسانیدہ بجنگ پیوستند و بعد مقاتلۂ بسیار

کار بجائی رسید که هیچکس با محمد شاه نماند و خزائن او بتمام رفت و جهانگیر ماگری زخمی شده بگوشه فرار نمود. و سید محمد با فتحشاه ملحق گشت. و محمد شاه مدت دو سال و هفت ماه در پریشان حالی و فتنه سگالی بسر برده باتفاق بعضی معاندان بطرف کوهستان راه فرار اختیار نمود. فتحشاه بن آدم خان بن سلطان زین العابدین مظفر و منصور داخل شهر شده بر تخت شوکت جلوس نمود.

۱۴۲ سلطان فتحشاه در سنه ۸۹۵ هـ مطابق سنه ۲۶ بکرمی باتفاق و اعانت

ملک سیف ڈار افسر شوکت بر سر نهاده بحکومت پرداخت. چند گاه زمام اختیار مملکت در قبضهٔ اقتدار ملک سیف ڈار بود و در متابعت فتحشاه نهایت گرمجوشی میکرد. لیکن فتحشاه بموجب نفاق معاندان از وی برگشته در معاونت مخالفان او افتاد. چنانچه ملک شمس چک و سرهنگ رینه و موسی رینه با همدیگر موافقت کرده بمخالفت ملک سیف ڈار و سید محمد رایت منازعت افراشتند و مبارزت تمام بیلهای شهر بریده بمقام رامله بجدال و قتال آویختند. و در عرصهٔ کارزار خونهای بسیار ریختند. و ملک سرهنگ رینه اسپ سواری سیف ڈار را پی بریده بر زمین انداخت و ملک بپای پیاده در میدان هیجا پای استقامت افشرده حملها میکرد اما بازدگام عوام از پا در افتاده مرزبان ملک عدم شد. و همدران گیرودار بپاداش کردار تیری بچشم سرهنگ رینه رسیده از جان درگذشت. چون سرفرازان جانبین بعدم پیوستند آتش محاربه منطفی گشت. و ملک شمس چک بمسند وزارت سرفرازی یافت اما براه عدل و انصاف مثل سیف ڈار نشتافت.

فف. بدانکه در طائفهٔ چکان دو قبیله اند. اوّل قوم لنگر چک که موطن

اصلی او برشال دار دو است۔ مؤرخاں در نسب او اغراق و مبالغہ می نویسند۔ می گویند کہ عورتے برائے آوردنِ آب ہر روز برلبِ دریا می رفت۔ روزے یکے از قومِ دیواں بصورتِ نوعِ انسان کہ بسیار قوی ہیکل و تنا ور بود میل مباشرتِ آں زن نمود۔ رفتہ رفتہ صحبتِ آنہا برار شدہ، عورتِ مذکور از نطفۂ او حاملہ گشت۔

بعد انصرامِ ایّامِ معہود آں زنِ باردر ہنگامِ وضع از جان درگذشت متعلقانِ او مانند مادرِ رستم پہلویش دریدہ فرزندے قوی ہیکل و جسیم از شکمِ او برکشیدند و باسم لشکرہ چک موسوم کردہ بناز و نعم پروردند۔ چوں بعنفوانِ جوانی در رسید از روئے شجاعت و جلادت ذاتی برہمگناں تفوق یافتہ، سرغنۂ آں قوم شد۔ و لنگرہ چک نبیرۂ اوست کہ بموجب تغلبِ مخالفاں برائے استعانت و استمداد در کشمیر نزد راجہ سہدیو آمدہ در موضع ترہہ گام پرگنۂ ترہ بود و باش اختیار نمودہ۔ دپانڈو چک و حسین چک و کاجی چک از احفاد اوست کہ بمتابعتِ شمس عراقی مذہبِ تشیع اختیار نمودند و قریب سی و دو سال بسر خود بادشاہی کردند۔

فرقۂ دوم قومِ شمس چک بن ہلمت چک کہ جدّ آنہا از گلگت آمدہ در موضع کپواره سکونت ورزید۔ و قرابتِ آنہا با چکانِ ترہہ گام بسیار بعید شدہ بود۔ و باہمدگر ہمیشہ مخالفت و منازعت می داشتند۔

ملک شمس چک اوّل در حلقۂ ملازمانِ سیّد محمد بیہقی ممتاز بود۔ در ثانی پیشِ ملک نوروز بتو بن ملک احمد یتو شرف اختصاص یافتہ بواسطۂ شجاعت

و جلادتِ خود شہرتے و اعتبارے بہم رسانید۔ بعد ازاں پیش ملک سیف ڈار رتبۂ ملازمت و ہم نشینی حاصل کردہ دختر حسین چک بن پانڈو چک در عقد آورد و احفادِ او ہمیشہ بر مذہب حنفی راسخ ماندند۔

بہر حال قوت و شجاعت و دلاوری و شوکت و سپاہگری و مبارزت در ذاتِ چکانِ اصلی و جبلّی بود۔ والدِ ایں نامہ نگار می فرمود کہ یکے از نسلِ چکانِ تہرہ گام پیش خدمت سردار عظیم خان شدہ بود کلاہ تتری بر سر و کفش اوزبکی در پای مسلح و مکمل ہمرکاب سردار می رفت۔ و بالائے او باہودج فیل برابر بالا بود و سردار را از ہودج فیل بر داشتہ بزیر می آورد۔

مختصر کہ ملک شمس چک چندی در ضبط و ربط امور مملکت پرداختہ با سیّد محمد بیہقی نردِ مخالفت درباخت و باتفاق کاجی چک و بعضے امرا در میدانِ مخالفت علمِ محاربت افراخت۔ و سید محمّد با محمد شاہ پیوستہ ابراہیم ماگری و حاجی پڈر و ملک عیدی رینہ را با خود موافق کردند و در مدافعہ و محاربۂ شمس چک ایستادند و در نفسِ شہر متصل خانقاہ بلبل شاہ فریقین بمحاربہ و مقاتلہ پیوستند و جانبین در جنگ و جدل و ردّ و بدل دادِ شجاعت و دلاوری دادند۔

عاقبت شمس چک از معرکہ روئے ہزیمت برتافت و از پُل عالیکدل عبور کردہ در زال ڈگر علمِ استقامت افراخت۔ بہ طفیل او کاجی چک بر سر پُل رسیدہ دید کہ فرشِ پُل از یک فرجہ بر داشتہ بُردہ اند و بکمالِ اضطراب

اسپِ خود را بتازیانہ مہمیز دادہ از یک پایۂ پُل بر پایۂ دیگر بہ شلنگ انداخت۔ و در عقب او چند سواران دیگر از معاونانِ شمس چک بر سرِ پُل رسیدہ بمتابعتِ کاجی چک اسپانِ خود جہانیدہ ہمہ در آب غلطیدند۔

چوں کاجی چک با لشکر شمس چک لاحق شاہ میر دو از روئے قلّتِ طاقت صورتِ مقاومت و استقامت در خود ندیدہ ہزیمت زدہ بجانبِ کامراج عزیمت کردند۔ و سیّد محمد و ابراہیم ماگری و موسیٰ رینہ بتعاقبِ آنہا دویدہ، موضع ترہگام را آتش کشیدند۔ و شمس چک و کاجی چک بجانبِ دار دو فرار اختیار نمودند۔ و فتح شاہ در نوشہرۂ بنجاب گہ بخت رفت و سیّد محمد و ابراہیم ماگری بعد تخریب بیوتِ مفسداں بجانب سوپور معاودت کردہ بر ساحلِ دریا باخیل و حشم رخت اقامت انداختند۔

چوں ملک شمس چک از کرناہ خبر مراجعتِ اعدا اصغا نمود بہ رجعتِ قہقری مسارعت کردہ با ملک بہرام ڈار و ملک عثمان و دتی ملک و سایر جماعتِ ڈانگرہاں اتفاق کردہ برائے سرکوبیٔ مخالفاں مستعد شدند۔ و افواہ خبر سرکوبیٔ آنہا بہ محمد شاہ و سیّد محمد رسید۔ فی الفور موسیٰ رینہ را با جمعے معدود بر لبِ دریا گذاشتہ خود بجانبِ دیگر در کمینگاہ بہ نشستند۔ آخر شمس چک با معاونانِ خود بر فوج موسیٰ رینہ تاخت آوردہ بحرب و ضرب پیوستند۔ و دراں اثنا سیّد محمد با متابعانِ خود بر سر مخالفاں یورش کردہ مردم بسیاری از جانبین بقتل آمدند۔ و بر بدن کاجی چک پنجاہ زخم شدید رسید بلکہ گوش او مقطوع شد۔ عاقبت شمس چک خایب و خاسر گشتہ در ترہگام محلِ استقامت ندیدہ در نوشہرہ

با فتح شاه ملحق گشت۔ حکومت فتح شاه همگی سه سال بود۔

۱۵۰ سلطان محمد شاه بار دوم در ۸۹۸ھ مطابق ۱۵۴۹ب باعانت سید محمد بیهقی بر مسند حکومت کشمیر جلوس نمود۔ دران زمان سلطان حسین میرزا والی خراسان از خلل باطنی شمس عراقی وقوف یافته از ملک خود اخراج نمود و وی از روی ارتباط و التفات سابقه بعد عرصۂ دوازده سال باز بجانب کشمیر رجعت نمود و در اینجا در اشاعت مذهب امامیه کوشید۔ ملک موسیٰ رینه و کاجی چک و غازی چک را مرید و شیعۂ خود گردانید۔ میر سید محمد از حرکات ناپسندیدۂ او رنجیده فی الفور بجبر و اکراه اورا جانب اسکردو اخراج نمود۔ بوقوع اینواقعه موسیٰ رینه از ملازمت سید محمد دلگیر و متغیر گشته با ابراهیم ماگری و حاجی پڈر عهد و پیمان موثق کرد۔ و با فتحشاه و شمس چک که در نوشهرۂ پنجاب خراب بودند بتر سیل مراسلات موافقت نموده ایشانرا برای آمدن کشمیر ترغیب داد و آنها بر عهد و پیمان ایشان اعتماد کرده بجانب کشمیر متوجه شدند در هیره پوره رسیدند ملک موسیٰ رینه و حاجی پڈر و ابراهیم ماگری وغیره با جمعیت بسیار استقبال کرده باتفاق تمام لوای خصومت افراشتند۔ ازین سو محمد شاه و سید محمد با جمعیت خود بمقابلۂ آنها یورش کرده بر پشتۂ خامپوه بمقابله و محاربه پیوستند۔ اگرچه جمعیت عسکر محمد شاه کمتر بود لیکن از روی شجاعت و جلادت سید محمد مخالفانرا روز اول تاب مقاومت نمانده پس پا شدند۔

و روز دوم باز در میدان جنگ نبرد آغاز کرده از جانبین خونهای بیدریغ ریختند۔ قریب بود که لشکر فتحشاه مغلوب میشد لیکن بموجب مشیت ایزدی سید محمد در عرصۂ کارزار میان خس و خار اشهب سبکرفتار را تنگاپو ساخت۔ ناگاه در قعر چاهی

عمیق که از آبادی کهنه در انجا موجود بود غلطیده و معاونان و گریختگان او کوششها میکردند و دران حالت گرده باشکوه مخالفان سر موقع رسیده گرد اگرد آنها محاصره کرده از تیغ و سنان همه ها در چاه عدم انداختند۔ و محمّد شاه بی دست و پا آوارهٔ دشت کربت و ابتلا گشته بجانب نوشهره عنان عزیمت معطوف داشت۔ و اندران معرکهٔ گیرو دار یکهزار و هفتصد سوار جرّار از فوج محمّد شاه بقتل رسیدند۔ از آنجمله یکهزار و دو صد کس را در پا موزه های زعفرانی داشت۔ گویند دران زمان رسم چنان بود که بغیر گردان دلاور و شجاعت پیشه موزهٔ زعفرانی بدیگری جایز نمیداشتند

واقربای سید محمّد نعش او برداشته در مزار سلطانان نهم ماه آشت ۸۱ سنه کشمیری هشتاد و یکم دفن کردند۔ و سه فرزند او در موضع سوپه بوگ در خانهٔ بهرام ڈار باقی ماندند۔ یکی سید مرتضی که در علاقهٔ تبّت آورده از کوه غلطانیده بقتل رسانیدند۔ دوم سید ابراهیم دو و نیم سال در تبّت محبوس شده بود عاقبت رهائی یافته در نوشهره با محمّد شاه ملحق شد۔ سیوم سید یعقوب که در حالت طفولیت در خانهٔ شیر ماه در پنهان بود از شرّ مخالفان محفوظ ماند۔ این مرتبه حکومت محمّد شاه در کشمیر نه سال بود۔

(۱۶) سلطان فتحشاه مرتبهٔ دوم در سنه ۹۰۷ھ مطابق سنه ۱۵۵۸ بکرمی بر سریر جهانبانی جلوس کرده شمس چک را رتبهٔ وزارت بخشید۔ و دولتخانهٔ سید محمّد بیهقی که بعد چندین سال باتمام رسیده بود بتزئین نقش و نگار و ترتیب طاق و رواق و منظر و ایوان بر عمارات بدیعه امتیاز داشت در یکروز از بیخ بر انداخته با خاک یکسان ساخت۔ و در تحسّر و تأسف آن مردمان بزبان کشمیری شعرهای افسوسناک گفته اند

و بعد وفات سید محمّد سه روز گذشته ۱۲ ماه آشت سنه کشمیری هشتاد

ویکم پاسی از شب گذشته زلزلۂ عظیم واقع شد۔ وخانہ ہای کثیر با خاک تیرہ آمیخت وجانہای بسیار تلف شدہ تا عرصۂ سہ ماہ زمین متحرک بود۔ وبعد آں بمرور قرار یافت۔

میر شمس عراقی کہ در علاقۂ اسکردو اشاعت ملّت خود میساخت۔ چوں خبر شہادت سید محمد بیہقی بشنید بر جناح تعجیل رجعت کردہ در محلۂ جڈی بل لوای استقامت افراخت۔ ودر ترویج مذہب خود علانیہ مبادرت نمودہ ہزاراں مردم بخود مایل ساخت۔ ودر محلۂ جڈی بل خانقاہی رفیع وطبقی ترصیص نمودہ خانقاہ معلیٰ را بفریب تجدید تعمیر از بیخ بر انداخت۔ کیفیت آں در حصۂ اول گفتہ شد۔ ملک شمس چک تا عرصۂ چہار ماہ حقوق وزارت بکام دل سر انجام دادہ امرای دیگر را در امور مملکت دخلی نگذاشت۔ موجب آں موسیٰ رینہ چاڈورہ وابراہیم ماگری نرد مخالفت باختہ با فتحشاہ موافقت ویکرنگی ساختہ شمس چک را سر دیوان گرفتہ محبوس داشتند۔ چوں در کشتن ملک سیف ڈار وتخریب دولت ڈانگراں باعث حکومت ملک شمس چک بود۔ لاجرم موسیٰ رینہ برای کشتن او بہرام ڈار ودیگر ملک تعین ساخت۔ وآنہا با تبعہ ولحقۂ خود جم غفیری بعد نماز خفتن در محبس شمس چک در آمدہ بر قتل او اقدام نمودند۔ چوں ملک شمس چک دانست کہ اینہا بر قتل من مستعد شدہ اند ویکپای او را زنجیر بزرگ مغلول بود وپای دیگرش فارغ داشت واز قسم سلاح بغیر کارد بغلی چیزی نیافت یکبار مانند شیر خونخوار از جای خود برجستہ از ہماں کارد صغیر تا دروازہ سی کس را مقتول ساخت وبعضی را مجروح گردانید۔ چند مرتبہ بدینساں بر سر مخالفاں حملہ ہا آوردہ دست ہیچکس بر وی نرسید۔ بلیت

بچوب و لسنگ و بخشت و بمشت
ملک شمس چک شصت کس را بکشت

عاقبت مخالفاں بر سر او تیر باراں کردہ با پسر ناز پروردۂ خود دہم ماہ ماگ سنۂ کشمیری ہشتاد و یکم بقتل رسید۔ و بعد قتل سید محمد بیہقی کہ مربی و آقای او بود ہمگی چہار ماہ بحکومت بسر بردہ بپاداش کردار خود رسید۔ فرد

دلا ایمن مباش از کار ایام
کہ پاداش عمل بینی سر انجام

بعد قتل شمس چک و پسرش منصب وزارت کشمیر بملک موسیٰ رینہ تفویض یافت وی بمساہمت و اشتراک ابراہیم ماگرے در انتظام و اہتمام مملکت پرداخت۔ و جماعت ڈانگراں مخالف خود پنداشتہ از ملک خراج نمودہ در ہندوستان آوارہ و پریشاں ساخت۔ و در متابعت و مطاوعت میر شمس عراقی بجان و دل کوشیدہ مذہب شیعہ را رواج داد داعیان اہل سنت را زجر و قہر نمودہ بعضیہا بقتل رسانید و بعضی ہا از ملک اخراج کنانید تا کہ عموم خلایق از قہر او ترسیدہ بمذہب شیعہ گرویدند۔ ہمچنین در تخریب و ترہیب فرقۂ ہنود و ہدم بتخانہ ہا و اخذ جزیہ جہد بلیغ نمود۔ گویند بیست و چہار ہزار خانہ از فرقۂ ہنود جبراً و قہراً داخل مذہب خود گردانید۔ و فرقۂ چکاں در تنزل و زبونی بمرتبۂ رسانید۔ کہ کاجی چک و سرہنگ چک و سہہ چک، در پیش علی رینہ پسر موسیٰ رینہ چندگاہ بطریق پیادہ گی ملازمت میکردند۔ و مدت وزارت موسیٰ رینہ نہ سال بود۔

بعد آں در سنہ ۹۱۶ھ فرزندان ابراہیم ماگرے قوت و ثروت پیدا کردہ با فتح شاہ

اتفاق نمودہ بمخالفت موسیٰ رینہ پرداختند۔ و ٹلہای دریای بہت بریدہ بطرف دارالامارۂ اسکندرپورہ بجنگ و محاربت ایستادند۔ موسیٰ رینہ بمقام زالڈگر با جمعیت خود پای استقامت افشردہ بمجادلہ و مقابلہ پیوست۔ چونکہ مردمانِ شہر و اعیان دہر را باو شرارت مذہبی بود بنابراں خواص و عوام بمخالفت او مستعد شدند۔ و موسیٰ رینہ با جمعی معدودی دست و پا فرو ماندہ راہ فرار بجانب پنجاب اختیار نمود۔ و در موضع راولپورہ شاخ انگوری بگردنش پیچیدہ از اسپ فرو افتاد۔ چوں قصد جستن کرد اسپ لگدی بر سرش دادہ مغزش بر زمین انداخت و در مزار آبای خود کہ پیش روی مسجد جامع است اندفان پذیرفت۔

و ملک عثمان و دتی ملک کہ در کوہستان پنجاب خراب و آوارہ شدہ بودند۔ سنجو اشنگاری ابراہیم ماگری بجانب کشمیر معاودت نمودہ باو پیوستند۔ و ابراہیم ماگری ہمگی مدت چہل روز بر مسند صدارت متمکن بود۔ بعد ازاں جماعت ڈانگرائی کہ برای نصرت و معاونت خود از ہند آوردہ بود بر و استیلا یافتہ در ارتفاع قدر و منزلت خود ساعی گشتند۔ و اکثر سرداراں با خود متفق ساختہ بمخالفت و منازعت او برداختند۔ و بہ کشش و کوشش بسیار او را مغلوب و منکوب نمودہ بدست ملک عثمان رایت وزارت افراختند۔ و برای نفاذ حکومت و ازدیاد دولت و ثروت با سرداران دیگر نرد مداہنت[1] درباختند۔ و بعد از دو سہ ماہ ملک کاجی چک و جہانگیر پدر و گدا ملک با فتحشاہ اتفاق نمودہ دتی ملک و غازی چک کہ بر سر دیوان بعدالت مستغیثاں نشستہ بودند از تیغ گذرانیدند۔ و ملک عثمان از پیش فتحشاہ برداشتہ

[1] مداہنت۔ ظاہر کردن بخلاف آنچہ در دل باشد۔ و بمعنی دروغ گفتن و بمعنی چرب زبانی و خوشامد و بمعنی سستی کردن

بزنداں فرستادند و ہرج[1] و مرج و ہیص و بیص[2] واقع شد۔ نقارن آنحال ابراہیم ماگری با جمعیت خود رایت محاربت افراخت۔ و فتحشاہ و جہانگیر پڈر و کاجی چک در مبارزت او مغلوب گشتہ بہندگہ یختہ رفتند۔ و ابراہیم ماگری در تفر فتحشاہ باعث تخریب سلطنت دانستہ و در پس او فی الفور وکیل خود فرستادہ بہ مسارعت تمام از ہیرہ پور باز آوردہ بر سریر سلطنت نشانید۔ و برای خود منصب وزارت بہ پسندید۔ و ملک عثمان از بند رہا کردہ با ماگریاں عہد موافقت بستہ در بسط وکشاد امور سلطنت پرداخت۔ و ملک جہانگیر و کاجی چک وغیرہ بجانب پنجاب مفرور شدند۔

بعد چندگاہ خبر رسید کہ سلطان محمد شاہ با جمعیت سپاہ و لشکر خود بنائے النصرام مہام کدخدائی خویش در کوہ ملہ بال رفتہ است و در خانۂ او بغیر سید ابراہیم خان فرزند سید محمد بہیقی کسے دیگر نیست۔ و فتحشاہ باستماع این خبر با شوکت و شکوہ و لشکر انبوہ بہ جانب نوشہرہ عنان عزیمت معطوف داشت۔

چوں خبر یورش فتحشاہ متعلقان محمد شاہ اصغا کردند بہ تحسّر و افسوس جامہ ہا دریدند و سید ابراہیم خان از روئے جلادت جبلّی تیغ انتقام از نیام برکشید چہرۂ نصرت در آئینۂ ہمّت ندیدہ عنان عزیمت بجانب مقرِ خلافت معطوف داشت۔ و سید ابراہیم خان دنبال آں ہا تعاقب کردہ از عسکر مخالف ہر کہ دید بہ قتل رسانید۔ عاقبت مظفر و منصور بجانب نوشہرہ رجعت

---

[1] فتنہ و آشوب۔ [2] جنگ و غوغا۔

نمود. و سلطان محمد شاه بر شجاعت و شهامت او تحسین فرمود و به خطاب خانی سرفراز نمود.

بعد ازین واقعه مدت یک سال ملک عثمان و شنکر رینه باهم دیگر اتفاق نموده با جماعت ابراهیم ماگرے ابواب مخالفت و منازعت مفتوح داشتند و بمعاضدت فتحشاه ملک ابدال و ملک فیروز پسران ابراهیم ماگرے گرفتار کرده محبوس ساختند. و ملک ابراهیم در پونچ رفته رخت اقامت بکشود. و ملک عثمان بار دوم در پیشگاه خلافت بر مسند وزارت جلوس نمود. و ملک شنکر رینه را رتبه سپاه سالاری افزود.

بعد از پنج ماه ابراهیم ماگرے با جماعت چکان و پڈران که در حدود پنجاب خراب و آواره شده بودند اتفاق کرده، سلطان محمد شاه مظاهر خود ساخته، با جمعیت فراوان متوجه کشمیر شدند و در قصبهٔ سوپور برلب آن روئے دریا پائے استقامت افشردند. فتحشاه و ملک عثمان و شنکر رینه با جمعیت تمام مقابلهٔ آنها رفته برلب دریائے بهت این سو رخت اقامت گستردند. دران ایام تفنگ و توپ در کشمیر نبود. جانبین مبهوت و سکوت در تفکر و تدبر فرو ماندند. عاقبت ملک عثمان فتحشاه و شنکر رینه را بمقابلهٔ مخالفان در سوپور گذاشته خود از راه کوهپایه باتفاق ابراهیم ماگرے دریگی چک وغیره یورش آوردند و بالشکر محمد شاه که بر کمرپوه پسنگری بیشتر تعین بود به جدال آمیختند و جنود اشرار منهزم گشته در سوپور با عسکر خود پیوستند. کاجی چک و علی رینه

چاڈوره که سرخیل فتنه و فساد بودند بجای خود سنجیدند که فردا ملک عثمان بر سر ما غلبه خواهد ساخت. بنابرآں علی رینه بوقت نماز شام برلب دریا آمده آواز داد که "منم ملک علی رینه پسر ملا حسین بگ دو کس از خاصان معتبران فتح شاه بیایند که با ایشاں سخنی گفتنی دارم".

چوں ایں خبر به فتح شاه رسید دو سه کس از خاصان خود برلب دریا فرستاد و ملک علی با ایشاں آهسته گفت "من پرورده نعمت خاک بر داشته آں جنابم هرگونه نیک خواهی مرکوز خاطر دارم و از جانب من به پادشاه رسانند که ملک عثمان امروز تفنگ رسانیده تا لشکر او تمام خراب و پریشان نمودند. فردا از دریا عبور کرده فوج ایشاں را قلع وقمع خواهند ساخت. زنهار هزار زنهار به عجالت تمام از راه نوسه میدان به پونچ نهضت فرمایند ورنه گرفتار خواهند شد." چوں فتح شاه ایں خبر وحشت اثر اصغا نمود از رشتهٔ ثبات و بزدلی قلیلے از متاع و اسباب همراه گرفته شبا شب از راه نوسه میدان بجانب پنجاب مفرور شد. و ملک علی به ایں خدمات و دیه بازی لشکر آنها را درهم و برهم ساخته منهزم گردانید. بیت:

ز صد شسته برکاب راست نوی به | ز صد خویش نگاه خسروی به

چوں ملک عثمان خبر هزیمت فتح شاه شنید بے دست و پا ایلچی به شهر رجعت نمود و شب برلب دریاے سندر آسوده فردا در موضع اکهال در مغازه کوه در آمده پنهان گشت و ملک ابراهیم ادراک فتنا

که در حبس خانه بگشت۔ "تاریخ وفاتش "ترکش"[1] گفته اند۔ این مرتبه حکومت فتح شاه سیزده[2] سال بود۔

(۱۷) سلطان محمد شاه مرتبۂ سیوم در سنه ۹۲۰ھ بر سریر جهانبانی جلوس کرده ملک ابراهیم را خلعت وزارت بیراست۔ چون که اُمرای کشمیر مصدر فتنه و فساد، معدن دغا و غدار بودند و بر عهد و پیمان و سوگند و ایمان آنها وثوقے نداشت فتحشاه و محمد شاه را شاهان شطرنج پنداشته باختیار خود هر نوع آنها را کشت و مات می کردند۔ بیت:۔

جهان را چه شد کاندرین روزگار ز صد یار نبود یکے یار یار

ز یاران عیار اغیار به ازین بیوفا یارها مار به

---

[1] ۹۲۰ھ۔ [2] ابوالفضل در آئین اکبری جلد دوم حکومتش باین مرتبه یکسال و یکماه قرار داده و از تاریخهائے ملک حیدر چاڈوره و پنڈت نارائن کول باین مرتبه همگی حکومتش دو سال مفهوم مے شود۔ و آنکه حسن ذکر نموده بظاهر مبنی بر آں است که او درین مدت حکومت ملک موسی رینه را که وزیر اعظم فتح شاه بود و از غلبۂ طاقت خود مؤخر الذکر را معزول نموده بر تخت نشست در سلطنت فتحشاه نیز شمار کرده است۔ حکومت موسی رینه با استقلال یازده سال بود۔ درین صورت مابین حسن و ملک حیدر چاڈوره در مدت حکومت فتحشاه هیچ وجه اختلاف نیست۔

بعد چندگاه فتحشاه از پنجاب بجانب کشمیر متوجه شده در شوپیان قیام ساخت و جهانگیر پڈر از محمد شاه برگشته باو پیوست و کاجی چک هم با جماعت خود او را استقبال نمود و فتحشاه بکمال طمطراق داخل شهر گشته محمد شاه و سید ابراهیم تنها بجانب نوشهره مفرور شدند. ین مرتبه حکومت محمد شاه همگی پنج ماه[1] بود.

(۱۸) سلطان فتحشاه کرّت ثالث در سنه ۹۲۱ه به حکومت کشمیر پرداخت. جهانگیر پڈر علم وزارت افراخت. و ملک کشمیر را چهار حصه کردند[2]. ازاں جمله یک حصه به فتح شاه و یک حصه به جهانگیر پڈر و یک حصه به شنکه رینه و یک حصه به ملک کاجی چک. و هریکے در انتظام حصهٔ خود پرداخت. فتح شاه را مثل شاه شطرنج بنداشته کار خود می کردند.

بعد یک سال محمد شاه و ملک ابراهیم ماگرے با جمعیت کثیر بجانب کشمیر یلغار کرده رایت جنگ افراشتند و فتحشاه با امرائے نامدار صفوف پیکار آراسته در پرگنهٔ بانگل محاربهٔ فریقین روئے داد بعد جدال و قتال بسیار ابراهیم ماگرے با دو فرزند دلبند خود[3] بقتل آمد محمد شاه به جانب پنوچ گریخته رفت دو سال در آواره گردی گذرانیده در پیش

---

[1] ملک حیدر و نارائن کول عاجز این مدت را نه ماه بیان می کنند. ... ابوالفضل در آئین اکبری جلد دوم مخالف این هر دو مدت حکومتش را باین مرتبه یازده سال ... ماه و یازده روز قرار می دهد. [2] بروایت ملک حیدر و نارائن کول عاجز سه حصه کردند. [3] ملک فیروز[1] و ملک ابدال[2].

سکندر شاه لودی والی ہند برائے استعانت و استمداد رفت و قریب سی ہزار سوار و پیاده کومک یافته بجانب کشمیر رایت عزیمت افراشت و در میدان دانوره علاقهٔ راجور نزول فرمود. و ملک جهانگیر و شنکر رینه باستماع خبر مکاتیب و مواثیق بجانب محمد شاه مرسل داشته عهد و پیمان مستحکم کردند و کاجی چک و نصرت رینه نیز از فتح شاه جدا گشته در قلعهٔ ہرشن علم بغاوت افراختند بنا بران فتحشاه باتفاق جهانگیر پڈر به جنگ مخالفان بر آمده قلعه ہرشن را در محاصره گرفتند و کاجی چک و نصرت رینه تاب تقابل در خود ندیده از قلعه بر آمده به کوہستان گریختند. و محمد شاه را باستماع این خبر ہمتے پیدا شده فوج شاہی در آں جا گذاشته ہمگی دو ہزار سوار جرار ہمراه گرفته بجانب خطه توجه نمود و ملک کاجی چک و نصرت رینه در اثناء راه باو لاحق گشته به کمال و لوله داخل شهر شدند و فتحشاه تاب مقاومت در خود ندیده فرار اختیار نمود. این مرتبه ہمگی سه و شش ماه به حکومت گذرانید.

ہمدران زمان از فرقهٔ پنڈتان قریب ده ہزار کس یا استخوانهای مردگان خود بجانب ہرموکه گنگا می رفتند. چوں بالای کوه مہالشر مرگ مقام نمودند وقت نصف شب موجب آواز غول که در یچ کردہ بود خبر رسانند به تعجیل آواز غفلت کردند و حسب تقدیر از کوه ہپ بدند که نهایت مرتفع بود فرادا فرادا بزیر افتادند. تا ہنگام طلوع فجر قریب نه ہزار مردم زن و مرد جاده پیمائے ملک عدم شدند. انگاه

یکے از تباہی مردم آگاہ شدہ جمعے قلیل از سبیل ہلاکت باز آورد۔ کَانَ ذٰلِكَ فِی سنة ثلث و عشرین و تسع مائة۔ تاریخ:۔

از بیابان کشیدہ سر تاریخ		غول گفتا "تباہئ بندہ تا ل"

(۱۹) سُلطان محمد شاہ مرتبۂ چہارم در ۹۲۴ھ متصرف این دیار گشتہ کاجی چک را مرتبۂ وزارت بخشید۔ چند روز در رتق و فتق این مقام پرداختہ ہمرکاب عسکر سُلطان سکندر رفتن خود در نوشہرہ انسب دانست۔ بنابراں لشکر رینہ را بہ خیال خیرہ سری در حبس خانہ اسیر کردہ کاجی چک قائمقام سلطنت ساختہ خود بجانب نوشہرہ متوجہ گشت۔ عسکر شاہی را بہ مراعات و مدارات رخصت معاودت فرمود۔

اندراں ایام بر کوہستان کشمیر بہ شدت برف باریدہ راہ ہا مسدود شدند و محمد شاہ موسم سرما در نوشہرہ بسر برد۔ دریں جا ملک نصرت رینہ و لدہر ماگرے جمعیتے بہم رسانیدہ در موسم شتا و شدت سرما لوائے بغاوت افراشتند و با کاجی چک مستعد مخالفت و منازعت شدند۔ یک روز باتفاق ملک جہانگیر از قلعۂ ناگام بقصد شبخون بر آمدہ تاخت آوردند و کاجی چک بیشتر وقوف یافتہ مسلح و مکمل منتظر ورود ایشاں بود۔ چوں غوغای آنہا استماع نمود از خانہ بر آمدہ بہ مقام زال ڈگر بہ جنگ و قتال پیوست و جمّ غفیرے از جانبین بزخم تیر دستان بیجان گشت۔ و بسیارے بزخم تیغ و تبر مجروح و ابتر شدند۔ از آنجملہ زخمہائے کثیر بر بدن

لہ ۹۲۵ھ - و آنکہ در متن ذکر شدہ غالباً از سہو کاتب تعلق دارد۔

کاجی چک دار گشتہ انگشت سبابۂ او مقطوع شد۔ عاقبت ملک نصرت مقتول و معاونان او مغلوب و کاجی چک مظفر و منصور گشت۔

اوایل بہار محمد شاہ بہ مرافقت سید ابراہیم خان با تزک و شان فراوان دار دخطۂ دلپذیر گشتہ بر مسند ایالت جلوس نمود و کاجی چک بدستور رایت وزارت افراشت۔

ہمدران سال سنہ ۹۲۵ھ سلطان فتحشاہ در کوہستان نوشہرہ از دنیا رحلت نمود و کلاہ مبارک حضرت امیر[۱] کہ بہ سلطان قطب الدین عطا شدہ بود در کفن پیچیدہ ہمراہ برد "فتح شاہ فنا"[۲] تاریخ است و محمد شاہ لاشۂ او طلبانیدہ در سہہ یار جوار پدر خودش آدم شاہ[۳] مدفون ساخت۔

در سنہ ۹۲۶ کاجی چک پسر خود مسعود چک برای استیصال جہانگیر پڈر بقصبۂ پانپور فرستاد و جہانگیر طاقت مقاومت در خود ندیدہ بموافقت گدائی ملک بجانب گوریچ[۴] وادار دو آوارگی اختیار نمود۔

و در سنہ ۹۲۷ سکندر شاہ بن فتح شاہ باتفاق ملک ابدال و لوہر ماگرے و عیدی رینہ رایت محاربت افراشتہ در قلعۂ ناگام پای استقامت فشردند و جہانگیر پڈر و گدائی ملک از گوریچ آمدہ در پرگنۂ لار کوس مخالفت نواختہ شورش بر داشتند و کاجی چک فرزند خود مسعود چک و دولت چک را بمدافعۂ جہانگیر پڈر تعیین کردہ خود بمقابلۂ سکندر شاہ قدم کشاد ہر سو فساد و عناد

۱۔ علی ثانی میر سید علی ہمدانی رحمۃ اللہ علیہ۔ ۲۔ ۹۲۵ھ۔ ۳۔ آدم شاہ پسر سلطان زین العابدین متوفی ~~سنہ ۸۶۸ھ~~۔ ۴۔ گریز۔

رُو داد۔ و مسعود چک را بمقام شہاب الدین پورہ با جہانگیر و گدائی ملک اتّفاق مبارزت افتاد۔ و گدائی ملک از دست دولت چک بقتل رسید و ملک مسعود را از دست جہانگیر پڈر نیزے بہ چشم رسیدہ بہ ملک آخرت بشتافت۔ و سکندر شاہ بعد محاربہ از کاجی چک امان طلبیدہ بجانب پنجاب فرار اختیار نمود۔ و جہانگیر پڈر در پنجا روئے رفاہ ندیدہ بطرف ہند گریختہ رفت۔ و کاجی چک رایتِ نصرت بر اَوجِ عزّت افراختہ دولت چک را بانواع عنایت بنواخت و منصب و جاگیر مسعود چک بہ او تفویض ساخت۔

چوں استیلای ملک کاجی چک از حد منتہا و زگشت انگاہ محمد شاہ را مطلقاً بہ خیال نمی آورد۔ موجب آں محمد شاہ در سنہ ۹۳۰ھ اُمراء سلطنت مثل ملک علی و لوہر ماگرے و ابدال ملک و ریگی چک با خود متّحد و متعہد ساختہ در صَددِ انہدام بنیاد استقلال کاجی چک افتاد۔

چوں کاجی چک دانست کہ تمامی اُمرا از جادۂ مرافقت و مساعدت انحراف ورزیدند لاچار بہ اقتضای تقدیر و رائے مصلحت سنجِ خود راہ ہند پیش گرفتہ در نوشہرہ رخت اقامت بکشاد مقارن آنحال ظہیر الدین بابر شاہ[۱] بہ تسخیر ہند و پنجاب کامیاب گشتہ قوچک بیگ و شیخ علی بیگ ترک با لشکر جرّار برائے تسخیر کشمیر از راہِ نوشہرہ مامور ساخت۔

چوں قریب نوشہرہ رسیدند کاجی چک از نوشہرہ با مردم اطراف و جوانب کوہستان اتّفاق کردہ بر کوہ کاجی ڈاری پائے استقامت فشردہ

---

[۱] سنہ ۱۵۳۰ء ـــ ۹۳۶ھ
سنہ ۱۴۸۳ء ـــ ۸۸۸ھ

راہِ در آمدِ مخالفاں مسدود ساخت و فرزندانِ خود غازی خان و حسین خان
کہ زیادہ از عمرِ بست سالہ نبودند بمقابلہ و مدافعۂ غنیم فرستاد۔ چوں ہر دو
برادر با اندک جماعتے آخر شب بر سپاہ ترک ریختند حسین خان در خیمۂ شیخ
علی بیگ در آمدہ بہ ضربِ شمشیر برو انداخت۔ وے بار اوّل بالین خود را
سپر ساخت کہ بضربِ صارم دو پارہ گشت و بار دوم خوان مس بر سر گرفت
آں ہم مقطوع شد۔ و بار سیوم زیر چارپای در آمدہ از جان امان یافت۔
دراں معرکہ پیکان نہ تیر در بدنِ حسین خان خلیدہ بود۔ و غازی خان ہم
بایکے از مبارزان ایشاں دوچار شدہ بیک ضربِ نیزہ از پا در انداخت
و در وقت اُفتادن او زخم نیزہ بہ مغل دیگر کہ از و نشیب تر بود در سیدہ
ہر دو از جان در گذشتند۔

بوقوع ایں واقعہ ترکاں در خود تاب مقاومت ندیدہ فی الفور
مہزوم شدند و در حالت ہزیمت بسیارے قتیل و اسیر گشتند۔ کاجی چک
بعد عرصۂ ہشت ماہ عنان معاودت بجانب کشمیر معطوف داشتہ باستعفائے
جرائم و قصور پیشینہ با محمد شاہ اساس محبّت قدیم را استحکام جدید نمود
و از سینہ کینہ و عداوت پاک کردہ بشرف ملازمت مشرّف گشت۔

سکندر شاہ کہ ہمراہ کاجی چک بجنیال ایالت بکشمیر آمدہ بود گرفتار
کردہ چشمان او از حدقہ بدر کشیدند۔ و بعد چند روز وفات یافتہ در
دالہ گری محلہ دفن کردند۔ و علی رینہ و فرقۂ ماگریاں بمقتضائے کینۂ دیرینہ
علم مخالفت و منازعت افراختہ در موضع کچھامہ بمقابلہ و محاربہ ایستادند۔

سلطان محمد شاہ و کاجی چک سیّد ابراہیم خان را بمدافعتِ آنہا بالشکر جرار تعیین نمود کہ بعد قتال و جدال بسیار علی رینہ گرفتار گشتہ زمرۂ ماگریاں رو بہ ہزیمت نہادند۔ و علی رینہ چندماہ در خانۂ تازی چک مغلول بود۔ عاقبت بمددِ آسمانی از قید رہائی یافتہ بجانب ہند فرار نمود۔

و در خلال این احوال کاجی چک محمد شاہ را از سلطنت معزول ساختہ باچندکس از خاصاں در موضع لُدّ کہ مکانے است مُضیق درمیانِ درۂ کوہ محبوس ساخت و بہ تربیت پسرش ابراہیم شاہ کہ خواہر زادہ او بود ہمت مصروف داشت۔ این مرتبہ حکومت محمد شاہ دہ سال[1] بود۔

(۲۰) **سلطان ابراہیم پسر محمد شاہ** در ۹۳۷ھ[2] باعانت کاجی چک افسر شاہی برسر داد و رتق و فتق مملکت در قبضۂ اقتدار کاجی چک اُفتاد۔ علی رینہ از بند رہائش یافتہ بمقامِ نوشہرہ با ریگی چک و فرقۂ ماگریاں ملحق گشت۔ و ابراہیم ماگرے برائے استدعائے کومک و امداد درپیش بابر شاہ رفتہ بنوازشِ خسروانہ شیخ علی بیگ را بابست ہزار[3] سوار جرار برائے معاضدت و مظاہرت ہمراہ آوردہ در ۹۳۸ھ وارد کشمیر شدند۔

ازیں سو کاجی چک باجمعیت دلاوران کوہ شکوہ علم تقابل افراشت

۱۔ بروایت ابوالفضل در آئین اکبری جلد دوم ۳۴ سال، ۸ ماہ، دہ روز۔

۲۔ صاحب تاریخ فرشتہ تمام مدت حکومت محمد شاہ را پنجاہ سال بیان کردہ است۔ و بعداز تاریخ جلوس پسرش شمس الدین ابراہیم ذکر کردہ کہ نزدش در ۹۴۱ھ (۱۵۳۴) واقعشد۔

۳۔ بروایت نارائن کول عاجز "باہشت ہزار سوار مدد فرمود"۔

در پرگنۂ بانگل تلاقی فریقین دست داد ملک تازی چک کہ اعتضاد و استظہار لشکر بود، در محاربہ پیش قدمی ساختہ، ناگاہ در پنجۂ شاہین اجل گرفتار گشت۔ آنگاہ یکے از بہادران نامی اتراک کہ رستم و اسفندیار را گرد پائے خود نمیدانست با کاجی چک مقابل شد۔ جانبین چالشہا و آویزشہا بکار بردند عاقبت از دست کاجی چک بر خاک ہلاکت افتاد۔ در آں معرکہ جان فرسائے ہر چند مبارزانِ عسکر کاجی چک داد شجاعت و مردانگی دادہ دقیقۂ از دقائق جلادت و دلاوری فرو نگذاشتند۔ از انجا کہ قلم تقدیر بہ انہزام شان رفتہ بود۔ ناگاہ ہزیمت خوردہ آوارۂ دشت غربت شدند۔ و بسیارے از بہادرانِ نامی مثل مسیحی چک و سرہنگ چک و تازی چک و سوہہ چک وغیرہ با توابع و لواحق خود بعدم پیوستند۔

و سید ابراہیم خان و دولت چک و غازی چک کہ مردان کاری بودند بدست ترکاں گرفتار گشتہ در بند افتادند و ملک کاجی چک مجروح و مخذول نیم جان ازاں معرکہ رہائی یافتہ در ملک گکھراں مفرور شد۔ و سید ابراہیم خان و دولت خان بستہ کردہ بجانب شہر فرستادہ بودند۔

در اثنای راہ دولت چک بوقت شام از کشتی شلنگ[1] بر داشتہ بر ساحل بگریخت و در میان آب تالابے کہ متصل آں بود پنہان شد و نگہبانان از جوانب و اطراف قریب چہل و پنجاہ کشتی جمع کردہ تا نیم شب دراں کول[2] جستجو نمودند۔ و دولت چک در میان آب یک برگ نیلوفر بر سر گرفتہ

---

[1] مفرس چھلانگ ہندی۔ [2] حوض صغیر۔

مخفی شده بود. و دهن بیرون داشته نفس همی کشید چوں کشتیها بجائے خود رفتند، دولت چک از آب بر آمده گریخت. و سپاه ابراهیم خان و غازی چک در قید ایشاں گرفتار ماندند و ماگریاں طبل فیروزی نواخته بشهر در آمدند. مدت حکومت ابراهیم شاه همگی دو سال[1] بود

(۲۱) سلطان محمد شاه مرتبۂ پنجم[2] در ۹۳۶ھ باعانت و استقامت ماگریاں برسر بر سلطنت نشسته ملک ابدال را منصب وزارت مسلم گشت و ملک کشمیر را بعد وضع اخراجات شاهی چهار حصه کردند.

ازاں جمله ملک ابدال یک حصه. لوہر ماگرے یک حصه. ریگی چک یک حصه. علی رینه یک حصه. و هر کسے حصص مفوضۂ خود را قابض و متصرف گشت. شیخ علی بیگ را تحایف و نفایس پیشکش نمودند و علی رینه تا توشهره همراه داده رخصت الصرام ارزانی داشتند.

چوں خطۂ کشمیر از وجود فرمان فرمائے ناسق و ناظم خالی ماند شاهان اطراف و اکناف دندان طمع بر تسخیر آں تیز کرده آغاز لشکر کشی نمودند. چنانچه

۱ آئین اکبری جلد دوم "دو ماه بود".

۲ اکثر مورخان کشمیر مثل حیدر ملک چاڈوره، ابوالفضل، نارائن کول عاجز و هندو شاه مصنف تاریخ فرشته از ذکر "دفعه پنجم" خاموشی اختیار کرده اند.

۳ بروایت ملک حیدر در سال نهصد و سی و هفت ۹۳۷ مرزا کامران باجازت برادر خود همایوں وارد کشمیر گشت. کامران مرزا برادر خورد همایوں بود. همایوں در ۹۳۷ھ مطابق ۱۵۲۶ء تخت نشین شده کابل و قندهار و غزنین و پنجاب حواله او کرد لیکن مرزا کامران بایں قانع نشد برائے توسیع سلطنت همواره با همایوں جنگ می نمود. بالآخر همایوں تنگ آمده او را نابینا کرد. بعد ازیں کامراں مرزا بمکۂ معظمه رفت و در انجا در ۹۶۴ھ فوت شد ۱۵۵۶ء

در سال نہصد و سی و ہشت[1] مرزا کامران پسر بابر شاہ از برادر خود ہمایوں شاہ گونہ اجازت حاصل کردہ با عسکر سی ہزار سوار جرار متوجہ تسخیر کشمیر شدہ خود در نوشہرہ رخت اقامت افگند و موکب منصور بہ سرفرازی محرم بیگ[2] تاشلیقی و شیخ علی بیگ اوزبک روانۂ کشمیر ساخت۔ و سرداران بر جناح استعجال و یلغار بغتۃً وارد کشمیر شدہ رایت محاربت افراختند۔ و اُمرائے کشمیر بر این حال اطلاع یافتہ در قلعۂ "چیرووڈر" جمع گشتہ مستعد مقاتلہ شدند و کاجی چک ہم از کوہستان گکھران بر آمدہ فرزندان و معاونان خود ہمراہ گرفتہ با فوج کشمیر ملحق گشت۔ و دران وقت محرم بیگ این تاریخ گفتہ، در پیش مرزا کامران مرسل داشت۔

تاریخ[1] :-

بحکم پادشاہے کز حریمش — بفہم آسان شود تفہیم فردوس
سفر کردم بسوئے ملک کشمیر — کہ از خوبی دہد تعلیم فردوس
چو کردم فتح نیم او بتاریخ — خرد گفتا کہ "فتح نیم فردوس"[2]

چون فتح نامہ پیش مرزا کامران[3] رسید بدل جمعی تمام بجانب لاہور نہضت فرمود و اُمرائے کشمیر جمعیت تمام بہم رسانیدہ در موضع اُتھ واجن بر سر رفعتے مقام کردہ طبل تقابل نواختند و محرم بیگ با جیش خود از دریا عبور کردہ با ہمدیگر بہ محاربہ و مقاتلہ پیوستند و از جانبین کشاکشی بسیار و مجادلہ بے شمار بوقوع آمد عاقبت لشکر ترکان مغلوب

۲ے ملک حیدر و نارائن کول عاجز این نام را محرم بیگ نوشتہ اند و ہمین قرین قیاس معلوم می شود۔

۳ے ۹۳۸ھ ۳ے پسر دوم بابر شاہ و برادر ہمایوں بود۔ متوفی سنہ ۹۶۴ھ / ۱۵۵۶ء

۱ے ملک حیدر چاڈورہ تاریخ مذکور را نہصد و سی و ہفت نوشتہ۔

گشتہ از دریائے بہت عبور کردہ بجائے خود رجوع نمودند ولشکر امرا از کوہ سلیمان برآمدہ در گوپہ کار اقامت کردند وچندگاہ لشکریان مغلاں بہ جدال وقتال حملہ ہا بکار بردند۔ عاقبت محرم بیگ را آتش شجاعت سرد شد با امرائے کشمیر طرح مصالحہ انداخت۔

وبعد توثیق عہد وپیمان برمشرب خانقاہ معلّی امراء درمیان سفائن جمع گشتہ با محرم بیگ وعلی بیگ ملاقات نمودند وکاجی چک از کشتئ خود برخاستہ درسفینۂ محرم بیگ درآمدہ مکالمۂ مصالحہ تا دیرگاہ بہ اختتام رسانیدہ وداع نمودند۔ وفردا برائے مرزا کامران تحف وہدایا از اشیای نفایس وغرایب درست کردہ لشکر ترکاں را از راہ بارہ مولہ رخصت انصراف نمودند۔ ودولت چک وجہانگیر ماگرے تا حدود پکھلی ہمراہ دادند۔

انگاہ ملک کشمیر را بعد وضع اخراجات محمد شاہ وجاگیرات سیّد ابراہیم خان پنج سہم کردند۔ از انجملہ یک سہم بہ کاجی چک وجائے اقامتش در زینہ پور۔ سہم دوم بہ ابدال ماگرے وجائے ماندنش گاہے در شہر گاہے در کاچھامہ۔ وسہم سیوم بہ لوہر ماگرے محلّ سکونتش دربانگل۔ سہم چہارم بہ ریگی چک وقرارگاہ او درکامراج۔ سہم پنجم بہ علی رینہ وجائے مسکنش دراولر یا در موضع ترش مقرر شد۔ ومدت یک سال بے مخالفت یکدیگر بدیں منوال گذرانیدند۔

ودر سنہ ۹۳۹ھ سلطان سعید خان والی کاشغر با لشکر گران بقصد تسخیر کشمیر کوچ کس آورد۔ وخود در تبت کلان رخت اقامت کشودہ

پسر خود سکندر خان بہ افسری مرزا حیدر برادر زادۂ خود با جنود چہار دہ ہزار سوار جرار و ہفت ہزار اسپ[1] دیگر کہ سوای اسپان سواری ہمراہ داشتند بہ جانب کشمیر تعئین نمود۔

چون جنبش پرطیش اوّل میزان از راہ لار داخل بلدہ گردید و اہل شہر از سطوت و ہیبت کاشغریاں جلائے وطن اختیار کردہ در شعاب جبال و مغارہ و زوایا پنہاں گردیدند در قلمرو کشمیر حیص و بیص و ہرج و مرج اُفتاد و علما و فضلا و اکابران شہر در جزیرۂ لنک میان تالاب اُولر منزوی گشتند و اُمرائے کشمیر در قلعۂ ہانجک محصون نشستند۔ و مرزا حیدر[2] چند روز در نوشہرہ اقامت کردہ بجانب کامراج یورش نمود ہر جا کہ می رسید، دست نہب و غارت دراز کردہ مردماں را قتل عام می ساخت و زنان و طفلاں بہ اسیری و غلامی می بُردند

مُدعا کہ در شش ماہ زمستان از قتل و سفاکی و بے باکی دقیقۂ نگذاشت و اُمرائے کشمیر بطفیل ایشاں منزل بمنزل می رفتند۔ بدین عنواں موسم زمستان بسر رسید و باشندگان شہر ایّام زمستان بہ صُعوبت و خواری و تعب و بیقراری بسر بُردند۔

اوائل بہار لشکر اُمرائے کشمیر در صحرائے بابل جمع شد مرزا حیدر از چاڈورہ برخاستہ بہ مقابلۂ اُمرا صفوف محاربہ آراست۔ بیت:-

دو دریائے آتش علم برکشید   زمانہ بصحت قلم درکشید

---

[1] و بقول حیدر ملک بیست و ہفت ہزار اسپ ہمراہ داشتند۔ [2] مرزا حیدر دوغلات مصنف تاریخ رشیدی کہ بر واقعات عینیۂ کشمیر مشتمل است۔

دو لشکر ہمہ اژدہا و پلنگ بہم برکشیدند بازوئے جنگ

چند روز باہمدیگر بہ حرب وضرب پیوستہ خونہائے بیدریغ ریختند و اُمرائے کشمیر داد دلاوری و مردانگی دادہ از ضرب صارم وسنان بسا پُر دلان وگُند آوران بے سر کردند خصوصاً علی رینہ وحُسین رینہ چاڈورہ وعلی بٹ در صفوف کارزار قوم اشرار را خوں بار کردہ انہار خون جاری نمودند۔ وعلی رینہ با جمعیت پانصد سوار از برادران خود بہ محاربت اشرف میرزا مقابل شدہ او را مغلوب ساخت۔ کاشغریاں چوں غلبہ از کشمیریاں دیدند علی بیگ از جانب میمنہ و میرزا حیدر از طرف میسرہ با دو ہزار سوار جرار خود را بمدد اشرف میرزا رسانیدہ بہ جدل پیوستند۔ علی رینہ را از طرف اُمرائے خود امداد واعانت چیزے نرسید۔ بہ تغلّب غنیم یکبار از عرصۂ کارزار رُو بہ ہزیمت نہاد۔ ومخالفان شرار چندکس از اُمرائے نامدار مع یک ہزار وشش صد پیادہ وسُوار بہ قتل رسانیدند وبقیۃ السیف راہ گریز پیش نہادہ اکثرہا در دریائے لیدر غرق شدند۔

بہ صُدور ایں حادثہ اُمرائے کشمیر پریشان و دلگیر گشتہ در شعاب جبال منزوی شدند ومیرزا حیدر بے تحاشا بجانب سلطان سعید فتحنامہ نوشتہ فرستاد کہ روز چہارم ماہِ شعبان درمیانِ صحرائے بابل مقاتلۂ شدید بوقوع آمد۔ فتح ونصرت نصیب اولیائے دولت گردید۔

ودر مجلس سلطان سعید قاضی کاشغر روز چہارم ماہ شعبان تاریخ یافتہ ایں ابیات بخدمت بادشاہ گذرانید۔ **تاریخ:۔**

الحمد للہ کاں شاہِ عادل ۔۔۔ سلطان سکندر خاقان دوراں

کز مقدمش شد سرسبز و خرّم ۔۔۔ صحرائے بابل باغ سلیمان

بر کسر اعدا در روز ہیجا ۔۔۔ قادر شدہ آں دم از فضل یزداں

از لطف ایزد در فتح و ظفر یافت ۔۔۔ بر شہر کشمیر تا ملک ایران

تاریخ فتحش الحق ہمیں است ۔۔۔ روز چہارم از ماہ شعبان

میرزا تاسف نمود کہ ایں فقرہ من نوشتہ فرستادم بہ حساب آں نہ پرداختم

بعد ازاں کاجی چک و امرائے مملکت با وجود ہزیمت باز جمعیت کردہ در پئے انتقام ترکاں مستعد شدند و بہ محاربات لیبار و شب خونہائے بیشمار دمار از ترکاں برآوردند۔ ہر جاکہ مغلاں نزول می کردند امرائے کشمیر دنبال آنہا می بودند۔ ہیچ روزے از حرب و ضرب و شبخون خالی نمی گذاشتند۔ عاقبت مغلاں از جدال و قتال بہ تنگ آمدہ خواہانِ صلح شدند میرزا حیدر دختر سلطان محمد شاہ در عقد ازدواج سکندر خان درآوردہ و برائے سلطان سعید خان تحائف وارمغان بے پایاں اخذ نمودہ دہم ماہ ہا رسنہ کشمیری چہار دہم از راہِ لار بمراجعت و معاودت پرداخت۔

چوں مردمانِ کشمیر در ماہ ہا از جنگ و پیکار مغلاں رہائش یافتند مردم زمیندار بکارِ کشت و کار اشتغال ورزیدند۔ از انجا

کہ موسمِ حرارت وکشاورزی از دست رفتہ بود تخم ریزی غیر وقت مفید نشد و ہنگامِ خریف محصولات خام و ناتمام ماندہ سر بسر فاسد گشت۔

و در سنہ ۹۴۱ھ قحط عظیم واقع شد کہ بزور فاقہ پدراں گوشت پسرانِ خود می خوردند۔ ویک خروار غلہ بدہ ہزار تنگہ ارزش یافت۔ واز نوعِ بشر دو حصّہ تلف شدہ ہمگی یک حصّہ باقی ماند۔

و بعد رفتن لشکر مغلاں اُمرائے کشمیر باہم بکرہ اتّفاق و اتّحاد نمودہ بر قسمت سابقہ راضی ماندند۔ سہامِ خود را ہر کسے متصرّف شد۔ سہ سال بدیں منوال گذرانیدند۔

و در سنہ ۹۴۴ھ سلطان محمد شاہ از جہانِ فانی بہ ملکِ جاودانی شتافت۔

تاریخ

زآسماں سر کشید ہاتف گفت — رفت سلطان محمد از دنیا

ایں مرتبہ ہمگی ہشت سال بحکومت گذرانید[1]۔

(۲۲) سلطان شمس الدّین ثانی پسر محمد شاہ در سنہ ۹۴۴ھ برار یکۂ جہانبانی جلوس یافت و ملک کاجی چک رایت وزارت افراشت و اُمرا بر علاقہ جات خود متصرّف بودند۔ سلطان اسمِ بے مسمّیٰ بود ہمگی یک سال بہ حکومت بسر بُردہ شنقار شد[2]۔

---

[1] ابو الفضل مرتبۂ پنجم را کلیۃً حذف کردہ است۔

[2] قیاس میگوید کہ شنقار معرّبِ "سنسکار" است کہ لفظ سنسکرت بمعنی مردن دارد۔

(۲۳) سلطان اسماعیل شاه فرزند دوم محمد شاه داماد کاجی چک در سنه ۹۴۵ھ بر مسند ایالت چار بالش حکومت آراست. کاجی چک باختیار خود انتظام سلطنت می کرد. و اسماعیل شاه را بغیر حکومت شاهی اعتبارے نبود. دراں سال کاجی چک چندکس از امرائے نامدار با خود موافق ساخته بر مخالفت ماگریاں علم استقامت افراخت و فرقهٔ ماگریاں و ریگی چک در باره موله هنوز جمعیت می کردند که کاجی چک در شهر یورش کرده به مقابلهٔ آنها پرداخت. بعد چند روز دولت چک و زینو چک از ابدال ماگرے مفارقت کرده با کاجی چک ملحق شدند و گونهٔ صلح بعمل آمده بشهر رجعت نمودند. و بعد چندگاه باز تمامی امرا با ابدال ماگرے اتفاق کرده به مخالفت کاجی چک صفوف محاربه آراستند و کاجی چک را معاضدت اعوان نمانده با جمعیت خود بجانب پنجاب مفرور شد. و زمستان در کوهستان گکهڑاں گذرانیده اوّل بهار از والی گکهڑاں[1] کومک گرفته به جانب کشمیر رجعت نمود.

[1] مراد از آدم خان گکهڑ است. بنا بر روایت "طبقات اکبری" وارث اصلی ایں ملک برادرزادهٔ او کمال خان بود که از خرابیٔ قسمت گرفتار گردید. جلال الدین اکبر بروئے رحم آورده بایں پیغام نزد آدم خان فرستاد که نصف ملک کمال خان را بدهد و دیگر نصف خود قابض ماند. آدم خان ابا نمود و نتیجتًا مابین افواج اکبری و آدم خان محاربهٔ در سنه ۹۷۰ھ در جنوب جلبانواله رو نمود و فتح نصیب اولیائے اکبری شد. آدم خان محبوس گردید و دریں حالت راهی ملک بقا گردید. (مشاهیر عالم جلد اوّل صفحہ ۲ والیاٹس هسٹری آف انڈیا جلد پنجم صفحہ ۳۷۸) صاحب طبقات اکبری ملک گکهڑاں را از ابتدائے کوهستان سوالک تا حد و د کشمیر نشان داده است. (ایضًا)

دریں ایام ریگی چک برائے تزویج خود با دختر راجۂ جموں (گلاب نامہ) براہِ بانہال در جموں رفتہ بود کاجی چک فرصت غنیمت دانستہ فرقۂ ماگریاں را در قلعۂ سوپور متحصن ساخت و خود در موضع گیوہ بمقابلۂ ایشاں پرداخت۔

بعد یک ماہ ریگی چک از جموں معاودت کردہ در نوشہرہ بمخالفت کاجی چک علم محاربت افراشت۔ و کاجی چک دولت خان و سید ابراہیم بہ مقابلۂ ماگریاں گذاشتہ خود بجانب ریگی چک یلغار نمود۔ و ریگی چک پیشتر خبر شنیدہ در محلۂ علاء الدین پورہ میانِ قلعہ پائے استقامت افشردہ و کاجی چک از راہِ نوشہرہ بشہر آمدہ در محلۂ قلاشپورہ باریگی چک بہ جنگ پیوست۔ بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار ریگی چک از راہ پھاک بطرف لار فرار شد کاجی چک مظفر و منصور بجانب سوپور معاودت نمود۔

چوں فرقۂ ماگریاں خبر یافتند کہ کاجی چک بطرف شہر رفتہ است کدل سوپور کہ پیشتر مقطوع کردہ بودند پائین قصبۂ سوپور باز درست کردہ بمقابلۂ دولت چک و سید ابراہیم سبقت نمودند اگرچہ جماعت چکاں از گروہ ماگریاں کمتر بود۔ لیکن از روئے جودت و جلادت سادات بیہقی در محاربہ فتحیاب شدند و مسعود چک برادر ریگی چک از دستِ سید یعقوب خان بیہقی کشتہ شد و جنود ماگریاں ہزیمت خوردہ بہ جانب پنجاب گریختہ رفتند۔ و کاجی چک طبل فیروزی نواختہ

بجانب شہر رجعت نمود۔

و ملک کشمیر را بعد ازیں سہ حصہ کردند۔ اسماعیل شاہ یک حصہ۔ کاجی چک یک حصہ، سیّد ابراہیم خان یک حصہ۔ و کاجی چک بعد استیصال ماگریاں عرصۂ دو نیم سال باستقلال تمام امورِ مملکت را سرانجام دادہ در ترویج مذہب تشیع و تخریب و ترہیب[۱] جنود ہنود و در توہین و تعذیب اہلِ سُنّت بجان و دل کوشید ہمیشہ در متابعت و مطاوعت شمس عراقی[۲] مشغول ہمی بود۔ چنانچہ بمتابعت و معاضدت او

۱ خواجہ محمد اعظم در "واقعات کشمیر" "تخریب و ترہیب جنود ہنود" را مطلقاً ذکر نہ کردہ است۔ عبارتش ایں است:۔

"اسماعیل شاہ بن محمد شاہ بعد واقعہ برادر بہ پادشاہی رسید۔ و در زمان او باہتمام کاجی چک کہ مُرید شمس عراقی بود مذہب تشیع بیشتر رواج گرفت۔"

۲ مرزا حیدر دوغلات مصنف تاریخ رشیدی شمس الدین عراقی متوفی ۱۵۲۶ء متبع مذہب نوربخشی قرار دادہ است۔ نزدش پیروان مذہب مذکور نہ شیعہ تمام می روند نہ سنی۔ پیروان ایں فرقہ مع سب و شتم خلفاء ثلاثہ و عائشہ امیر سید محمد نوربخش را مہدی وقت خیال می کنند۔ شمس الدین عراقی در ۸۹۲ھ در عہد سلطان حسن شاہ کشمیری از جانب سلطان حسین مرزا والیٔ خراسان بطور سفارت وارد کشمیر شد و در ۱۵۲۶ء در سرینگر فوت شد۔ قبرش در محلۂ زڈی بل مرجع خواص و عوام شیعیان کشمیر است۔ مرزا حیدر می نگارد کہ باشندگان کشمیر اولاً تمام تر حامل مذہب حنفی بودند، لیکن از ورود شمس الدین مذکور قدرے ازاناں از دین آبائی خود برگشتہ مذہب نوربخشی قبول کردند۔ (جیرٹس آئین اکبری جلد دوم صفحہ ۳۵۲)۔

شمس عراقی در خانقاہ جڈی بل اغلاء و استیلائے کلی یافتہ بسیارے از مردم ہنود و مسلمان جبراً داخل مذہب خود ساختہ مذہب امامیّہ را رواج بخشید۔ کتاب احوط در احکام مذہب اہل تشیع از خود تصنیف کردہ شائع نمود۔ و ہر فتنہ فساد کہ درمیان امرائے کشمیر درین چہل پنجاہ سال رو داد۔ ہمگی بسبب نفاق انگیزی و فتنہ سگالی ذات اوشاں بود۔ مختصر کہ اسماعیل شاہ ہمگی یک نیم سال عاریۃً نام سلطانی برخود نہادہ انتقال نمود۔

(۲۴) سلطان[1] ابراہیم شاہ پسر اسماعیل شاہ در سنہ ۹۴۶ھ دیہیم حکمرانی برسر نہادہ زمام انتظام و مہام ملک داری بدستور در قبضۂ اقتدار کاجی چک دادہ خود در امور مملکت اختیارے نداشت ملک کشمیر بدستور سابقہ میان امرا بر سہ سہم منقسم بود و ہر احدے انتظام علاقۂ خود می ساخت حکومت ابراہیم شاہ چہار[2] ماہ بود۔

تسلط یافتن میرزا حیدر کاشغری بر کشمیر[3]

چوں ابدال ماگرے و دیگی چک از جنود اہل سنت و جماعت بودند و بسبب تغلب کاجی چک در جنگ سوپور ہزیمت خوردہ بہ جانب پنجاب

[1] سلطان ابراہیم شاہ ثانی۔

[2] معلوم نتواں شد کہ چگونہ ایں بادشاہ بدقسمت سلطنت را گذاشت۔ بعض گفتہ کہ در سال تخت نشینیٔ خود معزول کردہ شد و بعض گفتہ کہ فرار شد۔

[3] مرزا حیدر دوغلات مصنف تاریخ رشیدی ۹۵۷ ـــــ ۹۰۵ھ۔ تاریخ وفاتش "قضائے الٰہی" گفتہ اند۔

خراب و آوارہ اوقات گذاری می کردند، دراں حال فرزندانِ خود در پیش گاہ ھمایوں پادشاہ بامید معاونت و معاضدت فرستادند۔ و درانجا بوساطت میرزا حیدر و خواجہ حاجی باندے بہ خدمت ھمایوں بادشاہ حقیقت استیلائے متابعان شمس عراقی و شیوع مذہب تشیع مفصل عرضداشتہ کتاب احوط تصنیف میر شمس عراقی بہ جنس گذرانیدند و برائے اصلاح مذہب و فرستادن افواج بکشمیر التماس نمودند۔

و دراں ایام ھمایوں شاہ از دستِ شیر خان[1] افغان ہزیمت خوردہ وارد لاہور شدہ بود و موجب خواستگاری امرائے کشمیر عزم عزیمت این حدود دبخاطر خود جزم نمود۔ اما میرزا ہندال او را ازین خیال باز داشت از راہ سند و بھکر بطرف جودھپور فی الفور نہضت فرمود والتماس امرائے کشمیر را التفات نہ نمود۔

لیکن میرزا حیدر بموجب ترغیب امرا و رغبت خاطر خود از پیش ھمایوں شاہ رخصت حاصل کردہ با جمعے[2] از متابعانِ خود

[1] شکست مذکور در قنوج بروز عاشورہ سنہ ۹۴۷ھ مطابق ۱۷ مئی سنہ ۱۵۴۰ء از بیوفائی محمد سلطان میرزا بر افواج ہمایوں افتاد۔ ہمایوں دریں معرکہ یک لک فوج مقابل شیر شاہ سور آوردہ بود دراں حالیکہ عدۂ افواج آخر الذکر از عدۂ پنجاہ ہزار متجاوز نبود۔ (تاریخ فرشتہ جلد دوم مترجمہ محمد فدا علی طالب صفحہ ۲۴۵)

[2] بقول صاحب تاریخ رشیدی صفحہ ۴۷۹ و تاریخ شاہی مصنفہ احمد یادگار صفحہ ۱۵۸ - ۱۵۷ جمعیتے کہ مرزا حیدر از ھمایوں حاصل نمود چہار صد نفر آزاد و غلام بودہ است۔

برای معاونت فرقۂ ماگریان عنان عزیمت بجانب کشمیر معطوف داشتہ ازراہِ چیرہ ہار[1] بتاریخ ۲۰ ماہ رجب سنہ ۹۴۷ھ وارد خطہ گردید و بہ استماع آوازۂ او کاجی چک و سیّد ابراہیم خان تاب مقاومت درخود ندیدہ بغیر مقابلہ و محاربہ باجمعیت و ثروت خود ازراہ ہیرہ پور در شعاب نوشہرہ منزوی شدند۔

و میرزا حیدر بہ کمال کرّ و فر وارد شہر شدہ ملک کشمیر را منصرف گشت و با اُمرائے کشمیر اختلاط و ارتباط باحسن وجوہ ورزیدہ اعیان ملک را بہ احسان و استمالت مطیع خود گردانید و بہ اتّفاق اُمرا ملکِ کشمیر را برسہ حصّہ قسمت کردند۔ ازاں جملہ یک حصّہ بہ میرزا حیدر۔ یک حصّہ بہ ملک ابدال۔ یک حصہ بہ ملک ریگی چک مُسلّم داشتند و نازک شاہ پسر فتح شاہ را خلعت خسروی در بر کردند۔

بعد چندگاہ ملک ابدال ماگرے از دنیا انتقال نمود و میرزا حیدر پسر او حُسین ماگرے را بر جاگیر و منصب پدر مستقل فرمود۔

(۲۵) سُلطان نازک شاہ[2] پسر فتحشاہ در سنہ ۹۴۷ھ بہ معاونت

[1] بقول تاریخ رشیدی ص ۴۸۵ و اکبرنامہ جلد اوّل مترجمہ بیوریج صفحہ ۴۰۲ بہارستان شاہی قلمی الف ۱۰۷ تاریخ ورود میرزا حیدر در کشمیر بست و یکم ماہ رجب سنہ ۹۴۷ھ است۔

[2] میرزا حیدر در تاریخ رشیدی نازک شاہ را نادر شاہ نوشتہ است۔ از سکہ ہائی کہ بزمانۂ او تعلق دارند تصدیق ایں امر می گردد۔ اما مؤرخان کشمیر بالاتفاق ایں را نازک شاہ نوشتہ اند۔

معاضدت میرزا حیدر برسریر جہانبانی جلوس نمود و میرزا حیدر در رتق و فتق امور سلطنت و انتظام مہام وزارت تسلّط یافتہ در معاضدت و معاونت اہل سنّت و احسان و التفات رعیّت بخوبی پرداخت واہل ہنود را برفق و رفاہ و آسودگی بنواخت و خیام مسکن و ماوای اہل و عیال خود در قلعہ اندرکوٹ[1] افراخت۔

و ملک کاجی چک برائے استعانت و استمداد در پیش شیر خان افغان بہ ہند رفت و دختر خواہر خودش کہ صبیۂ صلبیہ سلطان محمد شاہ[2] بود نزل خدمت ساختہ فتنہ سگالی معاندان و پریشان حالی خود بیان نمود و جراحت ہائے بدن خود برہنہ کردہ باو نشان داد و شیر خان را برحال تباہ او رحم آمد بعاطفت خسروانہ بنواخت بلکہ بہ خطاب خان نامی رتبۂ او افراخت و از امرائے خود حسین خان شیروانی و عادل خان و باجمعیّت پنج ہزار سپاہ و اقبال برائے امداد و اعانت او ہمراہ داد رخصت انصراف بخشید و کاجی چک بہ سارعت تمام داخل کشمیر شدہ در ملک ولولہ انداخت۔

---

[1] در تاریخ رشیدی صفحہ ۴۸۵ و اکبرنامہ جلد اول مترجمہ بیوریج صفحہ ۲۰۳ ایں مقام ہمچنیں درج است۔ و آنکہ بعض مورخین "اندرکول" نوشتہ اند غلط و فاسد است۔ اندرکوٹ یا انترکوٹ قلعۂ بود در زمان ہندواں واقع نزد تالاب مانسبل ۱۲ میل بجانب شمال مغرب سرینگر عرض بلد ۱۵ ۳۴، طول بلد ۴۴ ۴۵ ۷۴۔ (سٹائن اینشنٹ جیوگرافی پارا ۱۲۲)

[2] مصنّف تاریخ رشیدی صفحہ ۴۸۵ از ذکر نمودن ایں پیشکش برائے شیر شاہ خودداری نمودہ است۔

ومیرزا حیدر عیال واطفال خود دراندر کوٹ گذاشتہ باتفاق ملک ریگی چک وعیدی رینہ وحسین ماگرے بہ حرکت آمدہ بمقام وُتھ نارہ تلاقی فریقین رُوے داد وتا مدّت یکماہ باھمدیگر از جدال وقتال دقیقۂ نگذاشتند۔

ولبعد یک ماہ بہ سبب طغیان آب وکثرت سیلاب از آنجا برخاستہ رفتند۔ وملک کاجی چک بمقام گیرڈار پائے استقامت استوار نمود ومیرزا حیدر با جمعیت خود در موضع کوہ تر قیام ساختہ فردا در موضع وھنوُرہ محاربہ فریقین واقع شد۔ ہرچند دلاوران عسکر کاجی چک دقیقۂ از دقایق محاربت ومبارزت فرو نگذاشتند امّا فتح ونُصرت فتوح آسمانی است ناگاہ کاجی چک بھمراہی دولت خان وسید ابراھیم خان از راہ چیرہ ہار بجانب پنوچ مھزوم شد۔ وغازی چک با لشکر شیرشاہ از راہ ہیرہ پورہ گریختہ رفت ومیرزا حیدر مظفر ومنصور داخل شہر شدہ طبل فیروزی نواخت۔ ملا یوسف خطیب تاریخ این جنگ "فتح مکرّر"[1] دریافت یعنی فتح اوّل پار سال وفتح مکرّر امسال۔

وملک ریگی چک بعد نصرت از میرزا حیدر رخصت گرفتہ بجانب کامراج در علاقۂ خود معاودت نمود وچندے رابطہ تودّد ووفاق با ھمدیگر مستحکم داشتہ در متابعت یکدیگر گرمجوشی میکردند۔ عاقبت ملک ریگی چک با میرزا حیدر سرگرانی کردہ در نفاذ امورات او عدولی

---

[1] ۹۴۸ھ۔

می ساخت۔ لاجرم میرزا حیدر با حاجی بانڈے و حسین ماگرے و حیدر رینہ گنگاش کردہ برائے گرفتن ریگی چک باجمعیت افواج در کامراج رفتند و ریگی چک تاب مقاومت ندیدہ از راہ کرنا در کوہستانِ نوشہرہ نزد کاجی چک گریختہ رفت۔ و میرزا حیدر خانہ ہائے ریگی چک در آتش کشیدہ مال و منال او را تاختہ و تاراج کنانید۔

و در سال دیگر ۹۵۱ھ کاجی چک و ریگی چک باہمدیگر اتفاق کردہ[1] در کوہستان گلمرگ[2] شورش برداشتند۔ میرزا حیدر باجمعیت لشکر مغلان و باتفاق امرائے کشمیر در مقابلۂ آنہا داد محاربت و مبارزت دادہ از طرفین جمعے کثیر بہ قتل آمدند۔ عاقبت لشکر مغلان بر سر آنہا

---

۱ نزد صاحب بہارستان شاہی سبب موافقت ریگی چک با کاجی چک این بود کہ میرزا حیدر بنابر مصلحت سیاسی با پیروان شمس الدین عراقی بحسن خلق پیش می آمد۔ این چیز باعث منافرت گشت ریگی چک از میرزا حیدر متوہم شدہ از کشمیر بدر رفت و باتفاق کاجی چک باعث فتنہ و فساد گردید۔

۲ فارسی مؤرخانِ کشمیر "گلمرگ" را "گوری مرگ" نیز گفتہ اند۔ طول بلدش ۵ ـ ۳۴ و عرضش ۲۵ ـ ۷۴، است۔ مقام مزبور در وسط کوہ پیرپنچال بطرف جنوب مغرب کشمیر واقع است۔ فاصلہ اش از بارہ مولہ و سرینگر بالترتیب ۱۳ میل ـ ۲۴ میل بطرف جنوب و مغرب است۔ دہ گلمرگ آب و ہوایش لطیف دارد و در موسم گرما محل اجتماع سیاحان عالم گردد۔ باین مقام از راہ ہائے مختلفہ میتوان رسید۔ ارتفاعش از سطح بحر محیط ۸۰۰۰ فٹ است۔

شب خون دادہ ہزیمت کردند و کاجی چک بمقام تھنہ رسیدہ بہ مرض تب لرزہ از جان درگذشت "فوت سرور"[1] تاریخ است۔
میرزا حیدر از گلمرگ بہ فتح و فیروزی رجعت کرد و با عیدی رینہ و حسین ماگرے اتفاق و اتحاد کلی نمودہ اطراف کشمیر را از تبت و پکھلی[2] و دانگلی و کشتوار[3] مع مضافات دیگر بہ حیطۂ تصرف در آورد۔ و سکہ و خطبہ بدستور بنام نازک شاہ جایز داشت۔ ملک عیدی رینہ را رتبۂ سپہ سالاری بخشید و در انتظام مملکت ساعی جمیلہ بکار

[1] ۹۵۲ھ۔ صاحب بہارستان شاہی نیز این تاریخ ذکر نمودہ است۔ ملاحظہ کنید عبارت ذیل:-

"در تاریخ ۹۵۲ھ روز بیست و سوم جمادی الآخر ملک کاجی چک

در ہندوستان وفات یافت۔ "فوت سرور" تاریخ وفات اوست۔"

تاریخ مزبور مطابق ۱۱ ستمبر ۱۵۴۵ء می شود۔ (بہارستان شاہی قلمی الف ۲۲۶۔ طبقات (لک) صفحہ ۶۱۶۔ فرشتہ (لک) صفحہ ۳۵۵ جلد دوم)

[2] طبقات (لک)* صفحہ ۶۱۷۔ فرشتہ (لک، جلد دوم صفحہ ۳۵۶۔ پکھلی بر تمام علاقۂ کوہستانی ہزارہ (قدیم اُراسہ) اطلاق می شود۔ ہمچنان آن میدان نشیبی کہ مابین دریائے کشن گنگا سلسلۂ کوہ کاجرگ کہ بطرف شمال شرق کشمیر است نیز شامل پکھلی بشمار می رود۔ (جیرٹ آئین اکبری جلد دوم صفحہ ۳۹۰۔ سٹائینس انشئنٹ جیوگرافی پیرا، ۸۳)

[3] مصنفین طبقات و فرشتہ جلد دوم (مترجمہ لک صفحہ ۶۱۶ و ۳۵۵) برخلاف حسن رائے دارند۔ نزد ایشان مرزا حیدر در کشتوار بہ تباہی و بربادی دوچار شد۔
کشتوار خطۂ الیست کہ در کشمیر بطرف مشرق بر لب دریائے چناب واقع است۔ در ازمنۂ قدیم اورا "کشٹہ وتا" گفتندے (بیٹس گزیٹر صفحہ ۲۳۷ انشئنٹ جیوگرافی پارا، ۸۱)

* این لفظ مخفف لکھنو است

آورده اوستادان هر حرفت و صنعت از هر جا طلبیده رونق دواج این ملک بخشید[1] - و تعمیر حمام و طاقهائے دریچۂ تکیه دار و کاغذگیری پنجره ها و بدر رو هائے اسواق و خشک کردن شالی بظروف آتش که آن[2] نارہ لِلّومی گویند از مخترعات اوست - و اہل فضل و کمال را دوست می داشت و رعایت دانشمنداں فراواں می کرد -

و در ۹۵۵ھ علم تعصّب افراشته باتفاق اعیان شهر مردم عوام[3] اشتعال داده بر تاراج شیعه ها دلیر نمود[4] - چنانچه باشارهٔ او عوام هرسو تاخته شیعه ها را تاخت و تاراج نمودند - و بیوت آنها را درداؤ خاکستر کردند و خانقاه شمس عراقی که در جڈی بل بود به آتش افروختند ولاشهٔ شمس عراقی را از گور کشیده[5] در سرگین سگاں طعمهٔ آتش نموده مرقد او را مزبلِ اہل شہر کردند و شنگلی ریشی[6] که از مریدان بابا علی نجار بود و در نواحی پرسپور رواجے داشت از شالی کوب سرش کوفته لاشهٔ او در سرگین افروختند و قاضی میر علی اخراج کرده خانهٔ او را غارت

---

[1] اکبر نامہ جلد اوّل مترجمه بیورج ص ۲۰۴ و توزک (R L B) جلد دوم ص ۱۴۸ -

[2] تاریخ اعظمی قلمی ص ۶۹

[3] نارہ لِلّو کلام کشمیری است مرکب از دو لفظ - نارہ بمعنی آتش و لِلّو بمعنی ظرف بزرگ -

[4] بہارستان شاہی قلمی الف الف 111B و نیز تاریخ اعظمی قلمی ص ۶۸ -

[5] ایضاً ایضاً -

[6] بہارستان شاہی -

نمودند و ملّا حاجی خطیب از تیغ گذرانیدند۔

مختصر که مردم بسیارے از اعیان شیعه و متابعان شمس عراقی بقتل رسیدند و میر دانیال گرامی فرزند شمس عراقی که در اسکردو[1] و ترویج مذهب خود می ساخت میرزا حیدر او را بسرزنش آورده تا یک سال محبوس داشت و بگواهی چند شاهدان سبِّ صحابه کبار رض بر و ثابت کرده به فتوائ قاضی ابراهیم و قاضی عبدالغفور را از تیغ گذرانید لاشهٔ او را در شهر دفن کردن نداد۔ تاریخ قتل او "دشتِ کربلا"[2] گفته اند۔

بوقوع این واقعه تردّد و توحش در دلهائے مردم از میرزا پیدا گشت۔ خصوصًا اهل تشیّع بیشتر در مقام خصومت و نزاع او مستعد شدند و ملک عیدی رینه را از روی خود رای و سرکشی او غبار کدورت دامنگیر

---

[1] در بهارستان شاهی۔ بجائے اسکردو "تبت" مذکور است۔

[2] مصنّف بهارستان در ضمن قضاة نام قاضی حبیب را نیز ذکر کرده است۔ ملاحظه کنید:-

"در هشتم ذی الحجه ۹۵۶ھ به تبت رفته شیخ دانیال را گرفته آورده قریب یکسال در قید و زنجیر محبوس داشت و آخر از جهت دفع مطاعن در منع ملاعن عبدالرشید خان در قصد کشتن آنحضرت افتاد۔ و شیخ فتح الله پیش خود آورده گواهان دروغ از وے طلب نمود۔ و آن مرد ناخداترس رشوت ها داده جماعتے فساق آورد۔ ایشاں بر سبب رفض آنحضرت گواه شدند۔ و آنحضرت را در بیست و چهارم ماه صفر ۹۵۷ھ بحکم قضاة وقت قاضی حبیب، قاضی ابراهیم و قاضی عبدالغفور شهید ساختند۔ و تاریخ آن "دشت کربلا" یافتند ۹۵۷ھ

خاطر گشت۔

مدّعا کہ ہر کسے در صدد مخالفت و معاندت او افتاد در اثنا میرزا حیدر را خیال تسخیر محمد کوٹ[له] بہ خاطر افتاد و از امرا استصواب این امر کرد۔ ہر کسے در اہتمام و انصرام این مقدمہ او را ترغیب و تحریض نمود۔ موجب آں میرزا اقرا بہادر برادر زادہ خود با جمعیّت یکہزار سپاہ از قوم مغل و یک نیم ہزار از فوج کشمیری اوّل ماہ رمضان ۹۵۷ھ براہ بارہمولہ مامور ساخت۔ و عیدی رینہ و حاجی بانڈے و نازک شاہ باہمدیگر اتفاق کردہ در تخریب میرزا حیدر کنگاش نمودہ باہمدیگر بہ عہود و مواثیق متعہد و مستعد شدند و ملک عیدی رینہ بہ فریب سازی و روبہ بازی از میرزا حیدر رخصت گرفتہ بالشکر مغلاں بطرف محمد کوٹ نہضت نمود۔

چوں سپاہاں در بارہ مولہ اقامت کردند از فساد امرائے کشمیر متنبہ گشتہ بعرض میرزا حیدر رسانیدند و میرزا حیدر این سخن را باور نکردہ گفت کہ مغلاں در فساد و فتنہ کم از کشمیریاں نیستند۔ جبین ماگرے برادر خود علی ماگرے را نزد میرزا حیدر فرستاد تا کہ از غدرِ کشمیریاں او را آگاہ گرداند و لشکر را حکم رجعت بدہد۔ میرزا حیدر گفت کہ کشمیریاں را چہ طاقت است کہ با ما غدر اندیشند۔

[له] صاحب بہارستان شاہی این مقام را "مان کوٹ" ذکر کردہ است۔ مقام مذکور در صوبۂ پینوچھ درمیان کوٹلی و پنوچھ واقعست۔ (سٹیں گزیٹر ص ۲۶۸)

دراں اثنا ۲۷ ماہ رمضان دراندر کوٹ آتشے عظیم واقع شد اکثر خانہ ہا سوختند۔ و مرزا قرا بہادر و سائر مردم پیغام کردند کہ خانہ ہائے ما سوخت شد۔ اگر حکم باشد بیائیم و خانہ ہا راست کنیم و دو سال آئندہ متوجہ برپل گردیم۔ مرزا حیدر اصلاً منظور نہ کردہ پس مرزا قرا بہادر بالشکر خود بکمال جبر و اکراہ متوجہ برپل گشت۔ چوں در محمد کوٹ رسید سیزدہم ۱۳ ماہ شوال تمامی امرائے کشمیر بر قلعہ ہائے کوہ و بلندی ہا عروج کردہ گروہ زمینداران کوہستان را تحریر دادند کہ راہِ معاودتِ مغلاں بجانب کشمیر مسدود سازند۔ علی الصباح مردم کاری دو دلاوران کارزاری از قلال جبال فرود آمدہ درمیان تنگنائے درۂ کوہستان بالشکر مغلاں بجدال و قتال پیوستند و سنگہائے گراں از بالا غلط بیندہ کالبدہائے مغولاں بخاک آمیختند تا وقت زوال از حرب و ضرب و سنگ و چوب خونہائے مغولاں بر زمین ریختند و دراں معرکۂ جانگاہ مغلاں دادِ شجاعت و مردانگی دادہ حملہ ہائے رستمانہ نمودند۔ عاقبت راہِ ہزیمت پیش گرفتہ بجانب برپل گریختند تا یک فرسخ دلاوران کشمیر دنبال آنہا تعاقب کردہ بسیارے مقتول و مجروح نمودند۔ و کیچم خان ککھہ مردمانِ کوہستان ہمراہ گرفتہ تا موضع برپل دنبال آنہا دویدہ از اسپ و یراق و سامان ہرچہ دیدند بغارت بردند۔ و عیدی رینہ با پانصد سوار با فسری شمس چک و نجی ملک برائے محاصرۂ قلعۂ برپل مامور ساخت۔ و خود بجانب ہنوج حرکت نمود و امرائے کشمیر در برپل رسیدہ قلعہ را محاصرہ کردند۔

صبح روز دیگر قرا بہادر جماعتے از مغلاں ہمراہ گرفتہ برائے مصالحہ و تملق

به جانب اُمرائے کشمیر پیش قدمی ساخت۔ چوں نزدیک رسید مردمانِ کوہی و پیادگان کشمیر بر سرایشاں ریختہ بمقاتلہ و غارت مشغول شدند۔ و سید مرزا باجماعت مغلاں شمشیر ناخن زدہ از قلعہ بہ آمدہ بجانب ولایت گکھڑاں منہزم شدند و دنبال آنہا دلاوران کشمیر تا یک میل تعاقب کردہ از براق و سامان ہرچہ دریافتند بُردند و قرابہادر باجمعے از مغلاں در دست کشمیریاں گرفتار آمدہ دست و پابستہ در اُردوئے عیدی رینہ رسانیدند و عیدی رینہ قرابہادر و قطب علی کوکہ و محمد نظیر را کہ سران عسکر بودند محبوس داشت و قریب شصت کس را دستہا بُریدہ یلہ کردند۔ ازانجملہ بعضیہا درانجا فوت شدہ بعضیہا بہ جوانب و اطراف متفرق گشت و عیدی رینہ میر سید ابراہیم و غازی چک و دولت چک از کوہستان نوشہرہ طلبیدہ از راہ ہیرہ پور ہمراہ خود بہ کشمیر آوردہ۔

و میرزا حیدر بہ سنوح ایں سانحۂ جانکاہ موجب مصلحت مشیران و مدبّران خود جمعے از مغلاں در اندرکوٹ نگہبان خانمان خود گذاشتہ مع یکہزار سوار مغل بہ تقابل اُمرائے کشمیر متوجہ شد چوں بمقام زال ڈگر نزول فرمود فتح چک باسہ ہزار کس در اندرکوٹ رفتہ خانۂ میرزا حیدر را آتش کشید۔ وجرعلی عمارات سلطان زین العابدین راکہ در سوپور بودند بہ عوض عمارات میرزا حیدر بسوخت۔ امّا میرزا ایں عمل خوش نیامد۔ لشکریاں عمارات عیدی رینہ و نوروز چک راکہ در شہر بودند سوختند۔

سلہ ترک کردند۔

چوں ایام بخت و اقبال از میرزا برگشته بود معتبران و معتمدان وے هرجا که در اطراف کشمیر پیشتر تعیین شده بودند از هرجا تباه شدند۔ از انجمله ملا قاسم و ملا باقی که از امرائے عظام او در تبت حکومت میکردند در موسم زمستان مردم تبت اتفاق نموده ملا قاسم را با جمعے کثیر قتل کردند و ملا باقی گریخته بوقتِ مصیبت پیش میرزا حیدر در اندرکوٹ رسید۔ و مولانا عبداللہ سمرقندی که از امرائے معتمد علیه بود بضبط و ربط ولایت پکهلی اعتبار داشت از انجا باستماع خروج کشمیریاں متوجه ملازمت بود چوں در بارہ موله رسید از دست کشمیریاں مقتول گردید۔ و یوسف میرزا که در کشتوار به حکومت متنقل بود۔ از انجا هزیمت خورده در اثنائے راه با یک هزار و پانصد نفر مغل کشته شد۔ و محمد نظیر در راجوری گرفتار گشت۔

میرزا حیدر این همه اخبارات جانکاه در یک روز شنیده از جان خود متسلی گشت۔ قطعه

فریاد ز جور و ستم چرخ کبود هرگز گرهِ بستهٔ کس را نه کشود

هرجا که دلے یافت که داغے دارد صد داغ دگر بر سر آں افزود

میرزا حیدر با وجود تلاطم امواج ابتلا علم هیجا افراشته در واه خوره رسید و لشکر امرائے کشمیر در قلعهٔ خانپور[1] اقامت گزین شده بود۔ میرزا حیدر

---

[1] نزد محمد اعظم و ابوالفضل این مقام خانپور است۔ مقام مزبور را ابوالفضل در اثنائے راه هیره پور در سرنگر نشان داده است۔ بدیں (وجه مینوار) گفت که خانپور دهیماں تهیے است که در پرگنه بیروه بمسافت یک میل بجانب شمال مشرق درنگ بر راہے که به سرینگر می رود واقعست۔ (بٹیس گزیٹیر ص ۲۳۲)

باجمعیت ہشت صد سوار بر فوج مخالفاں شب خونی آورد چوں پایان قلعہ رسید تمامی دلاوران مغل در آنجا ایستادند و ہمراہ میرزا حیدر ہمگی سی سوار بالا بر آمدند آنہا ہم در اثنائے راہ باز ماندند و میرزا حیدر ہمگی ہشت سوار ہمراہ گرفتہ در معرکہ محاربہ دست مقاتلہ بکشاد و چہل و چہار کس از تیغ گذرانیدہ بزخم تیر مخالفان در شب ہشتم ماہ ذی قعدہ ۹۵۸ھ جام شہادت نوشید۔[1]

بعضے مورخاں می نگارند کہ دراں شب ابرے سیاہ پیدا شد چوں میرزا حیدر نزد خیمۂ خواجہ حاجی باندے[2] کہ مادۂ فساد و وکیل میرزا بود رسید از تاریکی ہیچ نمی نمود۔ شاہ نظیر کہ قورچی میرزا حیدر بودے گوید کہ دریں وقت چوں تیر می انداختم آواز میرزا حیدر بہ گوش من رسید کہ گفت "قباحت کردی" دانستم کہ دراں تاریکی ناگہانی تیرے بہ میرزا حیدر رسید۔ و نیز منقولست کہ قصابے[3]

---

[1] صاحب بہارستان شاہی صحیح تاریخ قتلش بایں الفاظ دادہ است۔

"بقضائے الٰہی در شب ہشتم ذی القعدہ ۹۵۸ھ میرزا حیدر
بزخم کمال دوبی بقتل رسید۔"

و صاحب تاریخ اعظمی نیز تاریخ قتلش ۹۵۷ھ ہجری بیان کردہ است۔ وآنکہ ملک حیدر چاڈورہ و نرائن کول عاجز تاریخ فوتش ۹۵۹ھ ہجری بیان کردہ اند مبنی بر خطا و سہو است۔

[2] طبقات چاپ لکھنؤ ص۶۱۸ و فرشتہ جلد دوم چاپ لکھنؤ ص۳۵۷۔

[3] پنڈت نارائن کول عاجز نام ایں قصاب "کمال دوبی" بیان کردہ است۔

بر رانِ اُو تیر زد۔ بعضے گویند کہ کمال کوکہ او را بزخم شمشیر کُشت امّا بر قالبِ اُو غیر از زخم تیر چیزے دیگر ظاہر نبود۔

فردا چوں مخالفاں از قتل میرزا حیدر خبر یافتند دولت چک و غازی چک پسران کاجی چک خواستند کہ بر نعشش میرزا بے ادبی کردہ جسد او را طعمۂ سگاں سازند۔ سیّد محمد بیہقی کہ برادر نازک شاہ بود باتفاق حسین ماگرے و اجتماع اہلسنّت استقامت کردہ نعش او بر داشتہ در مزار سلاطین متصل مرقد زین العابدین بسمت مغرب بعد از پنج روز دفن کردہ مقبرۂ او سنگین افراختند۔

لہ و ہمیں روایت را بقدرے اختلاف ملک حیدر چاڈورہ، خواجہ محمد اعظم، نارائن کول عاجز، و بیربل کاچرو اختیار نمودہ اند۔ عبارت اوّلین این است:۔

"پس بعزم الصرام این مرام میرزا حیدر خود متوجہ تفتیش احوال اہل قلعہ گردیدہ شبے سوار شد و از دروازۂ قلعہ باندروں رفت قصاب را قصابے گاوے پاک میبکرد چوں دید کہ سوارے از بیروں در آمد دانست کہ جاسوس لشکر است۔ میرزا را پرسید کہ کیستی و بکجا آمدی؟ میرزا چوں زبان کشمیر خوب یاد نگرفتہ بود جوابے داد کہ نہ فارسی بود و نہ کشمیری۔ قصاب تبر یکہ گاو را آں پاک میبکرد بر سر میرزا کوفت و او را بسر منزلِ فنا و بوادی خموشاں رواں کرد"۔

عبارت ثانی ایں طور است:۔

"میرزا اہل و عیال در اندرکوٹ گذاشتہ قصد شبخونِ اُمرائے کشمیر کرد۔ بخاطر میرزا رسید کہ در شاخ بندی غنیم تن تنہا در آمد قصابے پرسید کہ نام تو چیست چوں زبانِ کشمیر فصیح نمیدانست قصاب را یقین شد کہ مغل است تبر برداشت و بر سرش کوفت و بہماں زخم درجۂ شہادت یافت"۔

و بر لوح قبر او این سجع نقش بر سنگ موجود است ۔ تاریخ :-

شہ گورگان میرزا حیدر آخر | بملکِ شہادت زدہ کوسِ شاہی
قضائے الٰہی چنیں بود تاریخ | شدہ بہر قتلش "قضائے الٰہی"[1]

سید محمد تا یک ماہ بر مقبرہ او محافظان مقرر داشتہ دستِ چکاں کوتاہ ساخت ۔

چون دولت چک بہ سبب حمایت نازک شاہ و سید محمد بر نعش میرزا حیدر دست بیا فتند در اندہ کوٹ برائے تزت[2] و تاراج خانمان میرزا حیدر تاختن آوردند و زنِ میرزا ہم بہ جنگ مردانہ مستعد ماندہ بود[3] ۔ فرزندانِ ابدال ماگرے کہ از اقارب سید محمد بودند درمیان آمدہ صلح کنانیدند[4] ۔ چکاں را دفع کردہ قبیلۂ میرزا را درسرینگر میانِ حویلی "حسن متو" جائے دادند ۔ و میرزا قرا بہادر و میرزا عبدالرحمن و میرزا جان میرک و میرزا پکلہ و میر شاہ و شاہزادہ بیگ و محمد نظر و جرعلی نظر بند شدند و بعد چندگاہ رہایش یافتہ روانہ کاشغر نمودند[5] ۔

میرزا حیدر برادر زادۂ سلطان سعید کاشغری و خالہ زادۂ بابر بادشاہ بود در علوم عقلی و نقلی و شعر و سخن طبعے موزون داشت ۔ تاریخ رشیدی از تصنیفات

---

[1] ۹۵۷ھ (ایضاً ص۱۸) امّا ملک حیدر و نارائن کول عاجز و بیربل کاچرو بہ خلاف این ہر دو سال قتلش ۹۵۹ھ نوشتہ اند ۔ ملک حیدر گوید کہ :-

"در تاریخ نہصد و پنجاہ و نُہ (۹۵۹) از اوجِ تخت بحضیض قدم نہاد"

[2] تزت، غارت و انہدام ۔ [3] ایضاً ص۱۸ ۔ [4] ایضاً ص۱۸ ۔

[5] تاریخ ملک حیدر چاڈورہ (مخطوطہ) ص۵۵ و تاریخ کشمیر اعظمی مطبوعہ ص۸۱ ۔ امّا در ہر دو این قدر تفصیل نیست کہ حسن ذکر کردہ است ۔

[1] اوست دہ سال بہ حکومت کشمیر گذرانید و سکّہ [2] و خطبہ بنام نازک شاہ معمول داشت۔

بعد واقعہ میرزا حیدر عیدی رینہ بر منصب وزارت استقلال یافت۔ نازک شاہ را اسم سلطانی و خطبہ بدستور گذاشت و انتظام مہام مملکت بطور خود می ساخت دولت چک و غازی چک و علی چک و حسین چک فرزندان کاجی چک کہ در آوارہ گردی و پریشان حالی میان کوہستان ہا اوقات بسر می بردند بتوجہات بے غایات طلبانیدہ در سایۂ حمایت و عنایت خود نگہداشت [3] چون قوت و ثروت دریافتند براہ بغض و عناد و کینہ و فساد او بشتافتند و ہمیشہ در تدمیر و تخریب او شطرنج تدبیر می باختند۔ [4] دران زمان ہیبت خان نیازی از پیش گاہ سلیم شاہ بالشکر دلاوران جرّار براہ کوہستان جموں بعزم تسخیر کشمیر عزمیت کردہ در بانہال رسید۔

ازین سو دولت چک و حاجی بانڈے با جیش پرطیش بہ مقاتلہ برآمدہ بر فرق کوہ بانہال پائے استقامت افشردند و ملک عیدی رینہ و حسین ماگرے متعاقب بآہستگی می رفتند۔ [5] دولت چک لشکر خود بہ دوراہ برمقابلۂ مخالفان مامور ساختہ فردا بہ جنگ پیوستند و از صبح تا شام داد مردانگی دادہ محاربۂ

[1] "واقعات کشمیر" ص۸۲ ۔ [2] مجموع التواریخ مصنّفہ بیربل کاچرو قلمی ص۲۱۴۔

[3] "واقعات کشمیر" خواجہ اعظمی ص۸۷ ۔ مجموع التواریخ قلمی ص۲۱۴ و تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈورہ ص۵۸۔

[4] "واقعات کشمیر" ص۸۷ ۔ [5] وسبب بآہستگی رفتن عیدی رینہ و حسین ماگرے این بود کہ ہردو شہرت دولت چک در مدافعۂ ہیبت خان نیازی حسد می بردند و از خدا می خواستند کہ این کس از میان برود وصاحب تاریخ فرشتہ ص۳۵۸ و طبقات اکبری ص۶۲۰ چاپ لکھنؤ در مقتولین زوجۂ ہیبت خان (اعظم ہمایون) را نیز شمردہ اند۔

عظیم نمودند[1]۔

هرچند دلاوران هندی نژاد در شجاعت و مبارزت نظیر نبود لیکن موجب دستبرد قضا و قدر در دست کشمیریان همه مقتول شدند و بغیر دو کس از جنود ایشان کسے زنده نماندند پس بوقتِ شام دلاوران کشمیر سرهائے هیبت خان نیازی و سعید خان و شاهباز خان[2] در پیش دولت چک گذرانیدند۔ و ملک دولت آن سرها در پیش سلیم شاه[3] بجانب هند فرستاده و قاصد را عرضداشت خود بنام نازک شاه بدین مضمون نوشته داد که شمس ملک و نجی ملک از طرف عیدی رینه همراه من بودند۔ آنها هیچ گونه رفاقت سخنی به من نکردند نائره بغض و عداوت دیرینهٔ شان افروخته شده بود۔ این بے اتفاقی علاوه اشتعال فساد و عناد نمود۔ فقط۔

دولت چک بوقوع فتح و فیروزی کُلاه تکبّر به فلک سوده به جانب کشمیر معاودت نمود و در پرگنهٔ ویرناگ با عیدی رینه ملاقی شد و حسین ماگرے بدان جاهم نرسیده بود ملک عیدی رینه به قیاس و قیافه اسکبارے استغنا قوم دولت چک دیده در فکر تخریب و ترهیب آنها افتاد و دولت چک در شهر رسیده با ملک محمد ناجی که از عیدی رینه به سبب مقدمات میرزا حیدر رنجیده بود، موافقت و موانست حاصل نموده برائے مقهوری عیدی رینه

---

[1] مطابق روایت صاحب طبقات جنگ مزبور در پرگنهٔ باهال نزد کوهچه لن کوٹ واقع شد۔

[2] سعید خان و شاهباز خان هر دو مانند هیبت خان از افغانانِ نیازی بودند۔

[3] نزد صاحب طبقات اکبری این نام اسلام شاه است که دران ایام در ده بن نزد دریائے چناب قیام داشت

درمیانِ خانقاہ معلّیٰ اجلاس کردند

دراں اثنا ملک نیکہ وزیر برادر محمد ناجی سنگے کلان از سقف خانقاہ براں جماعہ انداخت و آں سنگ خطا[1] شدہ ستون خانقاہ مضروب و مجروح ساخت کہ اثر آں در خانقاہ قدیم پیش از سوختن موجود بود۔ و بہ پاداشِ ایں امرِ ناهنجار بندوقے از غیب[2] بزانوئے نیکہ وزیر رسیدہ فی الفور جاں داد۔

و ملک عیدی رینہ جمعے از چکان کوپہ وارہ[3] کہ اہل سنت بودند و طائفہ ماگریاں و سیدان بیہقی باخود متفق ساختہ در ماہ رمضان ۹۵۸ھ بہ محاربت چکاں علم منازعت افراختہ در قلعۂ علاءالدین پورہ متحصن نشستہ بہ مبارزت و مخالفت آنہا بر داخت تا آنکہ شبے شمس چک کوپہ وارہ و نجی ملک و حاجی پاندے و بہرام

---

۱ تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈورہ ص۵۸، واقعات کشمیر ص۸۲، جوامع التواریخ ص۲۱۴ ـ

اما حیدر ملک بجائے "انداختن سنگ از سقف خانقاہ" ذکر انداختن گلولۂ توپ از کنارۂ آں طرف رودخانہ بہت (جہلم) نمودہ است۔

۲ ایضاً۔

۳ بقول خواجہ نظام الدین و مؤرخ فرشتہ کشمیریاں بایں وقت بہ چہار گروہ منقسم بودند۔ و رہنماشے ہر یک جدا بود۔ چنانچہ صاحب طبقات می گوید:-

"دریں ایام چہار طائفہ در کشمیر اعتبار داشتند اول عیدی رینہ با طائفہ خود، دوم حسن ماگرے والد ابدال ماگرے با طائفہ خود سیوم کشتواریاں کہ بیرم چک و دیگر باشند۔ چہارم کامیاں کہ کاجی چک و دولت چک و غازی خان چک باشند"

و آنکہ اینجا ذکر شدہ خانقاہ از غلطیِ نویسندگان قدیم است کہ حسن از آنہا نقل نمودہ

کیمرادہ قصبہ البستہ بزرگ قریبا بفاصلہ ... معلی از بارہ مولہ

نیا یک و یوسف خان باتفاقِ جماعتے از خیل و خدم پلہائے شہر بُریدہ بمحاربہ ومقاتلہ ایستادند و دولت چک وغازی چک بہ مبارزت ومقابلت آں ہا مبادرت نمودند۔ و سید ابراہیم خان وحسین خان ماگرے را گرفتار کردہ محبوس داشتند باقی جماعت آنہا در قلعہ علاء الدین پورہ پیش عیدی رینہ گریختہ رفتند۔

و دولت چک از روئے خدعیت و روبہ بازی معاونان عیدی رینہ را استمالت نمودہ لوہر ماگرے و نسی ملک و فتح چک و یوسف چک بخود مایل ساخت و بتقویت وجمعیت آنہا از دریائے بہت عبور کردہ بر جنود مخالفان بغتۃً ریختہ گرد ہیجا تا بفلک بر انگیختہ خون ہزاراں مردم بر زمین ریختہ رایت نصرت بہ اوجِ عزت افراخت[۱]۔

و عیدی رینہ بعدم طاقت مقاومت منہزم شدہ در جنگل شمہ ناگ پرگنۂ وُتر بہ محل اختفا انزوا پذیرفت و دراں جا بمرض موت بیمار[۲] افتادہ بشہر درآوردند و چند روز کشیدہ رحلت نمود۔ بر منصب وزارت ہمگی دو ماہ بہ حکومت گذرانید۔ فرد

[۱] بروایت صاحب طبقات جلد دوم ص ۱۷۵ ترجمہ بر جنگ زنانہ جنگ مزبور مابین عیدی رینہ و دولت چک در میدانِ عیدگاہ واقع شد۔

[۲] و صاحب طبقات در سبب وفات عیدی رینہ ذکر میکند:۔ "وقتے کہ عیدی رینہ خواست کہ بر اسپ سوار شود ناگہاں اسپ لگدے بر سینہ اش زد کہ بصدمہ آں جاں بجان بخش داد" نیز نقولش در حسنگر در مزار موسیٰ رینہ مدفون شد۔

در جزائے فعل بے تاب است تیغ انتقام
ہر کہ بد کردہ است ید بنید بجائے خویشتن

بعد از فراغ عیدی رینہ دولت چک سید ابراہیم خان و حسین ماگرے را از حبس کشیدہ بہ استمالت و مدارا با خود متفق ساخت و سلطان نازک شاہ از مسند سلطنت برداشتہ بہ جانب ہند اخراج نمود۔ ایام سلطنت ثانی او یازدہ سال وچند ماہ بود۔[۱]

(۲۶) سلطان اسمٰعیل ثانی پسر ابراہیم شاہ در سنہ ۹۵۸ھ[۲] باعانت و امداد دولت چک عاریتہً[۳] لوای شاہی افراخت وہمگی سکہ و خطبہ بنام او مشہور بود۔ سوائے آں دولت چک بہ اختیار خود انتظام مہام مملکت را فروغ دادہ در اشاعت مذہب شیعہ و ترویج لوازمات آں بخوبی پرداختہ خانقاہ شمس عراقی کہ در عہد مرزا حیدر منہدم شدہ بود از کردہ سابقہ بمتانت و استواری معمور ساخت و لاشہ میر دانیال کہ ہنگام قتل در موضع شونشر مدفون کردہ بودند از انجا برآوردہ در مقبرۂ میر شمس عراقی در گور انداخت۔

در محلہ حسن آباد برائے بابا حسن بنجار بن بابا علی بنجار خانقاہے وسیع بلند افراخت۔ و لاشۂ بابا علی از جائے خود کشیدہ در انجا مدفون

[۱] بروایت صاحب طبقات مدت سلطنت نازک شاہ بعد وفات میرزا حیدر رہمگی دو ماہ بود۔

[۲] مؤلف جوامع التواریخ سال سریر آرائی سنہ ۹۶۰ھ قرار دادہ است۔

[۳] خواجہ نظام الدین در طبقات جلد سوم مدت سلطنت ابراہیم شاہ پنج ماہ نوشتہ و ابوالفضل خلافش دہ ماہ بود۔

کرده عمارت مقبرهٔ او احداث نمود و اراضی معموره و غیر معمورهٔ آن طرف از مالکان جبراً گرفته به حسن بابا بخشید و حسن بابا عمارات رفیع و مکانات منیع و باغات و اسواق وسیع دراں جا آباد کرده به حسن آباد موسوم ساخت۔ و فرقهٔ هنود و اهل سنت را طوعاً کرهاً تکلیف ترک مذهب نمود و خطیبان مساجد را علانیه تجویز داد که نامهائے دوازده امام شامل خطبه بخوانند[1]۔

و در سنه ۹۶۰ھ مطابق سنه کشمیری سی و سیوم ۳۳ ناگهان پاسے از شب گذشته زلزلهٔ شدید واقع شد که تا هفت روز یک جنبش بود و در چند جا تبدیل زمین و خسف آں وقوع یافت چنانچه تبدیل زمین حسن پوره و حسین پوره از آں وقت

[1] صاحب بهارستان شاهی احوال تغیرات متذکرهٔ متن چنیں قلمبند نموده است:۔

"میرزا حیدر از غایت انکار طریق مستقیمه نوربخشیه بلکه سلسلهٔ همدانیه را ازیں ممالک بالکلیه معدوم ساخته بود۔ چنانچه در تمام ایں ممالک از آں سلسلهٔ شریفه اثرے باقی نمانده بود۔ و قریب هشت سال هیچ کس از اهالی و موالی ایں ممالک دم از آں سلسله نتوانست زد بلکه از کمال تعصب خود اظهار مذهب نتوانند کرد۔ مردم ایں ممالک را منع میکرد که هیچ کس شیع المذهب نباشد ما سوائے مذهب حنفیه تمام مذاهب را منسوخ ساخت۔ ملک دولت چک باز سلسلهٔ همدانیه را برپا ساخته به تقویت بابا حسن پرداخته در ترویج سلسلهٔ همدانیه اهتمام تمام فرمود و جمیع درویشان و صوفیان آں سلسله و رسوم و قواعد همدانیه و شرائط آداب طریقهٔ نوربخشیه باز زنده ساخت"۔

مشہور است۔ و در پرگنۂ کامراج[1] میانِ ضلعہ ما ورکوہ پارہ غلطیدہ شش صد[2] کس ہلاک شدند۔ قصۂ آں در حصۂ اوّل گفتہ شد۔ بالجملہ حکومت دولت خان در کشمیر ہمگی سہ[3] سال بود و دریں سالہا ہمراہ غازی چک چندمرتبہ مخالفت و منازعت ورزید۔ لیکن آں مخالفتہا فوراً بہ مصالحت می انجامید۔ عاقبت دولت چک زنِ عموی خود زوجۂ دوم کاجی چک کہ مادر عینیۂ غازی خان بود بہ خدیعت و فریب در عقد نکاح خود درآورد موجب آں غازی خان و علی خان بشورش آمدہ در تخریب بنیادِ حکومت او افتادند۔

روزے دولت چک جماعت خود در حسن آباد گذاشتہ بسیر تالاب ڈل رفتہ بود و برادرانش فرصت غنیمت دانستہ در حسن آباد معاونانِ او بقتل رسانیدند آنگاہ برائے گرفتاریِ او بہ جانب سواحل ڈل عجلت کردند و دولت چک خبر یافتہ بہ جانب کوہستان پھاک[4] گریزاں شد و در اثنائے راہ چوپانے ہیکل او بہ شناختہ گرفتار نمود و بستہ کردہ پیش

---

[1] در تاریخ اعظمی ص۸۸ ایں مقام بجائے کامراج، مراج درج است۔

[2] صاحب طبقات تعداد ہلاک شدگاں را شصت[60] ہزار کس بیان کردہ است۔ و نزد فرشتہ شمارۂ آنہا شش صد[600] نفر است۔ معلوم می شود کہ روایت حسن از مؤخرالذکر ماخوذ است۔

[3] صاحب "واقعات" ہمراہ ایں ہردو نام حسین خان نیز ذکر کردہ است۔ تاریخ کشمیر ص۵۹ ۔ [4] تاریخ کشیر ص۶۰، "واقعات" ص۸۹، "طبقات" جلد سیوم ص۴۳۰ ۔ اما در آخرالذکر بجائے "پھاک"۔ "جاک" مذکور است کہ غلط فاحش است۔

غازی خان رسانید۔ غازی خان میل در چشمان او کشیدہ محبوس داشت۔

گویند دولت چک بسیار بہادر و جرار بود بوقت ایستادن ہر دو دستش تا زانو می رسیدند۔ وقتے درمیان ننده مرگ تیرے انداختہ تا مسافت یک میل بہدف رسانید و روزے در ہنگام تعمیر دولتخانہ خود چوبے دراز کہ طوالت آں بیست درعہ و ضخامت تا یک درعہ بود معماراں بالائے بام می کشیدند ناگاہ ریسمانہا گسستہ شدہ بزیر اُفتاد۔ دولت چک چوب مذکور را بدست راست خود گرفتہ دست چپ بر زمین وقایہ کرد گویند دست او تا مرفق در زمین رفت و تا وقتیکہ ریسمانہا درست کردہ چوب بالا کشیدند ہمچناں ایستادہ بود[1]

دیگر در دہلی پیش شیر خان افغان فیل را دُم گرفتہ ہر دو پائے خود محکم ساخت و فیل را اصلاً حرکت کردن نداد[2]۔ وقتیکہ بخت و روزگار از و برگشت عاقبت در دستِ چو پانے اسیر اُفتاد[3]۔ و غازی چک بعد دفع حکومتِ دولت چک اسماعیل شاہ را از سلطنت برداشتہ خواہر زادۂ خود حبیب شاہ پسر اسماعیل شاہ اول بر تخت نشانید[4]۔

(۲۷) سُلطان حبیب شاہ در ۹۶۱ھ بیاوریِ غازی خان مسندِ شاہی یافت و غازی خان بہ نفس نفیسِ خود در انتظامِ مہامِ حکمرانی پرداخت۔

۱؎ تاریخ کشمیر ملک حیدر قلمی ص۵۹ ۔ ۲؎ ایضاً و واقعات کشمیر ص۸۶ ۔

۳؎ ایضاً۔ ایضاً ۔ ۴؎ ایضاً ۔

بعد انقضائے مدتِ یک سال حبیب شاہ بہ مسندِ شاہی نشستہ گوزے شدید بکمال شدت و مد انداخت کہ بہ تغیرِ آں اہلِ مجلس شرمندہ شدند۔ و علی خان بجوش آمدہ تاج شاہی از سرش برداشتہ برفرقِ غازی خان نہادہ حبیب شاہ[1] از نشیمن شاہی بیروں ساخت پادشاہیِ سلاطینِ کشمیر بہ خاتمہ رسید۔

سُبحان اللہ پادشاہیِ دوصد و سی و دو سالہ[2] بہ یک بادِ مخالف بباد رفت۔ ابیات۔

گنج بقا نیست دریں خاکداں		مغز وفا نیست دریں اُستخواں

ہرچہ دریں مائدہ خرگہی است		کاسۂ آلُودہ و دستِ تہی است

ہرکہ از و خورد دہانش بسوخت		ہرکہ از و گفت زبانش بسوخت

اَورنگ یازدہم دربیانِ حکومتِ چکاں

چوں حقیقت بود و باش و حسب و نسب طائفہ چکاں در اَوراق

---

[1] ایضاً، ایضاً۔ لیکن ایں ہر دو مؤرخین از ذکر "انداختن گوز" سکوت اختیار کردہ اند۔ عبارت تاریخ کشمیر ملک حیدر کہ دریں ضمن وارد شدہ ایں است :۔

"در تاریخ نہصد و شصت و دو کہ در دیوان نشستہ بود در احکام غلطی کرد کہ اکثر ارکان خجالت کشیدند۔ علی خان برادر خورد غازی خان تاج از سرِ حبیب شاہ برداشتہ بر سر غازی خان گذاشت۔"

[2] بروایت خواجہ محمد اعظم "بعد دو صد و بیست و چند سال سلطنت از خاندان شاہ شمس الدین منتقل بہ چکاں گردید" (واقعات کشمیر صـ ۸۶)

گذشتہ زیب نگارش یافت۔ خلاصۂ آں این است کہ چکاں تا عہد سلطان زین العابدین نسلاً بعد نسل خدمتگذاری و ملازمت سلاطین او قات گذاری میکردند۔ انگاہ بسبب فساد سلطان محمد شاہ و فتح شاہ فتور و قصور بہ حکومتِ سلاطین عاید گشت و فرقۂ چکاں اقتدار و استقلال بہم رسانیدہ چندگاہ رتبۂ رضاعت و کوکگی حاصل کردند۔ رفتہ رفتہ بجرارت ذاتیہ و جسارتِ جبلی خود بہ اموراتِ ملکی دخیل شدہ بہ مرتبۂ وزارت و امارت رسیدند و دراں اثنا با خاندانِ سلاطین از روئے مخالطت و مناکحت دختراں درجۂ قرابت و مساہمت حاصل نمودند۔ پس ازاں بسبب فتورِ احوال و قصورِ ہمت وجودت آنہا بسر خود متمکن وسادۂ حکمرانی گشتند۔

فرد

چنین است رسم سرائے سپنج

یکے میرود دیگر آید بگنج

(۱) غازی خان پسر کاجی چک در ۹۶۲ھ[1] بیاوری بخت و اعانت اقبال بسر خود بر سریر اجلال استقلال یافت مضافاتِ کوہستانِ کشمیر بہ کمال

[1] ملک حیدر چاڈورہ (تاریخ کشمیر قلمی صفحہ ۶۰) در سبب نشستن غازی چک بر تخت حکومت می نویسد:-

"چوں حبیب خان بے جوہر را لیاقت سلطنت اصلا نبود، در تاریخ ۹۶۲ھ (۵۲-۱۵۵۴ء) کہ در دیوان خانہ نشستہ بود، در احکام غلطی کرد کہ اکثر ارکانِ دولت خجالت کشیدند۔ علی خان چک برادر خورد غازی چک تاج از سر حبیب شاہ برداشت و بر سر غازی خان گذاشت۔"

شجاعت و توقیر از قمر دلداخ و اسکردو و گلگت و کشتوار وغیرہ تسخیر نمودہ ہمہ جا فوجداران خود تعیین ساخت۔ انگاہ با جمعیت لشکر و سپاہ بملک گکھراں یورش کردہ دختر کمال خان گکھر کہ سرغنۂ آں قوم بود بشرف ازدواج خود مشرف کرد۔ از انجا بجدود پکھلی رایت ہمت افراشتہ اطراف آں سواد در قبضۂ اقتدار خود در آوردہ رجعت نمود و بطرف گلگت و دارد و جنیبت عزیمت راجولاں دادہ محاصل آں سواد ضبط فرمود۔[1]

و در سیاست و سفاکی و خوں ریزی و نظم و نسق و قطع اعضا و چشم کندن و معدلت و نصفت رعیت پروری ممتاز بود۔[2] و مذہب شیعہ را رواج کلی

[1] ایضاً صفحہ ۔ [2] ملک حیدر چاڈورہ و ملا سعد اللہ شاہ آبادی می نویسند کہ او بسلسلۂ عدل و انصاف از قتل کردن پسر حقیقی خود حیدر خان بقصد الخلاص ملک محمد باز نماند۔ درین ضمن روایت اول الذکر این است:۔

"چنانچہ مشہور است کہ از ملازمان حیدر خان پسر خود کہ ارشد اولادش بود در حق کسے زیادتی کردہ حکم بقطع یدش نمود۔ این معنی بر طبع حیدر خان گراں آمدہ و غدغۂ بغی بہم رسانید۔ . . . . خانِ مذکور ملک محمد چند و خالویش را برائے نصیحت پسر فرستاد۔ در اثنائے گفتگو ملک محمد نا ملائمے بر زبان راندہ بہانزادہ خالوئے خود را کشت۔ غازی خان نیز فرزندش را بکشت و رانت پدری کار نکرد"

و ثانی الذکر این:

گشت از بسکہ در عدالت خاص کشت فرزند خویش را بقصاص

(تاریخ کشمیر صفحہ و باغ سلیمان صفحہ ۲۵۵)

رنجیده و فرقهٔ هنود و اهل سنت را تکلیف ترک مذهب[1] نمود. پس امرائے کشمیر بموجب خصلت ذاتیهٔ خود در مخالفت و منازعت او مستعد گشته فتنه ها برداشتند بلکه خواهش کشتن غازی خان و حسین خان مصمم نمود. غازی خان از کنگاش ایشان اطلاع یافته نصرت چک و یوسف چک پسران ریگی چک و شنکر ملک را پیش خود طلبیده به استمالت و مدارا شکایت و سعایت از مخالفت و مخاصمت آنها در پیش آورد. در آن حالت برادران آنها رسیده از مجلس او برداشته بردند و فردا برادران نصرت چک و جماعت شیعه پلهائے شهر بریده به محاربه و مقاتله ایستادند. غازی خان با عسکر خود از دریا بذریعهٔ سفاین عبور کرده به جدال و قتال پیوسته برادران نصرت چک و بعضے از جماعت آنها را بقتل رسانید. نصرت چک و یوسف چک پا بزنجیر محبوس داشته پسماندگان او را مقهور و مغرور ساخت. بعد چندگاه شنکر چک و بهرام چک و فتح چک وغیره در قصبهٔ سوپور جمع گشته علم بغاوت افراشتند غازی خان با لشکر فراوان به مقابلهٔ ایشان رفته همه را منهزم و مقتول ساخت. بهرام چک از کوهامه گرفتار کرده به قتل رسانید یوسف چک را میل در چشمان کشید و برادرش ابراهیم چک از تیغ گذرانید.

بعد وقوع این واقعه شمس رینه پسر عیدی رینه و چندکس از امرائے

---

[1] ملا سعد الله اگرچه ذکر فرقهٔ خاص نمی کند، لیکن در ضمن چنین اشاره داده:-

دست زفتش به بیداد واکشاد   از تعصب بکرد دیگر باد

(باغ سلیمان قلمی صفحهٔ مزبور)

استعانت و استمداد در دهلی پیش همایون بادشاه پناه گرفتند. درسال بعد همایون شاه از بام افتاده[1] دنیائے فانی را بدرود نمود. امرائے کشمیر میرزا ابوالمعالی[2] را که از سادات کاشغر و پسر خوانده بادشاه بود، خدیعت و فریب در غلانیده با عسکر عظیم همراه آورده در بے خبری بغتةً وارد پتن شدند و درآن جا بسیارے از دلاوران و سپاهان کشمیر بایشان ملحق گشتند. غازی خان بمسارعت تمام سرانجام مهام لشکر سرانجام داده سید ابراهیم خان را بدلاسا و مدارا استمالت نموده دختر خود را بعقد مناکحت برادرزاده او نامزد کرده با خود متحد و متعهد ساخت. نصرت چک مسلسل و مغلول همراه برداشته به وفور سامان و یراق و طمطراق یلغار کرده به نهر نالجی ویره[3] رایت تقابل افراشت فرد از آب عبور کرده فریقین بحرب و ضرب پیوسته انهار خون جاری کردند. از جانبین داد شجاعت و مبارزت داده گرد هیجا به فلک رسانیدند. از صبح تا شام

---

[1] وفات همایون بادشاه در ۹۶۳ھ مطابق ۱۵۵۵ء واقع شد. مولانا قاسم کاهی در مصرعه ذیل تاریخش گفته "همایون بادشاه از بام افتاد" ۹۶۲ھ. بقول ابوالفضل همین تاریخ یکسال کم است. بنابرین سال وفاتش ۹۶۳ھ مطابق ۱۵۵۵ء مقرر توان نمود.

[2] متوفی یکم شوال سال ۹۷۱ھ (۱۳ مئی ۱۵۶۴ء) در کابل
(اکبرنامه جلد دوم بیوریج ص ۳۰۸ - ۳۱۱).

[3] تاریخ ملک حیدر چادوره قلمی ص ۶۱، تاریخ کشمیر مصنفه نارائن کول عاجز قلمی ص ۶۲، تاریخ اعظمی مطبوعه ص ۹۰. نالجی ویره یا نانس ویره دیهی است به نهر برهردو کناره نهر نهنگ در میل بطرف جنوب مغرب از پتن براه سرینگر.

صمصام خون آشام در انتقام بود۔ ظاہراً غلبه از طرف مغلان روئے نمود۔ ناگاه
ذہنے و رعبے در عسکر مغلاں افتادہ بجانب کوہستان منہزم شدند و شمسی رینہ
دست و پا گم کردہ در اخراج مغلاں سعی میکرد کہ مبادا دستگیر شدہ ضایع
خواہند گشت۔

دراں حالت غازی خان بر لشکر مغل تاخت آوردہ قریب یکہزار و ہفت
صد کس از لشکر مغل مع شمس رینہ اسیر ساخت۔ سوای آں از دلاوران فریقین
چہار ہزار کس در رزمگاہ بقتل رسیدند[1]۔ و ابو المعالی با جمعے از بقیۃ السیف بجانب
ہند رجعت نمود۔ غازی خان از روئے سفاکی مغلانِ اسیر شدہ را طعمۂ تیغ
اجل ساخته شمس رینہ بدار کشید[2]۔ ازانجا کوس فیروزی نواخته بجانب
مسند حکومت رایت معاودت افراخت۔

و در سال دوم[3] محمد رینہ برادر شمسی رینہ به معاضدت حبیب چک
پائے استقامت افشردہ به محاربه و مجادله بر غازی خان غلبه آورد۔ و غازی
خان در عرصه کارزار نیل تریان خود را به جنگ محمد رینہ میدان داد و محمد رینہ
ضربہائے ناخن و تیلیل بر کالبد نیل انداخته عاقبت ذلیل گشت و حبیب چک دربدرگی

[1] تاریخ ملک حیدر صفحه مذکور، تاریخ کشمیر نرائن کول عاجز صفحه مذکور، تاریخ اعظمی صفحه مذکور۔

[2] بقول ملک حیدر چاڈورہ صفحه مذکور و نرائن کول عاجز:
"باآنکه دختر شمس در خانه پسر غازی خان بود به حلق کشید"

[3] بقول ملک حیدر جنگ مذکور بعد از دو سال بمقام زالڈگر محله از شہر سرینگر
رو نمود۔

فیل آمده حمله‌های مردانه ساخت تا که فیل به غضب آمده خرطوم خود به حبیب چک انداخت وی اسپ خود بدریا انداخته رو بگریز نهاد - امّا بموجب تقدیر پای اسپش ناگاه در خلۀ بند شده سلاحش از دست افتاد فیل بکمال غضب درعقب او تاخته خرطوم برو رها کرد حبیب چک خرطوم فیل بدندانِ خود چنان بگزید که فیل نگریخت چون اجلش رسیده بود فیل بازگشت آمده او را ریزه ریزه کرد. پس غازی خان علم نصرت بفلک افراخته سپاهان خود را به انعام و اکرام ممنون ساخت و در رتق و فتق امور مملکت پرداخت و سید حمید رینه را به تهمت علاقۀ خویشاوندی شمس رینه شهید ساخت و در موضع نابجی دیره مدفون است و سید کمال که از سادات عمده در پرگنۀ پهاک مشهور بود زهر داده شهید کنانید[1] - و حضرت محبوب العالم قدس سرّه بطرف پرگنۀ بیروه اخراج ساخت و صنادید اہل سنّت را زحمت بسیار رسانید.

و در سنه ۹۶۷[2] حاجی پاندے و نجی ملک و یوسف چک که در ہندوستان آواره و پریشان شده بودند اتفاق کرده قرابهادر[3] برادرزادۀ میرزا حیدر با جمعی کثیر از مغلان برای تسخیر کشمیر ہمراه آورده در کوہستان راجور

---

[1] واقعات کشمیر ص ۹۱ ۔ [2] ۱۵۵۹ء ۔

[3] برای قرابهادر ملاحظه کنید مآثر الامراء، جلد سوم صفحه ۴۹-۵۰ ۔ قرابهادر مع لشکر جرار و دو زنجیر فیل نیز ہمراه داشت (طبقات جلد سوم)

شورش بر داشتند۔ و غازی خان و سید ابراہیم با جمعیت فراوان از راہ ہیرپورہ پیش قدمی کردہ بہ مقام بہرام گلہ علم تقابل افراشتند و فتح ملک و لوہر ملک کہ در کوہستان پنوچ پریشان بودند با غازی خان پیوستند و نصرت چک کہ در نواحی لاہور آوارۂ دشت غربت بود با غازی خان ملحق گشت۔ روز دوم غازی خان بر لشکر مغلاں یورش کردہ فریقین بہ جنگ پیوستند و از جانبین جمعے کثیر زیر تیغ آوردند عاقبت لشکر مغلاں مغلوب شدہ بہ جانب ہند گریختہ رفت و غازی خان با خیل برادران و اعوان با فتح و نصرت بجانب دار الحکومت رجعت نمود۔

و بعضے مؤرخان قایل اند کہ چوں غازی خان با خیل و حشم در ہیرپور قیام ساخت طایفۂ ڈونباں[1] کہ برائے حراست در شہر در مقرر می باشند پنج شش ہزار کس جمع کردہ بہ آنہا وعدہ فرمود کہ از شما ہر کس کہ سر مغل بریدہ پیش من بیارد یک اشرفی بہ صیغۂ انعام از من بر دارد۔ بہ شنیدن ایں خبر طایفۂ ڈونباں در لشکر مغل تاختند و بحیلہ و دغا سرہائے آنہا بریدہ پیش غازی خان می آوردند و سر ہر یک سر زیادہ از وعدہ انعام می بردند بدینساں بسیارے از مغلاں بے سر گشتہ۔ پس ماندگاں ہزیمت غنیمت دانستہ برگشتند فقط[2]

---

[1] ڈونباں جمع ڈونب طایفہ ایست از رذیلاں۔

[2] تاریخ ملک حیدر چاڈورہ ص۱۲۰، تاریخ نارائن کول عاجز ص۱۴۳ ۔ ہر دو مؤرخین متفق اند کہ دریں معرکہ ہفت ہزار سر از سپاہ مغل بدرگاہ غازی خان آوردہ شد۔

غازی خان ہمیشہ در معدلت و نصفت ہمّتِ خود مصروف میداشت چنانچہ از عدالت او روایت می آرند کہ روز عید غازی خان در عیدگاہ بود یکے از ملازمانِ پسرش حیدر خان عنابہ چند از کسے بغارت برد ہنوز بدمن نرسانیدہ بود کہ مالک عناب در پیشگاہِ غازی خان استغاثہ نمود غازی خان فی الفور دست خاین قطع فرمود۔ حیدر خان بصدورِ ایں قدر بے مروّتی از والد خود رنجید و گردن از متابعتِ او پیچیدہ ترک مصاحبت نمود و ملک محمد کہ خالوئے او بود ازیں امر نامرغوب او را منع ساخت و حیدر خان از روئے جہالت و شرارت ناصح غمخوار خود بقتل رسانید و غازی خان بصدورِ چنیں امور بغضب آمدہ پسر خود در راہ عیدگاہ بدار کشید۔[1]

عاقبت بعلّتِ جذام مریض شدہ بینائی چشمش عاطل گشت نہ[2] سال و دو ماہ عقوق سلطنت بجا آوردہ برادر اخیافی خود حسین خان بر مسندِ ایالت مستقل ساخت و بعد چند روز باغوائے بعضے از مصاحباں و مقرباں خود ازیں فعل نادم شدہ بر معزولیِ او مستعد گشت حسین خان بعضے از رؤسا و امرا باخود متفق ساختہ دست غازی خان از حکومت کوتاہ کردہ

---

[1] تاریخ ملک حیدر چاڈورہ صـ ۶۲، نارائن کول صـ ۶۴، باغ سلیمان صـ ۲۵۵۔ مجموع التواریخ بیربل کاچرو قلمی ورق ۱۱۰۔

[2] بخلاف جملہ مؤرخینِ کشمیر فرشتہ و ملا نظام الدین۔ ہمگی مدتِ سلطنتش را چہار سال نوشتہ اند (فرشتہ جلد چہارم مترجمہ مولوی فدا علی طالب صـ ۸۱۹ و طبقات اکبری جلد سوم مترجمہ راجنب۔ ناشر)

بخانہ نشانید۔

(۲)، حُسین خان در ۹۷۱ھ[1] بر سریر ایالت رایت حکومت افراخت۔ "خسرو عادل"[2] تاریخ جلوس اوست۔ ملک محمد[3] ناجی را رتبۂ وزارت بخشید۔ ہمگنان را بعدل و رافت و نصفت دل خوش ساخت و ہفت روز با ہفت طایفہ صحبت میداشت روز جمعہ در مصاحبت و مباحثۂ علمائے اسلام و روز شنبہ با برہمنان و پنڈتان و بید خوان و یوم یکشنبہ با مشایخ و فقرا۔ و روز دوشنبہ با مفتیان و قاضیان۔ و سہ شنبہ در اشغال سیر و شکار۔ و روز چہارشنبہ با سپاہان و تیر اندازان۔ پنج شنبہ با اہل نشاط و ارباب رقص و سرود و ہر طایفہ را فراخور مراتب انعام و مدد معیشت از خزینہ عامرہ معمول بُود[4]

با وجود اشغال جہانبانی فکر شعر ہم میکرد این دو شعر از طبع زاد اوست۔

فرد:- حمایل کردہ تیغ و بستہ خنجر یار مے آید
دلا برخیز کارے کُن کہ جاں در کار مے آید

---

[1] ۱۵۶۳ء۔ [2] ۹۷۱ھ۔ [3] جد ملک حیدر چاڈورہ، مؤرخ کشمیر۔

[4] واقعات کشمیر ص ۹۱۔ اما بقول ملک حیدر چاڈورہ (تاریخ کشمیر قلمی ص ۶۳) تقسیم اوقات حسین خان چک چنیں بُود۔

"روز جمعہ با علما و فضلا، روز شنبہ و یکشنبہ بعدالت و دادرسی و روز دوشنبہ با دانایان ہند و روز سہ شنبہ بشکار و روز چہارشنبہ با سپاہ و لشکر و تیر اندازی و اسپ تازی و چوگان بازی و روز پنجشنبہ با قوالان و اہل نشاط میگذرانید۔"

فرد:- آں ترکِ آل پوش سوارِ سمند شُد
یاراں حذر کنید کہ آتش بلند شُد

و بعضے سرکشان بغاوت اندیشہ کہ ہمیشہ پیشۂ آنہا فساد و عناد بود باہم دیگر اتفاق کردہ در قابو جوی حسین افتادند، و حسین خان بر خطور خاطر آنہا مطلع گشتہ متمرّداں را مواخذۂ کلّی نمود۔ احمد خان پسر غازی خان و محمد ماگرے پسر ابدال ماگرے بہ حیلہ گرفتار کردہ چشمانِ آنہا از حدقہ بیرون کشیدہ اعمیٰ ساخت۔

ھمدراں ایّام فتح خواجہ مخاطب بہ خان زمان و بہادر خان کہ از مقرّبانِ مرزاہاں بودند بہ باعث توہّم انداختنِ سخن چیناں از محمد ناجی متوحّش گشتند و ہمراہ فتح چک و شمسی دوبی[1] (دھوبی) بہ وثوق ایمان یکدل و یکجان گشتہ بر کشتنِ محمد ناجی مستعد شدند۔

روزے کہ حسین خان بہ شکار ویہنار رفتہ بود، خان زمان و بہادر خان با معاونانِ خود فرصت غنیمت دانستہ بہ پرخاش ملک ناجی برخاستند۔ و ملک ناجی با اعوانِ خود در حویلی حسین خان درآمدہ درہا مسدود کردند۔ فتح چک و بہادر خان رہ گذر مفتوح کردہ در حویلی درآمدند و از ہردو فریق مبارزاں زیر تیغ آمدہ ملک ناجی در حجرۂ پنہاں گشت و خان زمان و شمس دُوبی (دھوبی) بر قتل مخالف دست نیافتہ از معرکہ بگریختند و سپاہاں دنبالِ آنہا دویدہ ہردو کس مع بہادر خان گرفتار

[1] دُوبی بضم دال و سکون واؤ لفظ کشمیری بمعنی گاذر۔

کردہ پیشِ حسین خان گذرانیدند حسین خان ہر سہ کس را دست و پا مقطوع ساختہ مبارز خان را بہ جائے خان زمان رتبۂ تقرّب بخشید۔

و بعد چندگاہ مبارز خان بر قتلِ حسین خان اقدام نمودہ فرصت نگاہ میداشت و حسین خان از خطرۂ خاطر او وقوف یافتہ مبارز خان و لوہر چک را دست و پا قطع نمود و نصرت چک کہ از مدت محبوس بود ہماں روز از حبس کشیدہ چشمان او بے نور ساخت۔

و بعد چندگاہ از محمد ناجی نوعے علامتِ قصور و فتور یافتہ از منصب وزارت معطّل کردہ بجائے او علی کوکہ کہ از اہل سنّت و جماعت بود مقرر ساخت۔

و در سنہ ۹۷۵ھ کہتر برادر مرزبان مسمی شنکر خان بہ کوہستانِ نوشہرہ گریختہ رفتہ اطراف آں حدود بہ حیطۂ تصرّفِ خود در آوردہ داد ظلم و جفا گستردہ رعایا از بیداد او بستوہ آمدہ بہ خدمت حسین خان استغاثہ نمودند۔ و حسین خان فرمان داد کہ آں بد کیش از ملک خویش اخراج سازند اگر احتیاج مدد و اعانت باشد بر نگارند۔ شنکر خان باستماع ایں خبر لشکر آراستہ برائے مقاتلۂ حسین خان در پنوچ رسید۔ ازیں طرف علی خان چک و ملک محمد ناجی با جیوش دریا جوش برائے تدارک آں خرگوش بجوش آمدہ در کوہستان پنوچ آتش محاربہ افروختند و بعد جدال و قتال بسیار شنکر خان منہزم و مخذول کردہ رجعت نمودند۔

حسین خان در رعیّت پروری و دادگستری از کردۂ برادرانِ دیگر موصوف بود۔ امّا بنا بر تعصب مذہب و ترویج مشرب تشیع و ترجیح رسومات

آں ہمیشہ با اہلِ ہنود و ارباب سُنّت و جماعت مزاحمت و مخالفت میکرد۔ اگرچہ بنا بہ رعایتِ ظاہری در خدمات امور شریعت علمائے مذہب حنفیہ را توقیر میداشت۔ امّا بموجب شرارت اندرونی بسیارکس از علما و فضلائے اہلِ سُنّت بقتل رسانید۔

چنانچہ در سنہ ۹۷۵ھ میرزا مقیم[۱] شیعہ از جانب اکبر بادشاہ ظاہراً بطور سفارت باطناً برائے تجسّس راہ وطور وطرز ایں دیار با جمعے معدود بکشمیر آمدہ چندگاہ دریں جا توقف نمود۔ و قاضی حبیب اللہ کہ قاضی شہر و خطیب مسجد جامع بود بعد نماز جمعہ در ذیل کوہ ماراں بزیارتِ قبور رفتہ بود۔ یوسف[۲] بندر کہ از متابعانِ میرزا مقیم شیعہ بود از روئے تعصّب و قصد ثواب شمشیر کشیدہ حوالۂ قاضی نمود و سر قاضی مجروح گشت چوں ضرب دوم انداخت قاضی دستِ خود سپر ساخت انگشتان او بُریدہ شد و مولانا کمال[۳] کہ دامادِ

ے[۱] بقول ڈاکٹر صوفی (کشمیر ج۔ ا صـــ۲۲۳ـــ) حسین خان چک بنفس نفیس بہ استقبال میرزا مقیم بہ ہیرپور آمد۔ ہیرہ پور دہے است در وادیٔ پیر پنچال قریباً ہفت میل بطرف جنوب مغرب از قصبۂ شوپیان۔ بہ تحقیق ڈاکٹر صوفی نام قدیم ہیرہ پور "شورہ پور" بود۔ ہیرہ پور در دروازہ کشمیر بطرف راجوری شاہراہ شاہان چغتائیہ ہند است۔ شمارہ آبادی ۱۵۳۵ نفر۔

ے[۲] در واقعات کشمیر صـــ۹۱ـــ ایں نام "یوسف منڈو" مذکور است۔

ے[۳] میر کمال الدین یا ملا محمد کمال برادر مولانا جمال ست۔ حلال دقائق و کشافِ حقائق بود۔ مجموعۂ علم و عمل و زہد و تقوی بود۔ اوّلاً بخدمت بابا فتح اللہ و ثانیاً در خدمت خواجہ عبدالشہید احراری کہ از احفاد و امجاد مقرب بہ درگاہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار است رسیدہ بہرہ مند کمالات گردید۔ در سیالکوٹ و لاہور مسند افادۂ علوم برآراست۔ حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی (متوفی صفر المظفر سنہ ۱۰۳۵ھ مطابق نومبر سنہ ۱۶۲۵ء) و مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی از صحبتش مستفید گردیدند۔ در سنہ ہزار و ہفدہ (۱۶۰۸ء) در لاہور آسود (واقعات کشمیر صـــ۱۱۹ـــ)

قاضی بود خود را بر قاضی انداخت ۔ و یوسف بعد از مجروح ساختن قاضی بگریخت و علی کوکہ و دنی کوکہ کہ از اہل سنت بودند این خبر شنیدہ یوسف مذکور را محبوس داشتند و حسین خان را از دربار عام بنام مفتیاں نوشتہ گرفتند کہ بہ نسبت یوسف بندر ہر چہ حکم شرع باشد جائز دارند و علی کوکہ در پیش مولانا شمس الدین الماس و ملا یحیی گنائی ولد نونی گنائی مشہور بہ ملا فیروز رفتہ بیان کرد کہ حسین شاہ بہ نظر سیاست یوسف بندر را حکم کشتن دادہ است ۔ ایشاں ہم مطابق فرمانِ او حکم شرع جاری دارند و آں ہر دو مفتیاں گفتند کہ ہرگاہ کسے بر حاکم شرع یا والیِ اسلام بہ اہانت و استخفاف ارادۂ قتل اقدام نماید اگر حاکم وقت او را برائے سیاست قتل کند در شرع ماخوذ نیست ۔ و دراں اثنا مردم عوام شہر ہجوم کردہ یوسف بندر[1] در طرفۃ العین بقتل آوردند ۔

بعد چند روز حسین خان را پسرِ ارجمند خود ابراہیم خان کہ در حسن و جمال مانند بدر منیر و در سپاہ گری و قبق اندازی و اسپ دوانی بے نظیر بود بآزار چیچک فوت شد و حسین خان از تیمار فراقش مصیبت زدہ و پریشان خاطر گشت و ملا زین الدین کہ از علمائے شیعہ بود حسین خان را ذہن نشین ساخت کہ مفتیانِ اسلامیہ یوسف بے گناہ را حکم کشتن دادند و بہ شامتِ بے گناہی او جگر گوشۂ ایشاں از جاں رفت کہ در حقِ او عدل نفرمودند و حسین خان مفتیان شہر سرِ دیوان طلبانیدہ بہ جانب میرزا مقیم سفیر اکبر شاہ کہ بمذہب شیعہ بود تجویز داد کہ یوسف بندر بے گناہ مطلق است مفتیان

[1] "را" حرف ربط این جا محذوف است ۔

حنفیہ بنابر تعصب اورا حکم قتل دادند دریں باب الشان از جانب من منصف هستند. واز هر دو فریق دعوی و دلیل بہ تحقیق رسانیدہ حکم مناسب دہند۔

دمیرزا مقیم از مفتیان سنیہ پرسید کہ ایشاں بہ کدام مسئلہ یوسف بندر را حکم کشتن دادند مفتیان دلیل شرعی پیش آوردند کہ استخفاف واہانت قاضی اسلام موجب اہانت شرع و شارع است و مرتکب آں در ہر ملل ونحل مستوجب قتل وسزاوار عقاب است۔ ونیز در شرع وارد است کہ اگر والی اسلام بجائے حد صغیر برائے تنبیہ و سیاست حد کبیر جاری دارد رواست۔ مایاں اطاعۃً للشرع و امتثالاً لحکم اولی الامر حکم نمودیم۔ سوائے آں علی کوکہ ددنی کوکہ پیش ما آمدہ اظہار کردند کہ حسین خاں را یوسف بندر برائے سیاست کشتن است شما حکم بکشتن او بنویسند۔ ما او را نہ کشتیم بلکہ حکم حاکم کشت وحسین خان سوگند کرد کہ مرا قصد کشتن او نبود قضیہ او بقضات وعلماء برائے آں حوالہ کردہ بودم کہ تا او را کسے نتواند کشت۔

چوں حسین خان ایں تقریر کرد مفتیاں ساکت شدند۔ وارثان یوسف بندر دعوی کردند کہ یوسف مذکور بیرون مسجد شمشیر بازی میکرد بہ خطا شمشیر او بر دست قاضی رسیدہ مجروح گشت بر ہمیں قول گواہان فرضی گذرانیدند میرزا مقیم تجویز داد کہ مفتیاں از روئے تعصب در حق او حکم کشتن دادہ اند وے بے گناہ مطلق است حسین خان بوارثان یوسف بندر حکم داد کہ ہر دو مفتی بقصاص یوسف بے گناہ بقتل رسانند۔ آں روز تمامی مردم کشمیر بسیر تالاب ڈل رفتہ بودند شہر خالی بود حسین خان وقت غنیمت دانستہ

آں ہر دو مفتی بزرگوار بہ شہادت رسانید[1] تاریخ این است بیت

از پئے تاریخ آں در دیں وحید گفت "شد از بہرِ دیں مُلّا شہید"[2]

بعد شہادت آں دو بزرگوار میرزا مقیم در فکر معاودت مسارعت نمود و حسین خان فرمایشات شاہی قبول کردہ طوق مطاوعت بگردن انداخت و دختر خود برائے ازدواج اکبر شاہ با تحایف و نفایس بے شمار بدست میرزا مقیم مرسل داشت واز جانب خود میرزا یعقوب برائے وکالت ہمراہ داد۔

بعد رفتن آنہا خواجہ حاجی گانی کہ از اکابرانِ شہر بود و شیخ عبد النّبی وملّا عبد اللہ وجماعتے از اہلِ سُنّت ہمراہ گرفتہ در پیشگاہ اکبر شاہ رفتہ از شہادت مولوی الماس و مُلّا فیروز استغاثہ نمود۔ و اکبر شاہ بہ سنوح ایں سانحہ میرزا مقیم و میرزا یعقوب و میر حشتی را بقتل رسانید و تحایف نفایس حسین شاہ تمام مسترد نمود۔ پس ازاں حسین خان از کردار و اطوار خود بیزار شدہ در رعایتِ رعیّت و پرداخت علما و مشایخ و اہل فضیلت مصروف ہمی بود وسعی تدارک افعال گذشتہ مے نمود آخر عمر بعلّتِ فالج گرفتار شدہ از حیات خود محروم گشت۔

مقارن آں حال محمد ناجی و علی کوکہ و دتّی کوکہ وغیرہ چند کسان گنگاش نمودند کہ علی خان و سید مبارک خان بیہقی را مغلول و مقیّد ساختہ فرزند حسین خان بر سریر سلطنت قایم مقام مملکت کردہ انتظام امورِ حکومت بہ اختیار

---

[1] بقول فرشتہ (ص ۳۶۴) قتل ہر دو مفتی بدستِ فتح خان چک بحکم میرزا مقیم رو داد۔

[2] ۹۷۳ھ (۱۵۶۵ء)۔

خود میگذاریم۔ و این سخن بسمع علی خان رسیده منفرد گشت وہمراہ سید مبارک خان فرزند سید ابراہیم خان و ابراہیم خان پسر غازی خان و لولی ملک[1] وغیرہ اعیان عہد و پیمان استوار کردہ بہ بہانۂ شکار بجانب قصبۂ سوپور یلغار نمود وعلی کوکہ دو سہ کس از معتمدانِ خود بطلب علی خان فرستاد تا کہ او را بہ خدع و فریب گرفتار سازد و علی خان از دامِ تخدیع و تزویر او سر پیچیدہ در جمعیّت خود پرداخت تا کہ تمامی امرا کہ در حالتِ آوارہ گردی باطراف پریشان بودند باز آمدہ با علی خان ملحق شدند۔ آبہ خان و لولی ملک وغیرہ از شہر گریختہ رفتہ بہ او پیوستند۔

چوں لشکر جمع شد علی خان از سوپور برخاستہ بجانب شہر نہضت کرد و در موضع ہانجی ویرہ لوائے تقابل افراختہ وبجی ملک و علی کوکہ با جمعیّت تمام بر سر آنہا شبخون زدہ از جانبین بسیارے مقتول و مجروح شدند و بجی ملک و علی کوکہ از انجا برخاستہ در موضع زینہ کوٹ قیام کردہ باہمدیگر مصلحت نمودند کہ بغیر علی خان دیگرے سزاوار سلطنت نیست بہتر آنست کہ بغیر خصومت وعناد اُو را تاج حکومت بر سر دادہ افتخار و سربلندی خود حاصل کنیم۔ ہمانوقت تاج شاہی و خلعت مباہی بدست یا بخلیل در پیش علی خان فرستادند۔ و ہمراہ سید مبارک خان بہ وثوق ایمان متحد و متعہد شدند۔ انگاہ از پیشگاہ علی خان بہ خلاع فاخرہ سربلندی یافتہ بکمال کرّ و فر در شہر آمدہ علی خان را بر مسندِ امارت جلوس دادند۔ و حسین خان ہفت سال بہ حکومت گذرانیدہ

---

[1] فرشتہ و نظام الدین بخشی این نام "لودی ملک" نوشتہ اند۔ ظاہراً سہو است۔

در زینه پور بیاد خدا انابت پذیرفت. بعد ازاں یکسال و چند ماه کشیده
از دنیا درگذشت[1].

(۳) علی خان برادر حسین خان چک در ۹۷۸ھ[2] بیاوری بخت بر تخت
جلوس کرده در رفاهِ رعیّت و توقیر اہل فضیلت و تکریم علما و تعظیم مشائخ و فقرا
رایتِ ہمّت افراشت و در مسجد جامع بحضور علما و فضلا و عموم خلائق از جور و
جفا و ظلم و بدعت و تعصّب و لہو و لعب و منہیّات تایب شده در ایام خود
خلق خدا را بعدل و احسان رفاه و آسودگی بخشید و سفاکی و بیباکی و چشم
کندن و قطع اعضا نمودن که معمولِ حاکمان سلف بود ترک نمود. و در خدمت
حضرت سلطان العارفینؒ[3] و بخدمت شیخ ہردی بابا ریشی[4] به اخذ فیوض می شد
و خدمات ایشاں بجان و دل بجا می آورد چنانچه شیخ بابا داؤد خاکیؒ در قصیدهٔ
لامیه توصیف او مے نگارد. نظم.

والئِ دوراں علی شاه دوستدار صالحاں
بود او شہزاده یوسف شاه با جاه و جلال

[1] بقول ملک حیدر چاڈوره صفحه ۱۴۲ از دق و بقول فرشته صفحه ۳۴۶ و بخشی نظام الدین صاحب
طبقات اکبری صفحه ۶۲۸ بعارضۂ اسہال درگذشت. [2] ۱۵۷۰ء.
[3] شیخ مخدوم حمزه کشمیری م. ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۶ء. [4] شیخ ہردی ریشی بابا بقول
صاحب واقعات کشمیر از قبیلۂ آہنگراں بود. در صغر سن ذوق خداپرستی بہم رسانیده مشغول بطریقه
ریشیاں (مردانِ تارک الدنیا) شد. صاحب کرامات کثیره است. در آخر بصحبت حضرت مخدوم العرفا
شیخ حمزه رسید و بہره اندوز فوائد کلیه گردید. چوں رحلت نمود در قصبۂ اسلام آباد مدفن یافت
"شیخ دیں بود" (۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء) تاریخ وصال آنحضرت است.

ہر دو والیشاں صحبتِ این پیر را دریافتند

ہر دو کردند دُعائے خیر خود از وے سوال

اُو دعا گفتے والیشاں را مبارک آمدے

ہم دریں اشفاق ایشاں کرد از پنجار ارتحال

سیّد مبارک خان بیہقی[۱] کہ فرد زمانہ و دانشمند یگانہ بُود بر منصب وزارت ممتاز ساختہ رؤسائے ملک را بمناصب و جاگیر نواختہ با ہر کسے نرد موالفت و موافقت باختہ مخالفاں را استمالت و مدارا نمودہ بہ الطاف و عنایات خود ممنون ساخت۔

و از نسل سلاطین کشمیر[۲] حاجی حیدر خان و سلیم خان پسران نازک شاہ باجمعے از اُمرائے کشمیر اتفاق کردہ لشکرے عظیم آراستہ متوجہ تسخیر کشمیر شدند و علی خان باستماع خبر لوہر خان برادر زادہ خود و محمد چک پسر حبیب چک را بالشکر پنجہزار سوار برائے دفع و دفع آنہا مامور ساخت و محمد چک بہ خدعت و فریب لوہر خان را بستہ کردہ، پیش حاجی حیدر خان و سلیم خان ہمراہ بُردہ اظہار اطاعت و فرماں برداری خود نمود۔ و آنہا را از نوشہرہ بر داشتہ

---

[۱] از مریدان باصفا حضرت مخدوم العارفین شیخ حمزہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ است۔ جامع کمالات ظاہری و باطنی بود۔ دو بار سفر ہندوستان کرد۔ اوّلاً بطرف خقان نرباین ہیر عہد دوم ثانیاً بہ دہلی در واقعۂ شہادت موسیٰ چک از دست اہل التشیع در عہد یوسف شاہ چک سنہ ۹۹۳ھ مطابق سنہ ۱۵۸۵ء تاریخ وصال آنجناب است (ملخص از واقعات کشمیر صفحہ ۱۰۹)۔

[۲] یعنی خاندان کشمیری کہ قبل از شاہان چک حاکم شدہ بود۔

بجانب کشمیر آوردہ در سنگ پور رسانید و دراں جا سلیم خان بالشکر فراواں بقتل آورد و حاجی حیدر خان راہ گریز یافتہ بجانب ہند فرار نمود۔

مقارن آں حال بہادر سنگھ راجہ کشتواڑ از جادۂ اطاعت سر پیچیدہ راہِ سرکشی افراختہ۔ علی خان لشکرے گراں برائے تدارک او تعیین ساخت و بہادر سنگھ تاب تقابل در خود ندیدہ خواہر خود شنکہ دیوی[1] نام برائے ازدواج یعقوب خان نبیرۂ مرزبان نامزد کردہ باج و خراج سالیانہ برخود لازم گرفتہ بہ مصالحہ پرداخت۔

و در سال دوم باز خیال استکبار بہ خاطر آوردہ، بنیاد فساد نہاد۔ ازیں طرف اسماعیل گنائی و حیدر چک برائے سرکوبی او دستوری یافتہ بہادر سنگھ باز بعجز و نیاز پیش آمدہ برائے عفو جرائم دختر خود مسماۃ فتح خاتون[2] مصحوب فرزند خود نراین سنگھ فرستاد۔ و بدستور باج و خراج زعفران وغیرہ دو بار برخود لازم نہاد و علی خان از تقصیرات او درگذشتہ نراین سنگھ را بہ نوازش و الطاف رخصت انصراف ارزانی داشت۔

و ہمدراں سال قاضی صدر الدین و مولانا عشقی سفیران اکبر شاہ بطور رسالت نزد علی خان آمدہ دختر برادرش برائے شاہزادہ سلطان سلیم خواستگاری نمودند و علی خان بہ رسم تواضع و نیاز منادی سکہ و خطبہ بنام اکبر شاہ منظور کردہ اہل سفارت را دختر برادر خود با تحایف و نفایس عجیبہ ہمراہ دادہ رخصت معاودت

---

[1] بقول ڈاکٹر صوفی "شنکر دیوی" (کشمیر جلد اول صفحہ ۲۲۰)

[2] فتح خاتون نام اسلامی "شنکہ دیوی" است، کہ در حاشیہ ۱ مذکور شد۔

فرمود[1]۔

بعد ازاں علی چک ولد نوروز چک با امرائے طائفۂ خود بہ مخالفت و منازعت[2] علی خان ہمت بستہ علم بغاوت افراشتند و علی خان از خطور خاطرش آگاہ گشتہ فوراً گرفتار نمودہ تجویز بہ کشتن او داد۔ عاقبت بہ استشفاع سید مبارک خان از جان امان یافتہ از ملک اخراج نمود۔ مشارٌالیہ در لاہور پیش حسن قلی خان[3] رفتہ درخواست قوت و اعتضاد نمود حسن قلی خان او را فتور تعقل و فساد تخیل در سر دیدہ دست رد بر سینۂ او نہاد و ازاں جا فرار شدہ در کوہستان کمراز در آمدہ شورش برداشت۔ ولشکر علی خان در آنجا رفتہ علی چک را اسیر کردہ آوردند و بعد چندگاہ بہ سفارش مبارک خان باز رہا نمودند۔

و نیز ابیہ خان[4] ولد غازی خان را خیال ایالت در سر بود روزے

---

[1] طبقات اکبری مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ ص ۶۲۹ و تاریخ فرشتہ جلد دوم مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ ص ۳۶۵ -

[2] بقول صاحب طبقات ص ۶۲۹ و فرشتہ ص ۳۶۵ سبب منازعت علی چک با علی خان اینبود کہ دوکہہ مدار الملک حسین چک در جاگیر علی چک آمدہ خلل انداخت۔ و شکایت این امر بہ علی خان کردہ گفت اگر او (دوکہہ) را منع نخواہید کرد، شکم اسپان خود را پارہ خواہم کرد۔ علی شاہ این عبارت را بہ کنایہ محمول کردہ فہمید کہ مقصود او پارہ کردن شکم علی شاہ است۔ ازیں سبب در غضب شدہ او را بند فرمودہ بولایت کامراج فرستاد۔

[3] صحیح حسین قلی خان ترکمان حاکم پنجاب است (ایضاً، ایضاً)

[4] یعنی ابراہیم خان۔

یوسف خان را به شفقت و وقاحت پیش آمده دستارش از سر فرود آورد - و ملازمان یوسف خان او را به ضرب سیوف مقتول کردند - یوسف خان بعد کشتن او از پدر هراسان گشته با خیل و خدم جانب سوپور حرکت نمود و ابدال خان برادر علی خان بشورش آمده جماعتے با خود متفق کرده بقتال و جدال یوسف خان آماده گشت - و علی خان هم از کردار فرزند ناهنجار برگشته لشکر خود همراه ابدال خان جهت کشتن یوسف خان مامور ساخت - چون در نانکی و یره نزول کردند سید مبارک[1] خان ابدال چک را فهمایش داد که ایشان بعهد خود وفا کردند اکنون ایں خان را بدم عیسوی زنده نخواهند ساخت - الحال به نسبت فرزندان او نیکوئی سازند - و اکنون از قتل یوسف خان بغیر فساد و عناد چه حاصل آید - ابدال خان بشنیدن این سخن از انجا رجعت بشهر نمود - و یوسف خان به تحریک سید مبارک معاودت کرده بعز بساط بوس فایز گشت -

و همدراں سال ۹۸۴ھ[2] در ماه سنبله که هنوز فصل پخته نه شده بود تا یک هفته بارش برف و باران شدت نموده محصولات سر بسر تلف گشت و قحط غلّه

---

[1] سید مبارک بیهقی (م - ۱۵۹۱ء) وزیر اعظم علی شاه چک نبیرهٔ سید ابراهیم بیهقی بود - نسب سادات بیهقی که همه سنّی المذهب بودند به سید محمد بیهقی خسر سلطان زین العابدین عرف بڈشاه صاحب می رسد - این خاندان از بیهق که در شمال مغرب نیشاپور، ایران، است در عهد سلطان سکندر آمده بکشمیر آباد شد - سید مبارک خان در ۹۹۹ھ مطابق ۱۵۹۰ء به قضا پیوست - "شهید رفت" تاریخ وصال اوست - در مقبرهٔ بهاء الدین گنج بخش مدفون شد (واقعات کشمیر ص ۹۴)

[2] ۱۵۷۶ء -

روئے داد کہ تا مدّت ۳ سال نایرۂ قحط مشتعل بود۔ و علی خان دو سال دستِ نوال بہ بذلِ نقود و اموال بر کشادہ جمیع خزاین و دفاین خالی کرد۔ و در سالِ سیوم قحط زدگاں بہ اُمراء و ارکانِ دولت سپُرد نمود و در آخر قحط کہ شدّت و عسرت بہ سرحدِّ کمال رسید علی خان بقصد استغاثت و استمداد بہ جانب مقابر اکابر اولیاء سوار شدہ بود۔ و در اثنائے راہ از زینو چک مجذوب کہ بہ خوارقِ عادات مشہور بود از روئے نیازمندی پرسید کہ اے مستانۂ حق این بلا تا کُجا خواہد بود؟ مستانہ فرمود "تا زمانیکہ حیاتِ تو باقی است"۔ علی خان باستماع این کلام بہ ملالتِ تمام بہ مقامِ خود رجعت نمود۔ چوں فصلِ ربیعہ پختہ شد قحط رُو بہ تخفیف آورد چنانچہ قصّۂ آں در حصّۂ اول[1] گفتہ شُد۔

علی خان در حینِ حیاتِ خود اکثر اوقات علی الصّباح برائے چوگان بازی و تیراندازی در عیدگاہ می رفت و درین سہ سال این حال از دست دادہ بحالِ مصیبت زدگانِ قحط مصروف ہمی بود۔ چوں صعُوبتِ قحط اندک خفت پذیرفت علی خان درمیانِ عیدگاہ بہ اعادۂ ہوسِ ماضی چوگان بازی میکرد و بوقتِ گوئے زدن اندک خم گشت رودہ اش گسستہ شدہ از اسپ فرو افتادہ چوگانِ حیات از دست دادہ بہ مسارعتِ تمام متوجّہ خانہ شدہ در اثنائے راہ انتقال نمود و برادرش ابدال خان پیشتر بہ خانہ رفتہ از معاونان و مبارزانِ خود فوجے ترتیب دادہ بہ جلادتِ تمام بہ خیالِ تقابل

[1] دربیان "قحط سالی ہائے کشمیر" واقعہ ہفتم۔

یوسف خان در حد ود نوہٹہ علم بغاوت افراخت۔

چوں یوسف خان از مخالفت ومنازعت ابدال خان واقف گشت نعش علی خان در مسجد جامع نہادہ از شیران ومبارزان پدر خود واز اعوان و فرزندان سیّد مبارک خان جمعے بسلاح ویراق آراستہ بطرف دار الامارت بشتافت۔

درخلال آں احوال بہ صلاح سیّد مبارک خان محمد چک خسر ابدال خان و بابا خلیل مع چندکس از امرا در پیش ابدال خان رفتہ اورا باندرز ونصائح فہمایش نمودہ از مقاتلہ ومحاربہ وفساد وعناد منع کردند۔ امّا آب نصیحت شاں در سنگِ خاطرش سرایت نہ کرد۔ سید مبارک خان را آتش غیرت وغضب بجوش آمدہ یوسف خان را براورنگ ایالت جلوس داد وآداب وتعظیم وسلامی بجا آوردہ خفتانِ جلادت پوشید واز دلاوران ومبارزان لشکرے فراواں فراہم کردہ درمحلۂ نوہٹہ بہ حرب وضرب وقتال وجدال شورِ محشر انگیخت سرہائے پُر دلاں درخاک وخوں آمیخت۔

وسیّد جلال خان وسید ابو المعالی فرزندانِ سید مبارک خان دلیرانہ کارہائے رستمانہ ساختہ نصرت چک وشمس چک بہ زخم خنجرے سرکردند۔ وملّا محمد امین فوراً ایں تاریخ از دور آواز داد۔　مصرعہ:-

---

لہ بقول نوشتہ وصاحب طبقات صفحات مذبورہ، ابدال خان درآمدن نزد یوسف شاہ چک آمادگی ظاہر کردہ بود، لیکن چونکہ سید مبارک خان با ابدال خان چک درباطن بد بود، نزد یوسف شاہ رفتہ گفت کہ ابدال خان بگفتۂ من نیامد۔ اول علاج او باید کرد وبعد ازاں علی شاہ را دفن باید نمود۔

اولاً شاہ بر سر صف زد

مبارزانِ ابدال خان از جنگ پلنگان بہ تنگ آمدہ جلادتِ چنگِ آنہا بدرنگ افتاد۔ و ابدال خان برہم زدگیٔ مبارزانِ خود دیدہ لبانِ شیر ژیان بر سر سید مبارک خان حملہ آوردہ، ناوچخ در پہلوئے او انداخت و سید مبارک ضرب نیزۂ او بر دست گرفتہ از نقصانِ جان امان یافت۔

دران اثنا تیرے از دستِ ابوالمعالی بر سر ابدال خان آمدہ بر زمین افتاد۔ و سید حسین خان سرش از تن جدا کردہ در چاہِ عدم انداخت۔ و حبیب خان پسر ابدال خان بعد قتلِ پدر از عرصہ بدر جستہ رُو بہ فرار نہاد۔ و سید جلال خان بہ تعاقب اُو دویدہ بہ جنگ آویخت۔ و حبیب خان بزخم صارم جلال خان را پہلو دریدہ از جان گذرانید۔ فرد

درین باغ سروے نیاید بلند کہ بادِ اجل بیخش از بُن نہ کند

ہنوز یوسف خان در رزمگاہ نرسیدہ بُود کہ سید مبارک خان مظفر و منصور از عرصہ معاودت فرمود و یوسف خان را در اثنائے راہ مبارک باد و تہنیت بجا آورد۔ و قاضی موسیٰ لاشۂ ابدال خان از حربگاہ برداشتہ پیش از علی خان در مزار آبائے خود مدفون ساخت۔ و یوسف خان فردا بہ تجہیز و تکفین پدر پرداخت مدّتِ حکومت علی خان ہمگی نہ [9] سال بُود۔

(۳) یوسف خان پسر علی خان در ۹۸۶ھ[2] دیہیم جہانبانی بر سر داوہ بحکمرانی نشست و بہ دفورِ تخیلاتِ جوانی و فتورِ امورِ شہوانی در ضبط و ربط

[1] ۹۸۷ھ مطابق ۱۵۷۹ء۔ [2] مطابق ۱۵۷۹ء۔

سلطنت و رتق و فتق مملکت نه پرداخت شب و روز در عیش و عشرت و کامرانی و تلذذ ذاتِ نفسانی در بزم نشاط و محفل انبساط به نغمهٔ نای و نوش و صحبت قوالان و زنهای مغنیه بسر میبرد و طبع موزون داشت اشعار فارسی و هندی و کشمیری بدیهه میگفت این شعر از طبعزاد اوست۔ بیت

لیلے جمازه را بر مجنون بخود نراند — زور کمند جذبهٔ معجز نمای اوست

فرد

دل پُر درد من جانان بیانِ غنچه پُر خون است
چه بے رحمی نه پرسیدی که احوال دلت چون است

حبه خاتون[1] نام محبوبهٔ دلربا که به حُسن و جمال و خوش آوازی و طنازی بے همتا بوُد و به سُرود مقام عراق مستمعان را بے هوش می ساخت۔

گویند آن گلعذار از موضع چُندهار[2] پرگنهٔ وُهو دختر زمیندارے[3] بوُد۔ اولاً در عقد ازدواج شخصے قلاش بوُد و باش می داشت و از روئے او باشی با او نردِ منازعت باخته مناکحت آنها به مفارقت انجامید۔ روزے در اثنائے راه یوسف خان را ناگاه بر روئے او نگاه افتاد و از زبانِ او غائبانه اشعار کشمیری که با آهنگ عراق سرود میکرد اصغا نموده یکبار سرمایهٔ هوش و حواس خود بباد داده در دام گیسوئے مشکبوی او اسیر افتاد۔ فردا پدر و مادر او به عنایات بیغایات سرافراز کرده آن لعبت طناز و طلعت دلنواز بهم بستری

[1] نام اصلی حبه خاتون "زوُن" (لفظ کشمیری بمعنی مهتاب) بوُد۔

[2] چُندهار قریه ایست قریباً دو میل از پانپور۔

[3] نام این زمیندار عبدالله المعروف به عبدی راتهر بود (هماری کهانی حصّهٔ دوم ص۴۷)

خود ممتاز ساخت - پس شب و روز در مصاحبت و موانست آں دل افروز مسرّت اندوز در مکانات خوش و مناظر دلکش میانِ مرغزارہا و گلزارہا اوقات بسر مے برد - خصوصًا در مرغزار گلمرگ و سونہ مرگ و اہرہ بل و اچھہ بل وغیرہ داد عشرت میداد چنانچہ عیش یوسف شاہی بر السنۂ عوام مشہور ست -

نقل ست کہ یکی از سادہ دلاں بشنیدن آواز حزیں و بدیدنِ لقائے دلنشین حبہ خاتون بہ آشفتگی دماغ بہم رسانیدہ والہ و شیدا در کوہ و صحرا می گشت - چند ماہ دریں انقلاب و اضطراب بسر بُردہ دردِ درونِ خود با ہمخوابۂ دمساز خویش باز نمود - و آں محبت طراز در فکر کارِ او افتادہ در پیش حبہ خاتون آمدہ رفت خود معمول ساخت -

روزے حقیقت حالِ شوہر خود در پیش او افشا نمود حبہ خاتون بنا بر رحم و انصاف او را تجویز داد کہ فردا آں مفتون مجنون در محل سرایِ من باید آورد - آں عورت شوہر خود در خلوتخانۂ جانانہ رسانید - حبہ خاتون بدلنوازی و طنازی در پیش او آمدہ، ابواب التفات و ارتباط مفتوح داشتہ فرمود "کہ من از روئے رحم و انصاف امشب باتو درسازم بہ شرطی کہ در خلوت سرایکے روشنی چراغ نباشد، و دم از من و تو کسے سخن نکند"، و بہ استماع ایں بشارت در قالب او روح تازہ در آمدہ ہر دو سخن منظور داشت - شبانگاہ ہمخوابۂ آں دلدادہ دلشیتاں در آوردہ بعطر و گلاب اندام او معطر کردہ بزیور و لباس فاخرۂ خود آرایش افزودہ ممانعت کلّی ساخت کہ باشوہر خود اصلاً

سخن نکنند - چون آن عورت در خوابگاه درآمد و آن مفتون در خیال وصال محبوبهٔ بدیع الجمال به کمال سوز و سرور شب را به روز آورده کام دل برگرفت صباح محبوبهٔ عشوه ساز دروازهٔ او باز کرده به دلنوازی و خوش طرازی مرخص ساخت و به حسن تدبیر غم و اندوه از خاطر او پرداخت[1].

مختصر که یوسف خان سلسلهٔ رتق و فتق مملکت رانی و رسم جهانبانی به سبب لهو و لعب و کامرانی از دست داده خود را به درجهٔ نکبت رسانید و سید مبارک خان که معاضدت و مظاهرت او می‌نمود از مصاحبت و مجالست او مفارقت جسته خانه نشین گردید و بجائی او محمد بٹ وزیر و مشیر خود ساخته امرائی روزگار را استمالت و مدارا نمود شب و روز در صحبت نسوان و قوالان و رقاصان مصروف همی بود. ازین رو اعیان ملک را رعب و هیبت و رعایت و حمیّت نمانده در صدد تخریب او افتادند[2].

ازان جمله ابدال بٹ که او خیال وزارت در سر داشت امّا میسّر نشد فی الفور همراه علی چک ولد نوروز چک و لوهر خان و شمس چک کوپواره و علی ملک ولد فتح ملک عهد و پیمان موثق نموده ۱۶ ربیع الثانی ۹۸۸ھ[3] بوقت نصف شب پلهائی شهر بریده علم مخالفت افراختند - اوّلاً در خانه

---

[1] تاریخ بیربل کاچرو قلمی، ورق ۱۱۲ -

[2] تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈوره ص۲۶۷ -

[3] مطابق ۱۵۸۰ء -

سیّد مبارک خان رفتہ اُورا بہ عجز و نیاز دامنگیر گشتہ طلب استعانت نمودند و سیّد مذکور در این فتور قصور خود دانستہ موافقت آنہا اصلاً منظور نفرمود بلکہ با تعلیل از جانب خود وکالتہً نزد یوسف خان فرستاد کہ ہمراہ این گروہ بہ استمالت و آشتی درسازد ورنہ دولت و حکومت خود دربازد۔ و یوسف خان از روئے عُجب و غرور تن بمصالحہ ندادہ سیّد مبارک خان را در جواب پیغام فرستاد "کہ اگر امروز عنان لفاف را پیش من بستہ کردہ برساند از دستان من است ورنہ خون خودش بگردن است۔" سیّد مبارک بسنوح این پیغام جام حسرت نوشیدہ در کنج عزلت بنشست و یوسف خان فرد ابالشکر خود در زالدگر پائے استقامت افشردہ جمعے از بہادران نامی جسر نوکدل را دست ساختہ بہ مبارزت مبارک خان در عیدگاہ تعیّن ساخت[1]۔

چون مبارک خان دانست کہ صلح و صفا برہم خورد لاچار بر سمند جلادت سوار شدہ در حربگاہ استادہ ماند و اندرزہائے شافی و نصیحت کافی بیان نمود و مبارزان بہ سخنان او التفات نہ کردہ صمصام خون آشام از نیام برکشیدہ بہ حرب و ضرب پیوستند و سیّد مبارک دست و بازو برکشادہ دلاوران کوہ پیکر را دو نیکہ ساختہ سرہائے ہژبران در ورطۂ

[1] بقول ملک حیدر چادورہ "سبب لشکر کشی یوسف خان بر سیّد مبارک شاہ این بود کہ ثانی الذکر با جمعے از چکان مثل لوہر خان مشورہ بر معزولی یوسف خان کردہ بود۔" (تاریخ ملک حیدر صفحہ ۶۷۔)

خون انداختند چنانچہ محمد خان و میرزا قاسم و علی ملک و ابراہیم گنائی و شبیر خان ماگرے وغیرہ بسیارے از دلاوران نامی از دستِ مبارزان سید مبارک خان در چاہِ عدم غلطیدند، و بقیۃ السیف بہ کمال کربت و حیف از حربگاہ منہزم گشتہ بہ مقام زالڈگر با یوسف خان ملحق شدند۔ و بعضے ہا دامنگیر امن و امان شدہ با فوج مبارک خان پیوستند۔ و یوسف خان بوقوع ایں واقعہ خایب و خاسر گشتہ بر مشیران و مدبرانِ خود زبانِ شنعت و ملامت بکشاد۔

و مُلّا حسن اسود کہ اتالیق علی خان بود برائے عذر تقصیرات سابقہ و مصالحۂ لاحقہ در پیش سید مبارک خان فرستاد۔ سید موصوف جواب صاف نمود "کہ پیش از وقوع ایں حادثہ بابتِ مصالحہ چہ قدر الحاح و ابرام کردہ بودم از روئے غرور منظور نکردند اکنوں ایں قدر دلاوران نہنگ صولت در مبارزت ضایع گشتہ گرد ہیجا سر بفلک کشید و آب مروت و محبت در دیدہ نماند مفید آنست کہ حالا یوسف خان در سیر مرغزار و کوہستان بعض زمان بسر رساند تا کہ آتش بغض و عناد انطفا پذیرد انشاء اللہ بعد چند ماہ طلب کردہ بر مسندِ ایالت سرافراز خواہیم ساخت"۔

چوں ملّا حسن محروم و مایوس گشتہ در پیش یوسف خان رسیدہ حقیقت حال بیان نمود۔ یوسف خان از روئے حرمانِ مال و دولت و اسباب و سامان بہ معرفت نجی ملک در خانۂ علی چک امانت گذاشتہ ۱۳ ماہ صفر

تاج شاہی بدستِ باباخلیل نزد سید مبارک خان فرستادہ خود در کوہستان نیابگاں کہ خاطرخواہ او بود متوجہ شدہ رخت اقامت در انجا انداخت[1] چند روز لوائے حکومتِ این دیار بر زمین افتادہ بود، ہیچ کسے متکفل این امر نشد عاقبت علی ملک دلوہر چک وغیرہ اعیان شہر سید مبارک خان را الحاح و ابرام از حد کردہ طوعاً وکرہاً متحمل این امر ساختہ کوس شادی نو ختند مدت حکومت یوسف خان ہمگی یکسال[2] دو ماہ بود۔

(۴) سید مبارک خان بیہقی در ۹۸۶ھ[3] متمکن وسادہ حکمرانی گشتہ تاج جہانبانی بر سرداد۔ بعد ساعتے از جلوت بخلوت در آمدہ تاج شاہی در پیش نہادہ نفس خود را مخاطب ساخت وگفت "اے نفس شوم این تاج شاہی فی الحقیقت مذموم است، اصلاً غرہ نشوی، فردا فرق تو از خاک مذلت آغشتہ باشد، این تاج برائے چند روز بر تو وبال است"۔

فرد۔ دولت گیتی کہ تمنا کنند باکہ وفا کرد کہ با ما کنند

[1] در تاریخ ملک حیدر چادورہ صـ۶۸ این واقعہ چنیں مذکور است:۔
"چوں یوسف شاہ شکست خورد، چتر و تاج را مصحوب ملک محمد ناجی و شریعت پناہ قاضی موسیٰ پیش سید مبارکخان فرستاد و خود بجانب ہندوستان رو نہاد۔"

[2] بقول ملک حیدر صـ۶۷ مدہمگی حکومت یوسف شاہ یار اول یک چلہ بود۔"

[3] لاکن خواجہ محمد اعظم سنہ جلوس سید مبارک خان نہ صد و ہشتاد و ہفت (۹۸۷ھ) مطابق ۱۵۷۹ء نوشتہ است۔ (تاریخ کشمیر صـ۹۴)

این بگفت و بر مسند شاهی نشسته در رتق و فتق امور مملکت پرداخت و دیهیم جهانبانی که از عهد سلاطین پیشین به دُر و جواهر و یاقوت مکلّل بود شکسته بفقرا و مساکین قسمت نمود۔ و خود بلباس حقیر و ساده کار سلطنت می ساخت بعضے بدعاتِ جور و اعتساف که در عهد چکان معمول بود برطرف نمود۔

و بعد شش ماه امرائے کشمیر از سیّد مبارک خان برگشته با یوسف خان پیوستند یوسف خان مردمانِ کوهستان با خود متّفق کرده به معاضدت امرائے کشمیر ۲ ماه شعبان ۹۸۸ھ در کوهستان بزنل علم مخالفت افراشت از این طرف سیّد مبارک خان با جیش و جنود خود بمقابلهٔ آنها بر آمده در موضع سند قیام ساخت۔

چون سیّد مبارک خان را هوس حکومت مرغوبِ طبیعت نبود بنابرین داؤد میر بطریق رسالت نزد یوسف خان روانه کرده این وثیقه نوشته فرستاد۔ "وثیقه"

شها فقر و فنا از ما و ملک و عزّ و جاه از تو
که دنیا را وفائی نیست خواه از ما و خواه از تو

دنیا ناپایدار است و ایّام دنیا غدّار اگر دیدار دیگر دیده شود موجب صلاح و فلاح جانبین است۔

چون داؤد میر پیغام مسرّت انجام به یوسف خان رسانید یوسف خان مصالحه از کرده محاربه فضل دانسته فرزندانِ خود یعقوب خان و

ابراہیم خان را برفاقت داؤد میر و ملّا حسن اسود در پیش سیّد مبارک خان روانہ ساخت و خود نیز برائے ملاقات مستعد بود۔ دراں اثنا ابدال بٹ یوسف خان و مصاحبان و مشیران او را ذہن نشین ساخت کہ زنہار بہ سخنان سیّد مبارک خان فریفتہ نشوند و از خدیعت او بیندیشند مبادا طشت از بام خواہد افتاد آنچہ مطلوب ماست تا یکروز میسّر خواہد شد برائے چہ خود را ذلیل مے سازیم۔

پس مشیران و مدبّران یوسف خان ہم تصدیق این سخن کردہ داؤد میر را جواب نوشتہ دادند۔ مضمون نامہ:-

کہ خان راند ابراہیم از ین گفتگو چہ باشد غرض باشہ صلح جو

بما از ضرورت صفا میکند نہ از مہر بل از دغا میکند

بہ بیند اگر سیف ما را بخواب شود زہرہ اش آب از اضطراب

چوں داؤد میر درشتی افعال و اقوال آنہا بسمع سیّد مبارک خان رسانید موجب آں آتش غیرت جبلّی او مشتعل گشتہ با کوکبہ خسروی بلغار نمود و بہ محاربۂ مخالفاں در پیوست و گدا بیگ ترکمان و تمر خان افغان کہ سرخیل فوج آنہا بودند در معرکہ بقتل رسانید و شنگی میر جا ڈار با چندکس از دلاوراں اسیر گردانید و خانہ ہائے یچی رینہ کہ در موضع برتل مسمور بود بسوزانید۔ یوسف شاہ با معدودے چند در عقب پشتہ برتل خائب و خاسر درماندہ فرو ماند۔

چوں مبارزان سیّد نامدار بکستہر داؤ عزم تاختن کردند

سیّد مبارک خان سدّ راه گشته به آنها مزاحمت کردن نداد وخود مظفر و منصور رونق مسندِ ایالت افزود۔ وعلی چک ولد نوروز چک به بهانهٔ شکار چندروز دران نواحی گذرانیده یوسف خان را بجائے خود متلی وولد ہی کرده بشهر آورد ودر ضمن با ابدال بٹ رابطهٔ موافقت یوسف خان درست نمود۔

دران اثنا سیّد مبارک را طبیعت علیل شده بود ابدال بٹ بعیادت او رفته جناب سیّد را تحریک نمود "که علی چک بدستور سابقه در حیله وفتنه انگیزیست بهتر آن است که او را چندروز محبوس دارند تاکه اساس فتنه وفساد مستحکم نگردد" سیّد مبارک خان بر گفتار او کاربند شده علی چک را محبوس داشت ومعاونانِ او شمس دوبی ودولت چک نرسیده درپناه سیّد حسین درآمدند۔ شمس چک وعلم شیرخان وغیرهما النجا بسیّد ابوالمعالی بردند۔ وابدال بٹ از روئے خباثت وندامت به لوہر چک وسردارانِ فرقهٔ چکان اشتعال داد که سیّد مبارک دست بخاندانِ شما انداخته عنقریب همه ها را بےجا خواهد ساخت۔ موجب آن رعب وهراس بخاطرِ آنها مستولی گشت بجانب یوسف خان پیغام فرستادند ورابطهٔ موافقت درست کردند۔ دران زمان سیّد مبارک خان بضعف بدن بستری شده بود طایفهٔ چکان با ابدال بٹ متحد ومتعهّد گشته علمِ بغاوت افراختند۔

وسیّد مبارک خان به مشاهدهٔ حال با وجود ضعفِ بدن بقصدِ

مقابلهٔ آن گروه در عیدگاه نزول فرمود - و ابدال بٹ را بدست محمد بٹ پیغام فرستاد که فردا در میدانِ زالڈگر با دلاوران و مبارزان خود رایت محاربه افرازند هر کرا احکم الحاکمین نصرت و فیروزی بخشد بر مسندِ حکومت نشیند - ابدال بٹ بموجب خباثت پائے جسارت در میدانِ محاربت بنا ورده یوسف خان را اعلام ساخت که بمسارعت تمام در شهر بیاید - یک طرف بابا خلیل نزد سیّد مبارک برسالت فرستاد که شیرانِ ایشان علی چک را محبوس کرده اند. موجب آن مبارزان فرقهٔ چکان متوحش شده پلهائے شهر محفوظ داشته اند و اصلاً قصدِ محاربهٔ ایشان ندارند بهتر آنست که علی خان را از حبس کشیده بذاتِ خود در خانقاه بابا خلیل تشریف آرند و دران جا با همدیگر عهد و پیمان موثق کرده یوسف خان از کوهستان طلبانیده بر مسندِ حکومت خواهیم نشانید و هر کس را حسب حیثیت قدر و منزلت خواهیم بخشید - سیّد مبارک به مقتضائے الصُّلحُ خَیرٌ علی چک را از بند کشیده بمرافقتِ او در خانقاه بابا خلیل توجّه نمود - و ابدال بٹ از طرف خود حیدر چک با جماعتِ اُمرا دران جا فرستاد - و ے علی چک را رخصت رهایش بمنزلِ خویش کرده، سیّد موصوف را به تعظیم و تبجیل کشتی سوار نموده باز بمنزل خود رسانید - پس ابدال بٹ همان ساعت علی چک را مع فرزندان پابه زنجیر کرده محبوس داشت و فرزند خود به مسارعت تمام نزد یوسف خان راهی ساخت

کہ الحال آمدنِ ایشان باعثِ خسران و نقصان است بجائے خود متمکن باشد۔ یوسف خان در پٹن رسیدہ بود از آنجا بمقامِ خود رجعت نمود۔ و تا چند روز تہیۂ سامانِ عذر کردہ بہ اتفاق برادرزادہ ہائے سید مبارک خان در دار الخلافت آگرہ بعزم بساط بوس اکبر شاہ فایز گشتند۔

پس ابدال بٹ لوہر خان ابن شنکر خان را ۱۵ ماہ شعبان بر مسند ایالت نصب کردہ، سید مبارک خان بعد حکومت ہشت ماہ[1] و دو روز معزول ساخت۔

(۵) لوہر خان برادرزادہ حسین خان در ۹۸۶ھ باستصواب ابدال بٹ بر اریکۂ حکومت جلوس نمود و ابدال بٹ را منصب وزارت بخشیدہ در انتظام مہام ملک داری پرداخت و رعایا را بعدل و احسان نواختہ نامِ نوشیروان از صفحۂ روزگار محو ساخت و بہ آبیاری نیت خوش طینت او کثرت غلات و آبادی مزروعات بہ حدے رسید کہ مردمان یک خروار شالی بریک فلوس مس کہ وزنِ آن بیست و یک ماشہ بود در ہر جا بیع و شرامی کردند و یک قرص نانِ کلان بوزنِ

[1] بروایت خواجہ محمد اعظم "حکومت سید مبارک خان ہشت ماہ و پانزدہ روز بود" (واقعات کشمیر صـ ۹۴)، اما ابو الفضل حکومت او "ہمگی دو ماہ" قرار دادہ است چنانچہ اقتباس ذیل مشعر این معنی است:۔

"سید مبارک خان بہ نیرنگ دستان سرائی و جادو زبانی فتنہ اندوزان رہ زبان فراز مسند حکومت برآمد و بیش از سیری شدن دو ماہ بد نہادان بے آزرم دبے نشانان ناہنجار او را ناو بنشین خمول گردانیدند و لوہر چک عم زادہ یوسف خان را بہ بزرگی برگرفتند" (اکبر نامہ جلد سوم صـ ۲۱۱) ۹۸۷ھ ۱۵۸۰ء۔

پنج پاؤ کہ اہل کشمیر "لوہر منڈ" می گفتند و بازار بقیمت یک شیر می فروختند[۱]۔

چوں یوسف خان لشرف آستان بوسی اکبرشاہ فابر گشت عاطفت شاہانہ شامل حال او ماندہ و کثیر انعام یافت۔ و مدت یازدہ ماہ در اردوئے معلی مورد الطاف مراحم بودہ۔ ہرچند درخواست امداد و اعانت می نمود۔ اکبرشاہ بنابر مصلحت زمانہ حوالہ بر وقت دیگر می نمود عاقبت اکبرشاہ راجہ مان سنگھ[۲] و میرزا یوسف[۳] را بالشکر کثیر برائے تسخیر کشمیر ہمراہ یوسف خان تعیین فرمود۔

۱۔ تاریخ ملک حیدر چاڈورہ قلمی صفحہ ۶۹ و واقعات کشمیر صفحہ ۹۴۔

۲۔ راجہ مان سنگھ پسر راجہ بھگوان داس کچھواہہ است۔ بعقل درست و شجاعت فراوان سرآمد امرائے عرش آشیانی بود۔ از فرط اخلاص و فدویت از پیشگاہ خلافت بخطاب فرزندی و گاہی بہ میرزا راجہ مخاطب می شد۔ در آخر سنہ ۹۸۴ھ (۱۵۷۶ء) بتادیب رانا کیکا ئی معروف مامور گردید۔ در سنہ ۹۹۳ھ بعد وفات میرزا محمد حکیم برادر علاتی عرش آشیانی بحکومت کابل امتیاز یافت۔ بہ جلادت و مردانگی طایفہ روشنائی را کہ برہزنی و قطاع الطریقی سنگ راہ خیبر بودند، مالشے بسزا داد۔ درسال سی و دوم صوبہ داری کابل بنابرخواہش او بر گرفتہ شد۔ سال سی و چہارم کہ پدرش درگذشت بہ خطاب راجگی و منصب پنجہزاری بلند مرتبہ گردید۔ درسال چہل و پنجم بہ منصب ہفت ہزاری و ہفت ہزار سوار (کہ در آن وقت ہیچ امیر برین عہدہ سرفراز نگردیدہ بود) سرفراز گردید۔ درسال نہم جہانگیری در دکن کہ بہ کمک خان خانان رفتہ بود، باجل طبیعی درگذشت شصت کس بادے در آتش سوختند۔ (ملخص از ماثرالامراء جلد دوم از صفحہ ۱۶۰ تا صفحہ ۱۷۰)

۳۔ میرزا یوسف خان رضوی از سادات صحیح النسب مشہد مقدس است۔ در خدمت

چوں عسکر شاہی بدار الخلافت لاہور رسید یوسف خان برائے ملاقات فرزنداں وتفحص سرداران کشمیر بیشتر در بہلول پور سبقت نمود. باستماع ایں خبر ابدال بٹ وجمعے از امرائے کشمیر بنام یوسف خان مکتوبات فراواں برفق ومعذرت تمام مصحوب معتمدان خود مرسول داشتند باین مضمون "کہ ہرگاہ اکبر شاہ ملک کشمیر را مسخر گرداند، دراں وقت اقتدار و اعتبار ایشاں بہ ہیچ خود اصلاً نماند. بہتر آنست کہ بلا را در ملک خود

۴ عرش آشیانی (اکبر) شگرف ترقی وبزرگ اعتبارے ہمرسانید. درسال سیام بہ منصب دو ہزار وپانصدی سرفراز گشت. وچوں شہباز خان از بہار بہ بنگالہ شتافت، میرزا ازادوھ بہ پاسبانی آں دیار نامزد گردید. درسال سی ودوم سنہ (۹۹۵) نہصد نود وپنج مطابق (۱۵۸۶ء) چوں قاسم خان حاکم کشمیر از شورش وآشوب متوالیہ آنجا البتوہ شدہ استعفا نوشت. میرزا بہ مرزبانی آں مملکت تعیین گشتہ بحسن تدبیر دلہائے مردم بدست آورد. سال سی ونہم میرزا بداروغگی توپخانہ سر برافراخت. ودرہمیں سال ۱۰۰۲ھ (۱۵۹۳ء) از تغیر قلیچ خان بہ تیولداری جونپور دستوری یافت. بعداز آں درسال چہل ویکم بہ صوبیداری گجرات ودرسال چہل ودوم بہ اتالیقی شاہزادہ سلطان مراد افتخار اندوخت. درسال ہزار وده ہجری (۱۰۱۰ھ = ۱۶۰۱ء) بحکم شاہزادہ دانیال باتفاق میرزا رستم صفوی بکومک شیخ ابوالفضل وخانخاناں بہ بالاگھاٹ تعین شد. ودرجمادی الآخر ایں سال درجالناپور بدرد ذبیل فوت نمود. نعش اورا بہ مشہد بردند. عقبش سہ پسر میرزا صفشکن، میرزا عوض و میرزا افلاطون یادگار گذاشت. از انجملہ ثانی الذکر مصنف "چمن" کہ متضمن احوال عالم است تالیف کرد. (ملخص از ماثر الامراء جلد سوم از ص ۳۱۴ تا ص ۳۲۱)

صلاندہند وبذاتِ دالا بے ترس وہراس متوجہ ایں دیار گشتہ ملک محروسۂ خود را متصرف باشد۔ وایں نیازمنداں کہ خاک بردا شتۂ ایشاں است از متابعان خود پندارند، یوسف خان بر عہود کاذبہ ومواثیق باطلۂ آنہا اعتماد کردہ، باتفاق محمد بٹ وزیر وبعضے اُمرائے کشمیر کہ در پنجاب خراب وآوارہ بُودند قریب چہار ہزار سپاہ جمع کردہ واز تاجران لاہور مبلغے کثیر استقراض[1] نمودہ بغیر اجازت مان سنگھ بجانب کشمیر متوجہ شُد۔

چوں خبر تفرد یوسف خان بہ سمع اکبر شاہ رسید نہایت متغیر و متنفر گشت وبر راجۂ مان سنگھ ومیرزا یوسف بسیار اعتراض نمود۔ چوں عسکر یوسف خان در کوہستانِ راجور داخل گشت۔ ابدال بٹ از عہود ومواثیق خود برگشتہ در تہیۂ اسباب جنگ مشغول شد۔ ولوہر خان خود در ہیرپور رخت اقامت افگندہ یوسف خان ولد حسین خان وحسین خان پسرِ ابہہ خان را با جمعے از لاوراں بہ مقابلۂ یوسف خان تعیئن کردہ در موضع نے شہر فلاقی فریقین روئے داد۔ وآں جماعت بغیر محاربت با یوسف خان[2]

---

[1] وبروایت واقعات کشمیر صـ ۹۵:۔

"یوسف شاہ بنا بر پریشانیٔ احوال لاعلاج شدہ، از انجا دلاہور مبلغے قرض گرفتہ، مقدار نہ صد وہشتصد سوار وپیادہ سرانجام دادہ متوجّہ کشمیر شد۔"

[2] واقعات کشمیر صـ ۹۵۔

پیوستند۔ و میر حسین چاڈورہ و شمس دوبی با جمعیت خود در بہرام گلہ برائے محافظت و سد و دی راہ تعیین بودند بہ لباطوبس یوسف خان فایز شدند و سیّد مبارک خان از دام تزویر ابدال بٹ رم کردہ و از موافقت لوہر چک باز ماندہ بجانب یوسف خان ابواب رسل و رسایل مفتوح داشت۔ و یوسف خان جمعے از مبارزان خود در بہرام گلہ بہ مقابلۂ لوہر چک مستقل داشتہ و خود با جنود مسعود از راہ بارہ مولہ در قصبۂ سوپور خیام دولت افراشتہ حدود کامراج را متصرف گشت و ابدال بٹ تہیۂ سامان لشکر کردہ بجانب سوپور نہضت ساخت و علی چک از حبس کشیدہ ہمراہ برد۔

باستماع این خبر لوہر چک از ہیرپور یلغار کردہ با فوج ابدال بٹ ملحق گشت۔ قریب دوازدہ ہزار سوار و پنج ہزار پیادہ مجتمع شدہ بر ساحل جنوبی دریائے سوپور پائے استقامت فشردند۔ و دران جا چند روز بہ تیر و تفنگ و جنگ و دنگ بسر بردند چون آب دریا حایل بود جنگ یکگانہ کردن نتوانستند۔ ابدال بٹ یکہزار سوار مسلح و مکمل بسرکردگی حیدر چک از راہ کھوہامہ بجادیۂ یوسف خان معمور ساخت۔ روز دوم علی بٹ برادر ابدال بٹ از روئے خدعیت و روباہ بازی بدست با نخیل خطے نزد یوسف خان فرستاد کہ من پرورد ۂ علی خان و خاک بر داشتہ ایشانم سخنان مخالفانِ ایشان پوشیدہ نتوانم گذاشت۔ امرایانِ کشمیر کہ در لشکر ایشان ملحق شدہ اند ہمراہ لوہر خان رابطۂ خود مستحکم نمودند فردا با فوج لوہر خان لاحق گشتہ در مبارزت ایشان مبادرت نمایند۔ و حیدر چک با دو ہزار سوار در موضع

یوسنگیری دیده بر سر نبیان شب خونے خواہند ساخت۔ زنہار زنہار شباشب از راہ پونچ عنان عزیمت معطوف داشته رہائی خود فرمایند

بگفتم ہمہ جملہ اسرارِ تو | ازیں بیش تو دانی ہمہ کارِ تو

یوسف خان چوں خط تہدید و تخویف برادر ابدال بٹ بہ مطالعہ آورد از طبع رسائی خود جوابِ منظوم بہ جانب ابدال بٹ مرسل داشت۔ خطِ منظوم:

چہ میگوئی اے گرگ ابدال زنگ	بہ ترسانی از آبِ دریا نہنگ
غضنفر بصید فرآ آورد سر	حذر کن ز روباہ بازی گذر
تو بودی کشاورز آبائے من	کشاورز را کے سزد جائے من
بہ شمشیر و خنجر ترا نیست کار	کشاورز را با دلیری چہ کار
نژادہ منم دیگراں زیر دست	بہ پور علی شاہ کہ آرد شکست
نواز ملکہ خود سپار پادشاہ	در انداختی ہمچو رستم بچاہ
ز کہ دان خود سر برافراختی	بہ میدانِ مردان فرس تاختی
پئے حربِ من لشکر آراستی	شبیخوں کناں سوئے من خاستی
بدان تا ہم برزنی جائے من	ستانی ز من ملکِ آبائے من
تو گر ہوشیاری نہ من بے خودم	ہماں ہوشیارم ہماں بخردم
من انگہ عناں باز پیچم زراہ	کہ یا سر دہم یا ستانم کلاہ
ترا آنچہ بایست گفتم تمام	تو دانی دگر بعد ازیں والسلام

ابدال بٹ باستماع پیغام باباخلیل را بطرف شہر رخصت دادہ خود در آرایش لشکر و تہیہ سامانِ معشر برداخت۔ فردا یوسف خان بوقتِ پاس اخیر

مشعلہا افروختہ برابر موضع دلنہ کہ پایاب بود از دریا عبور کردہ بجانب شہر نہضت ساخت وابدال بٹ سدِ راہ گشتہ بہ محاربت پیوستند و یوسف خان دست و باز وکشادہ ابدال بٹ را بیک ضرب صارم در گو رعدم انداخت۔

تاریخ ع ناگہاں شیر دیدہ یک دمنہ۔

بعد ازاں یوسف خان با جبل گند آمد و ران مثل یوسف چک دابیہ چک و حسین چک و شمسی چک و دولت چک و میر حسین و عالم شیر ماگرے و سید یوسف خان بیہقی و غیرہم در معرکہ جلادت داد شجاعت و مبارزت دادہ لشکر مخالفاں را بیکدم درہم و برہم ساخت۔ و لوہر خان چترا بالت در میدان محاربت بر زمین انداختہ فرار اختیار نمود و حبیب چک کہ در قید ابدال بٹ محبوس بود از میدان محاربہ پا بزنجیر دریافتند و زنجیرش قطع کردہ رہایش دادند۔

انگاہ یوسف خان با جلالت و شہامت لوائے نصرت افراشتہ بجانب شہر عجلت کرد۔ و تمامی مردم شہر از وضیع و شریف و صغیر و کبیر تا موضع برتھنہ پیشوائی نمودہ بہ تہنیت و مبارکباد غلغلہ برداشتند۔ یوسف خان ہر کس را مشمولِ عنایت ساختہ در استمالت و دلجوئی اقاصی و ادانی پرداخت۔ ملا[1] محمد امین مستغنی پیش ازیں از کتاب دیوان حافظ[2]

---

[1] مولانا محمد امین مستغنی از بومیانِ کشمیر است۔ بہ فورِ ذہن سلیم و طبع مستقیم اشتہار داشت۔ و در عہد یوسف شاہ پایۂ اعتبارش لبیار افزود۔ با وصف تجلی بزیورِ فضل و کمال بہ ملکہ شعر ہم اشتغال داشت۔ در محلۂ آرو ٹ (قریب بہ لب دریائے جہلم) بیرونِ آستان حضرت

فال کشیدہ بود - ع

یوسفِ گم گشتہ باز آید بکنعان غم مخور[۱]

مدّت حکومت لوہر خان یکسال[۲] و یکماہ بود -

یوسف خان بارِ دوم در ۹۸۹ھ[۳] برادری سخت بر تخت جلوس کردہ محمد بٹ را بتیۂ وزارت بخشید - و لوہر خان از معرکۂ سوپور با جمعیّت پنج ہزار سوار فرار کردہ در شہر پنہان شدہ بود - یوسف خان در سیاست آنہا چند روز اغماض فرمودہ عاقبت بصوابدید محمد بٹ در استحضار آن فرقہ حکم نافذ جاری ساخت - و لوہر خان در خانۂ قاضی موسیٰ زیر زمین مخفی شدہ بود کہ بغیر از قاضی ہیچکس را آگاہی نہ بود - خواجہ ملک ناظر از آن جا برکشیدہ حاضر ساخت - ہمچنین محمد چک و حسین چک[۴] بچہ گنائی

سید جلال الدین مدفون است (واقعات کشمیر ص۱۱۶) ۲ محمد شمس الدین حافظ، متولد ۷۱۵ھ / ۱۳۱۵ء و متوفی ۷۹۲ھ / ۱۳۸۸ء - تاریخ وصال حافظ کسے چہ خوب گفتہ است :-

چو در خاکِ مصلّیٰ گشت مدفون

بجو تاریخش از خاکِ مصلّیٰ ۷۹۲ھ

۱ مصرعۂ دوم بیت این است :-

"کلبۂ احزان شود روزے گلستان غم مخور"

۲ بروایت خواجہ محمد اعظم (واقعات کشمیر ص۹۴) "مدّت حکومت لوہر چک یک سال بود"

۳ مطابق ۱۵۸۱ء

۴ فرشتہ و نظام الدین بالترتیب در نوشتن این نام حسنی و حسین چک غلطی کردہ اند -

وغیرہ سرداران شہر و دہات جمع کثیر از کمینگاہ بر آوردہ در پیشگاہ اعلیٰ حاضر نمودند۔

و یوسف خان بر سر آنہا چہار گناہ ثابت کرد۔ یکے آنکہ با وجود نمک خوارگی قدیم با من بیوفائی کردند۔ دوم آنکہ در حق سیّد مبارک خان دغا نمودند۔ سیوم آنکہ مکتوبات مُہر و دستخطی خود بوثوق عہد و پیمان در پنجاب پیش من فرستادند عاقبت بران عمل نہ نمودند۔ چہارم آنکہ امروز بر سر من علم بغاوت افراشتند فقط۔

پس بہ پاداش آں مخادیع لوہر خان و محمد چک و حسی چک و بچہ گمنائی و فتح خان و حسین خان کوکہ را دستہا مقطوع کردند۔ یوسف لنڈ و علی چک و علی بٹ برادر ابدال بٹ را مصادرہ گرفتہ مغلول ساختند۔ و شمس چک کو پہ وارہ بہ جانب داد و مفرور شدہ بُود۔ لوہر فوجی دنبال او تاختند، در بکھلی رسانید۔ از انجا در قلعۂ فیروزہ متحصن شد و قلعۂ گیان او را گرفتار کردہ بہ لوہر فوجی سپردند۔ یوسف خان میل در چشمان او کشیدہ اعمیٰ ساخت و حیدر چک بجانب تبت گریختہ بود از انجا بجانب ہند معاودت کردہ در لاہور بہ ملازمت راجہ مان سنگھ سربلندی[1] یافت۔

مختصر کہ یوسف خان گلستان مملکت از خس و خار عدوان پاک کردہ ببسط بساط معدلت پرداخت و دست نوال بہ بذل نقود و اموال کشادہ

[1] راجہ مان سنگھ حاکم لاہور بھمبر و نوشہرہ در جاگیر حید ر چک مقرر نمود۔ (واقعات کشمیر صد ۹۶ و تاریخ ملک حید ر چاڈورہ قلمی صد ۲۷)

در ہدم بنیان بدعت ہا کہ پیشتر مروّج شدہ بود سعی بلیغ بکار بردہ رفع نمود۔ و در استفادۂ[1] مزارات اولیاء و صحبت مشائخ و بزرگان مستفید می شد۔ و در خدمت حضرت بابا ہردی ریشی برہنہ پا میرفت۔ واکثر اوقات خود در سیر و سرور۔ و استماع سماع و سرود بہ نوائے سازو نغمہ چنگ و عود بسر می برد۔ شوق موسیقی بسیار میداشت این بیت بہ تکرار می خواند ؎

بعیش کوش کہ تا چشم می زنی بر ہم
خزاں ہمی رسد و نو بہار می گذرد

سبیل خانۂ سیّد مبارک خان بقدم حرمت پیمودہ بہ ملاقات ایشاں سعادت ابدی حاصل نمود و برائے تشیید مبانی سلطنت با فرزندان ایشاں عہد و میثاق استوار کردہ صبیّۂ صلبیۂ خود نامزد فرزند ایشاں ساخت۔

بعد چندگاہ بعضے اعیان طرح فساد و عناد در خاطر مردماں انداختہ مستعد شورش شدہ بودند۔ یوسف خان برآں مطلع گشتہ یوسف چک و عالم شیر خان ماگرے و سیّد یوسف و محمد ملک مغلول کردہ محبوس داشت۔

و حبیب چک و لد ابدال چک بنا بر رعب و ہراس در لاہور رفتہ با جبید رچک پیوست۔ انگاہ شمس چک پسر نجی چک در کامراج رفتہ شورش بر داشت د یوسف خان او را گرفتار کردہ محبوس داشت۔

---

[1] ایضاً۔ ایضاً۔

و یوسف چک ابن علی چک از حبس مفرور شده در لاہور با حیدر چک لاحق گشتند۔ از آں جا حیدر چک و حبیب چک و یوسف چک بجانب تبت کلاں رفته از راجۂ آں جا پنج ہزار سوار کومک گرفته به محاربۂ یوسف خان در پرگنۂ لار لوائے تقابل افراختند۔ و یوسف خان لشکر جرار بمبارزت و پیکار آنها در لار فرستاد و آں فرقۂ اشرار بغیر کارزار ہزیمت خورده فرار نمودند۔ حیدر چک بجانب کشتواڑ گریخته رفت و حبیب چک در سوپور و یوسف چک در پرگنۂ برنگ از دو اختفا پذیرفتند۔ یوسف خان آں ہر دو شیطان گرفتار کرده بصارت آنها به کندن چشم زایل ساختند۔

و محمد بٹ وزیر به وجه خفیف از یوسف خان منحرف گشته باتفاق یوسف چک ولد حسین خان بر کشتن یوسف خان اراده نمود۔ و یوسف خان آگاه گشته در تلاش تدارک آنها افتاد۔ و آں ہر دو شیطان به خوف جان در کوہستان اوڑی پنهاں شدند۔ و فرزندان سید مبارک خان به تعاقب آنها دویده به محاربه پیوستند۔ مخالفاں در محاربۂ مبادرت نموده حسی بٹ برادر محمد بٹ را مجروح ساختند۔ عاقبت مغلوب گشته در مغاره کوه اختفا پذیرفتند۔ بعد کشش و کوشش بسیار جمعی از اشرار در کشتواڑ فرار کرده با حیدر چک لاحق شدند۔ و محمد بٹ وزیر در دست دلاوران گرفتار شده مغلول و مخذول در حبس شاہی افتاد۔

متعاقب آں حال یعقوب خان بہ جہالت و ضلالت از پدر خود باغی شدہ برفاقت ابیہ خان ولد ابدال خان در کشتواڑ رفتہ با حیدر چک پیوست و ملا حسن اسود دنبال او رفتہ بہ استمالت و مدارا باز آورد و ابیہ چک دراں جا قیام ساخت شمس چک ہم از حبس گریختہ با حیدر چک ملحق گشتند۔

چوں حیدر چک وغدغۂ جمعیت بہم رسانید در شعاب جبال باہنال رایت بغاوت افراشت ازیں سو یوسف خان با جمعیت فراواں پیش کردہ بہ محاربہ پیوستند و حیدر چک و ابیہ چک و شمس چک در معرکہ درآمدہ علی شیر بٹ و بخی رینہ کہ سرآمد دلاوران یوسف خان بودند از تیغ گذرانیدند و بطفیل آنہا جمعے کثیر از مبارزان یوسف خان مقتول و مجروح شدند مبارزان یوسف خان بال ہمت فرو ریختہ بہ شعاب جبال خزیدند۔ دراں اثنا فرزندان سید مبارک پائے ہمت و شجاعت فشردہ باتفاق دہ بیست کس لشکر مخالفاں را منہزم و مخذول ساختند و حیدر چک بہ پائے پیادہ مفرور شدہ جمعیت او پریشان گشت و یوسف خان مظفر و منصور معاودت فرمود۔ پس شمسی چک و ابیہ چک بعجز و نیاز زیر پایۂ سریر افتادہ بشفاعت سید مبارک مشمول عنایت شدند۔ و حیدر چک و یوسف لُنڈ و علی چک ادر پیش راجہ مان سنگھ بلاہور رفتند۔ و راجہ مذکور از یوسف خان در سفر اول بہ سبب تخلف و تجنب رنجیدہ خاطر شدہ

بود۔ بنابراں مخالفانِ او را توقیر و تمکین ساختہ در سایۂ حمایت خود پرورش میداد۔ موجب آں یوسف خان را وسوسۂ فتنہ سگالی مان سنگھ بخاطر افتاد خواجہ قاسم نبیرۂ خواجہ حاجی پانڈے باتحفہ ہدایائے نفیسہ بطور رسالت نزد مان سنگھ فرستاد و خواجہ مذکور باتفاق محمد غنی کابلی قبائح و شنائع حیدر چک بہ سمع راجہ رسانید۔ راجہ مان سنگھ او را غرضمند دانستہ غرض گوئی او را اعتبار ے نگذاشت بلکہ بہ سبب سعایت او حیدر چک را تقویت زیادہ شدہ بہ حکومت نوشہرہ دھمبر دستوری یافت۔ و خواجہ قاسم بے نیل مرام ازاں جا برگشتہ دریں جا سخنانِ خوش آمد و چاپلوسی بمعرض عرض رسانید یوسف خان سخنانِ چاپلوسی او واقعی دانستہ او را خطاب مرزائی اعتبار بخشید۔ بلکہ انتظام امور مملکت بوے تفویض ساخت بعد تخلیصِ محمد بٹ یعقوب خان سرانجام مہام وزارت بحسن انتظام خود می ساخت۔

چوں خواجہ قاسم منتظم وزارت شد اکثر اوقات سخنان غرض آمیز بہ یوسف خان میگفت۔ یعقوب خان چند بار او را سرزنش کردہ متخاصم یکدیگر شدہ بودند۔ دراں اثنا تیمور بیگ سفیر[1] اکبر شاہ وارد خطہ گردید۔

[1] بقول ابو الفضل نام ایں سفیر صالح عاقل بود چنانچہ می گوید :-

"بنابریں صالح عاقل را باندرز گوئی یوسف خان مرزبان کشمیر فرستادہ بودند۔" (اکبر نامہ جلد سوم ص ۳۷۵)

لاکن ملک حیدر چاڈورہ (ص ۲۰۷) نام ایلچیان میرزا طاہر و صالح عاقل نوشتہ است۔

فرمان لازم الاذعان به نظر یوسف خان گذرانید خلاصۂ آں این است۔

نقل فرمان۔ چوں از جبین آں ارادت مند فروغ صدق واخلاص مبین بود بیشتر به نوازش و التفات بادشاہی ممتاز گردید ازاں باز که مراجعت بکشمیر نمود احوال ملک به ایستادگان پایۂ سریر خلافت مصیر معروض نداشت الحال که از مفتا ذعان خاطر جمع کرد باید به مجرد ورود فرمانِ قضا جریان بے توقّف و درنگ بغیر دیو و رنگ شرف تقبیل آستان خواقین درگاه سعادت اندوزت آئین گردد فقط۔

چوں یوسف خان از مضمون مثال لازم الامتثال اطلاع یافت دانست که شاه عالم پناه را ارادۂ تسخیر کشمیر است۔ بنابراں از مشیران و وزیران خود صلاح ایں امر پرسید۔ چوں میرزا قاسم از یعقوب خان متوحّش بود۔ موجب آں یوسف خان را مشوره داد که یعقوب خان بدرگاه اکبر شاه با تحف وہدایا برفاقت تیمور بیگ فرستادن مرغوب است۔ یوسف خان بر حسنِ تدبیر او عمل نموده یعقوب خان[1] با تحایف وارمغان کثیر بدرگاهِ کیوان جاه روانه ساخت۔ وے چندگاه دراُردوئے معلّی واقع در فتحپور چسبیّه سائے عتبۂ علیه بود دراں اثنا

[1] بقول ابوالفضل:۔ از بخت مندی پند پذیرفته بشکرانه والاعاطفت پسر سیومین را باگزیده کالائے آں دیار روانهٔ درگاه مقدّس گردانید (ایضاً صفحۂ ۳۷۵) نزد ملا حیدر چاڈوره (ص۷۵) و خواجه محمد اعظم (ص۹۶) نام ایں پسر "میرزا حیدر" بود۔ فرستادگی یعقوب خان پسر کلان یوسف خان بدربار اکبر در مرتبۂ دوم واقع شده است۔

خبر انتقال شاہزادہ محمد حکیم میرزا بسمع اعلی رسید۔ اکبر شاہ بعزیمت کابل رایاتِ عالیات را اہتزاز دادہ بہر منزل و مقام کہ نزولِ اجلال میفرمود یعقوب خان را برائے آمدن یوسف خان استعجال مے نمود۔ و یعقوب خان واقعات ہر منزل بہ خدمتِ والدِ خود معروض میداشت دریں جا خواجہ قاسم مکنویاتِ او را بوجہے تعمیل و تصدیق می ساخت۔

دراں اثنا ہنگام توقّف لودیانہ جہاں پناہ حکیم علی و صالح عاقل را حکم داد کہ تا رسیدن رایات دولت در لاہور یوسف خان را بحضور حاضر سازند ہرگاہ در آمدن نوعے تعلل ورزد موجب سخط پادشاہی گردد۔ یعقوب خان لصدد ورفرمانِ خاقان متردّد و متوحّش ماندہ از موضع بہلول پور بے حصول رخصت بہ کمال عجلت در عرصۂ سہ شباں روز بملازمتِ پدر خود مشرّف گشت و خواجہ قاسم را آفت دفتہ باز بہ رسید۔ یوسف خان ازیں حرکتِ ناشایاں از یعقوب خان مشتعل نایرۂ قہر و غضبان گشتہ برائے تجسس او داخل شدہ بود امّا بہ استشفاع امرا اغماض نمود۔[۱]

[۱] بروایت ملا حمید سبب گریختن یعقوب خان از حضور اکبر ایں بود کہ اکبر بادشاہ روزے مذکور ساخت کہ "یوسف خان از درگاہ ما سرفراز شدہ بہ ملک خود رفتہ بہ عیش و عشرت مشغول گشت و اصلاً اثر مریدی و شیوۂ بندگی ظاہر ناخت۔ از برائے آنکہ فرمان عالی شان بہ طلب او صادر شدہ بود کہ بہ تقبیل درگاہ خلایق پناہ آمدہ مشرّف شود۔ باز خود نیامد و فرزند کلانِ خود را فرستاد کہ خالی از خلل دماغ

چوں حکیم علی[۱] در خانپور رسید یوسف خان با توزک و شان استقبال نموده بکمال احترام و احتشام متّصل دولت خانۂ خود منزل و مقام او ساخته به تفقّدات و مدارات مرہون و ممنون ساخت و یوسف خان را خواہش بساط بوسی خاقان مرکوز خاطر بود امّا از مشیران و مدبّران دولت ہیچ کسے صلاح این امر مفید نداده به شنعت و ملامت ازین حرکت باز داشتند۔ و حکیم علی ازین معنے آگاہی یافتہ حقیقت حال بحضور معروض داشت۔ خاقان دوران پیشتر از روئے تخلّف و تجنّب یوسف خان در غلیان غضبان بود الحال از تفرد و تکبّر یعقوب خان و از حکم عدول یوسف خان قہر جہانبانی در ہیجان آمد۔ راجہ بھگوانداس کچھواہہ و شاہرخ میرزا و شاہ قلی خان وغیرہ بیست و دو افسر نامور با جمعیت پنجاہ ہزار سوار جرّار برائے تسخیر کشمیر از لاہور مامور ساخت و بذات والا بر ساحل دریائے اٹک خیام دولت افراخت۔

---

[۴] ودیو آگی وخیطے نیست۔" "چوں یعقوب خان این حقیقت را از زبان خلافت پناہی بلا واسطہ استماع نموده بود، ہمیں احوال را بعینہ از برائے یوسف شاہ عرضداشت کرده۔ بعد ازیں یعقوب خان فرصت را غنیمت شمرده روبجانب کشمیر نہاد۔ (ص ۷۶، ۷۷)"۔ بروایت ابوالفضل گریختن یعقوب خان از پیش اکبر در سال سیم جلوس مطابق ۹۹۳ھ (۱۵۸۵ء) روداد (اکبر نامہ، ۳، ص ۴۶۹)۔ [۱] بروایت ابوالفضل (اکبر نامہ، ۳، صفحۂ مزلور) بہاء الدین کنبوه نیز ہمراه حکیم علی بہ کشمیر فرستاده شد۔

چون عسکر شاهی از دریائے کرشنه گنگا عبور نمود یوسف خان باستصواب ارکان و اعیانِ دولت مستعد مجادله و پیکار گشته حکیم علی را رخصتِ انصرام بخشید و خود در تهیّهٔ اسبابِ که از تیغ و صارم و خنجر و جوشن و مغفر مصروف و متوجّه گردید۔ و محمد بٹ و علم شیر خان که در ایّامِ بغاوت بقهر و سیاست مسجون و مغلول شده بودند آنها را بانعام و اکرام استمالت و مدارا نموده با خود متعهّد و متّحد گردانید۔ و محمد بٹ برائے محافظت شهر و رسد رسانی در سرینگر گذاشته خود باتفاق سرداران و نامداران با جمعیّت دوازده هزار سوار و سی هزار پیاده نهضت کرده به مقام کوارمست[1] رسیده قیام ساخت۔ سیّد ابوالمعالی و حسین چک را از راه کهاوده تعیین کرده و شمس چک و یعقوب خان و لوهر قورچی و بابا طالب[2] اصفهانی و حسن بٹ و حسن ملک چاڈوره و زمینداران کهکهه و بمبه را با جمعیّت افواج در بولیاسر به محاربه و مقاتله مامور ساخت در آن جادلاوران

[1] لاکن نزد ابوالفضل "یوسف خان ازین آگهی آهنگ پیکار در سر گرفت و بسیارے کار آگهان را روانه گرداند که نزد دریائے نین سکه "حصارے برآرند" (ایضاً، صفحه ۴۷۸)۔ [2] بابا طالب اصفهانی در زمان حکومت چکان از اصفهان به کشمیر رسید۔ از فنونِ علم آراسته و انواع کمالات پیراسته بود۔ نزد امراء و سلاطین این دیار اعتبار تمام داشت۔ چون وفات کرد در مزار بابا خلیل بمقام نوکدل آسود۔ در فنون شاعری ماهر بود۔ (واقعات کشمیر صفحه ۱۱۲)

طرفین دست و بازو کشادہ بہ حرب و ضرب پیوستند و مبارزان یوسف خان بہ کمالِ شجاعت آویزش ہا بکار بردہ بسیارے از مغلاں بقتل رسانیدہ سرہائے آنہا پیش یوسف خان فرستادند۔ و چند روز از جانبین بر یکدیگر تغلّب و تفوق ساختہ آتش ہیجا مشتعل بود۔ ناگاہ بقدرتِ قادر قدیر ابرِ مطیر عالمگیر گشتہ بارش برف و باران تا یک ہفتہ جانوراں را پر زدن ندادہ دریا ہا طغیانی و نہر ہا و جوئے بارہا طوفانی گشت و از ہر راہ پلہا شکستہ افواج شاہی را راہِ رسد رسانی مسدود شد و در میانِ فوج قحط عظیم افتاد کہ بیک اشرفی یک آثار غلّہ یافتہ نمی شد و فیلان و اسپاں بہ مصرف خوردن رسانیدند مولانا احمد دراں واقعہ گفت۔ بیت

گر نظر بر ہلال میکردند
لب نانے خیال میکردند

گردنِ خود دراز میکردند
دہنِ آز باز میکردند

علاوہ براں معسکرِ شاہی زیر دامن کوہ درمیانِ زمین زرعی بود کہ بسبب قلبہ رانی و از روئے کثرتِ آب گل ولائی ہمرسانیدہ بود و درمیانِ آں سپاہاں افغان و خیزاں بصولت بردوت بیجان شدند و در طرفۃ العین جمِ غفیرے تباہ گشتند۔ معاذ اللہ طرفہ بلائے و عجب واویلائے در فوج شاہی افتاد پس راجہ بھگونداس

متردد و متوحش گشته بدست شاکور خان خطے بجانب یوسف خان
باین مضمون نوشته فرستاد۔

شعر:۔ بالفرض هرگاه عسکر شاهی این وقت به تند باد
قهر الٰهی ضایع گشت امّا از پیشگاهِ جم جاه بار دیگر صد هزار پیاده تعین
خواهد شد و سرزمین این مرو بوم بسُم فیلان بباد خواهد داد۔ شمارا
نکه بر اصلِ کار و معاد این اطوار باید ساخت۔

ازاں جا که یوسف خان را خیالِ قدم بوسی بادشاه مکنون
خاطر بود بنا برآں میرزا قاسم به مرافقت شاکور خان در پیش راجه
بھگونداس بوثوق ایمان عهد و پیمان موثق کرده به مُهر و تصدیق
او عهدنامه نوشته گرفت که هرگاه یوسف خان به مرافقت این جانب
به عتبه بوسی سریر خلافت مصیر قابض گردد نیازمند درحقِ او
جانفشانی بکار برده از پیشگاهِ کیوان جاه به خلاع فاخره و عنایات
متکاثره سرفراز کرده بر حکومت ممالک محروسهٔ خود بدستور مسلّط
و قایم گرداند و سر موئے به حکومتِ او قصور و فتور عاید نگردد۔
میرزا قاسم بمسارعت به عجالت تمام عهدنامه به یوسف خان گذرانیده
سخنانِ دیگر به چاپلوسی و فریب ترتیب داده یوسف خان را
برآں مستعد ساخت که بے تامّل دمشورۂ فرزندان و امیران و
مبارزاں به بهانهٔ ملاحظهٔ هراولان لشکر از مقام خود سلطنت
و شوکت گذاشته با سه چهار سوار در لشکر راجه بھگونداس داخل

گشت بدیہہ گویان تاریخ گفتند۔ "نیو، گرفتار گو"[1]

چوں یوسف خان بے تامل و تدبیر مرتکب ایں امر خطیر گردید امیران و سرداران و سپاہاں از روئے حیرت متوحش و متردد شدند۔ و ہماں زمان باتفاق مصلحت اعیان یعقوب[2] خان بر مسند حکومت رایت ایالت افراشته و نطاق ہمت برکمر بسته با باطالب اصفہانی و محمد سلیم کاشغری را مقدمۃ الجیش قرار داده به جنگ فرستاد۔ آں ہر دو سردار تا نصف نہار چنداں کشش و کوشش نمودند که قریب دو سه ہزار تن از عسکر شاہی کشتند۔ و سپاہان متعلقۂ شاہرخ میرزا به تدبیر اوستا لولوی سنجار بر دریائے بہت جسرے مستحکم کرده بجانب سرحد کھاوره عبور کردند و گروہے از زمینداران کھکھ بر سر آنہا ریخته ہمه ہا بخاک تیره آمیخته مال و منال و رخت و اسباب آنہا بغارت بردند و پل مذکور شکسته بفراغت نشستند۔ راجه بھگونداس به مصلحت یوسف خان میرزا علی اکبر را برسم رسالت پیش یعقوب خان فرستاده او را نسلی و تشفی داده دختر مبارک خان گکھر

---

[1] ۹۹۳ھ مطابق ۱۵۸۵ء "نیو، گرفتار گو" ترکیب کشمیری است که بمعنی "برده و گرفتار شد" باشد۔

[2] بقول ابوالفضل:۔ امرائے کشمیر اوّلا حسین خان چک را نزدیک کو کرست به کلانی برگرفتند و بعد ازاں که یعقوب خان پسر یوسف خان در رسید از مرزبانان نو دل برگرفته بدو گرویدند۔ (اکبرنامه، سوم، صفحہ ۴۸۱)

بعقد ازدواج اُو نامزد کردند. گونهٔ صلح واقع شد. پس یعقوب خان از محاربه و مقاتله دست باز داشته بسریر سلطنت رایت معاودت افراشت.

و راجه بھگونداس طبل رجعت نواخته یوسف خان را بکمال احتشام و احترام ہمراه برداشته درپیشگاه جم جاه بمقام اٹک گذرانید و در شفاعت و حمایت او بیا دلجیه جُنبانی کرد که منظورِ خاطرِ خاقان دوران نگردید. راجه بھگونداس از روئے غیرت، اقدام بر خود کُشتی نموده خنجر در سینهٔ خود انداخت لیکن بدستگیری حیات سرمایهٔ زندگانی او از دست نرفت.

پس یوسف خان مغلل و مسلسل ساخته در حراست رام داس کچھواہه بلاہور فرستادند و در آن جا بحفاظت ٹوڈرمل دو سال مسلسل بود. چون راجه مان سنگه از کابل رجعت نمود باستشفاع اُو یوسف خان بر منصبِ پانصدی شرف اعتبار یافته ہمرکاب او در بنگاله داخل عسکر شُد. چون عشرتش بعسرت مبدل گشت دماغ او اختلال[۲]

---

[۱] بروایت ابوالفضل بهمدین روز ششم ماه دی، سال سی و دوم، مطابق سنه ۹۹۶ھ یوسف خان مرزبان کشمیر را از زندان بر آورده نوازش فرمودند. و او را در حدود بہار جاگیر دادند. ہمگی پیچ آنکه ادب بیاموزد و رعیت پروری و آگاه دلی اندوزد. و چون ہشیار خرامی از روزنامچهٔ احوال او خوانده آید، عرصهٔ دلکشائے کشمیر بدو سپرده شود (اکبرنامه صفحه ۵۲۵، جلد ۳). [۲] ابوالفضل در دیوانگی یوسف شاه

پذیرفت و بعارضۂ ہوائے جنون جام حیاتش واژون گشتہ انتقال نمود۔ ایں مرتبہ حکومتِ او در کشمیر ہمگی چہار سال بود۔

یعقوب خان۔ پسر یوسف خان در سنہ ۹۹۳ھ [1] بر سریر شوکت نشستہ زمامِ وزارت بہ علی ڈار بخشید۔ وے مردے خوش دماغ بود مسکرات و مکیفات بسیار مستعمل می داشت۔ موجب آں در امورات و معاملاتِ خلائق میانِ صدق و کذب و صلاح و فساد فرق نمی توانست کرد۔ تا بحدے کہ ہر گاہ بوقتِ پیشین کسے را یک دہ جاگیر میداد بوقتِ دیگر ہماں قریہ بدیگرے می بخشید۔ چوں ہر دو مرافعہ میکردند می گفت کہ آں موضع در خالصہ است۔

---

[2] می نویسد کہ بعرض رسیدہ بود کہ مرزبان کشمیر درستی ازبد و گیانِ خود را از بلند بامے انداختہ۔ روزے کہ تماشائے کشمیری کاخہا می فرمودند با چندیں غرفہ ہائے بالا و منظرہائے دلکشا بر زبانِ گوہر بار گذارشس یافت۔ "ہمانا از فراز ایں بام یوسف آں بیگناہ را افگندہ باشد۔ چوں پرورش رفتہ، ہیچناں بود (اکبر نامہ، ۳ ص ۵۴۹)

[1] اکبر نامہ جلد سوم ص ۴۸۱ ۔ اما بروایت خواجہ محمد اعظم "در تاریخ نہصد و نود و چہار (۹۹۴ھ) (مطابق ۱۵۸۵ء) یعقوب شاہ بافتح و نصرت تصرف استقرار پائے تخت کشمیر یافت و تاج حکومت بر سر نہاد و سکہ و خطبہ بنام خود جاری ساخت۔"

(واقعات کشمیر ص ۹۸)

باین شیوه انتظام او استحکام نگرفت. مردمان به فساد و عناد مستعد شدند۔

دران حال یعقوب خان سید حسین شمس دونی را در شهر قائم مقام ساخته خود با حشم و سپاه برای طوی فرزند خود بمقام ماله واله نهضت نمود۔ و هنگام معاودت چون به مقام اچه بل رسید علی ڈار و شمس چک و علم شیر ماگرے و میر حسن چاڈوره وغیره اتفاق کرده بر سر او تاخته به جدال و قتال پیوستند۔ عاقبت تاب مقاومت نیاورده برهم خوردند۔ و برائے تقابل سیّد حسین شمس دونی در شهر آمدند۔

پس یعقوب خان به مساعدت محمد بٹ یورش کرده پیش از ورود مخالفان در شهر رسید۔ متعاقب او علی ڈار داخل شهر شده پلهائے شهر بریده به مقام زالڈگر علم بغاوت افراشت و یعقوب خان به میدان عیدگاه صفوف محاربه آراست۔ علی ڈار بنابر اعتماد موانست و محبّت سابقه در پیش یعقوب خان آمده معافیٔ تقصیرات خود درخواست نمود۔ و یعقوب خان بصلاح اعوانِ خود مصالحهٔ او منظور نه فرمود۔ پس علی ڈار و شمسی چک باتفاق رفقائے خود در سوپور رفته شورش برداشتند و یعقوب خان با جمعیت خود یورش کرده در قصبهٔ سوپور به جنگ پیوستند مخالفان مغلوب گشته منهزم شدند و بر وقتِ عبورِ جسرِ سوپور از روئے

ازدحامِ جمعے کثیر غرق دریا گشتند۔ میر شمسی چک با معاونانِ خود از راہِ کوہپامہ بشہر رجعت نمود۔

امّا یعقوب خان پیش از ورودِ آنہا بشہر رسید و علم فیر ماگرے با جماعتِ خود بطرف کچھامہ مفرور شد و میر حسین چاڈورہ بموضع شمہ ہال رفت و علی ڈار در خانہ زمیندار برتھل اختفا پذیرفت و شمس چک در خانقاہ شمس عراقی مخفی بود۔ یعقوب خان اورا اسیر کردہ بزندان محبوس داشت و محمد بٹ بر منصبِ وزارت اقتدار یافت۔ یعقوب خان بعد رفع و دفع مخالفان لوائے تعصّب افراشتہ اہل سنّت و جماعت را در شکنجۂ جور و جفا افشردہ بیداد رنجانید۔

و قاضی موسیٰ کہ از احفاد قاضی میر علی بعلوم غریبہ و فنون عجیبہ آراستہ بود ابًا عن جدٍّ از عہد قاضی ابراہیم فیصلۂ امور قضایائے ایں دیار تعلّق بخاندان ایشاں داشت۔ دراں ایّام ترمیم بام و سقف مسجد جامع بکمال متانت و استواری می ساخت و تا مدّت یک سال باہتمام تمام در اتمام آں پرداخت۔ یعقوب خان[1] اورا بنا بر تعصّب مذہب تکلیف ساخت کہ

[1] بقول ملک حیدر چاڈورہ (ص۱۸۱) و خواجہ محمد اعظم (صفحہ ۹۹، ۱۰۰) محرک این فتنہ در اصل ملا عینی بود کہ یعقوب شاہ چک را مجبور بر انضمام فقرۂ "علیٌّ ولیُّ اللہ" در بانگ نماز کرد۔ این شخص بر ہمیں اکتفا نکرد بلکہ سبب توہین عارف حق مولینا نورالدین عبدالرحمن جامی دم سنہ ۸۹۱ھ = ۱۴۹۲ء ۲۲

فرقۂ اہل سنّت را مرغوب و منصوص نماید تا که درمیانِ مساجد کشمیر

۴۴ نیز گشت - روایت ملک حمید چنین است :-

"یعقوب خان) گفتۂ ہیچ کس را قبول نمی کرد و خود پسند و خود رائے بود - از این خود رائی و بے ہوشی یک روز ملّا عینی کور را که به خطاب تیر انداز اخوانی ممتاز و مباہی ساخته بود طلب نموده فرمود که پیش قاضی موسٰی برو و بگو که در بانگِ نماز "علیٌّ ولیُّ الله" ضم کند - چون ملّا محرک و باعث این معنی بود بے آنکه قاضی مذکور را مذکور ساند - از زبانِ قاضی بعرض رسانید که این قسم بانگ خواندن در مذہب اہل سنّت رفض است - و این دو بیت زادۂ طبیعت ملّا است ؎

ہنوز آں ابرِ رحمت درفشان است
می و میخانه با مہر و نشان است

دریں دیر مسدّس خم تہی نیست
تہی گفتن بغیر از ابلہی نیست

بقول خواجه محمد اعظم ملّا عینی در مصرعۂ اخیره نسبت حماقت به مولانا عبدالرحمٰن جامی کرده است - این دو بیت بجواب فرمودۂ جامی ؎

حریفان باده ها خوردند و رفتند
تہی پیمانه ها کردند و رفتند

۴۴ است - ملّا عینی نه فہمیده که مراد مولانا جامی انقضائے مجلس پُر فیض انبیا

مؤذناں فقرۂ علیٌ ولیّ اللّٰہ بہ اذان ملحق سازند۔ قاضی موسیٰ
بہ نظرِ رعایتِ سنّت از صولتِ او نترسیدہ مجوّزِ این امرِ خطیر نگردید۔
یعقوب خان اورا بتہمتِ موافقت شمس چک نمودہ بر سرِ دیوان شہید
ساخت ولاشۂ مبارک او بہ دُم فیل بستہ در شہر گردانید۔
گویند چوں بدرِ خانۂ خود رسید مادرش برآمدہ معجرِ خود بر فرقِ او
نثار کردہ شکرِ الٰہی بجا آورد کہ در راہِ خدائے تعالیٰ شہید شد۔
آخرِ این روز ابر و باد و برق و صاعقہ و تگرگ بشدّت و حدّت
تمام در ملک تزلزل انداخت کہ از صولت و صدمت برق و رعد
اکثر عورات حاملہ را اسقاطِ حمل شد۔ بعضے اطفال ہم ہلاک گشتند
و در خانۂ یعقوب خان صاعقہ افتاد کہ منکوحۂ علی ڈار باچہار
زنانِ دیگر از شعلۂ آں بے جاں گشت۔ بعد در این قہر مردم
کشمیر افاضی و ادانی از کردار و اطوار او بیزار گشتہ سرچشمہائے
بغض و عناد از ہر سو جوشیدن گرفت[1]۔

---

[۴۴] ائمہ و اہل بیت و صحابۂ کرام ست کہ ظہور مثل آں در این زمان صورت ندارد۔ و اگر بنظر
انصاف دیدہ شود در ہر طائفہ چہ از اہل عرفان و اہل علم و سخن دانان تفاوت در
فیضان شدہ است۔ لاحقین البتہ مثل سابقین نیستند۔ بلکہ سخن در دریافت
این نیرائے ہم ہست کہ چوں گفتہ است ع

مئے و میخانہ با مہر و نشان است

گویا معتقد این است کہ سابقین ہم مثل لاحقین از فیض محروم ماندہ اند۔

[1] واقعات کشمیر صـ ۹۹

ہمدراں اثنا یعقوب خان موجب رائے دگیک ملّا احسن اسود محمد بٹ را از رتبۂ وزارت معزول کردہ محبوس داشت و بجائے او نازک بٹ کہ از حلیۂ تعقل وتدبر معرّا بودبہ وزارت بر داشت۔ آنگاہ باتفاق یکدیگر چندے درخرابی ملک و پریشانی رعایا وترویج مذہب تشیع و توہین وتعذیب اہل سنّت وتخریب وترہیب جنود ہنود کوشیدہ اعلام جور وجفا افراختند۔ ومردم بسیارے درمعرض ہلاک و فلاکت انداختند۔

بنابراں جمعے کثیر از اکابر کشمیر مثل جناب شیخ بابا داؤد خاکیؒ وحضرت شیخ یعقوب صرفیؒ باتفاق امرائے نامدار درپیش گاہ اکبر شاہ رفتہ برائے تسخیر کشمیر اورا تحریص وترغیب نمودند و عہد ومیثاق بوثوق شرائط منعقد ساختہ عہدنامہ نوشتہ گرفتند از انجملہ یکے آنست کہ حاکمان وقت در امور مذاہب وقیمت غلات بوجہی معترض بناشند۔ دوم آنکہ غلام وکنیزک از مردمان کشمیر معمول ندارند۔ سیوم آنکہ مردمان کشمیر از تکالیف شاقہ وبدعات مختلفہ مرفہ باشند۔ چہارم آنکہ امرائے کشمیر کہ فی الحال مصدر فتنہ و فساد وعناد ہستند درکارہائی ملکی ومالی دخیل بناشند۔[1]

بعد انعقاد عہد ومیثاق خاقان دوران میرزا قاسم میربحر[2]

---

[1] واقعات کشمیر ص ۹۹۔

[2] بقول ابوالفضل حیدر چک وشیخ یعقوب صرفی چناں برگذاردند کہ بزرگان

به بدرقه گی شیخ یعقوب صرفی و حیدر چک برادر یعقوب خان دوچی۔
تواجی، وغیره چند کس از امرائے کشمیر با جمعیت عسکر چهل هزار سوار
و بیست هزار پیاده برائے تسخیر کشمیر مامور ساختند۔

چوں سنجق فلک فرسای افواج شاهی در حدود راجوری رسید
یعقوب خان به مجرد اطلاع نازک بٹ ولد ابدال بٹ در شهر قائم مقام
حکومت ساخته خود با جمعیت سی هزار سوار و ده هزار بندوقچی
عازم نبرد و پیکار گشته در هیره پوره لوائے تقابل افراشت۔ ازینجا
که مردم کشمیر از وضیع و شریف به سبب بدکرداری و ناهنجاری
یعقوب خان متبغض و متنفر شده بودند بنابراں اکثرے از امرا و ارکان
دولت روگردان شده با فواجی شاهی پیوستند از انجمله سیّد
یوسف خان بیهقی از نازک بٹ خلعت و اسپ و اسلحه بفریب گرفته
در کچهامه با علم شیر خان ماگرے و ظفر خان بچه شمسی چک پیوسته
با همدیگر عهد و پیمان بسته در شهر درآمدند و بر سر بدن ایں جا

آں ملک از به دیده ما سر باز نه کشند۔ اگر لختے بومی سپاه بپنجاب همراه شوند۔ همانا بے آویزش بدست درآید۔ بنابراں مبارک خان و جلال خان گکهڑ و دیگر زمینداراں دستوری دادند۔ آں دو کشمیری نزد نبیره با نتظار کمک نشستند۔ درین هنگام بر خاطر مقدس پرتو انداخت که از برون بومیاں دل نمی نهند۔ یا د از نبایه پسیچی می دهد بنابریں قاسم خان را که در کارشناسی و پردلی از یکتایان زمانه بود۔ بدیں خدمت سربلند گردانیدند۔ و او به گشاده پیشانی پذیرا شد۔ داکبرنامه، ۳، ۴۹۶

محمد بٹ و شمس چک را از حبس خانه رهائیش داده آتش تعصب افروختند و باتفاق مردم عوام خانقاه جڈی بل سوختنه مرقد شمس عراقی را مزبلهٔ اهل شهر کردند و خانمان اهل تشیع را غارت کرده خاکستر نمودند و تا سه روز تخریب فرقهٔ شیعه ها نموده از راه بهوچ گریختنه با فوج اکبر شاه ملحق شدند۔ و یعقوب خان در هیره پوره رسید۔ یوسف چک ولد حسین خان و ابیه چک ولد ابدال چک و سید ابراهیم خان پسر مبارک خان وغیره برائے محافظت راه کونه بل تعیین ساخت۔ من جمله آنها جمعے کثیر مغرور شده با فوج شاهی پیوستند۔ یوسف چک و ابیه چک و سید ابراهیم تنها مانده با یعقوب خان لاحق شدند۔ بهرام نایک و شنگی نایک که برائے محافظت راه سدو مامور شده بودند با فوج شاهی الحاق نمودند۔ و قاسم نایک و حسین چک که از راه پیرپنچال هراول فوج رفته بودند با فوج شاهی مقابله گشته به محاربه و مجادله پیوستند۔ و قاسم نایک در حملهٔ اول کشته شد پسرش ظفر نایک باوجود قتل پدر از ضرب و حرب باز نمانده به معاضدت محمد چک بر فوج شاهی قافیه تنگ ساخته عاقبت هر دو مقتول شدند۔ محمد بٹ و شمس چک که از دست ظفر خان و علم شیر خان اطلاق یافته بودند به استمالت و مدارائے سید ابو المعالی باعانت و امداد یعقوب خان در هیره پوره رفتند و همان روز عسکر شاهی از کتل پیرپنچال عبور کرده با فوج یعقوب خان به جنگ پیوستند که تا یک پهر روز

آتش محاربه و قتال مشتعل بود و افسران افواج یعقوب خان بسبب بیدلی در جنگ درنگ می ساختند۔

دران اثنا یعقوب خان برائے حاجت بول از مادیان سواری خود نزول کرده عنان مادیان در دست گرفت ناگاه اسپے مغل که از خیول مغولان بله شده بود با مادیان مذکور متنازع گشت و ریسمان نزع کرده هر دو رم خوردند۔ یعقوب خان بپای پیاده از رزمگاه تیح بر تافته بجانب فرودگاه خود می رفت لیکن فوج یعقوب خان مادیان مرزبان بغیر راکب حیران دیده یکبار همه ها هزیمت خورده از هم متفرق و پریشان گشتند و فوج شاهی بتعاقب آنها گرم عنان تاخته ب پایے مقتول و مجروح گردانیده در قضیهٔ شوپیان سنجق شاهی افراختند۔ روز دوم بکمال تزک وشان و شوکت داخل شهر گشته طبل فیروزی نواختند و یعقوب خان خائب و خاسر و پریشان و پشیمان همگی یک سال و دو ماه[1] حکومت کرده بجانب کشتوار[2] فرار اختیار نمود۔

[1] نزد خواجه محمد اعظم تا مدت یک سال و شش ماه حکومت کرد۔ (واقعات کشمیر ص ۹۸)

[2] بروایت ابوالفضل یعقوب شاه چک بعد ازین دو سه مرتبه از بنگاه کشتوار در شبیخون با افواج اکبری بسر برده، بالآخر از باد خود سری و سرتابی ستوه آمده خود را حوالهٔ افواج شاهی نمود و بمیانجی میرزا یوسف خان رضوی بآستان قدسی اساس رسید۔ شهریار مهربان دل پذیرفته خوش گردانید۔ در ۱۰۰۲ھ مطابق ۱۵۹۳ء در بنگاله جاگیر یافت۔ (اکبرنامه جلد سیوم ص ۴۴)

تسلط یافتن شاہانِ چغتائیہ بر ممالکِ ہندوستان و کشمیر

مؤرخانِ پیشین می آرند کہ سلطان ابوسعید میرزا[1] بن سلطان میرزا[2]
بن سلطان میران شاہ بن صاحبقران ثانی امیر تیمور گورگانی در مملکت
ترکستان و خراسان پادشاہ عظیم الشان بود۔ ایام حکومت بسر
بردہ در عراق شہید[3] کردند۔ و یازدہ پسر نیک اختر ازو یادگار

۴۴ بقول ڈاکٹر صوفی مقبرۂ یعقوب شاہ بادشاہ آخرین کشمیر در بیرونِ قصبۂ
کشتوار، جنوب شیر کوٹ براہ چوگام واقع است۔ ملکہ اش فتح خاتون دریادگار
شوہرش نہرے تخفیر نمود کہ تا حال برائی اہالیانِ کشتوار نعمت بزرگ است۔ فتح
خاتون علاوہ ازیں یک تالاب و نہرے از کالی ناگ نزد قریۂ ذیوار حفر نمود۔
بہ تحقیق ڈاکٹر صوفی آرامگاہ آخرین پادشاہ کشمیر دریں ایام بغیر از تودہ صغیر
از سنگ و آہک نیست۔ ایں نیز در قطعہ اراضی مملوکہ برہمنے است۔
(کشمیر جلد اول ص ۲۳۷)۔

[1] (۸۷۳ھ — ۸۳۰ھ = ۱۴۲۶ء — ۱۴۶۸ء)۔

[2] ابن سلطان محمد میرزا (اکبر نامہ جلد اول ص ۹۲)۔

[3] سبب شہادت سلطان ابوسعید ایں بود کہ در یکے از حروب با ترکمان قحطے
در لشکرش پیدا شدہ در ہنگام مراجعت از قراباغ اوزا عقب کردہ و دستگیر
نمودہ نزد آذون حسن امیر ترکمۂ آق قوینلو (گوسفند سفید) بردہ اورا
بقتل رسانید۔ (تاریخ ایران فارسی تصنیف میلکم صاحب ص ۱۷۹)۔ بقول ابو الفضل (اکبر نامہ
جلد اول ص ۹۳) تاریخ شہادت سلطان ابوسعید در بست و دوم رجب سنہ ۸۷۳ھ (۱۴۶۸ء) واقع شد

ماندند - از انجمله چهار پسر به سلطنت رسیدند - الغ بیگ میرزا در کابل احمد میرزا[1] در سمرقند - محمود میرزا[2] در حصار و قندز - عمر شیخ میرزا[3] در اندجان[4] و فرغانه - و بغیر الغ بیگ میرزا سه برادر دیگر دختران یونس بیگ حاکم مغلستان در عقد داشتند - چون عمر شیخ میرزا در فرغانه حکومت میکرد در ۸۸۸ھ اورا از بطن دختر یونس خان[5] فرزندے بوجود آمد موسوم به محمد بابر میرزا کردند - تاریخ ولادت

اندر شش محرم زاد شه مکرم   تاریخ مولدش[6] هم آمد شش محرم

عمر شیخ میرزا[7] در ۸۹۹ھ از بالائے بام کبوتر خانه افتاده شنقار گشت -

[1] احمد میرزا کلان ترین پسر سلطان ابوسعید میرزا بود و حکومت سمرقند و بخارا داشت - (توزک بابری مترجمه جان لیڈن و ولیم ارسکاین، چاپ آکسفورڈ یونیورسٹی صفحہ ۲۷) - [2] محمود میرزا پسر سوم سلطان ابوسعید بود و حکومت استرآباد داشت - در ۸۵۷ھ مطابق ۱۴۵۳ء متولد و در ۹۰۱ھ مطابق ۱۴۹۵ء وفات یافت - (ایضاً ص ۴۳) - [3] عمر شیخ میرزا پدر ظهیر الدین محمد بابر پسر چهارم سلطان ابوسعید بود - در ۸۶۰ھ مطابق ۱۴۵۵ء در سمرقند متولد شد - پدرش ابوسعید چون دید که تیمور بیگ پسر کلان خود عمر شیخ را حکومت فرغانه داده است - بنا بر اتفاق نام سابق الذکر نیز پسر خود عمر شیخ را حکومت اندجان بخشید - (توزک بابری، مترجمه جان لیڈن و ولیم ارسکاین ص ۱۲ و ۱۵) - [4] در اضلاع جنوب دریائے سیحون شهر اندجان است که دار الخلافت فرغانه بود - اندجان برائے میوه جات سرد سیری مثل ناشپاتی وغیره مشهور بود - به عهد بابر اندجان سه دروازه بزرگ داشت و قلعه اش بطرف جنوب بود - و نه نهر هائے صغیر در شهر می رفتند - [5] مراد از قتلق نگار خانم است - قتلق نگار خانم دختر دوم ۴۴

ظہیر الدین بابر شاہ - بعمر یازدہ سالگی پادشاہ شدہ ظہیر الدین لقب یافت - فی الفور عموی خویش احمد میرزا حاکم سمرقند وخالوی خویش محمود خان بن یونس خان برسر او علم مخاصمت و منازعت افراختہ باہمدیگر معرکہ ہای بسیار وفساد ہای بیشمار کردہ عرصۂ دوازدہ سال درجنگ وجدل ورد وبدل بسر بردند وگاہے غالب وگاہے مغلوب میشدند - چنانچہ توضیح آن درکتب متداولہ مبسوط است - عاقبۃ الامر درسنہ ۹۱۰ھ شیبانی خان اوزبک بر مملکت بخارا وسمرقند قبضہ نمود - بابر شاہ از روئے حرام نمکی معاونان ومخالفت معاندان بی بال وپر گشتہ ہمگی با جمعیت بلیست سوار از جنگ مخالف خونخوار فرار اختیار کردہ بشبانروز

یونس خان از نسل چغتائی خان کہ پسر دوم چنگیز خان است بود - سنہ ۸۸۸ھ مطابق ۱۴۸۳ء - ثہ تزک بابری صنہ (ارسکن) -

ا اما بقول خویش بابر بعمر دوازدہ سالگی حاکم فرغانہ شد (تزک بابری صا) مترجمہ ارسکن وجان لیڈن چاپ مطبعۂ آکسفورڈ لندن سنہ ۱۹۳۱ء) -

۲ جنگ ہا کہ بابر را در ماوراء النہر با سلاطین چغتائیہ و اوزبک در عرصۂ دوازدہ سال پیش آمدہ است - یکے در سال نہصد وسہ (۹۰۳ھ) از بایسنغر مرزا پسر سلطان محمود میرزا نزد اندجان - دوم از شیبک یا شیبانی خان در سال نہصد و شش (۹۰۶ھ) وسوم بعد کشتہ شدن شیبک خان در سال نہصد و ہفدہ (اکبر نامہ جلد-۱- صہ ۹۹ چاپ لکھنؤ سنہ ۱۹۱۳ء)

بخوف دشمنان بکمال اضطراب وانقلاب بی خور و خواب و دیده همراهیانش از هم پاشیده تنها کوه و صحرا طی کرده شدائد مصائب بشمار کشیده در حدود مغلستان میان یک قریه قرار یافت۔ اتفاقاً چند کس از ملازمان قدیمی او پیشتر در آنجا سکونت میداشتند۔ آنها بدیدن بابر شاه مسرور گشته در خدمات او جانفشانی ها کردند۔ موجب تقدیر مادرش در حالت آواره گردی در آنجا وارد گشت و چند ماه در آنجا بسر برده از مردم کوهساری قریب دو صد سپاه جمع کرده بی سر و سامانی به خجند و شادمان متوجه شده در مدینة الرجال ترمذ رسید۔ و از آنجا باتصواب امیر محمد باقر روی توجه بجانب کابل آورد۔ و خسرو شاه[1] نام شخصی از وزرای عمرشیخ که بیشتر حرام نمکی کرده در نواحی بلخ سرغنه چند قوم شده بود بجهت تلافی تقصیرات سابقه بملازمت بابر شاه مشرف گشت۔ و بابر شاه ملازمان و نوکران او

[1] خسرو شاه از خوانین سلطان محمود میرزا پسر سلطان ابوسعید میرزا بود۔ اصلش از ترکستان قبیلهٔ قبچاق است۔ در جوانی بخدمت ترخان بیگ بود۔ خسرو شاه در واقعهٔ عراق همراه سلطان محمود میرزا بود و در مصاحبت او خدمات پسندیده بجا آورد۔ بقول بابر عادات و اطوار پسندیده نداشت و مردے لوطی بود۔ از حکایتهائی بی رحمی و احسان نافراموشی خسرو شاه این ست که وے چشمهائے بیک میرحسن خود را از حدقه بیرون کنانید و دیگری را قتل کرد (توزک بابری ضخ مترجمه ارسکن و جان لیدن چاپ مطبعهٔ آکسفورد۔ لندن سنه ۱۹۲۱ء)

که بقید هشت هزار سوار و پیاده بودند فریفته از خود ساخت - و خسرو شاه فرد واحد مانده نزد بدیع الزمان بگریخت - و چند شتر بار از نقد و جنس و تحایف در دست بابرشاه[1] افتاده اسباب شاهی بهم رسانیده وارد کابل گردید - و محمد مقیم داماد میرزا الغ بیگ در انجا حاکم بود چند روز متحصن گشته امان خواست[2] - و بابرشاه با جمعیت سی هزار سپاه داخل کابل گشته بر تخت سلطنت جلوس نمود و در ضبط و ربط امور مملکت پرداخت - و در آبادی دهات و ترصیص عمارات و تعمیر باغات و احداث[3] گلزار و بساتین مصروف مانده اطراف دیار کابل زمین رشک فردوس برین گردانید و همیشه در سیر باغات و سیاحت اطراف کوهسار و تماشای گلزار اوقات بسر می برد - در سنه ۹۱۱ه در کابل[4] زلزله

ـه۱ صحیح این است که "بابر از کمال مردمی و فرط جوانمردی در مقام انتقام نیامده، حکم فرمود که خسرو شاه از اموال خود آن مقدار که اختیار کند برگیرد و بخراسان برود. او پنج شش قطار شتر و استر از مرصع آلات و طلا و دیگر نفایس اجناس بار کرده بجانب خراسان رفت - (ایضاً، صفحه ۱۰۰)"

ـه۲ بابر کابل و غزنین را از میرزا محمد مقیم بلا مزاحمت در اواخر ربیع الثانی سنه ۹۱۰ه (۱۵۰۴ء) گرفت (توزک بابری مترجمه ارسکن و جان لیدن ص ۲۱۶) -

ـه۳ منجمله از آن "چهار باغ" از باغات بابر در کابل بود (حاشیه ۲ - توزک بابری مترجمه ارسکن و جان لیدن ص ۲۱۴)

ـه۴ به عهد بابر کابل به چهارده تومان (هندی پرگنه) منقسم بود و به تفصیل ذیل یازده زبان در رواج داشت :- عربی، فارسی، ترکی، مغلی، هندی، افغانی، پشائی - پراچی - گبری - برکی و لمغانی - (ایضاً ص ۲۲۵)

عظیم واقع شدہ تا مدت یکماہ اکثر عمارات بریخت وبابرشاہ بار دیگر در تعمیر عمارات وتجدید مکانات متوجہ شدہ ورعایا را در مہادِ امن وامان نگہداشت۔ ودر ہمان سال قلات و قندہار وغزنین وہزارہ جات مفتوح ساخت۔

ودر ۹۱۲ھ موجب خواستگاری عموی خود سلطان حسین در خراسان رفت ودر انجا چندگاہ در عیش وسرود بسر برد۔ ودر وقت معاودت موجب کثرتِ برف درمیان برفانی کوہستان زحمت جانکاہ برداشتہ وارد کابل گشت۔ ودر ایام نہضت او برادرش باغی گشتہ تسلط کابل کردہ بود۔ چون بابرشاہ رجعت فرمود آں باغی بعجز ونیاز پیش آمدہ امان یافت۔ بابرشاہ پیشتر از شرب شراب اجتناب میکرد امّا بعد مراجعت خراسان در تشرب شراب و نوشیدن مسکرات مائل گشتہ دادعشرت میداد۔ چنانچہ درمیانِ باغ شاہی یک حوض سنگِ مرمر از شراب انگوری مملو میداشت وہرکسی برکنارہ آں نشستہ تشرب می ساخت۔ بابرشاہ اکثر اوقات این بیت تکرار میکرد۔ بیت

نوروز ونوبہار ومی ودلبر خوش است
بابر بعیش کوش کہ دنیا دوبارہ نیست

ودر ۹۱۷ھ[1] شیبانی خان از دست جاں نثاران

[1] بقول بابر قتل شیبانی خان در ۹۱۶ھ (۱۵۱۰ء) درمرو شاہجہان کہ ۳۴

سلطان اسماعیل صفوی[1] بقتل آمده بابرشاه بالشکر و سپاه باز بجانب سمرقند نہضت کرد و باعانت و امداد سلطان اسماعیل صفوی لشکر اوزبکاں را قلع و قمع کرده بارِ سوم بر تخت سمرقند جلوس نمود۔ و بعد ہشت ماه از روئی غلبۂ اوزبکاں باز ترک سلطنت کرده وارد کابل گردید و در سنہ ۹۲۴ھ با جمعیّت دوازده ہزار سپاه بجانب کابل رجعت فرمود۔

و در سنہ ۹۲۵ھ باز اشہب عزیمت راجولان داده ممالک پنجاب تا ساحل دریائی چناب و علاقۂ گہکران قبضہ کرده بجانب دار الخلافت معاودت نمود۔

و در سنہ ۹۲۶ھ لوائی کشورکشائی افراشتہ باغیان سو

مقاتلۂ عظیم مابین شیبانی خان و شاه اسماعیل صفوی افتاد، واقع شد۔ دریں جنگ شماره لشکر شیبانی خان ۲۵ ہزار و شاه اسماعیل صفوی ۱۷ ہزار بود۔ (ایضاً توزک بابری صـ۶۷)۔

[1] شاه اسماعیل متوفی سنہ ۹۳۰ھ (۱۵۲۳ء) بانی دودمان صفوی در ایران در ترویج مذہب امامیہ عالی بود۔ قریباً بیست و چہار سال حکومت کرده عالم فانی را بدرود کرد۔ در تمام عمر یک دفعہ در حدود آذربائیجان بر دست سلطان سلیم عثمانی شکست یافت۔ ایرانیاں او را البیادمی شناختند و در اوصاف او اغراق از حد می کنند۔ (ایضاً توزک بابری صـ۲۹۲ در ترجمۂ فارسی تاریخ ایران میلکم صاحب صـ۱۸۵) چاپ بمبئی سنہ ۱۸۷۳ء۔

زنی را تطاول و تاراج ساختہ از لب دریای سند باستماع خبر یورش آوردن سلطان سعید[1] بہ بدخشان بازگشت رفتہ در نگہداشت حدود کابل پرداخت۔ و بعد دفع و دفع سلطان سعید در سنہ ۹۲۶ھ[2] بجانب پنجاب یلغار کردہ تا حدود سیالکوٹ فتح نمود۔ و قصبہ سیدپور را قتل عام کردہ سی ہزار کنیز و غلام در اردو بہم رسید۔ راجہ سیدپور را قتل کردہ بجانب کابل عود نمود۔

و در سنہ ۹۳۰ھ سمند عزم را مہمیز دادہ بہار خان و مبارک خان لودی مغلوب و منکوب ساختہ بر تخت لاہور جلوس نمود و تا ملک سرہند متصرف بلاد و امصار گشتہ اطراف و اکناف پنجاب ضبط نمود و شیخ علی بیگ و قوچک بیگ اوزبک با جمعیت سپاہ و لشکر برائی تسخیر خطۂ کشمیر مامور فرمود۔ چون در کوہستان ممبرہ رسیدند ملک کاجی چک با جمعیت مردم کوہستان و معاونان خود فوج شاہی را ہزیمت دادہ بسیاری بقتل رسانید۔ پس بابر شاہ تسخیر کشمیر معطل داشتہ بجانب کابل متوجہ گشت۔

و در سنہ ۹۳۲ھ روز جمعہ غرۂ صفر مرتبہ پنجم رایت نصرت

---

[1] مراد از سلطان سعید والئی کاشغر۔ پدر میرزا حیدر دوغلات مصنف "تاریخ رشیدی" است (حاشیہ توزک بابری ص ۱۱ مترجمہ جان لیڈن ارسکن صاحبان)

[2] ۱۵۲۰ء۔

افراشتہ باجمعیّت دوازدہ ہزار سوار[۱] لب دریای راوی مضرب خیام ساخت و از طرف سلطان ابراہیم لودی دولتخان و غازی خان باجمعیّت چہل ہزار سوار بمحاربت ومبادرت کردہ بغیر جنگ منہزم شدند و دولت خان باپسر علیخان در قلعۂ بلوٹ متحصن گشت بعد محاصرہ ومقاتلۂ بسیار از جان امان یافتہ مال و اسباب قلعہ بغارت رفت و غازی خان در کوہستان پنہان شد۔ انگاہ بابرشاہ حدود پنجاب از مخالفان صاف کردہ بجانب دہلی یلغار نمود۔ و ابراھیم خان لودی باجمعیّت یک لک سوار و دہ ہزار فیل[۲] باتوزک وشان وسامان فراوان از دہلی کوچ کردہ در میدانِ پانی پت خیام دولت افراشت ازین طرف بابرشاہ عسکر خود آراستہ پنجہزار سوار برائے شبخونی ابراھیم شاہ تعین ساخت۔ چون غنیم واقف بود کاری نساختہ برگشتند۔ و افواج ابراھیم شاہ دلیر گشتہ در معرکہ جلودیز در آمدہ حملہ آور شدند۔ چون نزدیک رسیدند شتناب آنہا کمتر شد۔ و دلیران بابری صمصام خون آشام از نیام برکشیدہ مانند ہزبر ژیان در رمۂ گوسفندان در آمدہ در قتل افغانان تقصیری نکردند۔ و از دو ساعت روز تا نصف

---

[۱] اکبرنامہ جلد اول صـ۱۱۱ ۔

[۲] بقول ابوالفضل "ہزار فیل جنگی داشت"۔ (ایضاً صـ۱۱۱)

بهار نایرهٔ جنگ مشتعل بود. قریب چهل هزار کس از فوج افاغنه زیر تیغ آمده از کله‌ها منارها افراختند. و سلطان ابراهیم شاه هم با پنج شش هزار کس[1] در یک معرکه بقتل رسید. و تمامی مال و اسباب افاغنه در دست مغلان افتاد. و پس ماندگان غنیم آوارهٔ دشت خذلان گشته بابر شاه[2] ۱۲ ماه رجب بکمال اقتدار و افتخار داخل دهلی شد و بعد ملاحظهٔ عمارات قدیم و زیارات فخیم بجانب آگره نهضت کرده[3] ۲۲ ماه مذکور بر تخت آگره جلوس فرمود. و همایون شاه در دولتخانهٔ سلطان ابراهیم در آمده خزائن و دفائن ضبط نمود. و مادر سلطان ابراهیم با جمعی از یتیمان بعجز و انکسار پیش آمده یک جوهر الماس بوزن هشت مثقال که از خزینهٔ راجه بکرماجیت در دست سلطان علاء الدین تغلق افتاده بود همایون شاه را نذر خدمت نمود و همایون شاه آن مجوزهٔ مستوره را قدر و منزلت افزوده در حرمخانهٔ شاهی نگهداشت و بابر شاه بعد سه روز برائے ملاحظهٔ دفائن و خزائن بر آمده سیصد و پنجاه هزار روپیه نقد

---

[1] اکبرنامه جلد اول ص۱۱۱ - بقول بابر کسیکه نعش سلطان ابراهیم لودی در میان مقتولان شناخت کرد طاهر طبری از لشکریان بابر بود۔ (توزک بابری جلد دوم ص۱۸۸ مترجمه ارکین)

[2] یعنی ۱۲ ماه رجب ۹۳۲ھ مطابق ۲۱ اپریل ۱۵۲۶ء۔

[3] مطابق ۳ مئی ۱۵۲۶ء۔ لاکن صحیح این است که دخول بابر در آگره ۴۴

ویک خزانهٔ دربسته به همایون شاه بخشید. وسلطان میرزا را چهار شمشیر مرصّع و دو لک روپیه نقد عطا نمود. و جمیع میرزایان و امیران و افسران عسکر و تاجران و طالب علمان و لشکریان را بقدر حیثیت بهره رسانید. و در سمرقند و خراسان و عراق خویشان و دوستان خود را تحفه‌ها فرستاد. و برای حرمین الشّریفین و بعضے زیارات مقدسه تحائف بے شمار مرسول داشت و ساکنان کابل را از خورد و کلان موجب سرشماری یک یک روپیه شاهرخی ارمغان شاهی مبذول فرمود. اندوختهٔ سالهای دراز در یک مجلس صرف نمود موجب آن اورا قلندر میگفتند. پس بابرشاه را امرایان خود برای رجعت کابل ترغیب میدادند امّا بابرشاه مطلقاً قبول نفرمود.[1]

۴۴ بتاریخ ۲۸ رجب ۹۳۲ھ مطابق ۱۰ مئی ۱۵۲۶ء واقع شد. (توزک بابری مترجمه ارسکن ص ۱۹۲). امّا ابوالفضل تاریخ ورودش در آگره ۲۱ ماه رجب ۹۳۲ھ قرار داده است (اکبرنامه ص ۱۱۱). از هنگام فتح کابل در ۹۱۰ھ (۱۵۰۴ء) تا اینندم بابر خیال فتح هندوستان در کمن خاطر میداشت، لاکن بسبب ناساعدگی حالات در ارادهٔ خود کامیاب نمی گشت. بالآخره درین مرتبه که بقول خودش کوشش پنجم در تسخیر هندوستان بود تائید ایزدی فائز المرام گشت. (توزک بابری مترجمه ارسکن ص ۱۶۳)

[1] ابوالفضل درین ضمن چنین می‌نویسد:- ۴۵

چوں راجگان و مرزبانان ہندوستان دانستند کہ بابر شاہ در ہند تسلط و تمکن فرمود بنابران بسیاری زمیندارن حملہ آور گشتہ بقتال و جدال پیوستند و بامداد حضرت باری ہرکس رانگونساری حاصل گشت۔ عاقبت رانا سانگا مہاراجہ اودی پور باجمیع راجگان ہند و مرزبانان اسلامیہ اتفاق کردہ باجمعیت دو لک سوار بر آگرہ یورش نمود۔ و بابر شاہ

۴۴ "دریں سال کہ عرصۂ آگرہ مخیم سرادقات اقبال شدہ افراط گرمی ہوا و شائبہ سموم و وبا و ناسازگاری ہوا و ناروائی راہ ہا و دیر رسیدن سوداگران تنگی معاش و فقدان اجناس پدید آمد و کار بر خلایق دشوار شد۔ اکثر امرا قرار بانتقال از ہندوستان بہ کابل و آں حدود دادند و بسیاری از جوانان ترک ایں ممالک گفتہ بے رخصت رفتند" (اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۱۱۴)

۴۵ ہنگام وُرود بابر در ہند ہفت پادشاہ حکمرانی میکردند۔ پنج ازاں سلطان بودند و دو ہندو بہ تفصیل ذیل:۔

(۱) سلطان ابراہیم خان لودی افغان در مرکز یعنی از دہلی تا جونپور۔

(۲) سلطان محمد مظفر در گجرات۔

(۳) خاندان بہمنی در دکن (کلیم اللہ بہمنی بن محمود شاہ بہمنی)

(۴) سُلطان محمود در مالوہ۔

(۵) نصرت شاہ در بنگال۔

(۶) والیٔ بیجانگر کرشن دیو رائے (متوفی ۱۵۲۹ء)

(۷) رانا سنگرام سنگھ المعروف رانا سانگا والیٔ چتوڑ۔ (تزک بابری صفحہ ۱۹۸)

با جمعیت خود کہ زیادہ از بیست ہزار بود بمقابلۂ غنیم صفوف محاربہ آراستہ بجنگ پیوستند۔ عاقبت بابر شاہ غالب گشت و فوج غنیم را قتل عام کردہ رانا سانگا فرار اختیار نمود۔ "فتح بادشاہ اسلام"[1] تاریخ است۔ بعد ازاں منڈنی رائے راجہ چندیری سر شورش بر داشتہ با جمعیت پنج شش ہزار سپاہ بقتل رسید۔ و بابر شاہ بدیہہ تاریخ گفت۔ تاریخ :-

بعد چندی مقام چندیری | پر ز کفار و دار حربی حرب
فتح کردم بحرب قلعۂ آں | گفت تاریخ فتح دار الحرب[2]

بعد ازاں باغیان و طاغیان را در ہر جا قلع و قمع ساختہ ایام عمر عزیز خود در عیش و عشرت و سیر و تفرج گذرانید۔ و در علم

---

[1] ۹۳۴ھ (۱۵۲۸ء)۔

[2] ایضاً۔ بقول محشیان توزک بابری صد ۲۰ مدنی رائے وزیر با استقلال سلطان محمود دوم والی مالوہ بود۔ محمود از چیرہ دستیٔ غلبۂ او خائف شدہ نزد سلطان مظفر دوم والی گجرات پناہ آورد۔ سلطان مظفر بعد از جنگ بسیار بر مدنی رائے و لشکر یانش غلبہ نمودہ حکومت مالوہ بہ سلطان مظفر واگذار نمود۔ بعد ازیں مدنی رائے نزد رانا سانگا آمدہ بصلۂ خدماتش حکومت چندیری یافت۔ سلطان محمود خلاف ہر دو کوچ نمود۔ لیکن در جنگ کہ مابین فریقین رو داد۔ شکست بر افواج محمود افتاد و گرفتار شد۔ واقعۂ مزبور در سنہ ۱۵۱۹ء رو داد۔

فقہ حنفی مجتہد بود۔ و وقت نماز از و فوت نمی شد۔ و بروز جمعہ
ہمیشہ روزہ میداشت۔ و در علم موسیقی و شعر و املا و انشا بی ہمتا
بود۔ و بعد فتح اودی پور از شرب شراب تائب گشت لیکن سر رشتہ
عیش از دست نداد۔ رنگین مزاج و سخت طبیعت و مصیبت پسند بود
کہ در عرصہ یکروز از کالپی تا آگرہ بمسافت یکصد و شصت میل راہ
قطع نمود۔ و شمشیر در دست گرفتہ خود را بدریا می انداخت۔
طبیعتش از جادہ اعتدال برگشت۔

و ہمایون شاہ پیش ازاں بعارضہ بیماری بنفس شماری
رسیدہ بود۔ بعضے مشائخاں گفتند چیزے کہ بنظر بادشاہ عزیز است
بنام فرزند تصدق باید داد۔ بابر گفت مرا جان خود عزیز است برو
فدا خواہم ساخت یکبار خود را سہ دفعہ بر سر او نثار کردہ سر
بسجدہ نہاد۔ سہ بار گفت برداشتم، برداشتم، برداشتم۔ و بفضل رب
خدا ہمایون صحت یاب شدہ بابر شاہ انتقال نمود[1]۔ تاریخ۔
"ہمایون بود وارث ملک وی"[2]

نصیر الدین ہمایون شاہ[3] نہایت خوش خلق و لطیف طبع

---

[1] بموجب اکبر نامہ جلد اول صفحہ ۱۳۱ محل وفات بابر چہار باغ است کہ در آگرہ برلب دریائے جون (جمنا) بود۔ [2] سنہ ۹۳۷ھ (۱۵۳۰ء)۔ تاریخ مزبور از گفتہائے مولانا شہاب معمائی است (ایضاً صفحہ مزبور)۔ [3] ولادت ہمایون شب سہ شنبہ چہارم ماہ ذیقعدہ نہ صد و سیزدہ ہجری (۱۵۰۷ء) در ارک کابل از بطن ماہم بیگم دختر سلطان حسین میرزا واقع شد۔ تاریخ ولادت "سلطان ہمایون خان"

۲۴

ونشاط مند وعیاش بُود از علمِ ریاضی و ہیات شعر وسخن بہرۂ تمام داشت کرۂ ارضی وسماوی از مخترعاتِ اوست۔ وبعد وفات بدرجشنی عظیم ترتیب داده بر تخت جلوس[1] نمود۔ و دوازده ہزار کس را خلعت وانعام بخشید۔ ومیرزا کامران را حکومت کابل و قندہار وملتان وپنجاب وپشاور بخشید۔ ومیرزا ہندال را میوات ومیرزا عسکری را ولایت سنبل جاگیر عطا[2] نمود۔ واین ہرسہ کس برادرانِ او بُودند۔

ودر ۹۳۸ھ[3] با سُلطان محمُود لودی کہ والئ جونپور بوُد جنگ کرده مملکت او بسُلطان جنید[4] برلاس تفویض نمود۔ محمد زمان[5] میرزا نبیرۂ سُلطان حسین میرزا باتفاق خواہرزاده ہائ خود

وشاہ فیروز قدر" و"بادشاہ صف شکن" یافتہ اند۔ (اکبرنامہ ج ۱۔ ص ۱۳۶)

[1] مطابق اکبرنامہ وطبقات اکبری جلوس ہمایوں بر تخت سلطنت در دارالخلافہ آگرہ بُود۔ "خیر الملوک" تاریخ است۔

[2] طبقات اکبری ص ۱۹۴ چاپ مطبع منشی نولکشور لکھنؤ۔

[3] ۱۵۳۱ء۔

[4] سلطان جنید برلاس برادر نظام الدین خلیفہ وزیر اعظم بابر بُود۔ در ۹۳۳ھ (۱۵۲۶ء) از طرف بابر بر حکومت جونپور تعیین یافت (توزک بابری ص ۵۱ و ص ۱۷۲ مترجمہ جان لیڈن وارسکن صاحبان)۔ [5] محمد زمان میرزا پسر بدیع الزمان میرزا نسبت بابر شرف دامادی داشت (اکبرنامہ جلد اول ص ۱۳۸ چاپ لکھنؤ سنہ ۱۹۱۳ء)

محمد سلطان و نخوت سلطان علم[1] مخاصمت افراشته عاقبت مغلوب شدند۔ محمد[2] زمان در قلعهٔ بیانه محبوس کرده محمد سلطان و نخوت سلطان نابینا ساخت۔

همدران سال میرزا کامران با جمعیت سی هزار سوار برائے تسخیر خطهٔ کشمیر تعئین فرموده میرزا کامران خود در نوشهره قیام ساخته موکب منصور با فری محرم بیگ تاشلیقے و شیخ علی بیگ اوزبک روانه کشمیر ساخت۔ سلطان محمد شاه با امرای کشمیر بمقابلهٔ آنها داد شجاعت و دلاوری داده بعد کشاکشی بسیار و مجادلهٔ بیشمار ترکان مغلوب گشته طرح مصالحه انداخته بی نیل مرام رجعت نمودند۔

و در سنه ۹۳۹ھ علاء الدین لودی با جمعیت چهل هزار سوار بر تسخیر دهلی خروج کرده شورش برداشت۔ و میرزا هندال بمقابلهٔ او نامزد شده سه صد کس از روسای افاغنه قتل کرده مظفر و منصور رجعت نمود۔

و در سنه ۹۴۰ھ بهادر شاه گجراتی شورش برداشته

---

[1] در اکبرنامه جلد اول ـ صـ ۱۲۶ این نام الغ بیگ مرزا دیده شد۔

[2] بقول بخشی نظام الدین محمد زمان میرزا نیز حکم بر میل کشیدن چشم کرده بوده۔ لاکن نوکران بادگار بیگ مردم کش را از آسیب میل محافظت نمودند۔ (طبقات اکبری ـ صـ ۱۹۴ چاپ مطبع منشی نولکشور لکھنؤ)

قلعہ چیتوڑ[1] قبضہ نمود و با عسکر شاہی بارہا بمقابلہ و مقاتلہ پیوست بعد وقوع معرکہ ہائے بسیار در قلعہ چاپانیر متحصن گشتہ محاصرۂ آن بطول انجامید۔ عاقبت بہادر شاہ مفرور شدہ در جزیرۂ دیو قیام ساخت۔ و ہمایوں شاہ مال و اسباب و دفائن قلعہ را متصرف گشتہ شہر چانپانیر را غارت کنانید و ممالک گجرات و احمد آباد در قبضۂ اقتدار در آوردہ حاکم انجا میرزا عسکری متنقل گردانید۔ پس ازاں بجانب برہانپور عزیمت کردہ خاندیس و برہانپور را قبضہ نمودہ بجانب منڈول[2] نہضت ساخت۔ و بہادر شاہ از جزیرۂ دیو بر آمدہ باتفاق عماد الملک چرکس قریب چہل و پنجاہ ہزار سوار جمع کردہ بر گجرات حملہ[3] نمود۔ و میرزا عسکری تاب تقابل در خود ندیدہ در آگرہ بشتافت۔ و بہادر شاہ گجرات

---

[1] بقول ابو الفضل بہادر شاہ گجراتی قلعہ چیتوڑ را در نہ صد و چہل و یک (۹۴۱) مفتوح ساخت۔ (اکبر نامہ جلد اول ص ۱۲۶)

[2] "منڈو" (تزک بابری ص ۲۰، اکبر نامہ ج ۱ ص ۲۵۲، طبقات اکبری ص ۱۹۶)۔

[3] بقول نظام الدین جنگ مزبور درمیان عماد الملک غلام بہادر شاہ گجراتی و میرزا عسکری در نواحی محمود آباد کہ دوازدہ کروہی احمد آباد است واقع شد۔ شمارہ افواج عماد الملک پنجاہ ہزار سوار بود۔ بخلاف روایت حسن عماد الملک در جنگ از میرزا عسکری شکست یافت (طبقات اکبری ص ۱۹۷ مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ)

واحمد آباد را قابض گشت[1]۔ و ہمایون شاہ باستماع اخبار مسارعت کردہ در آگرہ نزول یافت۔ مقارن این حال سلطان جنید برلاسہ حاکم جونپور در ۹۴۴ھ[2] از دنیا درگذشت۔ و شیر خان افغان کہ بسیار دلاور و جرار بود در حدود رہتاس جمعیت بہمرسانیدہ علاقۂ جونپور را قبضہ نمود۔ و ہمایون شاہ بمدافعۂ او خود متوجہ شد۔ و شیر خان افغان غازی خان را بمقابلۂ بادشاہ در قلعۂ چنار[3] متحصن داشتہ خود بجانب بنگالہ یورش ساخت۔ محاصرۂ قلعہ تا شش ماہ بود۔ عاقبت بہ جانفشانی محمد رومی قلعہ مفتوح گشت و دران زودی سلطان محمود از بنگالہ در معرکۂ جلال خان پسر شیر خان مغلوب گشتہ ہمایون شاہ را التماس یورش آنصوب نمود۔ بادشاہ در ۹۴۵ھ بجانب بنگالہ نہضت کردہ شیر خان را ہزیمت دادہ ملک بنگالہ باز مفتوح ساخت[4]۔

---

[1] این واقعہ خلاف واقعہ اولی است و ہیچ تعلق از حملۂ عماد الملک ندارد۔ حسن در ذکر نمودن دو واقعہ یکجا مسامحت نمودہ است۔ (طبقات اکبری ص ۱۹۹)

[2] ۱۵۳۷ء۔

[3] در طبقات اکبری و منتخب التواریخ مطبوعۂ نولکشور پریس لکھنؤ۔ این نام "چنار" آمدہ است۔

[4] از بیان ملا نظام الدین چنین مستنبط می شود کہ فتح بنگالہ بر دست ہمایون در ۹۴۳ھ (۱۵۳۶ء) واقع شد۔ (طبقات اکبری ص ۲۰۰)

و درخلال این احوال میرزا ہندال باغی شدہ[1] شیخ بہلول[2] مرشد بادشاہ بقتل آوردہ قلعۂ دہلی را محاصرہ نمود۔ و بادشاہ باستماع اخبار بسیار متردد گشتہ حکومت بنگالہ بہ جہانگیر مغل تفویض کردہ خود در آگرہ بشتافت۔ و شیر خان افغان از بغاوت میرزا ہندال و بی سامانی لشکر واقف شدہ بادشاہ را بمقام جوسا سدّ راہ گشتہ عرصۂ سہ ماہ در محاربت و مبارزت بسر بردند۔ مقارن این حال میرزا کامران با جمعیت دہ ہزار سپاہ از لاہور یلغار کردہ در دہلی با میرزا ہندال اتفاق نمود۔ از انجا ہر دو برخود را از فتح دہلی معطل داشتہ متوجہ آگرہ شدند۔ و میرزا ہندال با پنجہزار سوار و سیصد افیال بجانب الور بشتافت۔ و کامران میرزا در آگرہ نزول کردہ طبل شاہی بدوال مخالفت بنواخت۔ بوقوع این واقعات جانکاہ ہمایون شاہ را تفرقہ و پریشانی افزود۔ ہرچند برادران خود را از جوسار بکرات و مرات مراسلات مرسول داشت کہ بعد مدافعۂ شیر خان ہرنوعی کہ

---

۱ بقول نظام الدین بخشی بغاوت میرزا ہندال در ۹۴۳ھ و بروایت ملا عبدالقادر بدایونی ۹۴۵ھ ظہور پذیرشد۔ (طبقات ص۲۰۰، منتخب ص۹۳)

۲ شیخ بہلول برادر بزرگ شیخ محمد غوث گوالیاری است۔ صاحب اسماء و تسخیر بود۔ ہمایون بادشاہ را نسبت وے اعتقاد تمام بود۔ باغواء مفتیان واقعہ طلب از دست ہندال میرزا شہادت یافت۔ فقد مات شہیداً ۹۴۵۔ تاریخ وفات است ۹۴۵ھ

مرضی شما میباشد مرا منظور است۔ از آنجا کہ میرزا کامران با شیر خان افغان متعہد شدہ بود کہ ایشان تا سرہند قابض شوند۔ و با پنجاب و کابل تعرض نسازند۔ موجب آن از مرافقت برادر پہلو تہی کردند۔ تا کہ در سنہ ۹۴۶ھ شیر خان مسلح و مکمّل غافلانہ بر لشکر مغل حملہ آوردہ و در محاربہ غلبہ نمودہ مہزوم ساخت[1]۔ چوں فوج شاہی شکست

[1] حسن بطریق معہود خود در سیاق این واقعہ پیچیدگی و اغلاق بکار بردہ است۔ اصل این است کہ "واقعۂ انہزام ہمایوں از شیر شاہ بر بہر گنگ و معاونت نظام سقہ" مقارن بغاوت میرزا ہندال ظہور پذیر شد۔ بروایت ملّا عبد القادر بدایونی "چوں میرزا ہندال در آگرہ خطبہ بنام خود خواند بادشاہ پنجہزار کس بکمک جہانگیر بیگ مغل مقرر فرمودہ حکومت آں ولایت باو مفوض ساختہ متوجہ آگرہ شدند۔ بہ بے سامانی تمام بجوسہ قصبہ البیت در کنار آب گنگ رسیدند۔ و امراء جونپور و چنار آمدہ بملازمت پیوستند۔ شیر خان سر راہ گرفتہ از پریشانی این لشکر آگاہ شد۔ دمانے کہ با آب گنگ پیوستہ و از باران برشکال مالامال بود۔ درمیان آوردہ تا سہ ماہ در مقابلۂ بادشاہ نشست۔

"می گویند در ایام مقابلہ روزے بادشاہ ملا محمد برغری را کہ با شیر شاہ جہت آشنائی داشت، برسم ایلچی گری فرستادہ شیر شاہ پیغام بادشاہ را شنیدہ گفت کہ از جانب من بباد شاہ عرض نمایند کہ شما خود جنگ می خواہید نہ من۔ بعدہ شیخ خلیل را کہ مرشد شیر شاہ بودند بادشاہ فرستاد و در مقام صلح آمدہ التماس نمود کہ غیر از بنگالہ ہمہ ولایت را بہ بندگان بادشاہی

خورده برلبِ دریای گنگ رسید ہمایوں شاہ بخوف تعقّب افغانان خود را در دریای تہار انداختہ ہشت ہزار مغل مع محمد زمان میرزا غرق لجۂ فنا شدند شور رستخیز برخاست و پادشاہ بمعاونت نظام سقا بر ساحل نجات رسید داورا پادشاہی نصف روز انعام بخشید و در آگرہ رسیدہ نیمروز اورا بر تخت نشانیدہ آمدنی نصفۂ روز بوی ارزانی داشت۔

وکامران میرزا و ہندال میرزا چون غلبۂ افغانان دیدند بملازمت رسیدند واز مقابلت مخالفان پہلوتہی کردہ ایا بہا طبیعت و تعلل گذرانیدہ بحیلہ و بہانہ با جمعیّت خود کرانہ کردہ بطرف لاہور نہضت کردند۔ وتمامی صوبہ داران از ممالک و اطراف بخوف افغانان ترک مناصب خود کردہ در آگرہ رسیدند۔ وشیرخان[1] جمعیّت و ثروت بہم رسانیدہ

می گذارم۔ وبرین معنی سوگند کلام ربانی درمیان آوردہ خاطر بادشاہ را تسلّی داد۔ صباح روز دیگر غافل بر سر لشکر شاہی آمد۔ وافواج بادشاہ را فرصت ترتیب ندادہ۔ نتیجۃً در اندک فرصت شکست بر افواج ہمایوں افتاد۔ بسیارے از لشکر شاہی غرق بحر فنا گشتند۔ بادشاہ نیز اسپ در آب زدہ بیم غرق شدن داشت بلکہ ہیچ نماندہ بود کہ سقائے آمدہ دستیاری نمود وایشا نرا از ورطۂ جانکاہ بر آورد۔ این واقعہ در سنہ ۹۴۶ھ (۱۵۳۹ء) روئے داد۔ "سلامت بود بادشاہی کسے" تاریخ ۹۴۶ھ است۔
(منتخب التواریخ صفحہ ۱۹۲ مطبوعہ مطبعہ منشی نولکشور لکھنؤ)

[1] محاربۂ دوم مابین ہمایوں وشیرشاہ نزد قنوج برلب دریائی گنگ ۴۴

بلاد و امصار بسیار قبضہ کردہ بتسخیر آگرہ یلغار نمود۔

و ہمایوں شاہ بسبب بیوفائی برادراں و دغای معاوناں مغلوب گشتہ فرار اختیار فرمود۔ و بخوف تعاقب مخالفان جمعی کثیر در دریای گنگ غرق شدہ با جمعی قلیل در لاہور رسید۔ شیرخان تعاقب کردہ از ستلج عبور نمود۔ ہمایوں از لاہور برآمدہ بر دریای چناب قیام ساخت و در انجا حاجی بانڈی و ریگی چک و ابدال ماگری و بعضے امرای کشمیر کہ با کاجی چک مخالفت داشتند بوسالت میرزا حیدر کاشغری بعز بساط بوس فایز گشتہ استدعای تسخیر کشمیر نمودند۔ و پادشاہ عزم آمدن کشمیر جزم کردہ بود اما میرزا ہندال مانع آمدہ بجانب سند متوجہ ساخت۔ و میرزا حیدر ہمراہ امرا بجانب کشمیر آمدہ فتح نمود[1]۔ حقیقت آں بتفصیل گذشت۔ انگاہ پادشاہ بجانب ٹھٹہ و بھکر بشتافت و کامراں بجانب کابل و ہندال بطرف قندہار روئے ارادت برتافت۔ ہمایوں شاہ

[۴۴] افتاد۔ دریں مرتبہ شمارہ افواج ہمایوں یک لک و مخالفش شیرشاہ پنجاہ ہزار بود۔ لاکن با ایں ہمہ فتح نصیب شیرشاہ شد۔ ایں معرکہ بروز عاشورہ دہم ماہ محرم الحرام ۹۴۷ھ (۱۵۴۰ء) روئے نمود۔ ملا عبدالقادر حسب عادت تاریخ ایںواقعہ "خرابی ملک" یافتہ است۔ بعد ازیں جنگ ہمایوں مقابل شیرشاہ بہ ہیچ مقام قیام نتوانست کرد +

[1] بیست و دوم رجب ۹۴۷ھ تاریخ فتح کشمیر بدست میرزا حیدر کاشغری است۔ (طبقات ص ۲۰۳ و منتخب ص ۹۵)

چندگاه در ٹھٹہ و بھکر ہمراہ میرزا حسین[1] ارغون بمحاصرہ و محاربہ بسر برد اما بسبب دغای میرزا یادگار برادر بابر شاہ روی فلاح ندید۔ پس باُمید استمداد نزد راجہ مالدیو والیٔ جودہپور رفت۔ و راجۂ جودہپور بجائے خود سنجید[2] کہ ہمایوں شاہ را گرفتار کردہ بہ شیر خان افغان بسپارد اما یکی از ملازمان قدیمی ہمایوں شاہ نزد او نوکر بود، وے باصغای این ماجرا یک دو منزل پیشتر آمدہ ہمایوں شاہ را بر حقیقت حال آگاہی داد موجب آں پادشاہ بعجالت تمام جانب ٹھٹہ معاودت نمود پسر راجۂ جودہپور بتعاقب او دویدہ بجنگ پیوست۔ و ہمایوں شاہ با جمعی معدود بمحاربت او استقامت کردہ از ہمراہیان او چند کس را بقتل رسانید۔ و راجہ زادہ ہم مجروح شدہ رجعت نمود۔ پس ہمایوں دلخستہ و واژون در میدان ریگستان بپای پیادہ افتان و خیزان در تموز آفتاب بی آب طی مسافت کردہ شتران و اسپان بی آب و علف تلف گشتہ سہ روزبی

---

[1] سلطان حسین ارغون از اُمراء سلطان احمد میرزا عموئے بابر بود۔ او را سلطان قراقولی بہ سبب داشتن حکومت قراقول نیز گفتندے۔ این شخص با بابر بسیار می بود (توزک بابری ص۳۹)۔ [2] بقول مُلا نظام الدین ہروی صاحب طبقات اکبری بسبب غدر راجہ مالدیو نسبت ہمایوں این بود کہ شیر خان بواسطۂ ایلچی خفیۃً او را وعدہ و وعید بسیار دادہ بود (ص۲۰۶)

خورد و خواب و بی آب و تاب دو صد میل طی کرده همگی بیست کس زنده در امرکوٹ رسیدند و راجۂ آنجا که رانا نام داشت بخدمات شائستہ قیام کرده از صعوبت سفر آسودند۔ و بیرم خان[1] هم از جنگ شیرخان رهائی یافتہ دراں جا وارد گشت۔ و همدراں مقام پنجم ماه رجب سال نهصد و چهل و نه هجری[2] ۹۴۹ھ شاهزادۂ اکبرشاه تولّد یافت۔ بعد چندگاه پادشاه متوکلاً علی اللّٰه بسوئی قندهار عزیمت فرمود و میرزا عسکری که حاکم قندهار بود موجب پیغام میرزا حسین ارغون بجادۂ مقابلۂ پادشاه یلغار نمود۔

[1] بیرم خان الملقب خانخانان از امراء ممتاز خاندانِ مغلیہ بود۔ اصلش ترکمان است۔ ابًا عن جدٍ خدمت دودمانِ تیمور کرد۔ بیرم خان همراه همایون از هندوستان بایران رفت۔ بوقت جلوس اکبر خانخان بہ عهدۂ وزارت عظمٰی فائز بود۔ در سنہ ۹۶۵ھ (۱۵۵۷ء) اکبر ازیں عهده او را معزول ساخت۔ بیرم خان بغاوت نمود لیکن ناکام شد۔ بادشاه ترحم نموده او را معاف کرد۔ بعد ازاں باجازت حج بیت اللّٰه روانہ گجرات شد۔ لاکن شخصے مبارک خان لوحانی که پدرش درزمانِ همایون بادشاه از دستش مقتول شده بود او را کشت۔ اوّلاً در گجرات و بعدهٗ در مشهد مدفون گردید۔ قتلش بتاریخ ۱۴ جمادی الثانی روز جمعہ سنہ ۹۶۸ھ واقع شده (مشاهیر عالم جلد اول صـ ۱۲۸ چاپ مطبع نظامی بدایون سنہ ۱۹۲۳م)

[2] ۱۵۴۲ء۔

و ہمایون شاہ باستماع خبر مال و اسباب و حرمخانہ و اکبر شاہ در انجا گذاشت۔

و در ۹۵۰ھ[1] بمرافقت بیرم خان و موافقت بیست کس از مصاحبان مع مریم مکانی والدۂ اکبر شاہ موجب پیغام شاہ ایران بجانب خراسان متوجہ گشت۔ و میرزا عسکری از گریختن برادر افسوس کردہ در حرمخانہ و شاہزادہ اکبر با اردوی خاص ہمراہ خود بقندہار برد۔ و ہمایون شاہ سنجوف برادران نیک طینت بمبارعت تمام قطع مسافت کردہ درسیستان رسید و حاکم انجا احمد سلطان باستقبال آمدہ لوازم خدمت بجا آورد۔ از انجا چون در ہرات رسید فرزند پادشاہ مسمّی سلطان محمد با اتالیق خود پیشوائی کردہ غرۂ ذی قعدہ در باغ جہان آرا فروکش ساخت و مدارات و لوازمات بجا آوردہ بتماشای رقص و سرود و نغمہ و رود مشغول شد۔ صابر[2] نام قوالی این رباعی[3] بشوق تمام بر سہ گاہ ترانہ ساخت۔ رباعی۔

[1] ۱۵۴۳ء۔ [2] صابر قاق۔ بقول ابو الفضل این شخص در خوانندگی در مقام سہ گانہ یگانہ خراسان و عراق بود۔ (اکبر نامہ جلد ۱۔ ص ۲۳۴۔ چاپ مطبع نولکشور ۱۳۳۱ھ ۱۹۱۳ء)

[3] این دو شعر از غزل امیر شاہی شاعر خراسان است۔ برین اشعار نام رباعی از مسامحات حسن است کما لا یخفی۔

"مبارک منزلی کاں خانہ را ماہی چنیں باشد
مبارک کشوری کاں عرصہ را شاہی چنیں باشد

زرنج و راحتِ گیتی مرنجاں دل مشو خرّم
کہ آئینِ جہاں گاہی چناں گاہی چنیں باشد"

ہمایوں شاہ ایں مضمون مناسب حالِ خود دانستہ سازندہ را انعام وافر بخشید۔ ازانجا منزل بمنزل کوچ کردہ بمنزل سلطانیہ کہ شاہ طہماسپ[1] درانجا بود در اوّل ماہ جمید الثانی سنہ ۹۵۱ھ[2] وارد شد۔ و شاہ ایران لوازمات استقبال و اعزاز کما ینبغی بجا آوردہ بزم نشاط و انبساط ترتیب دادہ بعیش و عشرت مسرور شدند۔ و میرزا قاسم بخواندنِ ایں اشعار مترنم گشت۔ ابیات:-

دو صاحبقراں در یکی جایگاہ[3]	قراں کردہ باہم چو خورشید و ماہ
دو نورِ بصر چشم اقبال را	دو عید مبارک مہ و سال را
دو کوکب کز ایشاں جہاں[4] ست زیں	بہم در یکی عرصہ چوں فرقدیں
دو چشم جہاں بیں بہم ہمعناں	بہم چوں در ابرو تواضع کناں

[1] (۹۸۴ھ - ۹۱۹ھ = ۱۵۷۶ء — ۱۵۱۴ء)۔

[2] ۱۵۴۴ء۔

[3] در اکبرنامہ جلد اول ص ۲۳۷ چاپ لکھنؤ ایں لفظ "بزمگاہ" مذکور است۔

[4] در اکبرنامہ بجائے جہاں "فلک" مذکور است۔

دو سعدِ فلک را یکی برج جای
دو والا گُہر را یکی دُرج جای

شاہ ایران نفایس و تحایف شایان وارمغان بیکران بنظر گذرانیدہ مُلاز مانرا بنوازشہای شاہانہ جُداگانہ بنواخت۔ ہُمایوں شاہ قطعۂ الماس گران بہا کہ در ندرت بی ہمتا بُود باضافۂ دو بیست و پنجاہ قطعۂ لعل بدخشان دُرخشان و تابان برسم ارمغان بنظر شاہ ایران در آوردہ تا عرصۂ یکسال و یکماہ در اصفہان بعیش و عشرت وشادمانی باشغال شکار و چوگان بازی و رقص و سرود و قبق[1] اندازی و سیر و سیاحت و کامرانی مشغول بُود تا آنکہ زنگ کدورت از مرات دل زدود۔

روزی در محفل نشاط و انبساط شاہ ایران متواضع بسخنان پرداختہ ہُمایون شاہ را بگوش رسانید کہ این تقصیر را برادر صغیر خود پنداردہ ہر قدر کہ کومک برای سرکوبی مخالفان ضرورت باشد سرانجام است اگر برای معاضدت مرا خود میخواہند بجان حاضرم[2]۔ ہُمایون شاہ بسخنان معذرت آمیز

[1] قبق کدوئے بود کہ در تیراندازی اورا ہدف می ساختند۔

[2] معاونت شاہ طہماسپ صفوی بہ ہمایون مبنی بر آن شرط بود کہ مؤخرالذکر منتقلہ مذہب تشیع گردیدہ، در ہند نیز این مذہب مروج دارد۔ فرشتہ می گوید :—

خاطر او مسرور ساخت۔ و فرداز پیشگاہ شاہ ایران شاہزادہ میرزا مراد و بداغ خان قاچار با عسکرہ دہ ہزار سوار و سامان حربی پیکار ہمرکاب پادشاہ نامدار تعین شد۔ و ہمایوں مراد دل شرف ترخیص حاصل کردہ بعد سیاحت تبریز و اردبیل[1] بجانب قندہار عنان عزیمت معطوف داشت۔ پس از قطع منازل و مراحل بیرون قندہار نزول اجلال فرمود۔ و میرزا عسکری در باغ شہر آرا ظاہراً پیشوا بر آمدہ و در باطن درِ قلعہ ہا بند کردہ بجدال و قتال مستعد گشت۔ و ہمایون شاہ ۷ محرم سنہ ۹۵۲ھ[2] بحصار قندہار محاصرہ انداختہ

۴۴ در
روزے در خلوت سلطانہ بیگم (خواہر شاہ طہماسپ) بتقریبے انگیختہ ایں رباعی جنت آشیانی (ہمایوں) را بحضور شاہ خواند۔

ہستیم بجاں بندۂ اولاد علیؓ ہستیم ہمیشہ شاد با یاد علیؓ
چوں سرِ ولایت ز علی ظاہر شد کردیم ہمیشہ ورد خود ناد علیؓ

حضرت شاہ طہماسپ) از شنیدنِ ایں رباعی خوش حال گشتہ گفت اگر ہمایوں بادشاہ عہد کند کہ رؤس منابر ممالک محروسہ خود را بذکر اسامی ائمہ معصومینؑ مزین و مشرف گرداند، من امداد نمودہ دوانہ ملک موروثی خواہم کرد۔ سلطانہ بیگم بہ جنت آشیانی پیغام کرد۔ آنحضرت جواب داد کہ من المہد الی اللحد مرا محبت خاندانِ رسالت مرکوز خاطر است۔ " (تاریخ فرشتہ جلد اول صفحہ ۲۳۷ چھاپ منشی نولکشور پریس)

[1] اردبیل شہریست در ایران کہ اینجا مقبرۂ شاہ صفی جد شاہ طہماسپ سرِ سلاطین صفویہ است۔

[2] مطابق روز شنبہ ۲۱ مارچ سنہ ۱۵۴۵ء۔

تا شش ماہ بحرب و ضرب پرداختہ کاری نساختند۔ عاقبت بیرمخان پیش میرزا کامران بخواہش مصالحہ در کابل رفت۔ و از انجا محروم و مایوس بازگشتہ رسید۔ درآن اثنا محمد سلطان میرزا و الغ میرزا و میرک میرزا و شیرافگن بیگ با جمعی کثیر از کامران گریختہ بملازمت ہمایون شاہ فائز شدند و جمعی از مردم قلعہ ہم بیرون برآمدہ بخدمت حاضر گشتند۔ و میرزا عسکری متوہم شدہ امان خواست و قلعہ با دبیای دولت تسلیم نمود۔ ہمایون شاہ قلعۂ مذکور بشاہزادہ مراد کہ باوی وعدہ کردہ بود مرحمت فرمود۔ و خود بالشکر ظفر پیکر متوجہ کابل گشت۔ چون درحدود کابل خیام دولت افراشت میرزا یادگار ناصر برادر بابر شاہ و میرزا ہندال اولاً بملازمت مشرف گشت۔ بعد ازان ہر روز جمعی از امرای کامران باریاب خدمت گشتہ اظہار اخلاص می نمودند۔ تا آنکہ قیلان بیگ وزیر اعظم کامران میرزا جبہہ سای عتبۂ علیہ گردید۔ و کامران میرزا سراسیمہ بجانب غزنین فرار اختیار نمود۔ ہمایون شاہ دہم ماہ رمضان سنہ ۹۵۲ھ[1] در قلعہ درآمدہ بامور مملکت پرداخت وقتیکہ مریم مکانی در محل سرا داخل شد اکبر شاہ آنروز چہار سالہ بود یکی از مخدرات اکبر شاہ را گفت برو والدۂ خود را معانقہ بکن۔

[1] ۱۶ نومبر، روز جمعہ ۱۵۴۵ء۔

اکبر شاہ در مجمع بیگمان نظر کردہ بی اختیار در پیش والدۂ خود مریم مکانی شتافتہ او را بکنار در آمد۔ میرزا کامران در غزنین کامرانی ندیدہ بجانب بھکر نزد میرزا حسین ارغون رفت و دخترش در نکاح آوردہ در انجا متمکن گشت[1]۔

ہمایون شاہ در ۹۵۳ھ[2] عزیمت تسخیر بدخشان نمود۔ و بوقت کوچ یادگار ناصر بعلت مخالفت جدید از تیغ گذرانید[3]۔ چون در بدخشان رسید میرزا سلیمان در اول حملہ بگریخت۔ و بادشاہ آن سواد را قبضہ کردہ بجانب طالقان نہضت ساخت۔ و کامران میرزا باستماع یورش کردن ہمایون شاہ جمعیتی بہم رسانیدہ قلعہ کابل فتح نمود۔ و محمد علی طغائی با چندکس از امرا بقتل رسانید و بعضیہا نابینا ساخت و شاہزادہ و حرمہا بخو کلان سپرد۔ این خبر بسمع ہمایون شاہ رسیدہ حکومت بدخشان بسلیمان میرزا بدستور گذاشتہ میرزا ہندال را حکومت طالقان بخشیدہ خود بطرف کابل متوجہ گشت۔ و در اثنای راہ مفسدان را قلع و قمع ساختہ و قلعۂ کابل را محاصرہ نمود۔ و کامران تا چندگاہ بحرب و ضرب پرداختہ عاقبت مغرور شد و در اثنای راہ مردم ہزارہ

---

[1] اما بقول فرشتہ "ظاہرا بعیش و حضور و باطنا باندیشۂ فتور می گذرانید۔"

[2] ۹۵۲ھ۔ ۱۵۴۶ء۔

[3] ایضاً صفحہ ۲۳۸۔

اورا غارت کردہ عریان گذاشتند کہ بحالت تلخ در ملک بلخ رسید۔ ازآنکہ جمعیتی بہمرسانیدہ بتسخیر بدخشان متوجہ شد۔ و میرزا سلیمان تاب جنگ نیاوردہ بہ کولاب رفت۔ و قراچہ خان و مانوس بیگ از ہمایون شاہ بیدل شدہ برافقت میرزا عسکری جانب بدخشان رفتند۔ و کامران با جمعیت لشکر و تقویت امرا در طالقان رسیدہ میرزا ہندال را شکست داد۔ پس ہمایونشاہ خود در طالقان رفتہ میرزا کامران در قلعہ محصور کرد۔ و بعد چندگاہ بوسالت میرزا سلیمان طرح صلح انداختہ بعفو جرائم سابقہ ولاحقہ مسرور گشت۔ و اقطاع کولاب در جاگیر او مقرر شد۔ انگاہ پادشاہ بکابل آمدہ بیرمخان پیش خود طلبید۔ و بعد چندی ہمایون شاہ بقصد سرکوبی مردم ترکمان بجانب بلخ نہضت کرد۔ و میرزا کامران و عسکری میرزا باز علم مخالفت افراشتہ مرتکب فساد و عناد شدند۔ ہمایون شاہ مقدمہ باغیان ترکمان ناتمام فروگذاشتہ متوجہ بکابل گشت واز راہ بامیان بہ قبچاق آمدہ با میرزا کامران بجنگ پیوستہ محاربۂ عظیم واقع شد۔ و ہمایونشاہ مجروح گشتہ بجانب بدخشان نہضت کرد۔ و میرزا کامران بفتح کابل کامرانی یافت۔ بعد چند روز سلیمان میرزا و ابراہیم میرزا و ہندال میرزا بالشکرہای خود آمدہ ہمایونشاہ بمظاہرت آنہا باز بکابل متوجہ گشت و بر کنار آب زنج نہر بقتال و جدال

پیوسته کامران مہزوم شد۔ و سر و ریش تراشیده بلباس قلندران در دامن کوه هند و کش اختفا پذیرفت۔ و میرزا عسکری محبوس گشت و قراچه خان کشته شد۔ ہمایون شاه مظفر و منصور به کابل آمده یکسال بعیش گذرانید۔ و میرزا کامران بامداد افغانان مهمند و خلیل زئی و مالکان وغیره باز شورش برداشت و پادشاه بمقابلهٔ او لشکر کشیده بجانب نیلاب گذرانید۔ در آنوقت میرزا عسکری بسبیل[1] ایران بجانب مکهٔ شریف رفته در وادی شام انتقال نمود۔ و کامران از فساد و عناد باز نمانده میرزا هندال در مقابلهٔ او بیست و یکم ذی قعده سنه ۹۵۸ھ[2] شهید شد۔ و دخترش در عقد نکاح[3] اکبر شاه مشرف گشت۔ انگاه ہمایون شاه بالشکر جرار یورش کرده افغانان مهمند وغیره را قلع و قمع کرده زبون گردانید۔ و میرزا کامران بی بال و پر شده نزد سلیم شاه[4] افغان پناه برد از انجا روی رفاه ندیده نزد راجه نگرکوٹ بشتافت۔ از انجا خوف[5] سلیم شاه پیش

صفحہ ۲۲۰

[1] سنهٔ وفات میرزا عسکری ۹۶۱ھ مطابق ۱۵۵۳ء است (فرشته جلد اول)

[2] ۲۱ اکتوبر روز شنبه ۱۵۵۱ء۔ بقول فرشته شهادت هندال میرزا بسبب شبخون بود که کامران میرزا در روز مذکور بر سر او آورد۔ [3] رقیه سلطان بیگم۔ [4] از سنه ۹۵۲ھ مطابق ۱۵۴۵ء لغایت سنه ۹۶۱ھ مطابق ۱۵۵۴ء۔

۴۴۵

[5] سبب فرار میرزا کامران از پیش راجه نگرکوٹ این بود که سلیم شاه

آدم خان گکھڑ ملتجی شد۔

اتفاقاً دراں ایام میرزا حیدر دوغلات از سرکشی زمینداران کشمیر عاجز آمدہ ہمایون شاہ را التماس آمدن آنطرف کردہ بود۔ ہمایون شاہ بعزم کشمیر از کابل برآمدہ از آب نیلاب گذر کرد و آدم خان گکھڑ از خوف بادشاہ ترسیدہ کامران را محافظت نمودہ بدرگاہ نوشت۔ و منعم خان موجب حکم نزد آدم خان رفتہ میرزا را گرفتار کردہ بحضور آورد۔ از انجا الوس چغتائی بر قتل او مستعد گشت۔ و بادشاہ بکشتن او راضی نشدہ میل در چشمانش کشیدہ بی نور ساخت۔ مصرع

"چشم پوشید زبید اد سپہر"۔[1] تاریخ است۔

چون بادشاہ بدیدن او رفت کامران این رباعی خواند۔ قطعہ:۔

زفقر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم
از التفات بغربت سرای دہقانی
کلاہ گوشۂ دہقان بآفتاب رسید
کہ سایہ بر سرش انگند چون تو سلطانی

---

[۴۴] میرزا را صاحب داعیہ می دانست۔ از عقب او در ۹۶۰ھ بر سر راجہ ہائے پنجاب رواں شد۔ (فرشتہ جلد اول صفحہ ۲۴۱ مطبوعہ منشی نولکشور پریس لکھنؤ)۔

[1] ۹۵۹ھ۔ تاریخ مزبور از محمد مومن فرنخودی است۔

بعد اینواقعہ کامران بہ حج رفت و سہ حج کردہ انتقال نمود[1]۔ در مزار معلّیٰ مدفون است۔

القصہ پادشاہ از فتنۂ کامران دل جمعی کردہ بجانب کشمیر متوجہ شد۔ چون دران ایام سلیم شاہ افغان در پنجاب رسیدہ بود امرای درگاہ بعرض رسانیدند کہ ہرگاہ بکشمیر درآئیم افغانان راہ برآمد مسدود خواہند ساخت۔ ہمایونشاہ مصلحت منظور کردہ بجانب کشمیر کوچ فرمود۔ و امرا باالتمام خویش طبعانہ ہمراہی نکردہ بجانب کابل روان شدند۔ جنت آشیانی چارہ نداشتہ عنان عزیمت بجانب کابل معطوف داشت۔

بعد چندگاہ ہمایون شاہ داعیۂ تسخیر ہندوستان بخاطر آوردہ با جمعیت پانزدہ ہزار سوار در ماہ صفر ۹۶۲ھ[2] روانہ شدہ از آب نیلاب عبور نمود۔ و بیرمخان را منصب سپہ‌سالاری بخشیدہ پیشتر بہ سمت منقلائی روان ساخت۔ و تاتارخان حاکم رہتاس تاب مقاومت در خود ندیدہ بجانب دہلی گریخت۔ و ہمایونشاہ با شوکت و جاہ وارد لاہور شدہ حاکم آنجا بغیر جنگ فرار اختیار نمود۔ و پادشاہ بی منازعت

---

[1] فرشتہ تاریخ انتقال کامران میرزا ۱۱ ذی الحجہ ۹۶۴ھ (۵ اکتوبر روز شنبہ ۱۵۵۶ء) نوشتہ است۔

[2] دسمبر ۱۵۵۴ء۔

بشہر در آمد و بیرمخان ترکمان علاقۂ سرہند را قابض شدہ رعایای آنطرف مطیع گردانید۔ وجمعی از افغانان بسرداری شہباز خان ونصیر خان در دیپالپور جمع آمدہ علم تقابل افراشتند۔ ہمایون شاہ سید ابوالمعالی وقلیچخان بمدافعۂ ایشان مامور ساختہ آنجماعت فوج افاغنہ را تا ال مال کردہ مال ومنال ایشان را بغارت بردہ رجعت نمودند۔ وسکندر شاہ تاتار خان وہیبت خان را باجمعیت سی ہزار سوار بمقابلۂ ہمایون تعئین ساخت۔ بیرمخان بر سر آنہا شبخونی آوردہ منہزم گردانید۔ وفراوان مال غنیمت در دست مغلان افتاد۔ وسکندر شاہ بعد از شکست تاتار خان باعسکر ہشتاد ہزار واقبال لبہا دبعزم پیکار رایت عزمیت افراخت۔ وبیرمخان بنوشہرہ رفتہ آن بلاد را مضبوط ساخت۔ چون سکندر شاہ بیرون نوشہرہ اقامت فرمود ہمایون شاہ در قلعۂ نوشہرہ استقامت افزود۔ سلخ ماہ رجب سنہ مذکور دو دریای فہاد بجوش آمدہ بحرب وضرب پیوستند۔ دلاوران مغلستان داد شجاعت ومردانگی دادہ فوج افغانان را قتل عام کردہ منہزم گردانیدند۔ وسکندر شاہ بکوہستان سوالک گریختہ رفت۔ پس سکندر خان اوزبک ودیگر خوانین بدہلی وآگرہ رفتہ متصرف شدند۔ شاہ ابوالمعالی بر حکومت پنجاب افتخار یافتہ بمدافعۂ سکندر شاہ مامور گشت وہمایون شاہ در ماہ رمضان

تشریف حضور بدہلی آوردہ بیرمخان را باقطاع وعنایات خسروانہ بیش از بیش نوازش فرمودہ وتردی بیگ حاکم دہلی شد وسکندرخان بحکومت آگرہ مستقل گشت۔ وبیرمخان تاریخ فتح بحضور گذرانید۔ تاریخ

منشئی خرد طالع میمون طلبید
انشائی خرد طبع موزون طلبید
تحریر چو کرد فتح ہندوستان را
تاریخ ز شمشیر ہمایون طلبید

آنگاہ سکندرشاہ در کوہستان روز بروز طاقت خود پیدا میکرد وہمایون شاہ بیرمخان را اتالیق شاہزادہ محمداکبر ساختہ بملازمت آں والاگوہر بدفع سکندرشاہ در پنجاب روانہ فرمود۔ ہمدراں زمان قنبر دیوانہ در سنبل شورش کردہ علی قلیخان برسرا وتاختہ سرش بریدہ بدرگاہ فرستاد[1]۔

وہفتم ماہ ربیع الاوّل سنہ نہصد وشصت وسہ ۹۶۳ ھ[2] بوقت غروب آفتاب پادشاہ بالای بام کتابخانہ برآمدہ لحظۂ جلوس نمودہ وبوقت فرودآمدن ناگاہ مؤذن بانگ نماز شام شروع نمودہ آنحضرت بواسطۂ تعظیم لحظۂ بر زینۂ دوم نشست

---

[1] تاریخ فرشتہ جلد اول صـ ۲۴۲ چھاپ لکھنؤ۔

[2] ۱۴ جنوری ۱۵۵۶ء۔

و بوقت برخاستن تکیہ بر عصا کردہ عصا بشکست ناگاہ پادشاہ از نردبان جدا شدہ بر زمین آمد۔ یازدہم[1] ماہ مذکور ہمائے روحش بآشیان قدس پرواز نمود این مصرع تاریخ است ع

"ہمایون پادشاہ از بام افتاد"[2]

پادشاہی او در ہند و کابل بست و پنج سال بود۔ و عمر شریفش پنجاہ[1] و یک۔ پادشاہی بود بغایت شجاع و صاحب ہمت و سخاوت و مروت باعلماء و فضلا بیشتر صحبت داشت ہمہ وقت باوضو می بود۔ بی وضو نام خدا بر زبان نمی آورد۔ بر مذہب حنفی راسخ بود۔ بعضے امرای[3] چغتائیہ او را شیعہ میدانستند

---

[1] ۲۵ جنوری سنہ ۱۵۵۶ء۔

[2] ۹۶۲ھ۔ بقول ابوالفضل چاپ مطبع نولکشور لکھنؤ۔ تاریخ مزبور از مولانا قاسم کاہی ست و یک سال کم است۔ تفاوت یکسال و دو سال در عمارات تجویز توان کرد نہ در وفیات۔ و درست تاریخ این مصرع است:۔

"وا درث ملک جلال الدین باد"۔

[3] اشارہ بطرف کامران میرزاست کہ بموجب نگارش فرشتہ جلد اول ص ۲۴۳ چاپ لکھنؤ۔ برادر خود ہمایون را شیعہ میدانست۔ و سبب این بود کہ ہمایون از خرد ی شیعان خراسان و عراق را نزد خود جمع می کرد۔ کامران میرزا با ہمایون در بارہ مذہب ہمیشہ ہمزبانی می کرد۔ وقتیکہ از آسیب شیر شاہ ہمہ در لاہور جمع شدہ بودند ۴۴ روزے ہر دو برادر سوار از جائے میگذشتند۔

غلط است۔ دیوانِ اشعار او بی نظیر و منه۔ رباعی

"خوش آنکه با خیالت عمری نشسته بودم
در شوق سروِ قدت از جای جسته بودم
عیبم مکن که گفتم موی ترا پریشان
در شرح جعدِ زلفت چون دل شکسته بودم"

جلال الدین محمد اکبر شاه خاقان اکبر بمقام کلانور[1] از زبان شیخ جولی[2] خبر واقعهٔ همایون شاه اصغا کرده لوازم سوگواری و مراسم ماتمداری بجا آورد۔ آنگاه باتفاق اعیان دوم ماه ربیع الثانی[3] سنه نهصد و شصت و سه ۹۶۳ھ[4] در کلانور بر تخت شاهی جلوس نمود آن روز بعمر سیزده ساله و نه ماه بود۔ بیرم خان اتالیق متصدی امور ملک و مال شده فرامین بشارت جلوس باطراف فرستاد۔ و باج تمغا و راهداری و سلامانه و پیشکش و سرانه تمامی ملک محروسه را

سگی بنظر درآمد که پائی برداشته بر قبری می شاشید۔ کامران گفت "چنین معلوم می شود که صاحب این قبر "رافضی" است" پادشاه گفت "آری چنان ظاهر می گردد که این سگ هم "سنی" باشد"۔

[1] کلانور محل تاجپوشی اکبر دهی است که مابین نهر راوی و بیاس در ضلع گورداسپور پنجاب واقع است۔ (حاشیه ۴ توزک بابری مترجمه لیڈن وارسکن چاپ مطبع آکسفورڈ لندن ۱۹۲۱ء ص ـــ)۔ [2] بقول فرشته شیخ جولی یکی از ارکان دولت و معتمدانِ درگاه همایون بود۔ [3] ۱۵ (فروری)، روز شنبه ۱۵۵۶ء۔

معاف داشت۔ و شاہ ابوالمعالی[1] کہ فرزند خواندۂ ہمایون شاہ بود داعیۂ مخالفت بخاطر آوردہ محبوس شد۔ و تردی بیگ خان حاکمِ دہلی و علی قلیخان حاکم سنبل و سکندر خان حاکم آگرہ و بہادر خان حاکمِ دیبالپور و منعم خان حاکم کابل مقرر گشت۔ و محمد حکیم میرزا عرایضات متابعت خود فرستادہ اظہارِ اخلاص و اطاعت نمود۔ پس ازاں موکب خاص بعزمِ استیصال سکندر شاہ بدامن کوہ سوالک[2] نہضت کرد۔ و سکندر شاہ بعد محاربۂ بسیار منہزم شدہ بکوہستان بگریخت۔ و دہرامچند[3] راجۂ نگہ کوٹ بدگاو

[1] شاہ ابوالمعالی سید زادۂ عالی نسب از ولایت کاشغر بود۔ در تناسب اعضا و صفت شجاعت از اقران ممتاز بود۔ ہمایون بسبب توجہ خاص اورا از خطاب فرزندی سربلند کردہ بود۔ (منتخب التواریخ ملا عبدالقادر بدایونی صـ۱۳۳ چاپ لکھنؤ)۔

[2] کوہ "سوالک" سلسلۂ کوہستان است کہ تقریباً ۲۰۰ میل انگلیسی متوازی کوہ ہمالیہ از ضلع ہوشیار، پنجاب تا قصبۂ ہردوار، یو۔پی می رود۔ بالفاظ دیگر کوہچہ ہائے کہ مابین دریائے گنگا و دریائے بیاس است بنام "کوہ سوالک" موسوم است۔ (حاشیہ انگلیسی توزک بابری صـ۲۰۳)

نزد بابر وجہ تسمیہ این کوہستان بہ سوالک این است کہ "سوا" بہندی حصۂ چہارم و "لک" صد ہزار را می گویند۔ بالفاظ دیگر کوہستانِ مزبور مجموعہ یکصد و بیست و پنجہزار کوہچہ ہائی عالی شان است۔ (توزک بابری صـ۲۰۲)

[3] در منتخب التواریخ "رام چند ر" مذکور است۔

آمده نوازش بسیار یافت۔ همدران زمان سلیمان میرزا بر کابل خروج کرده بی نیل مقصود رجعت نمود۔

درینولا هیمون[1] بقال وزیر محمد شاه عدلی[2] با سی هزار سوار و پیاده و دو هزار فیل متوجه آگره گشت۔ و سکندر خان تاب تقابل نیاورده بدهلی گریخت۔ و شادی خان افغان که او نیز از امرای معتمد عدلی بود بکنار آب رهپٹ رسید۔ و علی قلیخان سیستانی با سه هزار سوار عراقی و خراسانی با شادی خان جنگ کرده منهزم ساخت۔ و هیمون بقال آگره را منصرف گشته بجانب دهلی یلغار نمود۔ و تردی بیگخان بمقابلهٔ او سبقت جسته بمقابله پیوست۔ هیمون بقال او را هزیمت داده دهلی را قابض گشت۔ و تردی بیگخان و علی قلیخان با جمعیت معاونان خود در نوشهره آمده ولایت بدشمن سپردند۔ و اکبر شاه در جالندر خبر یافته دلگیر گشت۔ بعد کنگاش بسیار بصلاح بیرمخان بمقابلت هیمون بقال بال همت را پرواز داده در نوشهره رسید۔ از انجا امرای هزیمت خورده ملازمت نمودند۔ بیرمخان تردی بیگ را بخلوت

[1] هیمون از قوم دهوسر و باشندهٔ میوات بود۔ سلیم شاه او را محافظ بازارها مقرر کرده بود۔ محمد شاه عادل او را بوزارت گزید۔

[2] از ۹۶۱ھ مطابق ۱۵۵۴ء تا ۹۶۳ھ مطابق ۱۵۵۶ء۔

در آورده گردن زد[1]۔ موجب آن اُمرائی چغتائیہ را خوفی پیدا شده خیالات سرکشی از سر بدر کردند۔ چوں رایاتِ عالیات از نوشہرہ روانہ دہلی شد سکندر خان و عبد اللہ خان و علی قلیخان وغیرہ برسم منقلائی پیشتر یورش کردند[2]۔ و ہیموں بقال خود را راجہ بکرماجیت خوانده کوس تکبر می نواخت۔ و با پلنگان شیر جنگ بآہنگ جنگ استعمال نمود۔ و جمعی از عمدہ سرداران افاغنہ با توپخانہ عظیم بمقابلۂ ہراولان شاہی پیشتر تعین ساخت۔ آنہا از تقابل عسکر مغلان عاجز آمده منہزم شدند۔ و توپخانہ بیک قلم باختند۔ ہیموں بقال چوں بنواحی پانی پت رسید لشکر چغتائی از دور دیده متوہم گشت۔ و فیلانِ

---

[1] تفصیل قتل این است کہ "بیرم خان از تردی بیگ انحراف مزاج داشت و با وجود آں اورا "توقان" یعنی برادر بزرگ می گفت۔ باعث شکست آں لشکر نفاق تردی بیگ را دانستہ و خاطر نشان شاہنشاہی ساختہ و خانزمان و جمعے دیگر را گواہ بر ثبوت مدعائے خویش کشیده رخصت گونہ از برائے قتلِ او حاصل کرد۔ و نماز دیگرے سرکناں بہ منزل تردی بیگ رفتہ اورا ہمراہ گرفتہ بہ منزل خود در خرگاہی آورده آخر نماز شام خود بہ بہانہ طہارت برخاست وجمعے را کہ مقرر ساختہ بود اشارت بقتل تردی بیگ خان کرد۔ تا کار او تمام ساختند۔" (منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ صفحہ ۱۳۲)۔

[2] طبقات اکبری چاپ لکھنؤ صفحہ ۲۴۵ و منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ صفحہ ۱۳۲ و تاریخ فرشتہ چاپ لکھنؤ صفحہ ۲۴۵۔

بدست به سرداران خود قسمت کرد که بر آنہا سوار شده بلوازمات حرب پرداز ند۔

وعلی قلیخان بروز دوم محرم[1] ۹۶۴ھ بتویه صفوف پرداخته نائرۂ کارزار افروخت و از طرفین مردان مرد بجولان آمده بقتال و جدال پیوستند۔ ہیمون بقال بر فیل ہوائی نام در قلب علی قلیخان سیستانی درآمده مانند پلنگ غرش میکرد۔ اما بہادران بیرمخان که در آں صف بودند شرائط شجاعت بجا آورده در حرب وضرب تقصیری نکردند۔ ناگاه تیر بچشم ہیمون بقال رسیده خون جاری شد۔ وافغانان بیدل شده راه گریز پیش گرفتند۔ وہیمون باوجود زخم چشم سراسیمه بہر سو حمله میکرد در آنوقت علی قلیخان فیل ہیمون[2] از میان معرکه بکنار آورده بخدمت پادشاه گذرانید و پادشاه بنیت غزا تیغ بگردنش انداخته سرش بکابل فرستاد۔ وجسدش در دہلی بدار کشید ولشکرش

---

[1] نزد بدایونی این روز روز جمعه عاشوره دہم ماه محرم الحرام ۹۶۴ھ (مطابق ۱۲ نومبر روز جمعه ۱۵۵۶ء) بود۔ (منتخب التواریخ ص ۱۳۵)

[2] این روایت از فرشته ماخوذ است۔ لاکن صاحب طبقات وبدایونی بآں رفته اند که قاتل ہیمون بقال بیرمخان خانخانان است۔ مصاحبین دربار اکبر را بریں کرده بودند که بغرض ثواب سر ہیمون از تن جدا کند، لاکن بادشاه جواب داد "اگر در وحس وحرکت بودی، تیغ آزمائے کردے" ایں شنیده خانخانان بہ نیت جہاد شمشیرے انداخت۔

مهزوم گشته زیاده از پانصد فیل بدست لشکر منصور افتاد۔ و پادشاه مظفر و منصور بر تخت دهلی بکمال اقتدار جلوس فرمود۔ و ملا پیر محمد شیروانی بطرف میوات فرستاده اہل و عیال و مال و منال ہیمون بقال که در آنجا بود ضبط نمود۔

همدران ایام سلطان حسین میرزا[1] بموجب حکم شاه طهماسپ صفوی در قندهار آمده قلعه را متصرف شد۔ و خضر خواجه خان[2] که حاکم لاهور شده بود بمقابلت سکندر شاه عاجز آمده در قلعهٔ لاهور محصور گشت۔ موجب آن اکبر شاه فی الفور عازم پنجاب شده سکندر شاه بکلانور گریخته رفت۔ و از آنجا در قلعهٔ مانکوٹ متحصن گشته تا عرصهٔ شش ماه در محاصره بود۔ عاقبت ابواب مصالحه مفتوح داشته فرزند خود عبد الرحمان مع چند زنجیر فیل به حضور فرستاده خود بجود و بنگاله رفت۔ و پادشاه به لاهور آمده در اثنای راه بیرم خان را مزاج منحرف شد۔ چند روز سواری نکرد۔ روزی پادشاه دو فیل نامی بجنگ انداخت آنها جنگ کنان نزدیک خیمهٔ بیرم خان آمدند و غوغای تماشائیان بلند شد۔ و بیرم خان را بخاطر آمد که این حرکت به اشارهٔ پادشاه میباشد۔ پیغام فرستاد که باعث گذاشتن فیلان مست قریب منزل این دولت خواه چیست؟

---

[1] سلطان حسین میرزا ابن بهرام میرزا ابن شاه اسمعیل صفوی۔

[2] خواجه خضر خان شوهر گلبدن بیگم عمهٔ اکبر پادشاه بود۔

اگر سخنے غیر موقع بسمع اعلیٰ رسیدہ باشد غلام را با علام آں منت بخشند؟ بادشاہ فرمود کہ رفتن فیلاں بداں صوب اتفاقیست نہ بفرمودۂ ما۔ بیرمخان را ازیں سخن تسلی نشدہ رنجش خاطر روز افزوں گشت۔ تا آنکہ موجب نفاق فتنہ گراں کار بجائے رسید کہ بیرمخان را مزاج آشفتہ شدہ مرتکب حرکات ناشائستہ گشت۔ و بر خدمات بائستۂ خود نازش کردہ برخلاف رای خاقان دوران مصاحب[1] بیگ را قتل کرد۔ و ملا پیر محمد[2] بجانب مکہ معظمہ اخراج نمود۔ و شیخ محمد غوث[3] را بیحرمتی فرمود و بعضے امرا را بہ اختیار خود مضرت

---

[1] مصاحب بیگ پسر خواجہ کلاں امیر ظہیر الدین بابر بود۔ خواجہ کلاں پسر مولانا صدر کہ از امرائے عمر شیخ میرزا پدر بابر است بود۔ خواجہ شش برادر داشت کہ ہر یک زندگانی خود را در خدمت بابر صرف نمود۔ بقول ابو الفضل ایں ہر شش با وے بدودی آشنا و رشتہ دار بودند۔ (از حاشیہ توزک بابری صفحہ ۸۲ جلد دوم مترجمہ لیڈن وارکن چاپ آکسفورڈ پریس سنہ ۱۹۲۱ء)

[2] ملا پیر محمد قندھاری الاصل بود۔ ابتدائاً فقیری و طالب علمی می کرد۔ آخر از حسن قابلیت بمرتبۂ امراء اکبری رسید۔ جمیع مہمات ملکی و مالی بہ نیابت خانخانان بدست او می شد۔ ارکان دولت منزل او لیبار کم باریافتندے۔ (منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ صفحہ ۱۳۹)

[3] شیخ محمد غوث گوالیاری مرید شیخ ظہور و حاجی حضور عرف حاجی حمید است نسبت او بسلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی قدس اللہ روحہ می رسد۔ در

رسانید۔ و پادشاہ از حرکاتِ او دلگیر شدہ بہ رعایت حقوق دیرینہ با او دم زدن نتوانست۔ رفتہ رفتہ آتش خصومت ہمچناں مشتعل گشت کہ بیرمخان دو مرتبہ ترک ملازمت کردہ عازم حج شدہ بود۔ و از بیکانیر معاودت کردہ مورد الطاف جہانبانی گردید۔

و ملّا پیر محمد از زیارتِ مکّہ معظمہ باز آمدہ بدرگاہ خاقان رتبۂ عالی یافت۔ موجب آں بیرمخان را آتش غضب

---

۴۴ ابتدائی حال در دامن کوہ چنار وان ریاضت شاقہ کشیدہ مکن در غار ماو غذا از برگ درختاں داشت۔ و بہ علم دعوت ہما مقتدا و صاحب تصرف و جذب کامل بود۔ و اجازت ایں علم از برادر بزرگ خویش بہول کہ صاحب کرامات و خوارق بود حاصل کرد۔ ہمایوں بادشاہ را بہر دو ایں بزرگوار اخلاص بہ کمال بود۔ و ۹۶۶ھ ہمیں حال شیخ آنزمان را نسبت ایشاں بود۔ فقیر (عبدالقادر بدایونی) اورا در روزے در بازار آگرہ از دور دیدم کہ سوارہ می گذشت۔ و ازدحام خلائق چناں بود کہ کسے را مجال گذشتن از آں جمعیت نہ بود۔ صحبت او بہ خانخاناں بیرمخان راست نہ آمد و رنجیدہ بہ گوالیار رفت۔ در کسوت فقر بسیار صاحب جاہ و جلال بود۔ ہر کرا امید بد حتیٰ کہ کفار را نیز تعظیم و قیام می کرد۔ ازیں جہت فقرا اندکے بہ ملامت او برخاستند۔ الغیب عند اللہ۔

در ۹۷۰ھ (۱۵۶۲ء) بعد از ہشتاد سالگی در آگرہ رحلت آخرت نمود و در گوالیار مدفون شد (منتخب التواریخ صفحہ ۲۷۹ چاپ مطبع نولکشور لکھنؤ)۔

بجوش آمدہ لشکرے آراستہ علمِ بغاوت افراخت۔ وخان اعظم وملا پیر محمد خان برائ گوشمالی او از حضور مامور گشت۔ بعد جدال وقتال بسیار و معرکہ ہائے بے شمار بیرم خان مغلوب شدہ بوسالت جمال خان حقوق خدمات سابقۂ خود شفیع گناہان خویش ساختہ امان خواست۔

واکبر شاہ جمعی از ارکان دولت بہ استقبال او فرستاد کہ باعزاز واکرام تمام بہ مجلس پادشاہی درآوردند۔ بیرم خان دستار درگردن انداختہ بزیر پای پادشاہ غلطیدہ بہ ہای ہای بگریست و پادشاہ بدست مرحمت سرش برداشتہ بجای قدیم[1] بنشانید۔ فرمود اگر میل سپاہ گری داری ولایت کالپی وچندیری بنوازانی میدارم اگر مصاحبت مجلس اقدس میخواہی نزد خود نگاہدارم واگر عزمیت حرمین الشریفین بخاطر آری باحسن وجوہ روانہ می سازم۔ بیرم خان[2] گفت اینہمہ تردّدات بواسطۂ آن بود کہ بملازمت رسیدہ غبار وملال از خاطر اقدس بردارم۔ الحمد للہ میسر شد اکنون باماکن شریفہ بدعا پردازم۔ پادشاہ

---

[1] بدایونی نام این کولاب (نزدوے حوض) سہنس لنگ ذکر کردہ است۔ (منتخب التواریخ صفحہ ۱۴۵ چاپ لکھنو)

[2] بقول بدایونی "بیرم خان درابتدائے فتح حکم بقتل پدر او فرمودہ بود، بدین وجہ درخیال انتقام بود (ایضاً صفحہ ۱۴۵ ونیز طبقات اکبری صفحہ ۲۵۳)"

پنجاه ہزار روپیه داده او را رخصت به حج فرمود- و بیرمخان باساز و سامان فراوان عازم بیت اللہ شده بمقام گجرات تفرج کولاب سہن سنگھ نموده بر کنارۂ آن ۱۴ ماه جمیدالاول ۹۶۸ھ[1] از دست مبارک خان افغان بدرجۂ شہادت رسید "شہید شد محمد بیرام" تاریخ است-

همدرین سال گیتی ستان ادہم خان[2] انکه را باستعداد تمام بتسخیر مالوه مامور فرمود- باز بہادر[3] در جنگ پیش آمده خائب و خاسر بجانب برہانپور گریخت وصوبۂ بنگاله در تصرف اولیائے دولت در آمد- همدرین سال شیر خان عدلی با چهل ہزار سوار افغان بقصد انتزاع جونپور از آب گنگ بگذشت- علی قلیخان با دوازده ہزار سوار بمقابلۂ او بر آمده مغلوب گردانید-

---

[1] ۹۶۸ھ (۱۵۶۰ء)- فقرۂ "شہید شد محمد بیرام" جزء ازرباعی است که بدایونی در منتخب ثبت کرده است- این است:- ؎

بیرم به طواف کعبه چوں بست احرام — در راه شہید گشت نایافته کام
تاریخ شہادتش ز دل پرسیدم — گفتا که "شہید شد محمد بیرام"

[2] کسانیکه از سپه‌سالاران با ادہم خان دریں مہم شرکت کردند پیر محمد خان وصادق خان و قیاخان کنگ و عبد اللہ خان اوزبک و شاه محمد خان قندهاری نیز بودند (طبقات اکبری صفحہ ۲۵۴ چاپ لکھنؤ مطبع نولکشور)

[3] درست "باز بہادر" است-

و در سال نہصد و شصت و نہ[1] ۹۶۹ھ پادشاہ بزیارت خواجہ معین الدین چشتی قدس سرہ مشرف گردید و ہنگام مراجعت دختر راجہ پورنمل بعقد ازدواج خود پسند ید۔ از آنجا میرزا شرف الدین بتسخیر قلعۂ میرٹھ کہ از ممالک راجہ مالدیو بود تعیین فرمود۔ و راجہ جگمل و دیو اندا س متحصن شدہ محاصرۂ آں بطول انجامید آخر الامر بہ بہانۂ صلح از قلعہ برآمدہ راجہ جگمل بکیبو رفتہ محفوظ ماند۔ دیو انداس قلعہ را آتش کشیدہ رو بگریز نہاد و میرزا در عرض راہ او را گرفتہ مع دو صد و پنجاہ کس از راجپوت بقتل رسانید و قلعہ مفتوح ساخت۔

ہم دریں سال ملا پیر محمد عرصۂ مالوہ را از خار تعرض باز بہادر پاک کردہ قلعۂ بیجاگر مفتوح کرد۔ از آنجا بفرمان پادشاہ بر ولایت خاندیس لشکر کشید بلدۂ برہانپور را قتل عام نمود۔ دراں حال باز بہادر بامداد حاکم براریاز شورش برداشت۔ و پیر محمد خان از برہانپور بر جناح تعجیل یورش کردہ در دریای نربدا کشتی حیات او غرق شد۔ باز بہادر صوبۂ مالوہ را باز قبضہ نمود[2]۔ و اکبر شاہ عبداللہ خان حاکم کالپی بدفع فتنۂ باز بہادر

---

[1] بتاریخ ہشتم جمادی الاول ۹۶۹ھ (۱۴ جنوری ۱۵۶۲ء)

[2] قبضۂ باز بہادر بر صوبۂ مالوہ بار دیگر در ۹۶۹ھ مطابق (۱۵۶۱ء) رو نمود (فرشتہ)۔

گسیل فرمود - و یار بهادر بعدم طاقت مقاومت بکوهستان گریخت -

همدرین زمان شمس الدین محمد خان اتکه[۱] در امور و کالت استقلال کلی یافته بود - ادهم خان اتکه بر او فرط حسد برده در سنه نهصد و هفتاد[۲] ۹۷۰ھ بر سر دیوان بوقت قرائت قرآن نیم شبان بقتل رسانید - و بآواز غلغله پادشاه از خواب استراحت بیدار شده ادهم خان از بالای ایوان بزیر انداخته از جان گذرانید - و همدران سال آدم خان گهکهر محبوس شده بجای او کمال خان گهکهر بحکومت ملک گهکهران اختصاص یافت -

و همدرین سال شاه ابو المعالی که از مجلس گریخته بمکهٔ معظمه رفته بود باز آمده با میرزا اشرف الدین حسین بپیوست - و در نارنول آمده دست اندازی نمود - و حسین قلیخان یوسف بیگ و احمد بیگ را بمدافعت او مامور کرده خود بمقابلهٔ شرف الدین میرزا بشتافت - و ابو المعالی در کمین مانده آن هر دو سردار بقتل رسانید و خود نزد محمد حکیم[۳] میرزا بکابل رفت - از انجا

۱ھ "اتکه" بتائے منقوطه شوهر مرضعه و فرا بنیان او را گویند (فرشته ص۲۵۲)

۲ھ ۱۵۶۵ء -

۳ھ محمد حکیم میرزا پسر شهنشاه همایون بود - بتاریخ ۱۵ ارجمادی الاول سنه ۹۶۱ھ مطابق ۱۸ ار اپریل سنه ۱۵۵۴ء بمقام کابل از بطن ماه چوچک بیدا شد - بزمان

محمد حکیم میرزا ہمشیرۂ خود بعقد او دادہ در امورات ملکی دخیل ساخت۔ و ابو المعالی بخیال شاہی افتادہ خوشدامن خود کہ مختار ملک بود بزجر و عنف بکشت۔ وزمام وکالت میرزا کہ خورد سال بود بکف آورد۔ پس سلیمان میرزا از بدخشان بکابل آمدہ شاہ ابو المعالی از تیغ گذرانید۔ و میرزا شرف الدین حسین بعد گرفتن ابو المعالی باحمد آباد رفت۔ و پادشاہ از شکار فارغ شدہ عازم دہلی بود۔ و قتلق فولاد کہ از ملازمان شرف الدین حسین بود قاصد قتل پادشاہ شدہ در بازار دہلی در حین ازدحام تیرے برکتف پادشاہ انداختہ یک وجب داخل شد۔ قتلق فولاد را پارچہ پارچہ کردند و ظل سبحانی تا ہشت روز شفا یافت۔ بعد ازاں پادشاہ بہ آگرہ رفتہ بہ جانب تروز شکار فیلان تفرج نمود۔ ازانجا بجانب منڈو یلغار کردہ ملاحظہ عمارات شاہان خلجیہ نمود۔ میراں مبارک شاہ والی برہان پور اطاعت کردہ دختر خود تحفۂ خدمت نمود۔ ازاں جا رایات اجلال بہ جانب آگرہ متوجہ شد۔

۳۴ اکبر حاکم کابل بود۔ بر پنجاب دو بار حملہ کرد یکے در ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۶ء و دیگر در ۹۸۹ھ مطابق ۱۵۸۱ء لاکن ہزیمت خورد۔ بتاریخ ۱۶ شعبان المعظم ۹۹۳ھ مطابق ۲۶ جولائی ۱۵۸۵ء در کابل بعمر ۳۲ سالگی وفات کرد (قاموس المشاہیر جلد ۲ ۔ ص ۱۸۸ ۔ مطبع نظامی بدایون ۱۹۲۶ء)

لہ بقول فرشتہ ص ۲۵۳ "معالج اکبر حکیم عین الملک گیلانی بود کہ در تداوی ید بیضا داشت"۔

و در سال نہصد و ہفتاد و یک[1] سکندر خان اوزبک و ابراہیم خان اوزبک کہ طرف بہار و جونپور اقطاع داشتند سر از اطاعت پیچیدہ بموافقت علی قلیخان سیستانی و بہادر خان سیستانی و آصف خان ہروی حاکم گرہ[2] و مانک پور کہ ارکین عمدۂ سلطنت بودند قریب سی ہزار سوار جید جمع گشتہ علم مخالفت افراختہ ممالک بسیار قبضہ نمودند۔ پادشاہ نوعی متردد و متوہم نگشتہ بہ بہانۂ شکار بجانب ولایت گرہ نہضت ساخت۔ و اُمرای بغاوت اندیش را بانواع استمالت و مدارا نمودہ آنہا از خیال خیرہ سری باز نیامدہ لوای بغاوت افراشتند۔ دراں اثنا ایلچیان حکیم محمد میرزا از کابل آمدہ خبر دادند کہ میرزا سلیمان بعد کشتن شاہ ابوالمعالی خطبۂ کابل بنام خود کردہ میرزا سلطان بر حکومت کابل مستقل گذاشتہ خود بہ بدخشان رفت۔ و میرزا محمد حکیم میرزا سلطان

۴۴ "عین الملک دوائی تخلص می کرد۔ از معروف اطبای عہد اکبری بود۔

دران انشا پردازی و ترسل ید طولیٰ داشت۔ بمقام ہنڈیا ضلع

الہ آباد در ماہ ذی الحجہ ۱۰۰۳ھ مطابق ۱۵۹۴ء رحلت نمود"

(قاموس المشاہیر جلد ۱۔ ص ۲۱۲)

[1] مطابق ۱۵۶۳ء۔ بقول فرشتہ سبب بغاوت این اُمرا چنین بود کہ پادشاہ بعد قضیۂ عبداللہ خان اوزبک کہ در اجین باغی شدہ بود مطابق افواہ عام عزم کردہ بود کہ تمامی اُمرائے اوزبک را مستاصل سازد۔"

[2] ولایت گرہ۔

را از کابل بدر کرد اکنون میرزا سلیمان با فوج گران آمده کابل را قبضه نمود و محمد حکیم میرزا تاب مقاومت نیاورده وارد پیشاور گردید - و پادشاه بنام امرای پنجاب و محمد قلیخان حاکم ملتان فرامین صادر فرمود که محمد حکیم میرزا را کومک داده سلیمان میرزا را مستاصل سازند - و فریدون خان خالوی محمد حکیم نیز بمعاونت او دستوری یافت - فریدون خان بمقام اٹک محمد حکیم میرزا را ملازمت نموده خاطرنشین ساخت که پادشاه اینوقت گرفتار خرخشۂ اوزبکان است مناسب است که بلاہور رفته قلعه را متصرف شوند و امرای پنجاب از خود ساخته دفع مضرت میرزا سلیمان نمایند - محمد حکیم میرزا فریب خورده روانۂ لاہور گشت و قطب الدین محمد خان و میر محمد خان حاکمان لاہور در قلعه محصور ساختند - پادشاه باستماع خبر مہمات اوزبکان بتعویق انداخته آگره را به منعم خان سپرده چہاردہم جمید الاول سنه ۹۷۴ھ[1] بمبارکت تمام وارد لاہور گشت چون محمد حکیم میرزا از یلغار شہریار خبردار شد بی توقف سوار شده تا کابل واپس ندید[2] -

چون موسم زمستان رسید سلیمان میرزا به بدخشان رفت و محمد حکیم کابل را متصرف گردید - پادشاه در لاہور آمده چند روز بشکار مشغول شد - وزیر خان[3] در شکارگاه بملازمت آمده عذر

---

[1] مطابق ۲۷ نومبر روز سه شنبه سنه ۱۵۶۶ء -
[2] فرشته جلد اول صفحه ۲۵۶ -
[3] وزیر خان برادر آصف خان ہروی است - ہر دو برادران در زمان اکبرانه

تقصیرات آصف خان درخواست کرد۔ پادشاہ از تقصیرات او درگذشتہ وزیرخان پنجہزاری ساخت۔

ہمدراں ایام الغ میرزا و شاہ میرزا[1] کہ از احفادان محمد سلطان[2] میرزا بودند مصدر فساد شدہ اطراف سنبل را غارت کردند۔ و منعم خان

امرائے بزرگ بودند۔ وزیر خان در ۹۹۵ھ مطابق سال سی و دوم از جلوس اکبری (۱۵۸۶ء) از عارضۂ اسہال درگذشت۔ (ماثر الامراء جلد سیوم ص ۹۲۹ چاپ مطبع اردو گائیڈ کلکتہ ۱۸۹۰ء)

[1] الغ بیگ میرزا و شاہ میرزا ہر دو خطاب اند کہ از طرف بابر بایشان دادہ شدہ بود نام اصلی این ہر دو برادر علی الترتیب سکندر مرزا و سلطان مرزا بود (ایضا ص ۱۹۲)

[2] محمد سلطان مرزا پسر ویس مرزا ابن بایقرا ابن منصور ابن بایقراست۔ در زمان دولت سلطان حسین میرزا بایقرا کہ جد مادری او شد مکرم و معظم بودہ۔ بعد واقعۂ ناگزیر آن بادشاہ بملازمت بابر بادشاہ در آمد۔ باآنکہ مکرر آثار عصیان بہ ظہور آمد جنت آشیانی (بابر) از کمال مروت بعد از قدرت انتقام ہم در مقام عفو شد۔

چوں نوبت بعرش آشیانی (ہمایوں) رسید، محمد سلطان میرزا را بانبائر و عشائر بہ عنایات مخصوص ساخت۔ و بنابر کبر سن از تکلیف نوکری معاف داشتہ پرگنۂ اعظم پور سرکار سنبھل جہت خرج عنایت فرمود۔ در حالت پیری در آنجا از مرزا پسر شد یکے ابراہیم حسین مرزا، دوم محمد حسین مرزا، سوم مسعود حسین مرزا، چہارم عاقل حسین مرزا۔ این پسر سرکشی

الغ بیگ مرزا[1] را گرفتار کردہ در قلعۂ بیانہ محبوس ساخت۔ درانجا از جان درگذشت علی قلیخان[2] سیستانی و سکندر خان اوزبک موقع دانستہ با جمعیّت دو ہزار افیال و لشکر بیشمار متوجہ جونپور شدند و پادشاہ بعجالت تمام از لاہور رجعت کردہ در مانک پور آمد درانجا کشتی حاضر نبود۔ پس بر فیل سندر سوار شدہ مع یکصد

۴۴ و بغاوت در نہاد خود داشتند۔ بنابریں محمد سلطان مرزا حکم اکبر در قلعۂ بیانہ محبوس شدہ درانجا فوت کرد (ایضاً ص ۱۹۲ و ۱۹۳)۔

[1] الغ بیگ مرزا سہو حسن است و درست محمد سلطان مرزا است چنانکہ در فوق مذکور شد۔ تائیدش از فرشتہ می شود چنانکہ می گوید:۔

منعم خان المخاطب بہ خانخانان محمد سلطان مرزا را از سرکار سنبھل مقید نمودہ در قلعۂ بیانہ محبوس ساخت۔ و او درانجا درگذشت۔

(فرشتہ جلد اول ص ۲۵۶ چاپ لکھنؤ)۔

[2] علی قلیخان المعروف بہ خان زمان پسر سلطان حیدر اوزبک شیبانی از امرائے پنجہزاری اکبری و صاحب نام و شکوہ بود۔ در بہمن وجود و سپاہگری و سرداری یکتائی داشت۔ با آنکہ اوزبک بود امّا چون در ایران نشو و نما یافتہ و مادرش از انجا بودہ، مذہب امامیہ داشت۔ اصلاً تقیہ نمی کرد۔ سلطان تخلص می نمود۔

(مآثر الامراء جلد اول ص ۶۳۰)

فیل سوار از دریا عبور نمود۔ و علی قلیخان و بہادرخان[1] بشرب شراب و رقص مغنیہ مصروف بودند۔ چون صدائ شیپور شاہی شنیدند بہ صف آرائی مشغول گشتند۔ و بروز غرۂ ذوالحجہ سنہ مذکور آتش جنگ مشتعل گشت علی قلیخان و خان زمان[2] و بہادرخان کُشتہ شدند۔ پادشاہ سرہای آنہا بہ پنجاب و کابل فرستاد و اعوان و انصار آنہا بہ لگدکوب فیلان انداخت۔ تاریخ

چو شُد خانِ زمان باغی و طاغی
ز شاہ اکبر کہ مثلش نیست دیگر
تفنگی خورد و از عالم بدر رفت
بہادر کُشتہ شد از زخم خنجر
برائ فتح شہ تاریخ جستم
خرد گفتا "مبارک فتح اکبر"[3]

---

[1] برادر علی قلیخان بُود۔ [2] سہو نساخ است۔ خان زمان شخصے دیگر نیست بجز علی قلیخان مزبور۔ برای ہر دو حاشیہ مراجعہ شود بہ ترجمۂ علی قلیخان در مآثر الامراء جلد اوّل از صفحہ ۶۲۰ تا ۶۳۰۔ [3] ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۷ء۔ میر عبد الرزاق اورنگ آبادی صاحب مآثر الامراء تاریخ دیگر نیز دادہ است:۔

قتل علی قلی و بہادر ز جور چرخ جانان مپرس از من بیدل کہ چون شدہ
جستم ز پیر عقل چو سال وفات شان آہے ز دل کشید و بگفتا دو خون شدہ

۹۷۴ھ

در این تاریخ یک سال زیادہ است۔ اما چون حادثۂ قتل ایشان در ماہ ذی الحجہ کہ آخر است بوقوع آمدہ این قدر تفرقہ رواست۔ وممکن کہ "آہے کشیدہ" کنایہ از اخراج "یک" بطریق تعمیہ باشد۔

سکندر خان در کشتی نشسته به گورکهپور گریخت۔ و پادشاه هفتم محرم سنه ۹۷۵ھ [2] مظفر و منصور بآگره تشریف آورد۔ و در اثنای راه قلعۂ شیوپور مفتوح شد و شهاب الدین احمد خان بر حکومت مالوه اختصاص یافت۔ پادشاه از قلعۂ کاکرون برای دفع رانا اودن سنگه عازم شد و رانا بقدر هشت هزار راجپوت و ذخیرۂ بسیار در قلعۂ چتور که بالای کوه واقع است گذاشته خود با اهل و عیال بجای قلب اختفا پذیرفت۔ و پادشاه قلعۂ مذکوره را محاصره فرمود و نقب ها داده دیوار های آن بآتش فرو ریخت متحصنان عاجز آمده جوهر کردند یعنی تمامی مال و اسباب و عیال و اطفال سوخته خاکستر نمودند۔ و سپاهان اسلام روشنی دیده همانوقت داخل قلعه شدند و آتش هیجا افروخته تا نیمروز ده هزار کس کشته شدند و از لشکر شاهی همگی یک کس شهادت یافت۔ حکومت آنجا بآصف خان [3] هروی تفویض شده خاقان اکبر منصور و مظفر از آنجا رجعت فرمود۔ و در اثنای راه ضرغام آجام شکار ساخت۔

بعد چندگاه خبر رسید که ابراهیم حسین میرزا و محمد حسین میرزا

---

[1] گورکهپور شهریست بزرگ از ولایت اُتر پردیش در هند شمالی۔

[2] مطابق ۲۵ جولائی روز پنج شنبه سنه ۱۵۶۷ء۔

[3] آصف خان خواجه عبدالمجید هروی برادر وزیر خان هروی مذکور است بدربار اکبر مصدر خدمات لائقه گردیده اعزاز و سربلندی یافت۔

از چنگیز خان گجراتی روگردان شده بازبمالوہ آمدند۔ اکنون اوجین را محاصرہ دادند۔ پادشاہ قلیچ خان اندجانی وغیاث الدین بخشی بدفع ایشاں تعیین نمود۔ ومفسدان سراسیمہ از آب نربدہ عبور کردہ بجانب گجرات رجعت کردند۔

در سنہ ۹۷۶ھ[1] پادشاہ بعزیمت فتح قلعۂ رنتن پور متوجہ شدہ راجہ سورجن متحصن گشت۔ عاقبت از ضرب التواپ عاجز آمدہ امان خواست وقلعہ با دفاین وخزاین بتصرف پادشاہ در آمد از آنجا پادشاہ بزیارت اجمیر شریف مشرف شدہ بجانب آگرہ رجعت فرمود۔

ودر سنہ ۹۷۷ھ[2] ہفدہم ربیع الاول شاہزادہ سلیم ببرکت دعای حضرت شیخ سلیم چشتی[3] متولد گشت وپادشاہ بشکرانۂ آن جمیع زندانیان...

---

[1] ۱۵۶۸ء۔ [2] مطابق ۳۰ اگست روز سہ شنبہ سنہ ۱۵۶۹ء۔

[3] حضرت شیخ سلیم چشتی رحمۃ اللہ علیہ از اولاد مخدوم شیخ فرید الدین گنج شکر قدس اللہ روحہ است۔ اصل او از دہلی است۔ ونسبت امانت وصحت بخواجہ ابراہیم کہ بشش واسطہ فرزند خواجہ فضیل عیاض است۔ از راہ خشکی وتری دوبار از دیار ہند بہ طواف حرمین الشریفین رفتہ بسیر روم وبغداد وشام ونجف اشرف ودیگر بلاد مغرب عنان توجہ معطوف داشت۔ تمام سال بسفر گذرانید۔ معاصر حضرت شیخ یعقوب صرفی کشمیری رحمۃ اللہ علیہ است۔ ودر مرتبۂ دوم در حج با وے ہمراہ بود۔ در بلاد اسلام بہ "شیخ الہند" شہرت داشت۔ بعمر نود وپنج سالگی در ریاضت شاقہ مصروف می بود۔ در عبارت عربی ید طولی داشت۔ در سنہ ۹۷۹ھ (۱۵۷۱ء) برحمت حق پیوست۔ "شیخ ہندی" تاریخ است۔ ملخص از منتخب التواریخ ملا عبد القادر بدایونی ص ۲۸۱ وص ۲۸۲ مطبوعۂ نولکشور پریس لکھنؤ۔

خلاص ساخت و بایفای نذری کہ برای فرزند کردہ بود پیادہ باجمیر شریف بشتافت و درآن ایام قلعۂ کالنجر در قبضۂ اولیای دولت داخل شد۔

و در ۹۷۸ھ[1] شاہزادہ مراد تولد یافت پادشاہ بار دیگر پیادہ باجمیر رفت۔ و در انجا بہ ناگور[2] تشریف برد۔ و چند سین والد مالدیو و رای کلیان مل پیشکشہای فراوان گذرانیدند۔ و دختر کلیان مل طراز بالین گردید۔ از انجا بقصبۂ اجودھن بزیارت شیخ فرید شکر گنج[3] فایز گشت از انجا براہ دیبالپور بلاہور آمد در غرۂ صفر سنہ نہصد و ہفتاد و نہ[4] ۹۷۹ بتفرج حصار فیروزہ تشریف برد باز باجمیر شریف آمدہ باگرہ نہضت فرمود۔ در آن ہنگام سکندر خان اوزبک کہ پیشتر روگردان

---

[1] ۱۵۷۰ء۔ [2] صحیح "ازآنجاست"۔

[3] حضرت فریدالدین باباشکر گنج از کبار اولیای ہندوستان بود۔ در ۱۱۷۳ء مطابق ۵۶۹ھ متولد شد و بروز شنبہ بتاریخ ۵ محرم الحرام ۶۶۴ھ مطابق ۱۷ اکتوبر ۱۲۶۵ء بعمر ۹۴ سال داعی اجل را لبیک گفت۔ مزار پر فتوح آنجناب در قریۂ جودھن ضلع ملتان (پنجاب پاکستان غربی) کہ حالا بہ "پاک پٹن" شہرت دارد واقع است۔ مرشد حضرت شیخ نظام الدین ولی دہلوی بود و مدت العمر ریاضات شاقہ کردہ عنداللہ و عندالناس ولی کامل گشت (ملخص از قاموس المشاہیر جلد دوم ص ۱۲۴ مطبوعہ نظامی پریس بدایون، سال ۱۹۲۶ء)۔

[4] مطابق ۲۵ رجب روز دوشنبہ ۱۵۷۱ء۔

شده بود بشفاعت منعم خان خلعت عفو جرائم پوشید - و همدران سال بمقام سیکری فتح پور نام شهری آباد ساخت -

و در سنه ۹۸۰ھ در ملک گجرات فساد کلی واقع شد - پادشاه عنان عزیمت افشانده باجمیر شریف زیارت کرد - و خان کلان برسم هراول پیشتر روان ساخت - رای سنگه بحکومت جودهپور مقرر کرده خود بگجرات رفت - و بتاریخ ۲۵ جمید الاول ۹۸۰ھ شاهزاده دانیال متولد شد چون در قلمرو پتن گجرات نزول اجلال فرمود شیر خان فولادی مفرور شد و سید احمد خان بر حکومت آنجا مقرر گشته رایات عالیه باحمدآباد متوجه گشت و سلطان محمد گجراتی باتفاق میرزا ابوتراب بعز بساط بوس فائز شد روز دوم ده کس از امرای گجرات بانذر و هدایا بآستان بوسی مشرف گشته همه محبوس شدند و بلدهٔ احمدآباد بغیر جنگ مسخر شد - بعد ازان سایهٔ چتر همایون بر بندر کهمبایت افتاد و خان اعظم عزیز کوکه بحاکم احمدآباد گجرات ساخت - و ابراهیم حسین میرزا از قرب وصول پادشاه خبر یافته خواست که بجانب پنجاب رفته فتنه بر انگیزد - پادشاه باجمعی قلیل بر سر آن باغی یلغار نمود و باجنود یکصد و پنجاه سوار بالشکر ابراهیم حسین میرزا که زیاده از سه هزار بود بجنگ پیوست و برادر راجه بهگوانداس در جنگ کشته شد - عاقبت ابراهیم حسین بے آنکه کار بر وتنگ شود رو بگریز نهاد - بعد آن پادشاه متوجه قلعهٔ سورت گشت و گلرخ بیگم دختر کامران

میرزا که زوجهٔ ابراهیم حسین میرزا بود قلعه را بمردم جنگی سپرده با پسر خود مظفر میرزا بدکهن رفت. چون رایت عالیه بقلعه رسیده مورچل قسمت شد. ابراهیم حسین بناگور رسیده با رای سنگه[1] حاکم آنجا جنگ کرده منهزم گشت. چون بدهلی رسید خیل و حشم جمع کرده بسنبل آمد و باتفاق محمد حسین میرزا و شاه میرزا و شیرخان فولادی با لشکر هشت هزار سوار آمده سید احمد خان[2] بارهه را در قلعهٔ پٹن محاصره کردند و خان اعظم از احمدآباد بدفع ایشان متوجه گشت. مخالفان بمقابله آمده بجنگ آمیختند

---

[1] رائے سنگه از امرای چهارهزاری دربار اکبری بود. بتاریخ ۱۹ رجب سنه ۹۹۵ھ (۱۵۸۶ء) صبیهٔ صلبیهٔ خود را بعقد نکاح شهزاده سلیم آورد. در سنه [illegible] ھ بکمک خانخانان که با جانی بیگ حاکم ٹھٹه مصروف پیکار بود روانه شد. در ماه محرم سنه [illegible] ھ چون شهزاده دانیال اذن فتح دکهن یافت رائے سنگه نیز مرتبه دوم برای استعانت و کمک شهزاده متعین گردید.

[2] برادر خورد سید محمود خان بارهه است. در سال هفدهم جلوس اکبری همراه خان کلان در فوج منقلا بجانب گجرات تعین شد. و پس از فتح احمدآباد پادشاه او را با جمعی کثیر بتعاقب پسران شیرخان فولادی نامزد فرمود و بسیاری از اسباب آنها بدست مردم افواج شاهی افتاد. بعد ازین حکومت پٹن به سید احمد خان تفویض یافت. در همین سال محمد حسین میرزا و شاه میرزا علم بغی افراشته باتفاق شیرخان بر سر پٹن آمده محاصره نمودند. امّا از کمک اعظم خان کوکه خائب و خاسر بازگشتند. در سنه ۹۸۰ھ داعی حق را لبیک گفت. به منصب دوهزاری امتیاز اندوخته بود. (مآثر الامراء ص ۳۷۸)

حربی عظیم واقع شد و جمعیت مخالفان از هم پاشیده بجانب دکھن منہزم گشتند۔ و پادشاہ قلعۂ سورت را سرکوب ساختہ اہلیان حصار اماں خواستہ حصار بملازمان درگاہ سپردند و پادشاہ متوجہ احمد آباد گردید۔ دریں ایام شرف الدین حسین میرزا[1] کہ از عرصۂ دہ سال کسوت بغاوت پوشیدہ در کوہستان ہا سیر میکرد راجہ بہادر[2] اورا اسیر کردہ بحضور گذرانید کہ بعد از شلاق در قلعۂ گوالیار محبوس شد۔

پادشاہ دوم صفر ۹۸۱ھ[3] از راہ اجمیر بمرکز دولت وارد گشت۔ و ابراہیم حسین میرزا از سنبل کوچ کردہ در پنجاب رسید۔ و حسن علی خان باتفاق یوسف خان دنبال او شتافتہ در حوالی ٹھٹہ اسیر کردہ سرش،

---

[1] شرف الدین حسین میرزا ابتداءً از امراء اکبری بود و صوبیداری مرتھا نواحی اجمیر داشت۔ بعد ازاں بجاگیر ناگور سرافرازی یافتہ بلقب امیر الامراء مشرف گشت۔ و لے بنا بر شبہتے کہ سخن چینیاں مابین مرزا و جلال الدین محمد اکبر انداختہ بود اول الذکر بجانب ناگور گریخت۔ در نتیجہ اش حسین قلی بیگ کہ از اقرباء بیرم خان بود بجاگیر شرف الدین مرزا دستوری یافت۔ اکنوں شرف الدین حسین مرزا عنان اطاعت از سر پیچیدہ بمعاونت شاہ ابو المعالی سرغنۂ باغیاں شدہ در ۹۷۰ھ بدست افواج اکبری محبوس شد۔ (طبقات اکبری ص ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵)

[2] مراد از "راجہ بہادر" راجہ بہادر جوئی" حاکم بگلانہ است کہ در ۹۸۰ھ (۱۵۷۲ء) مرزا شرف الدین حسین را محبوس کردہ بحضور اکبر پیش کرد (طبقات اکبری ص ۳۸۹)

[3] مطابق ۳ جون روز چہارشنبہ ۱۵۷۳ء۔

بدرگاه گذرانیدند. و مسعود حسین برادرش در گوالیار محبوس شد و در ماه ربیع الاولی عرضداشت خان اعظم از گجرات رسید که اختیار الملک و محمد حسین میرزا متفق شده اکثر ممالک گجرات قبضه کرده اند اکنون بلدهٔ احمد آباد را محاصره دارند بذات اقدس اگر متوجه باشند عین صوابست در آن ایام بسبب برسات لشکر بسیار بسرعت نمی توانست رفت. پادشاه دو هزار سوار انتخاب کرده سبکبار برسم منقلائی پیش فرستاد و بذات خود با سیصد کس که اکثر منصبدار و امیران نامی بودند بر شتران سریع السیر سوار شده اسپان را کوتل کرده راهی شدند چهار منزل در یکروز قطع کرده نه روز در پتن گجرات بالشکر منقلائی رسیدند همگی سه هزار سوار در ظل رایت فتح آیت مجتمع گشته روانهٔ احمد آباد شدند. محمد حسین میرزا و مختار الملک که از یلغار پادشاه خبر نداشتند بصدای کوس و شیپور شاهی سراسیمه شده بترتیب اسباب جنگ پرداختند و اختیار الملک با پنجهزار سوار بمحافظت دروازه های احمد آباد ماند محمد حسین میرزا باتفاق شیر خان فولادی با هفت هزار سوار مغل و راجپوت بمقابلهٔ پادشاه مسابقت نمود و خاقان اکبر از آب گذشته بمیدان در آمد محمد حسین با یک نیم هزار مغل فدائی بمقابلهٔ پادشاه بجنگ استاده از میمنه و میسره حمله ها آورده بازار محاربه گرم ساختند و پادشاه مانند شیر ژیان از میان بر آمده

یا معین یا معین گویان بر محمد حسین خان حملہ آورد و میرزا بمجرد شنیدن نام پادشاہ دست و پا گم کردہ دو یکہ بر نہاد در اثنای راہ از خانہ زین جدا شدہ بر زمین افتاد - دلاوران پادشاہی او را گرفتار کردہ بحضور گذرانیدند[1] - پادشاہ با جمعیت دو صد سوار زیر پشتہ منتظر آمدن خان اعظم بود - ناگاہ مختار الملک با پنجہزار سوار بمقابلۂ پادشاہ آمدہ بجنگ بپیوست - چون نام پادشاہ شنید بے اختیار از جناح راہ گریز پیش گرفت - در آنوقت کہ پادشاہ بدفع مختار الملک متوجہ بود رای سنگھ محمد حسین میرزا را بی حکم پادشاہ بقتل آورد[2] - و مختار الملک در دست جان سپاران درگاہ گرفتار گشتہ کشتہ شد[3] - انگاہ

[1] بقول صاحب طبقات اکبری جلد دوم (مترجمہ بی - ڈی - ایم اے - آئی سی ایس) صفحہ ۴۱۷ - مردے کہ محمد حسین مرزا را گرفتار کرد گدا علی بدخشانی بود - بچون مرزائے مذکور را در پیش محمد جلال الدین اکبر منہزم شد - در اثنائی راہ بخواہد زاہدے دو چار شدہ خواست کہ اسپش او را ابجست عبور کند - تلے از تو ء تحفہ افتادہ - گدا علی بدخشانی کہ از عقب می آمد او را گرفتار کردہ نزد جلال الدین اکبر آورد -

[2] صحیح این است کہ قتل محمد حسین مرزا بدست راجپوتان رائے سنگھ کہ بطرفداری اکبر از بادہ نصرت و کامگاری سرمست شدہ بودند واقع شد - درین قتل امر رائے سنگھ را ہیچ دخل نبود (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی - ڈی - ایم اے صفحہ ۴۱۹) -

[3] قاتل مختار الملک مردے سہراب بیگ ترکمان بود کہ بحالت تعاقب بر سر

خان عظیم عزیز کوکہ بملازمت رسید۔ پادشاہ ہمانروز داخل احمد آباد شدہ حکومت گجرات خان اعظم را بدستور گذاشت۔ فردا از راہ اجمیر شریف متوجہ دار الخلافت گشت۔

ہمدراں سال داؤد بن سلیمان افغان کجرانی کہ از طرف پادشاہ حاکم بنگالہ بود باغی شد۔ و منعم خان المخاطب بہ خان خانان بمدافعۂ او دستوری یافت۔ و بعد جنگہای بسیار داؤد خان در کشتیہا نشستہ بجانب پٹنہ گریخت و منعم خان بتعاقب او از آب سون عبور کردہ قلعۂ پٹنہ را محاصرہ کرد۔ پادشاہ دانست کہ از دست منعم خان فتح پٹنہ نشوا ند شد پس بذات خود با جمیع شاہزادہ ہا و امرا در ہزار کشتی نشستہ در عین باش درجونپور رسید شاہزادہ و حرمہا را آنجا گذاشتہ خود عازم پٹنہ گشت۔ درآن وقت کبیر خان کہ بتسخیر قلعۂ بھکر[1] رفتہ بود فتحنامۂ بھکر فرستاد۔ پادشاہ فال نیک پنداشتہ از راہ دریا بحوالی پٹنہ رسید ہمانروز عیسیٰ خان نیازی از قلعہ برآمدہ در جنگ منعم خان کشتہ شد و پادشاہ خان عالم را با ہزار سوار بفتح قلعہ حاجی پور[2] تعیّن ساخت۔

اوّل الذکر آمدہ بود مختار الملک خواست کہ بدعوی سیادت خود را از بلائے اسپ برہاند الّا ترکمان سنگدل موم نشد و سرش را از تن جدا ساخت۔ (ملفّا صفحۂ مز بور)

بروایت ملا نظام الدین تعداد مقتولین درین معرکہ دہ ہزار اشخاص بود۔

[1] بھکر در سندھ۔ [2] نام این موضع در اصل "باجی پور" آمدہ است۔

داود در آنجا رسیده قلعه از دست فتح خان بگرفت - داؤد بن سلیمان خبر ترسیده شبانه بکشتی نشسته جانب بنگاله رفت بادشاه بتعاقب او مسارعت کرده در یک پہر روز مبیت و پنج کروہ دلی کرده چہار صد فیل از و گرفته برگشت و ضبط پٹنه به منعم خان بسپرده خود بجانب آگره رجعت فرمود -

درین ہنگام خواجه مظفر علی تربتی[1] را خطاب مظفر خانی داده بفتح قلعۂ رہتاس در بنگاله و بہار نامزد فرموده خود باجمیر رفته قریب دو لک روپیه نقد و جنس بخادمان درگاه حضرت خواجه معین الدین چشتی و مجاوران سید حسن خنگ سوار و مستحقان رسانیده باگره باز آمد - و مظفر خان که عازم بنگاله شده بود چون بقلعه گڈھی که دروازۂ بنگاله است رسید - داؤد بن سلیمان تاب مقاومت نیاورده بجانب اوڑلیه گریخت و مظفر خان بتعاقب او دویده با داؤد بن سلیمان بجنگ پیوست - در آن اثنا خان عالم که ہراول مظفر خان بود از دست گوجر خان ہراول فوج افاغنه کشته شد

[1] اما در اصل نسخه "ترمذی" است که سہو نساخ است - خواجه مظفر علی تربتی از اُمرائے اکبری بود - از دیوانی بیرم خان ترقی نموده بروز جمعه ۲۴ رجب المرجب سنه ۹۸۱ھ (۱۵۷۳ء) برتبۂ صدر اعظم حکومت رسیده بخطاب "جملۃ الملک" معزز و سرافراز گشت - بالآخر در سنه ۹۸۸ھ (۱۵۸۰ء) با نشیب و فراز حملات دوچار شده در معرکه با معصوم خان کابلی وغیره در صوبۂ بہار از دست مخالفان کشته شد - مسجد جامع نزدیک کٹرہ میان رفیق بنائے مظفر خان است - (مآثر الامرا جلد سیوم ۲۲۷)

موجب آن تفرقه در فوج شاهی افتاد و مظفرخان با جمعی قلیل بمقابلهٔ گوجرخان آمده از تیغ گذرانید و داؤد بن سلیمان مغلوب گشته فرار نمود فیلان غنیم همه گرفتار گردید و راجه تودرمل تعاقب داؤدخان دوید آن بدگوهر کفن در بر کرده بجنگ برگشت تودرمل در محاربهٔ او عاجز آمده به مظفرخان پیغام فرستاد و مظفرخان با وجود زخمها دویده رفت و داؤد بن سلیمان خود بجود پیش مظفرخان آمده کمر خنجر و شمشیر مرصّع و جواهرات قیمتی پیش کش نمود و مظفرخان حکومت اوڈیسه و گنگ و بنارس باو مسلّم داشته برگشت۔

و منعم خان نوزدهم رجب سنه ۹۸۳ھ[1] ودیعت حیات بسپرد۔ پادشاه حسن قلیخان ترکمان را خطاب خان جهانی داده بحکومت بنگاله تعیین نمود۔ هم در ان ایام سلیمان میرزا از مخالفت نبیرهٔ خود شاهرخ میرزا جلای وطن گشته رو بدرگاه نهاد۔ بعد چندگاه به بیت الله رفت و بعد زیارت از همان راه به بدخشان آمده بار دیگر بحکومت آنجا فائز گشت و حسن قلیخان هنوز در بنگاله نرسیده بود که داؤد بن سلیمان به اتفاق افغانان بهار و بنگاله بر خواص پور ٹانڈه[2] که دار السلطنت

[1] مطابق ۱۵۷۵ء ۔ [2] در اصل نسخه نام این قصبه "خواص پور ٹانڈه" مذکور است که ظاهراً سهو نسّاخ یا مصنّف است۔

بنگاله است یورش آورده آنخدود را منصرف گشت. قریب پنجاه هزار
افغان بر دیگر آمده بود که حسن قلیخان عازم گڈهی شد و عمله او اول
قلعه[۱] مفتوح ساخته قریب یکهزار و پانصد افغان بقتل رسانیدند. ازانجا
بمدافعهٔ داؤد بن سلیمان متوجه شد. نام برده با جمعیت پنجاه هزار
سوار بمقابله آمده بجنگ اقدام نمود و خلق بیشمار از جانبین کشته شد.
عاقبت داؤد بن سلیمان رو بهزیمت نهاد. و دلاوران عسکر شاهی تعاقب او
عجلت کرده دستگیر نمودند. و زنده نزد خان آورده از تیغ گذرانیدند.
مظفر خان از آنجا به پٹنه رفت.

---

۱ بقول خواجه نظام الدین احمد فتح گڈهی بدست خانخانان شد (طبقات اکبری جلد دوم
مترجمہ بی. ڈی صفحه ۴۵۲). ابو الفضل فتح گڈهی بعد فتح شهر سوره گڈھ که قریباً
هشتاد میل از نهر گنگا است قرار داده است. نیز درمے قائدین افواج اکبری یکے قیاخان
و دیگر مجنون خان قاقشال بودند. درین ضمن روایت ابو الفضل چنین رفته است:-
"نخستین جمعے از ملازمان خانخانان آنجا اندکی تردد کرده بیم افزائے آں گروه شدند.
و چوں قیاخان با فوجے آراسته بآں حوالی پیوست یکبارگی ازاں طائفه مدبر
سر رشته تدبیر گسیخت. سراسیمه وار راه گریز پیش گرفتند و چناں جائے
که بجنگ کمتر بدست افتد بتائید الٰهی بآسانی زود بدست آمد. و صباح
آں خانخاناں رسیده اساس سپاس ایزدی طلبند گرداید و مجنون خان
به قائد نصرت آں کریوه را در نوزدیه ہماں روز ملحق شد.
(اکبر نامه جلد سوم مطبوعه رائل ایشیاٹک سوسائٹی آف بنگال ۱۸۸۶ء)

و در ۹۸۴ھ[1] به تسخیر قلعۂ رهتاس رایت افراشت. محمد معصوم[2] خان که از معاونان او بود در اثنای راه حسین خان افغان را مهزوم ساخت و باکالا پهاڑ که ولادر جبار قلعه دار بود بجنگ پیوست. بعد آویزش بسیار کالا پهاڑ کشته شد و فیل ایاز هم گرفتار گشت و قلعۂ رهتاس مفتوح شد. همدریں سال شاهباز خان راجه کنجوتی[3] را هزیمت داده قلعۂ شیر گڈھ مفتوح ساخت. درآں ایام بادشاه بزیارت اجمیر شریف نهضت کرد و از انجا شکار کنان بجانب دکهن رفت بعد انتظام آں سواد بدار الخلافت فتح پور متوجه شد.

---

[1] مطابق ۱۵۷۷ء۔ [2] اصل ایں معصوم خان از کابلستان است۔ در ۹۸۶ھ استعداد ملازمت اکبری نمود۔ از نبادات تربت خراسان بود۔ عمش میر عزیز در ملازمت حضرت جهانبانی (همایوں) برتبۂ وزارت رسیده بود و بمیرزا حکیم (برادر اخیافی جلال الدین محمد اکبر بادشاه) نسبت کوکلتاشی داشت۔ در شجاعت و کارهنر کردن نام گرفت۔ خواجه حسن نقشبندی از غبار خاطر در مقام استیصال او (معصوم خان) شد۔ از عاقبت بینی بدرگاه والا پناه آورده مصدر خدمات لائقه گردید۔ (اکبرنامه جلد سیوم صفحه ۱۵۸)۔ [3] در اکبرنامه جلد سیوم صفحه ۱۶۸ نام ایں راجه گجپتی مذکور است۔ ایں راجه از زمینداران نامور صوبۂ بهار بود و همواره با مبارزان عتبۂ خلافت همراهی می نمود۔ در فتح بنگاله خدمات شائسته بجا آورده بود۔ تنجیل و اهی رخصت گونه گرفته بولایت خود آمد و در هنگام شورش بنگاله به خانجهان پناه آورد۔ چوں حقیقت شورش ایں بدگوهر بمسامع همایوں رسید، شهباز خان بسزا دادن آن بدکار رخصت شد۔ (ایضاً ایضاً صفحه ۱۶۸ و ۱۶۹)

در سنہ ۹۸۵ھ[1] باز بزیارت اجمیر شریف مشرف گشت بموجب عادتِ قدیم یک کروہی پا برہنہ رفتہ بدرگاہ درآمد درانجا مظفرخان را خلعت وزارت پوشانیدہ بدہلی رفت۔ دراں ایام ستارۂ دُم دار طلوع نمود پادشاہ از دہلی بزیارت شیخ فرید شکر گنج فائز گشتہ در فتحپور سیکری سایۂ نزول انداخت۔

در سنہ ۹۸۶ھ والی خاندیس مظفر حسین[2] میرزا را از حبس کشیدہ بدرگاہ فرستاد۔ و پادشاہ صبیۂ صلبیۂ خود در عقد نکاح او آورد۔ ہمدرین سال در فراشخانۂ فتحپور آتش واقع شدہ مال و متاع چنداں کہ در حساب نگنجد بسوخت۔ ہمدران ایام حسن قلیخان ترکمان شنقدار شد۔ و بعد ارتحال او افغانان قوت گرفتہ در صدد فساد شدند پادشاہ خان اعظم بمدافعۂ آنہا کسیل فرمود۔ محمد حکیم میرزا فرصت دانستہ تسخیر لاہور مستعد گشت۔ و باز دہم محرم سنہ ۹۸۹ھ[3] قلعۂ لاہور را محاصرہ نمود۔

پادشاہ باوجود فساد بنگالہ و بہار متوجہ بکابل شد چوں

---

[1] ۱۵۷۷ء۔ [2] مظفر حسین مرزا پسر ابراہیم حسین مرزا با پسرِ دختر کامران مرزا بعد از احتمال صعوبت قید دید۔ داخل در سلک امرای اکبری شد۔ بروایت صاحب طبقات اکبری (جلد دوم صفحہ ۶۶۸) قیادت یک ہزار سوار داشت۔

[3] مطابق ۱۶ر فروری سنہ ۱۵۸۱ء۔

فرستاده التجای عفو جرائم نمود و پادشاه او را بعفو خطا سرفراز کرده مردم کابل را بخلاع فاخره اختصاص بخشید چهاردہم ماہ صفر کوس مراجعت نواختہ برساحل نیلاب رسید و در اینجا قلعۂ متین سنگین معمور کرده به اٹک[1] موسوم ساخت۔ نوزدہم رمضان در فتحپور سیکری نزول اجلال فرمود۔ شاہباز خان کہ بنابر امری محبوس شده بود از بند برآورده بہ کومک لشکر بنگالہ فرستاد۔ پادشاہ بآزار اسہال چند روز سخت علیل بود عاقبت شفا یافت۔

و در شوال سنہ ۹۹۱ نہصد و نود و یک پادشاہ بہ جوشی پریاگ[2] آمده شہر الہ آباد آباد ساخت۔ و سلطان مظفر گجراتی در اینجا بعزّ بساط بوس فائز گشتہ اقطاع خوب نوازش یافت و بعد چندگاه گریختہ رفتہ باتفاق شیرخان در گجرات شورش برداشت و اعتماد خان[3] و شہاب الدین حاکمان گجرات در جنگ او عاجز آمده شکست خورده بہ پٹن رفتند۔ و پادشاہ میرزا عبدالرحیم ولد بیرمخان بمدافعۂ مظفر خان مامور ساخت۔ و مظفر خان قلعۂ برودہ را فتح کرده

---

[1] بروایت خواجہ نظام الدین۔ (طبقات جلد دوم صفحہ ۵۴۸) بنام اٹک بنارس موسوم ساخت

[2] در یک مخطوط نام این مقام جوسا و بیاگ مذکور است۔ اما ترجمۂ انگلیسی ایلیٹ صاحب جلد پنجم و بدایونی نامش جوسی و بیاگ دارند۔

[3] اعتماد خان یکے از اُمراء سلطان بہادر و سلطان محمود گجراتی بود۔ بعد از فتح گجرات اعتماد خان از ملازمان درگاه اکبری شده خوشنودی پادشاہ حاصل کرد و از امراء چہار ہزار سواری شد۔ در سال ۹۹۵ھ (۱۵۸۶ء) فوت کرد (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی۔ ڈی صاحب صفحہ ۶۶۳)۔

چہار دہ لک روپیہ از ذخیرهٔ شاہی کشیده مع اموال قطب الدین خان[1] والیٔ بڑوده که از ده کرور متجاوز بود بغارت برد۔ از انجا باحمد آباد آمده در جمع آوریٔ خیل و حشم مشغول شد۔ میرزا عبدالرحیم چوں به پٹن رسید با شهاب الدین خان متفق شده باحمد آباد آمد پانزدہم محرم سنه ۹۹۲ھ[2] بجنگ پیوستند و از طرفین جمعی کثیر کشته شد۔ عاقبت مظفر خان ہزیمت خورده باحمد آباد درآمد از انجا براہ کہمبائیت بجام پناه برد عبدالرحیم[3] قلیج خان[4] را بمحاصره قلعه بروچ[4] بود بعد از محاصرهٔ ہشت ماه بجانب دکہن گریخت و قلعه مفتوح شد۔ مظفر خان بار دیگر بامداد جام و حاکم جونہ گڈھ جمعیت نموده بجانب احمد آباد یلغار نمود۔ و عبدالرحیم بمقابلۂ او برآمده مظفر خان سراسیمه بجنگل گریخت۔ و عبدالرحیم را بجلدوی حسن خدمات خطاب خان خانانی عطا شد۔

[1] قطب الدین خان برادر خان اعظم اتکه خان عہدهٔ بیگلر بیگی و امیرالامرائی داشت۔ از امراء پنجہزاری محسوب می شد (ایضاً صفحه ۶۶۲)۔

[2] مطابق ۱۸ جنوری سنه ۱۵۸۴ء۔

[3] عبدالرحیم خان المعروف مرزا خان پسر بیرم خان بود۔ بعد فتح گجرات بر عہدهٔ خانخانان (دیه سالار افواج اکبری) فائز گشت و قریباً ده سال بریں فائز بود۔ ملا نظام الدین در طبقات اکبری (جلد دوم صفحه ۶۵۴) او را بسیار ستوده است و گفته که او را با فقیران و دوستان خدا بالخصوص علماء و فضلا بسیار محبت بود۔ [4] خواجه نظام الدین ہروی نسبت قلیج خان نوشته است که او عرصه دراز ملازمت خلافت پناہی نموده بالآخر بعہدهٔ وزارت فائز گشت و از امراء چہار ہزار سواری بود (ایضاً صفحه ۶۶۲)۔

۴ فرستاده خود باحمد آباد آمده و نصیر خان خسر پورهٔ مظفر خان که حاکم قلعهٔ بروچ ۴

ہمدرین سال شاہ ابو الفتح از دکھن آمدہ بخطاب عضد الدولہ اختصاص یافت۔ وبتحریص او بادشاہ خیال تسخیر ممالک دکھن بخاطر آوردہ خان اعظم و عضد الدولہ برای فتح دکھن مامور ساخت۔ وخان اعظم با جمعیت لشکر داخل دکھن شدہ ایلچی پور را غارت نمود۔ و میرزا محمد تقی و راجہ علی خان بجنگ برخاستہ خان اعظم تاب تقابل نیاوردہ از دکھن بیرون آمد و عبد الرحیم از گجرات بحضور رفت۔ مظفر خان گجراتی فرصت یافتہ قریب دہ ہزار سپاہ جمع کردہ جابجا دست و پا میزد عاقبت کاری ناختہ گریختہ رفت۔ ہمدرین سال شاہرخ میرزا[1] نبیرۂ میرزا سلیمان موجب غلبۂ عبد اللہ خان[2] اوزبک بدرگاہ آمدہ در سلک امرای عظام منتظم گشت۔ ہمدرین ایام دختر راجہ بھگونداس بعقد مواصلت شاہزادہ سلیم اختصاص یافت۔ ہمدرین سال محمد حکیم مرزا برادر خاقان دوران در کابل وفات یافت۔ و عبد الرحیم خان بر حکومت گجرات مختار گشت۔

ہمدرین ایام پادشاہ بجانب لاہور نہضت فرمود۔ و راجہ مانسنگھ بر حکومت کابل مستقل گشت۔ بعد چند روز لاہور را با انت عالیات باہتزاز آمدہ بجانب قلعۂ اٹک انتہاض فرمود۔ و در آنجا راجہ بھگونداس و شاہ قلیخان[3]

---

[1] شاہرخ مرزا پسر ابراہیم مرزا از امرای پنجہزار سوار دربار اکبری بود۔ بعہد خواجہ نظام الدین ہروی بر عہدۂ صوبیداری مالوہ امتیاز داشت۔

[2] (۱۵۸۲ء — ۱۵۹۷ء)

[3] شاہ قلیخان در سابق از غلامان بیرمخان بود۔ پس از آن عرصۂ بیحال در سلک امرای

وشاہرخ میرزا بالشکر پنجاہ ہزار سوار تسخیر کشمیر تعیین فرمود۔ زین خان کوکہ با افواج آراستہ بر سر افغانان سواد بجور مامور ساخت۔ متعاقب او سعید خان گکھر و شیخ فیضی وغیرہ لشکری عظیم بمدد زین خان[1] روانہ نمود۔ ایشان با وجود این چنین لشکری از دست افغانان شکست خوردہ قریب ہشت ہزار سپاہ بقتل آمدند۔ بادشاہ از مقام اٹک بہ لاہور آمدہ شاہرخ میرزا و راجہ بھگونداس بکثرت برف و باران و قحط غلہ تنگ آمدہ با کشمیریان صلح کردہ یوسف شاہ چک ہمراہ گرفتہ بعز بساط بوس در لاہور فائز شدند۔ بادشاہ مصالحہ منظور نکردہ یوسف شاہ محبوس کرد۔

در سنہ ۹۹۴ھ[2] نہصد و نود و چہار محمد قاسم خان[3] میر بحر کابلی با جمعی از امراء کرت ثانی تسخیر کشمیر روانہ فرمود۔ چون اہل کشمیر با ہمدیگر متنازع بودند لشکر شاہی بکشمیر در آمدہ متصرف شدند چنانچہ شرح آن در اوراق

سہ ہزاری داخل ماند۔ مالک اوصاف حمیدہ و خصال ستودہ بود۔ وقتی حاکم شہر آگرہ می بود۔ (طبقات اکبری جلد دوم صفحہ ۶۶۴ مترجمہ بی۔ ڈی)۔

[1] زین خان کوکہ یکے از امراء پنجہزاری بود۔ در شجاعت و بہادری خصال ستودہ داشت۔ و درین صفات از ابنائے روزگار ممتاز بود۔ بادشاہ از زیرکی و فہم و فراست او بسیار متاثر بود (ایضاً صفحہ ۶۵۹)۔

[2] ۱۵۸۵ء۔

[3] محمد قاسم خان میر بحر از امراء قدیم دودمان اکبری بود۔ در عہد خواجہ نظام الدین ہروی (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی۔ ڈی صفحہ ۶۶۸) الطاعت کابل داشت۔

گذشتہ گذشت۔ ہمدریں سال شاہزادہ خسرو فرزند شاہزادہ سلیم متولد شد۔ ہمدریں سال جلالہ کہ در میانِ درۂ خیبر باغی شدہ بود از دست حمزہ بیگ ترکمان باجمعی از باغیان بقتل آمد۔

ودر سنہ ۹۹۶ھ رایت جہانبانی سایہ افراز خطۂ کشمیر گشتہ سرکشان آنجا را تدارک واقعی نمودہ رجعت فرمود۔ ویوسف خان مشہدی برحکومت کشمیر افتخار یافت۔ وہنگام مراجعت کشمیر صادق خان بدفع افغانان سواد بجور مأمور شد۔

ودر سنہ ۹۹۷ھ برائی سرکوبی یادگار بدکردار بجانب کشمیر نہضت افتاد۔ بعد تفرّج وگلگشت آنسواد سمند عزیمت را بساحت کابل[1] جہمیز دادہ قلیچ خان برحکومت کشمیر مستقل گشت۔

ودر ماہ محرم سنہ ۹۹۸ھ رایت مراجعت دلاہور افراخت وخان اعظم[2] از صوبۂ مالوہ مبدل شدہ برحکومت گجرات تسلط یافت وبعد انتظام گجرات برسر جام[3] کہ از زمینداران مضافات گجرات بود لشکر کشید وجام باتفاق دولتخان والی جوناگڈھ با بیست ہزار سوار بمقابلہ آمدہ جنگی عظیم واقع شد

---

[1] نزد ابوالفضل ورود اکبر در کابل بتاریخ دہم مہر سال سی و چہارم سنہ جلوس مطابق ۲۱ ستمبر سنہ ۱۵۸۸ء واقع شد (ایضاً، ایضاً۔ص ۵۶۶)۔

[2] مراد از مرزا عزیز کوکلتاش سپہ سالار افواج اکبری است۔

[3] بقول بی۔ڈی۔ ایم اے محشیٔ طبقات اکبری (ص ۶۳۰) نام سابق جام "ستر سال" بود۔

۳۴

[4] خواجہ نظام الدین احمد دربیان این محاربہ می گوید کہ اعظم خان تقسیم افواج بہ وقت جنگ آغاز

ولبسیاری از امرای نامدار بقتل آمده بسر کلان جام با چهار هزار راجپوت طعمۂ اجل گشت۔ خان اعظم مظفر و منصور بگجرات رجعت نمود۔

در سنه ۹۹۹ھ خان خانان با جمعی از امرا و صد زنجیر فیل بتسخیر سند و سرکوبی بلوچان شرف دستوری یافت۔ و میرزا جانی والی سند بجنگ پیش آمده تا هشت ماه[1] آتش کارزار مشتعل بود و از جانبین مردم بسیاری تلف شده و ماده روی هر دو و غنیم قحط افتاد۔ عاقبت میرزا جانی صبیۂ خود بعقد ازدواج فرزند خان خانان[2] در آورده صلح واقع شد۔

و در سنه ۱۰۰۰ھ[3] پادشاه بار سوم بسیر و سیاحت کشمیر سایۂ اجلال

جنگ نمود۔ این معرکه از خوفناک ترین معارک بود که در هندوستان رو نمود۔ درین مهم سید قاسم بارهه، خواجه محمد رفیع بدخشی و محمد حسین شیخ به پر دلی و بهادری جنگ نموده بالآخر دو کس مؤخر الذکر جام شهادت نوشیدند۔ همچنین میر ابو تراب و میر شرف الدین درین معرکه بکار آمدند۔ از راجپوتان کما بیش چهار هزار نفر مقتول شدند۔ این فتح از پردۂ غیب در یکشنبه ششم شوال سنه ۹۹۸ھ (۱۵۸۹ء) ظاهر شد۔ (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی۔ ڈی۔ ایم اے مطبوعه لبیٹسٹ مشن پریس کلکته، ص ۶۳۱)۔

[1] بقول خواجه نظام الدین احمد جنگ خانخانان با جانی بیگ همگی دو ماه قائم بود۔ (ایضاً۔ ایضاً ص ۶۳۷)۔ [2] میرزا ایرج بیگ۔

[3] این مرتبه ورود اکبر در کشمیر بسلسلۂ سرکوبی یادگار برادرزادۂ مرزا یوسف رضوی بود که در کشمیر به کمک کشمیریان رایت بغی افراشته بود۔ درین وقت اکبر در لاهور در کشتی بسیر دو دبار راوی مصروف بود که خبر بغاوت یادگار مرزا شنید۔ گویند که همان وقت بر زبانش

افگنده بعلت تفرج و تماشای آن سواد نموده بجانب پنجاب رهتاس روان شد. درآنوقت خان خانان میرزا جانی والی سند را بملازمت رسانید. میرزا جانی در سلک امرای عظام منتظم گشته ولایت سند در تصرف اولیای دولت درآمد.

همدرین سال مظفرخان گجراتی در دست خان اعظم میرزا عزیز کوکه گرفتار آمده بااستره حجامی خویشتن را بکشت. خان اعظم سرش را بریده بحضور فرستاد[2]. همدرین سال راجه مان سنگه با قتلو جنگ کرده غالب آمد و ولایت اوڈیسه که نهایت بنگاله است از تصرف ایشان برآورده یک صد و بیست زنجیر فیل غنیمت یافته بحضور گذرانید. همدرین سال خان اعظم بغیر اجازت شهنشاه با فرزندان و عیال خود بزیارت حرمین الشریفین فائز گشت و بجای او شاهزاده مراد استقلال یافت.

همدرین سال[3] میرزا رستم بن سلطان حسین میرزا اندوهی خلیفه برادر

---

[4] این شعر را اند — "کلاه خسروی و تاج شاهی ٭ بهر کل کی رسد حاشا و کلا"

(اکبرنامه جلد سوم مطبوعه کلکته، ۱۸۸۶ء ص - ۶۱۷ و طبقات اکبری جلد دوم مترجمه بی - ڈی - ایم اے ص ۶۴۲) -

[1] ملا عبدالقادر بدایونی هیچ تشریح استره نداده و همین قدر گفته که مظفرخان گجراتی به بهانهٔ قضائی حاجت در خیمه با اشیا که با خود می داشت خود را کشت. (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمه ڈبلیو - ایچ - لوئی - ایم اے مطبوعه کلکته ۱۹۲۴ء) -

[2] بقول ابوالفضل کسی که سر مظفرخان گجراتی بدربار آورد خواجه نظام الدین احمد بود (اکبرنامه جلد سوم ص ۶۳۰) - [3] امانزد صاحب طبقات اکبری ورود میرزا رستم بن سلطان

قلعهٔ قندهار با ولیائے دولت سپرده و از حضور بر حکومت ملتان افتخار یافت۔ و همدرین سال خان خانان[1] بتسخیر دکهن مامور شد۔ چون مبنٹده رسید پسر برهان نظام شاه بحری والی ملک برار بمنازعت برخاست و در قلعهٔ احمدنگر متحصن گشت۔ شاهزاده مراد و خانخانان با جمعیت لشکر و امراء در احمدنگر رسیده قلعه را محاصره کرده نقب ها دادند۔ چاند بی بی دختر حسین نظام شاه بحری مردانه بمدافعهٔ آنها قیام نمود عرصهٔ سه ماه محاصره بطوالت انجامید۔ بعد جنگهای بسیار کار بصلح رسید۔ ولایت برار در تصرف اولیای دولت آمده احمدنگر مع مضافات در تصرف بهادر شاه بحری مقرر ماند۔ القصه از طرفین عهد و پیمان در میان آمده شاهزاده و خانخانان کوچ کرده بجانب برار رفتند و نزدیک بالاپور شهری موسوم به شاهپور را احداث نمودند۔

[۲۳] حسین صفوی بدربار اکبر بتاریخ ۱۲ محرم الحرام سنه ۱۰۰۲ھ (۱۵۹۳ء) وقوع پذیر شد۔ بادشاه او را یک کرور تنکه و علاوه جاگیرداری ملتان بر منصب سپه سالاری پنجهزاری سوار فائز نمود۔ بقول خواجه نظام الدین احمد میرزا رستم بر حکومت "زمین داور" فائز بود و به سبب دشمنی اوزبکان زیرا در خود خود را بمقابلهٔ ایشان قائم نتوان داشت و رجوع به هند کرد (هسٹری آف انڈیا جلد پنجم تالیف سر ایچ۔ ایم ایلیٹ مطبوعه لنڈن سنه ۱۸۷۳ء صفحه ۲۶۷)۔ [1] در آغاز طے شده بود که شهزاده دانیال نیز درین مهم همراهی خان خانان میرزا عبدالرحیم کند۔ اما در مجلس شوری که مابین اکبر و خانخانان در شیخوپوره (پنجاب) قائم شد، رائے اوّل الذکر بر آن شد که خانخانان منفرداً این مهم را سر کند و شهزاده دانیال درین جا بماند (ایضاً۔ ایضاً صفحه ۲۶۸)۔

بعد چند گاه چاند بی بی وبہادر شاہ پسر نظام شاہ[1] بحری شورش برداشته از عادل شاه و قطب شاه مدد طلبیده بقدر پنجاه هزار سوار بعزم رزم اُمرای مغل متوجه برار شدند۔ و خان خانان و شاهزاده مراد بموازی بیست هزار سوار بمجادلهٔ آنها مستعد شده بجنگ پیوستند بعد جدال و قتال بسیار مخالفان مغلوب گشته خان خانان طبل فیروزی نواخته به شاه پور آمده اسپ و خلعت بوی ارزانی داشت۔ لعبد چند گاه در میان شاهزاده و خان خانان غبار کلفت مرتفع شد و پادشاه خان خانانرا بحضور طلب کرده یوسف خان مشهدی و ابوالفضل نزد شاهزاده فرستاده۔ و یوسف خان ترناله و کارپل و کهیده که از ملک براراست مفتوح ساخت۔ درآن ایام شاهزاده مراد در ماه شوال وفات یافت[2]۔ و امرای نظام شاهی باز غلبه کرده قلعهٔ دبیر را محاصره نمودند۔ و سبب یوسفخان و ابوالفضل بمقابلهٔ آنها عاجز آمدند۔ پادشاه خان خانانرا استمالت نموده دختر او جانی بیگم بعقد شاهزاده دانیال نامزد کرده هر دو را بحسن اتفاق بتسخیر ممالک دکهن روان ساخت۔ و بذات خود هم با شان و شوکت

---

[1] درست پسر راجه علی خان فاروقی متوفی ۱۰۰۵ھ (۱۵۹۶ء) والی برهان پور است (گلشن ابراهیمی المعروف بتاریخ فرشته جلد چهارم مترجمه فدا علی طالب مطبوعه جامعه عثمانیه حیدرآباد دکهن ۱۹۳۲ء صفحه ۶۵۰-۶۵۱)۔

[2] بقول فرشته وفات شاهزاده مراد پسر جلال الدین محمد اکبر بادشاه بمقام شاه پور دکن واقع شد (فرشته جلد چهارم مترجمه فدا علی طالب صفحه ۶۵۲)۔

شاہان به معاضدت آنها متوجه دکن شد. و خان خانان و شاهزاده با سی هزار سوار بمحاصرهٔ قلعهٔ احمدنگر پرداخته فتح کردند. بهادرشاه[1] امان خواست قلعهٔ آسیر هم بملازمان پادشاه سپرد و خزاین و اسلحه و امتعه که بیحساب بود بتصرف اولیای دولت درآمد و بحکم والا شاهزاده و خان خانان از برهانپور آمده غنایم احمدنگر گذرانیدند. و ابراهیم عادل شاه[2] طالب صلح شده دختر خود بهمسری شاهزاده دانیال بخشید. و آسیر و برهانپور و احمدنگر و برار شاهزاده را بعوض جهیز دختر پیشکش نمود. و عبدالرحیم[3] با تالیقی او مقرر شد.

[1] بقول فرشته حکومت سلاطین فاروقیه در ۱۰۰۸ھ (۱۵۹۹ء) از دست بهادرخان به انجام رسید. اکبر پادشاه بعد فتح برار بهادرشاه را همراه خود بلاهور برد. این شخص بعمر خود دوباره چهرهٔ سلطنت نتوان دید. بهادرخان تا عهد نورالدین جهانگیر ولد اکبرشاه زنده بود و از طرف حکومت ادرا دیسرائش وظیفه علامی شد. بالآخر در ۱۰۲۳ھ (۱۶۱۴ء) در شهر آگره باجل طبیعی درگذشت (ایضاً، ایضاً، صفحه ۶۵۵).

[2] یعنی ابراهیم عادل شاه ثانی از ۹۸۸ھ لغایت ۱۰۳۶ھ (۱۵۸۰ء - ۱۶۲۶ء).

[3] عبدالرحیم خانخانان تخلص رحیم وزیر اعظم اکبر پسر بیرم خان خانخان بود. بتاریخ ۱۴ صفر ۹۶۴ھ مطابق ۱۵۵۶ء متولد گردید و در ۱۰۳۶ھ مطابق ۱۶۲۶ء فوت شد. و در جوار مزار حضرت محبوب الٰہی شیخ نظام الدین اولیا دهلوی رحمة الله علیه مدفون شد. فاضل بزرگ زبان عربی و فارسی و سنسکرت و برج بها شا بود. مرزا عبدالرحیم مترجم فارسی واقعات بابری از ترکی هم است (ملخص از قاموس المشاهیر جلد دوم صفحه ۶۱ مؤلفه نظامی بدایونی چاپ ۱۹۲۶ء).

پادشاہ مظفر و منصور بدار الخلافت آگرہ معاودت فرمود۔

انتباہ۔ تا اینجا برخی از کارنامہ ہای شاہان مغلیہ بنا بر ضبط سر رشتۂ تاریخ بطور اختصار گفتہ شد۔ اکنون تذکرۂ صوبہ داران این خطہ کہ در عہد شاہان جنت فرمانروای کشمیر شدہ بودند بدفعات مستقلہ ایراد کردہ شود۔ فقط۔

اورنگ دوازدہم در ذکر حکومت و فرمانروائی شاہان چغتائیہ در بلاد کشمیر سلطنت محمد جلال الدین اکبر

قاسم خان میر بحر۔ ہفدہم[1] ماہ ذی قعدہ سنہ نہصد و نود و چار نجی دولت اقبال در میان شہر کشمیر افراختہ در تشییص مبانی مملکت و ترصیص اساس سلطنت پرداخت۔ تاریخ مقدم او "خیر مقدم" گفتہ اند۔ حیدر چک ولد یوسف شاہ کہ ہمراہ عسکر ظفر انتساب بود در نجا رسیدہ امرای کشمیر جوق جوق نزد او آمد و رفت میداشتند۔ قاسم خان بگمان فتنہ از و متوحش گشتہ محبوس داشت۔ و امرای کشمیر کہ در نفاق و فساد آموختہ شدہ بودند بعد وقوع این واقعہ از تخویف و تہدید در ہر مکان اختفا خزیدند۔ یعقوب خان از ہیرہ پور[2] ہزیمت خوردہ چندی در مضافات دیوسر گشیدہ بہ کشتوار گریخت۔ بہادر سنگھ راجہ کشتوار کہ با یعقوب خان رابطۂ مصاہرت میداشت او را بہیجان شنعت و ملامت نمود کہ بغیر رخصت او ہمعنان برق و باد گشتہ در کشمیر رسید و مبارزان این دیار کہ از ہم متفرق و متلاشی شدہ بودند جمعی کثیر فراہم گشتہ با او پیوستند و در موضع جیرہ[3] دسنے

[1] ۹۹۴ھ مطابق ۱۵۸۵ء۔ [2] ہیرہ پور در اصل ہورہ پور نام قدیم سودا پور است برائے تفصیل رجوع کنید بہ ستاین وغیرہ۔ [3] در واقعات کشمیر بجائی جیرہ دنی چیرہ اُدر

پای استقامت افشردند. شبانگاه یعقوب خان بمرافقت یوسف خان پسر حسین شاه و ابراهیم چک و علی ملک ناجی وغیره مبارزان بر سر قاسم خان شبخونی آورده قصر یوسف شاه را که محل سکونت قاسم خان بود آتش کشیده در شب تاریک روز روشن کردند. آنگاه در قتل و خونریزی مغلان حمله آورده سرهای بیدلان بر زمین انداختند و از کشته ها پشته ها افراختند و در کوچه و بازار مردم عوام ازدحام کرده بزخم کلوخ و سنگ و چوب مغلان را بیدرنگ مقتول و مجروح ساختند و خزینه شاهی که در دست میر عبدالرزاق معموری بود مبارزان کشمیر باتفاق سید ابوالمعالی[1] در طرفة العین بغارت بردند.

---

۴۴ (در کشمیری "چیره" بمعنے خوبانی و "اُڈر" بمعنے کریوه) مذکور است. چیره اُڈر دهے است در تحصیل بڈگام قریباً ۱۳ میل از سرینگر بطرف جنوب. این میدان دراز منه پیش محل محاربه و مقاتله مابین کشمیر و پونچھ بوده است. بعد از ویرانی عرصۂ دراز دیوان جوالا سهائے وزیر اعظم مها راجه گلاب سنگھ "چیره ون" را دوباره آباد کرده بنام "جوالاپور" موسوم کرد. مطابق مردم شماری ۱۹۴۱ء شماره اش ۷۶۹ افراد بود (مترجمه از حاشیه کشیر جلد اول بزبان انگلیسی مصنفه ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی ص ص. ۲۴۱-۲۴۲).

[1] سید ابوالمعالی پسر دوم سید مبارک خان بیهقی بود که در ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء) سلطان کشمیر بوده در فیروز آباد بحالت جلاوطنی فوت کرد. سید موصوف در استخلاص وطنش از تصرف جلال الدین محمد اکبر پادشاه هند بسیار کوشید، ولے نائل به کامرانی نشد. بعد از استیلائے امن و امان در وطن خود سید مبارک خان بیهقی در سلک ملازمان اکبری منسلک [illegible] ۴۴

قاسم خان بوقوع این حادثہ اوّلاً حیدر خان چک از محبس کشیدہ بقتل آوردہ۔ آنگاہ با مبارزانِ خود پای ہمّت استوار کردہ در محاربہ و مقاتلہ دادِ مردانگی دادہ بسیاری از مخالفان بوادی عدم انداخت۔ و پایندہ قزاق کہ از دلاورانِ جلادت شعار بود در میدانِ مبارزت پای جانبت افشردہ جمعی کثیر از تیغ گذرانید۔ و علی شیر کوکہ کہ از بہادرانِ نامی بود بقتل آوردہ۔ عاقبت الامر سید ابو المعالی بر سر او تاختہ آوردہ بیک ضرب نیزہ بی سر ساخت۔ پس دلاورانِ عسکر شاہی ہفتاد کس ہجوم کنندہ او را در محاصرہ گرفتند امّا سید ابو المعالی اسپ را جولان دادہ از حلقۂ کارزار بدر جست۔ عاقبت عسکر شاہی ہر سو پریشان گشتہ یعقوب خان بنصرت و فیروزی در دولتخانہ شاہی در آمدہ بر مسند حکومت جلوس نمود و بدل خود خیال فرمود کہ از لشکر پادشاہی ہیچ کسے زندہ نماندہ باشد۔ بنابران در ہمان مغروری بیان ساخت کہ در معرکہ ہیرہ پور ہر کسکہ از محاربہ گریختہ بہ قاسم خان پیوستہ است او را بقتل رسانم۔ باستماع این سخن تمامی مبارزان و اعیان کہ در معرکہ ہیرہ پور گریختہ بودند از مجلس او برخاستہ متفرق شدند۔ و یعقوب خان با معدودے

دفریبا بیست و چہار سال در ماتحتیٔ راجہ مان سنگھ خدمات لائقہ بجا آوردہ۔ در عہد جہانگیری مرتبۂ بزرگ یافت۔ بنا برین سید ابو المعالی را با سید ابی المعالی کاشغری کہ پسر خواندۂ محمد نصیر الدین پادشاہ شہنشاہ چغتائیہ ہند بود و با فخر النساء دختر ماہ کوچک تزویج شدہ بود مشتبہ و مختلط نباید کرد (ملخص از حاشیۂ کشمیر انگلیسی جلد اول ص ۲۴۹ تصنیف ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی مطبوعہ پنجاب یونیورسٹی لاہور سنہ ۱۹۴۹ء)۔

در آنجا تنہا ماندہ لاچار در کوہستان اُولر فرار اختیار نمود. و قاسم خان در دولتخانہ شاہی باز باستقلال قرار یافت و شمسی چک و سید حسین خان بیہقی و شمس دوبی[1] کہ در قصبۂ سوپور رایت مخالفت افراشتہ بودند قاسم خان جماعت گکھراں را بسرکردگی دولت بختیار بمدافعہ آنہا مامور ساخت. چوں لشکر شاہی در موضع پٹن رسید شمس چک باتفاق جماعت خود بر سر ایشاں شبخون آوردہ بعد قتال و جدال بسیار جام ہزیمت نوشیدہ بجانب سوپور رجعت نمود. از آنجا موجب تقدیم ایام سرما بطرف کرناہ گریختہ رفت و یعقوب خان با جماعت خود ایام زمستان در کشتواڑ بسر بردہ و شاہ ابوالمعالی در موضع لدہ و کوہستان نیابکان پناہ یافت و باقی سپاہیان اینجا بسبب زمستان در خانہ ہای زمینداران مقام ساختہ باعسکر شاہی نہ پیوستند و یوسف خان و حسین خان[2] و ابراہیم خان عہد و پیمان موثق کردہ با قاسم خان ملحق شدند. و قاسم خان بصوابدید تدبیر خویش سید مبارک خان و بابا مہدی و بابا خلیل و یوسف خان ولد حسین شاہ را باعزاز و اکرام تمام بمرافقت خنجر بیگ در پیشگاہ اکبر شاہ فرستادہ آتش فتنہ و فساد رفع کرد. و پادشاہ نسبت آنہا مرحمت مبذول داشتہ در ظل رافت نگہداشت.

اوائل بہار سنہ ۹۹۵ھ یعقوب خان با برادران خود ابراہیم چک و ایبہ چک[3] وغیرہ از کشتواڑ آمدہ بالشکر بسیار در کوہ ڈگون پرگنۂ اولر

---

[1] در اکبرنامہ جلد سوم این نام "شمس دُوبی" آمدہ است۔
[2] حسین خان و ابراہیم خان ہر دو پسران سید مبارک خان بیہقی اند (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۱۶)۔
[3] ایبہ چک نام مخفف ہمیں ابراہیم چک برادر یعقوب شاہ چک است۔ و آنکہ در اینجا آمدہ ۴۲

علم مخالفت افراشت و سید ابوالمعالی و ابراهیم خان و نجی رینه زمیندار برتهل و بهرام نیایک و احمد نیایک زمینداران ناگام یوسف شی زمیندار گیرو وغیره از موضع لده خروج کرده بمقام غازی ناری آتش فساد افروختند۔ و شمس چک از کرنا آمده در کامراج شورش برداشت۔ و قاسم خان علم تقابل افراخته سید جلال خان را بمدافعهٔ سید ابوالمعالی تعیین نمود۔ و مبارک خان گکهر را بمقابلهٔ شمسی چک مامور ساخت۔ و خود باتفاق علم شیرخان ماگری و میرزا زاده علیخان[1] و سید عبدالله خان و گوجرخان[2] و میرزا علی اکبرشاهی و جلال مسعود با جمعیت هشت هزار سوار از شهر برآمده در موضع گاسو صفوف محاربه آراسته با یعقوب خان بجنگ پیوست و محاربه و مجادله سخت بوقوع آمد۔ چنانچه میرزا زاده علیخان با جمعی از مبارزان شاهی بقتل[3] رسید و بیاری

---

۴۴ نوشته غالباً مبنی بر سهو ناسخ است۔ در تاریخ اعظمی و تاریخ ملا خلیل مرجانپوری این نام به همین طور ابیه چک آمده است۔ الا پنڈت نارائن کول عاجز و ابوالفضل بالترتیب در تاریخ کشمیر و اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۰۴ این لفظ را امبه چک و ابیا چک نوشته اند۔

[1] درست میرزاده علی خان پسر محترم بیگ است۔ از امرائے عهد آشیانی (اکبر) بود ه منصب یکهزاری داشت۔ مدت العمر خدمات شاهی بجا آورده در جنگ کشمیریان سال سی و دوم سنه جلوس (۹۹۵ھ) روزے که نوبت سید عبدالله خان بود و شکست بر فوج بادشاهی افتاد، روزگار او بسر آمد۔ (مآثر الامراء جلد سوم صفحه ۲۵۸)۔

[2] و در بعض نسخ "گوهر خان"۔

۴۴
[3] این واقعه در سال سی و دوم سنه جلوس مطابق ۹۹۵ھ (۱۵۸۶ء) بظهور آمد۔

از افسران عسکر اسیر شدند و قاسم خان منهزم شده بجانب شهر رجعت نمود و بحسن تدبیر سید جلال خان و مبارک خان را از مواضع تعینات پیش خود طلبید۔ آنگاه یعقوب خان از کوه ڈگون ابلغار آورده زیر دامن کوه سلیمان پای استقامت افشرد و سید ابوالمعالی هم با جمعیت خود از کوه آمده با او ملحق گشته قوت بهم رسانیدند و شمس چک و شمس دوبی هم از سوپور آمده بر کرپوره ها شعلهٔ فساد افروختند۔ آنوقت در قبضهٔ تصرف قاسم خان محلی غیر از نفس شهر نماند۔ انگاه قاسم خان افواج خود را دو حصه نموده یک حصه از جانب پان دریٹهن[۱] و یک حصه از طرف گوبکار[۲] بمقابلهٔ یعقوب خان تعین ساخت۔ پس مبارزان طرفین دست و بازو کشاده آتش هیجا را بهچنان هیجان دادند که بسیاری از دلاوران کارزار خونبار گشته با خاک آمیختند و بعضی از مبارزان روزگار خسته و افگار گریختند این کشش و کوشش و آویزش از صبح تا پیشین اشتداد یافت نزدیک بود که افواج

---

[۲۳] همراه میرزاده علی خان نزدیک سه صد کس را درین محاربه روزگار سپری شد (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۲۲ مطبوعه کلکته ۱۸۸۶ء)۔

[۱] پان دریٹهن دهی است قریباً پنج میل از سرینگر بطرف جنوب بر شاهراه که باسلام آباد (اننت ناگ) می رود۔

[۲] در واقعات کشمیر (مطبوعه نور محمد و غلام محمد تاجران کتب سرینگر کشمیر صفحه ۱۰۱) بجائے "گوبکار" "آمین گجی" مندرج است۔ این هر دو مقامات قریباً یک میل از درگجن که محله ایست از سرینگر بطرف شمال مشرق متصل واقع اند۔

شاہی را تباہی عائد می شد لیکن بافضال قادر قدیر ناگاہ تیری از شست تقدیر برخاستہ در چشم لوہنگ[1] چک کہ سپہ سالار لشکر یعقوب خان بود رسید و یعقوب آں درہا دیدہ عادم خزید۔ و قاسم خان قرین فتح و نصرت گشتہ بشہر رجعت فرمود و یعقوب خان با وجود زبونی در اینجا آسودہ فردا وثیقہ بجانب شمس چک کہ در قلعہ ہانجک بود برنگاشت کہ فیما بین مقرر شدہ بود کہ ہنگام غنیم برسر ما می آید شما رفتہ شہر را قبضہ بکنید و اگر بجانب شما فوج متوجہ شود ما یان تصرف شہر میکنیم۔ ایشاں برخلاف عہود عمل می سازند۔ اگر پسند خاطر شما این است کہ ملک از دست بر وددیں انقدر خون مردم ریختن چہ فائدہ می بخشد۔ شمس چک بعد مطالعہ مضمون نامہ حسن ملک ناجی پیش یعقوب خان فرستادہ کہ ایشاں با جمعیت لشکر خود در ہانجک بیایند کہ باتفاق یکدیگر بر لشکر مخالفان تاختن آوردہ موافق مراد کاری ساختہ شود۔ یعقوب خان موجب پیغام آنہا در ہانجک آمدہ باہم متفق شدند۔ و قاسم خان باستماع این خبر با عسکر خود برسر مخالفان تاختہ بحسن انتظام صفوف میمنہ و میسرہ و جناح آراستہ فیلی بدمست بمقابلۂ دشمناں انداخت و از لشکر یعقوب خان شمس دوبی و حسن ملک چاڈورہ در میدان محاربہ آویزشہای دلیرانہ و چالشہای رستمانہ بکار میبردند۔ دراں حال لشکر پادشاہی ہجوم آوردہ گرداگرد آنہا حلقہ بستند

[1] بقول علامی ابو الفضل نام اصلی "لوہنگ خان" فتح علی خان بود۔ و لوہنگ خان لقب است کہ یعقوب شاہ چک اورا بادے ملقب کردہ بود (اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۰۵ مطبوعہ ۱۸۸۶ء)

بہ مشاہدۂ این حال پسران شمس چک و فرزندان سیّد مبارک بہ معاضدت آنہا از نیام آختہ بحرب و ضرب پیوستند۔ در آں اثنا فیل بدمست بر سر حسن چک خرطوم رہا کرد و حسن ملک ہمچناں تیری بر بینی فیل انداخت کہ فیل ثریا نزا گریزان ساخت و بروقت برگشتن فیل بسیارے از فوج شاہی پامال و خستہ حال گردیدہ یکہزار و پانصد کس مقتول و مجروح شدند و ہنگام شام ناکام بجانب شہر رجعت نمودند پس تا عرصۂ دو نیم ماہ ہیچ روزے بغیر از محاربہ و مقاتلہ و مجادلہ نمی بود و دلاوران کشمیر در شہر آمدہ یراق و سامان و لباس مغلاں بزور میبردند۔

میرزا قاسم خان از تباہی و خرابی لشکر شاہی عاجز و دلگیر شدہ احوال حسرت و نکال بحضور معروض داشت[1]۔ عرش آشیانی سید مبارک خان و محمد بٹ[2] و بابا خلیل[3] را فرمان داد کہ ایشاں ہمراہ عسکر شاہی در کشمیر رفتہ اطفای نائرہ فساد و عناد بر نہجے کہ می دانند نمایند۔ سید مبارک خان قبول این امر خطیر ننمود۔ موجب آں پادشاہ از و متغیر المزاج شدہ نزد

---

[1] بالفاظ خواجہ محمد اعظم دیدہ مری" این کیفیت سوم بود کہ خبر بجلال الدین محمد اکبر بادشاہ رسید کہ لشکر مغل از شہر نمی تواند بر آمد" (واقعات کشمیر صفحہ ۱۰۲)

[2] این محمد بٹ وزیر پادشاہ سابق کشمیر بود۔ ابو الفضل او را "دمنۂ نیرنگ ساز این ملک" (کشمیر) قرار دادہ است۔ چوں شمس چک با و حسد و کینۂ پنہانی داشت، محمد بٹ بران شد کہ مہاجرت وطن خود کردہ شمولیت در افواج اکبری خاتمۂ اقتدارش کند (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۰۲)۔ [3] بقول ابو الفضل مردمانیکہ درین ایام

شہباز خان[1] بصوبۂ بنگالہ فرستاد - چوں در علاقۂ فیروز پور رسید از جان

[42] از کشمیر بدولت خسروانی (اکبر شاہ) چہرۂ بخت مندی افروختند درج ذیل اند بدین تفصیل :-

(۱) سید مبارک خان بیہقی - (۲) پنج برادر یعقوب شاہ چک - (۳) حیدر علی - (۴) محمد حسین (۵) احمد حسین (۶) حسین خان چک کہ در آغاز شورش اولاً بحکومت برگرفتند - (۷) و (۸) حسین خان و ابراہیم خان پسران سید مبارک (۹) محمد بٹ و غالباً (۱۰) بابا پسران علی حسن (۱۱) و بابا خلیل (۱۲) و بابا مہدی کہ این ہر سہ در لباس اہل سعادت پیشوائی کشمیریان بودند (۱۳) بہادر علی (۱۴) بھکرہ لوہر (۱۵) ملا حسن (۱۶) و پسران حیدر چک (اکبر نامہ جلد سوم چاپ ایشیاٹک سوسائٹی کلکتہ ۱۸۸۶ء صفحہ ۵۱۶) -

[1] شہباز خان کنبوہ کہ نسبش بواسطہ بحاجی جمال می رسد، مرید حضرت مخدوم بہاء الدین ذکریا ملتانی رحمۃ اللہ علیہ بود - در مبادئ حال بطور آبائے خود بزہد و درویشی می گذرانید پس ازاں در جانشینیٔ کوتوال بمرتبۂ احتیاط در مقدمات بود و منظور نظر عرش آشیانی (جلال الدین محمد اکبر) گردیدہ از منصب یک صدی بمرتبۂ امارت فائز گشت و بخدمت "میر توزکی" اختصاص یافت -

در سال شانزدہم کہ لشکر خان میر بخشی معاتب شد، مناصب او بہ شہباز خان مفوض گشت - پس از چندے میر بخشیگری نیز ضمیمہ گردید - در سال بیست و کم بہ تنبیہ راٹھور علی الخصوص کلہ پسر رام رائے نبیرہ مالدیو و تسخیر قلاع سوانہ متعلقۂ جودھپور دستوری یافت - در کمتر فرصتے فیروزمندی روئے داد - درہمین سال کہ سنہ ۹۸۴ھ (۷/۱۵۷۶ء) بود، شہباز خان برسر راجہ گجپتی کہ از زمینداران عمدۂ صوبۂ بہار بود، متعین شدہ

[42] ہر داندک مدتی او را بزاویۂ خمول نشاند - در سنہ ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء) قلعۂ "کوبن بل میر

درگذشت و درانجا مدفون است۔ تاریخ

میر مبارک ضمیر سید صاحب سریر | بود شہ کاشمیر راہ صفا رشید رفت
کرد چو عمر جہاں یافت بجنت مکان | سال وفاتش عیاں گفت خرد "شہید رفت"[1]

انگاہ بفرمان خاقان اکبر یوسف خان مشہدی با جمعیت بیست و پنجہزار جوشن پوش و خنجر گذار بمدد رفہ گئی بابا خلیل و محمد بٹ کہ از چند ماہ باریاب حضور شدہ بودند برای سرکوبی سرکشان کشمیر قطع منازل کردہ در نفس شہر وارد شدند۔ چون محمد بٹ مردی نیک سیرت و خوش نیت بود ساکنان این دیار از صغار و کبار قدوم او مغتنم دانستہ باستمالت و مدارای او بسیاری از دلاوران جرار شامل عسکر شدند چنانچہ لوہر چک و لد دولت چک و بہرام نایک و اسمٰعیل نایک وغیرہ بسیار کسان بوساطت او با یوسف خان

۴۴ ہمہ ناقابل کشایش بود مفتوح ساخت۔ چون در سال بیست و ہشتم خان اعظم کہ از ہوای بنگالہ دلگرفتہ بود، استدعائے خدمت دیگر ناحیہ کرد، شہباز خان بہ پاسبانی آن دیار رخصت یافت۔ در سال سی و چہارم از انجا متغیر شدہ بہ کوتوالی اردوی پادشاہی مامور شد۔ و از انجا بمالش افغانان سواد رخصت یافت۔ در سال چہل و چہارم اکبری کہ سنہ ۱۰۰۸ھ (۱۵۹۹ء) بود، ناگہان درگذشت۔ شہزادہ سلیم بر اموالش متصرف گشت۔

شہباز خان مرد مواظب صوم و صلوٰۃ بود۔ برہم در رواج وقت قصر بعیبہ نمیکرد و خمر نہ پیمود۔ گاہے بے وضو نمی بود۔ ہمیشہ تسبیح در دست میداشت و ورد می خواند ہمچنین در ہمت و بخشش نظیرے نداشت۔ (ملخص از مآثر الامراء جلد دوم چاپ کلکتہ ۱۸۹۰ء)۔

[1] ۱۵۹۰ء = ۹۹۹ھ = ۴۰۰ + ۸۰ + ۲۰۰ + ۴ + ۱۰ + ۵ + ۳۰۰

پیوستند۔ باستماع این خبر یعقوب خان و سید ابوالمعالی و ابیہ خان در کوہستان کشتوار فرار اختیار کردہ آوارۂ دشت کربت گشتند و شمس چک و شمس دوبی در علاقہ پنوچھ بحال تباہ اوقات بسر بردند و گروہی در زوایا و منافذ جبال خزیدند۔

مدعا کہ محمد بٹ امراء و ارکین این سرزمین و مبارزان و بہادران پرکین را بانواع استمالت و اصناف مروت از شورش و فساد باز داشتہ بمناصب و اقطاع و خلاع ہر کس را نواختہ ہمہ را اسیر دام محبت و الفت گردانید۔ و میرزا قاسم خان با جمعی از امرای کشمیر مثل شیر علم خان ماگری و یوسف خان پسر حسین خان و ابراہیم خان وغیرہ چند کس از اعیان ایندیار ببیست و دوم ماہ شوال سنہ ۹۹۵ھ بدرگاہ خلافت پناہ متوجہ شدہ بادریاب حضور[1] گشتند۔ و از پیشگاہ عالی یوسف خان را منصب یکہزار و پانصدی و ابراہیم خان را منصب ہزاری بخشیدہ در پرگنہ دوابہ جاگیر یافتند۔ حکومت قاسم خان میر بحر در ملک کشمیر ہمگی یازدہ ماہ و پنج روز بود۔

سید یوسف خان رضوی در سنہ ۹۹۵ھ[2] بانی مبانی حکمرانی گشتہ عموم

[1] سبب ناکامی میرزا قاسم خان میر بحر صوبیدار در مہم کشمیر این بود کہ او از بد ہمنشینی خواہش ہائے ناہنجار فرایش نہاد و بگرفت و گیر کشمیریان ہمت بربست و آنچہ سپاہیان آن بوم در ہنگام چیرہ دستی از یعقوب برگرفتہ بودند باز خواست (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۲۱ چاپ کلکتہ سنہ ۱۸۸۶ء)۔

[2] سنہ ۱۵۸۷ء۔

رعایا و برایا را بوفور عدل و احسان دلخوش کرده غبار خوف و خطر از خاطر انجیار و اغیار مرتفع ساخت و شمس چک و شمس دوبی که در کوهستان پنوچهه مفرور شده بودند در آنجا باجتماع چند اوباش شورش برداشتند. یوسفخان برای گوشمالی آنها محمد بٹ[1] و سید بهاء الدین را مامور ساخت. چون آنها در پرگنهٔ بیروه رسیدند شمس چک و شمس دوبی فرصت یافته بر ایشان شبخون[2] آورده اکثر بهادران بقتل رسانیدند. وقتیکه شمس دوبی نزدیک خیمه رسید یکی از برادران سید بهای پیاده از خیمه برآمده بضرب شمشیر دوال عنان سمند سبک خرام او قطع کرده اسپش مجروح ساخت و سمند مجروح رم خورده شمس دوبی از مهلکه بدر برد و مبارزان بتعاقب آنها دویده باز در کوهستان پنوچهه رسانیدند و خود بجانب شهر رجعت کردند. یوسفخان آن بهادران نامی را انعام بسیار عطا فرمود. پس یعقوب خان و ابوالمعالی از کشتوار یورش آورده در کوهستان دچهن پاره جمعے از اوباش با خود متفق ساخته رایت بغاوت افراشتند. یوسفخان رضوی محمد بٹ و حاجی میرک را که یکی از امرای شاهی بود بمدافعه و مقابلهٔ یعقوب خان مامور

---

۱ نزد ابوالفضل کسانیکه از سرکردگان بسرکوبی شمس چک متعین شدند مبارک خان و جلال خان و سید دولت و جمعے بودند. (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۲۳ مطبوعه کلکته ۱۸۸۶ء)

۲ بقول ابوالفضل این شبخون از موضع ترهگام بود. شمس چک درین حمله بسیارے از مال غنیمت همراه خود برد (ایضاً صفحه ۵۲۳). ترهگام یا تره گام از سرینگر بطرف شمال مغرب بفاصله ۶۰ میل انگلیسی در تحصیل هندواره است. بقول مؤرخان این مقام سکونت اصلی چکان بود.

ساخت۔ و محمد بٹ دامِ فریب گسترده قصد گرفتاری آنها بخدیعت و فریب کرده بود۔ امّا سیّد ابوالمعالی از دام فریب او رم خورده با جمعیت پانصد سوار بوقت دیگر شمشیر دغا آختہ بسیارے از فوج شاہی بقتل رسانید۔ و محمد بٹ پس پا گشتہ در افواج شاہی پناه یافت و ہنگام تعاقب او سیّد ابوالمعالی مجروح گشتہ از اسپ فرو افتاد۔ ازیں رو یعقوب خان ساعتی در استمزاج او تاخیر کرده باز بتعاقب پرداخت دراں زمان باد و برق و باران طوفاں بر داشتہ مبارزان بمقام و ماوای خود ہا رجعت نمودند و تا ده روز بمقامات خویش نشستہ منتظر وقت می بودند۔

درآں اثنا یعقوب خان از مقام توقف کوچ کرده در پرگنہ اُولر بجمع آوری لشکر متوجہ شده بود دراں حال بعضی لشکریان او گریختہ با محمد بٹ پیوستند و یعقوب خان منہزم گشتہ بر قلعہ کوه اُولر کہ بسیار بلند بود سکونت اختیار نمود۔ و محمد بٹ از ینجا بہ آمده پائین کوه نارستان نزول فرمود۔ فردا آتش محاربہ مشتعل گشتہ بحرب و ضرب پیوستند و از فوج یعقوب خان بسیارے بتیغ آمدند۔[1] عاقبت یعقوب خان مغلوب گشتہ بجانب کشتوار گریختہ رفت۔ و سیّد ابوالمعالی بمقام تعیین خود استقامت ورزیده بجنگ شیرانہ و حرب دلیرانہ

لہ اما نزد ابوالفضل دست برداری شمس چک از محاربہ با افواج شاہی مبنی بر شکستے بود کہ او با مداد اِن شبخون تره گام از دست افواج شاہی خورده بود۔ درین ضمن بیان ابوالفضل در اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۲۳ چنیں رفتہ است:۔

"با مداد اِن فیروزی سپاه نکامشی نموده چناں برگستند (شمس چک را) کہ دیگر بر نخاست"۔

کارہای رستمانہ نمود۔ چون افواج شاہی از مور و ملخ افزون بود گرد اگرد آمدہ کمند بلند بند کردہ نزد یوسف خان رسانیدند۔ بیت

چو اقبال برگشت در روزگار
دلیری و مردی چہ آید بکار

یوسف خان بنابر غایت شجاعت و جلادت خلعت خاصی کہ خود را در بر داشت بسید ابوالمعالی بخشیدہ بر صدر عزّت و حرمت نگہداشت۔ چونکہ شمسی چک و شمس دوبی ازین واقعہ آگاہی یافتند باستشفای سید بہاءالدین باریاب خدمت یوسف خان گشتہ روانۂ حضور شدند۔ و پادشاہ آن ہر دو نامدار را باقطاع مناسب سربلندی بخشید۔ و ابیہ خان ولد ابدال خان کہ بمرافقت یعقوب خان دستوار بود با شاہزادہ سلیم سلسلہ جنبانی کردہ رشتہ موافقت یعقوب خان بریدہ در کشمیر رسید و ازینجا بوساطت یوسف خان در دہلی رفتہ بخدمت شاہزادہ سلیم رتبۂ مصاحبت حاصل نمود۔

بعد چندگاہ یوسف خان بنابر مصلحت وقت سید حسین خان بیہقی و علی ڈار و لوہر چک ولد دولت چک و اسمٰعیل دوبی وغیرہم جمعے کثیر بمحافظت و نظربندی سپاہان در پیشگاہ خلافت پناہ فرستاد و در آنجا ہر کس بقدر خور قسمت خود و مناصب خدمات عطا شدہ اوقات بسر بردند۔ بہرام نایک مع فرزند خود زہر خوردہ در چاہ عدم افتاد۔ سیف خان بیہقی و علی خان و چین پارہ و ابیہ شیطان برادر حیدر شیطان کہ رکن فساد بودند در دست یوسف خان گرفتار گشتہ چشمان آنہا از حدقہ بدر کردند۔ و لوہر چک بموقف سیاست آوردہ بدار

کشیدند وہر روز فردے از افراد روزگار بحیلہ وبہانہ ماخوذ کردہ بقتل رسانیدند تاکہ این گلزمین از خار عدوان سرکشان پاک گشتہ رتق وفتق انتظام مملکت بہم رسید۔

وبعد چند ماہ یوسف خان حسب فرمان خاقان دوران برادر خود باقرخان در ینجا نائب گذاشتہ خود بحضور رفت۔ استاد لولوی سنجار کہ از امرای بارگاہ مصاحب باقرخان بود وی باقرخان را از شور انگیزی امرای کشمیر تخویف نمود۔ موجب آں باقرخان سید ابوالمعالی وعلم شیر ماگری ولوہر چک وغیرہ چند کساں رافی الفور محبوس کردہ بحضور نوشت کہ امرای کشمیر مستعد فساد و آمادۂ عناد ہستند اگر یوسف خان بجلدی نرسد ملک از دست ما برود۔ یوسف خان از حضور مرخص شدہ بمبارکت تمام بکشمیر رسید۔ سید ابوالمعالی وعلم شیرخان ولوہر چک وبہادر خان وغیرہ در حضور انور فرستاد۔ وسید ابوالمعالی بفرمان حضور در مصاحبت مان سنگہ مشرف شدہ وغازی چک ولوہر چک کہ ہمرکاب ظفر انتساب در آگرہ بودند باندیشۂ فتنہ سازی از راہ جموں بکشمیر گریختہ آمدند یوسف خان ومحمد بٹ آنہارا دست بدست اسیر کردہ بکشیدن چشمان سیاست نمودند۔ بعد آں یوسف خان بسبب بادہ گوئی استاد لولو از محمد بٹ نوعے مکدر شدہ در پیشگاہ حضور روانہ ساختہ۔

ہمدراں ایام در سنہ ۹۹۶ھ[1] حضور جہانبانی برای سیر وسرور وتفریح وتشریح روح عزم گلگشت لب اتین کشمیر بخاطر آوردہ از دار الملک لاہور

---

[1] ۱۵۸۷ء

قاسم را با جمعے از سنگتراشان[1] برای تصفیۂ راہ ہیرہ پور دہ پیشتر دستوری داد و بعد چند روز بذات والا بخوش خرامی وستودہ فرجامی منزل بمنزل طی مراحل کردہ بر فرق رتنہ پنچال[2] نزول اجلال فرمود۔ وگلفام نام سمند خوشخرام کہ بہ کوتل پیش پیش میرفت از فرق کتل لغزش خوردہ جادہ فرسائی بادیہ عدم شد۔ وسرفرازان اطراف کوہستان بمقابلہ پوشانہ بارباب خدمت گشتہ تحائف وتطائف گذرانیدہ سرمایۂ عزت حاصل نمودند۔

فردا بر کتل پیر پنچال[3] عروج کردہ تا مسافت دو نیم کروہ برف حاجب بود وژالہ وتگرگ با دیدن گرفت۔ جنود مسعود متردد ومتوحش ماندہ مگر بدیدنی جہانبانی ہر کسے بسہولت وشادمانی از کوہ عبور نمودہ روز دوم موکب منصور در ہیرہ پور[4] نزول اجلال فرمودہ بدیدن آب وہوای خوب وگلزارہای مرغوب

---

[1] بموجب اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۳۷ "سہ ہزار سنگ تراشان کوہ کن وخارا شگافان فرمان داد وہزار بیلداران کار گذار لسبر کردگی قاسم خان در ہمواری نشیب وفراز این راہ دستوری یافتند"۔ [2] رتن پنچال کوہے است بر پنج میل شمال مشرق موضع تھنہ۔ ارتفاعش ۸،۲۰۰ فیٹ انگلیسی تخمینہ کردہ اند۔ (حاشیۂ انگلیسی اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۸۲۲ مترجمہ بیوریج مطبوعہ ۱۹۱۰ء کلکتہ)۔ [3] پیر پنچال کہ در اصل "پیر پنت سال" بود کوہے است مشہور بلند ۱۱،۴۰۰ فیٹ انگلیسی برشاہ رہیکہ از بھمبر بسرینگر می رود۔ (ایضاً، صفحہ ۸۲۴)۔

[4] ایچ بیوریج مترجم اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۸۲۷ از حوالہ "اقبالنامہ" نوشتہ است کہ اکبر در عرصۂ دو روز ویک شب از ہیرہ پور سفر نمودہ بسرینگر آمد۔ اما ابو الفضل در سفر کشمیر آخرین منزل اکبر خانپور یا خانپور نوشتہ است کہ خلاف قیاس است زیرا کہ فاصلۂ خانپور

وترتیب دواجِ ریاحین و نغمه سرائی مرغان هرکس را نزهت وافر شگفتگی خاطر حاصل شد و زحمت و کلفت راه بفرحت مبدّل گشت۔ بیت

بهارِ دگر بوستانِ دگر زمینِ دگر آسمانِ دگر

مردم اعالی و ادانی کشمیر از فرقهٔ مشایخ و علما و فضلا و از اعیان و اکابران و امرا و از طوائف هنرمندان و شاعران و اهل رقص و سرود و خنیاگران جوق جوق و گروه گروه با تحایف نطائف و نفایس و نذایر شرفیاب نظر گشته بخسروانی نوازشها کام دل برگرفتند۔

فردا بکمال تو زک و احتشام بتاریخ ۲۵ ماه رجب سنه ۹۹۶ھ[1] در شهر سرینگر بنحق اجلال در باغ حسن شاه[2] که الحال خانقاه نقشبندیه در انجاست فرا افتند۔ شعرا و بلغا[3] قصایدو مثنویها گذرانیدند و در میان شهر منادی کردند که

[4] از سرینگر از چهار یا پنج گروه هیچ بیش نیست۔ بقول هیو تریج مز لو ر اکبر در عرصهٔ چهل روز از لاهور بکشمیر رسید۔ [1] تاریخے که در "هسٹری آف انڈیا" جلد پنجم صفحه ۴۵ تالیف الیٹ صاحب مذکور است یکم شعبان سنه ۹۹۷ھ مطابق ۸ جون سنه ۱۵۸۹ء است۔ اما خواجه محمد اعظم دیده مری (واقعات کشمیر صفحه ۱۰۲) همین تاریخ را سال نهصد و نود و هشت ۹۹۸ھ نوشته است۔ [2] ولے بالفاظ ابو الفضل "بو الا کاخ یوسف خان مرزبان کشمیر قدسی نزول شد" (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۴۳)۔ درین جا مراد از باغ حسن شاه باغ حسن شاه چک بادشاه کشمیر است که دران ایام در خواجه بازار، محلهٔ نوهٹه، سرینگر کشمیر بود۔ (کشمیر جلد اول صفحه ۲۴۷)۔ [3] ابو الفضل درین ضمن فقط بر نام فیضی که مهین برادر او بود اکتفا کرده است۔ قصیده که فیضی در مدح شاه

ہیچکسے از سپاہان درخانۂ رعیت فرود نیاید۔ فردا پادشاہ بپوری سفائن سیر در دریای بہت تا شہاب الدین پورہ فرمودہ بوقت شام رجعت نمود۔

روز سیوم بسیر تالاب در شکار مرغان آبی وغیرہ تفریح خاطر افزود و در انتظام امور مملکت پرداختہ اعیان ملک و امرایان شہر و اہل علم وفضل و بزرگ خاندانہا را مناصب و جاگیرات مرحمت فرمود۔ و اکثر باغیان و طاغیان را قلع وقمع کردہ مغلوب و منکوب ساخت و عموم رعایا و برایا را باستمالت و مکرمت دلخوش کردہ طرح معدلت انداخت۔

و بعد انقضای بیست و ہشت روز برای تصفیۂ راہ بہکلی[۱] قاسم خان را دستوری دادہ برای سیر و حت نواحی مراج در عرصۂ چند روز یکہزار[۲]

وستائش کشمیر نوشت بر ۹۸ ابیات مشتمل است۔ مطلع اش این بیت است:۔

ہزار قافلۂ شوق می کشد شب گیر
کہ بار عیش کشاید بخطۂ کشمیر

(اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۴۳)۔

[۱] در اکبر نامہ (جلد سوم صفحہ ۵۵۰) بجائے قاسم خان ہاشم بیگ پور قاسم خان مذکور است۔ بروایت ابوالفضل روانگی ہاشم بیگ برا ست کردن راہ پہکلی بتاریخ بیست و سوم ماہ تیر مطابق ۳ر جولائی ۱۵۸۹ء بوقوع آمد۔

[۲] ابوالفضل درین ضمن چنین میگوید:۔

"چون درین ملک از سی ہزار کشتی افزون، لیکن سزاوار نشیمن کشور خدائی

کشتی بنگلہ دار یعنی پرندہ و لکرہ نالو وغیرہ اقسام سفاین شاہی بہ تزئین تمام آراستہ شہرستانی عجیب بر سطح دریا آبادی گرفت و پرتو ہمایون روز اول در قصبۂ پانپور جلوہ افروز گشتہ روز دوم در بیجبارہ سائبان حشمت افراخت واز آنجا بتماشای نندی مرگ کہ فضائی است دلکشا و روح افزا سمند خوشخرام جولان دادہ بشکار جرہ و باز و شاہین پرداخت۔ از آنجا بر کنار چشمہ سار اننت ناگ خیام فلک احتشام افراختہ بتماشای صحرای بابل و ملاحظۂ بتخانۂ راجہ رام دیو یکروز بسر برد از آنسو تماشای خضارت و نضارت اینبدیار ہمیشہ بہار کام دل برگرفتہ برجعت قہقری بر سفاین صبا نفاذ تیز گام گشتہ در تالاب اولہ یکروز در شکار مرغان آبی و تماشای جولان گری کشتیہا و ملاحظۂ زینہ لنک فرمودہ در بارہمولہ سایبان شوکت و حشمت افراخت و برای دشواری وصعب گذاری راہ عسکر ظفر پیکر را ہشت بخش کردہ ہشت روز رفتن تجویز داد و در عبور راہ کوارمست دبولیاسہ راہروان را محنت بسیار رسید حدود دہکلی مخیم سرادقات گردید از آنجا بجانب لاہور نہضت کردہ من مقام حسن ابدال یوسف خان را رخصت انصراف بخشید فقط۔

۴۴ نمود، کار آگہان خدمت گذار در کمتر فرصتے گزیں کاخہائی دریا سر انجام نمودند و گلزارے بر سطح دریا اساس نہادند۔ و تمام آوران و نزدیکان نیز بہ ہمیں روش آمادہ گردانیدند۔ افزون از ہزار کشتی آراستہ شد۔"

(اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۵۰)

پس یعقوب خان کہ در حدود کشتوار اوقات بسر میبرد با یوسف خان عہود[1] و شرائط بوثوق ایمان مؤکد ساختہ در کشمیر رسید و یوسف خان موجب فرمان ہمراہ یعقوب خان در لاہور رفتہ در پنجا میرزا یادگار نائب گذاشت۔ یعقوب خان از پیشگاہ جہانبانی موردِ الطاف و مہربانی گشتہ در علاقۂ بہار[2] بقدر بیست ہزار روپیہ جاگیر یافت و برای احتیاط مان سنگھ را سپرد شدہ مدۃ العمر خود در مصاحبت او بسر برد۔ عاقبت موجب یاوہ گوئی معاندان چندی در قلعۂ رہتاس نظر بند گشتہ بعد چندگاہ بازرہائی یافت۔ پس در ۱۰۰۱ھ[3] برادر خودش زہر دادہ مسموم ساخت۔ در کشتوار مدفون است[4]۔

---

[1] سبب بستن عہود و مواثیق با یوسف خان رضوی این بود کہ چون یعقوب در تنگنائی کشتوار سراسیمگی می اندوخت، در دل ہمیا کرد کہ مبادا او را زمینداران گرفتار کردہ بسپارند، میرزا یوسف خان را میانجی گزید۔ (ایضاً، صفحہ، ۵۵)۔

[2] در متن بجائے "بہار" بہیرہ مذکور است کہ سہو ناسخ است۔ بہ روایت بہارستان شاہی (مخطوطہ فولیو ۱۹۹ بی، ۲۰۰ الف) بادشاہ خلافت پناہ او را برفاقت حسن بیگ ترکمان بخدمت راجہ مان سنگھ کہ در پیش پدر خود یوسف شاہ روانہ گردانید۔ و محقق است کہ راجہ مان سنگھ صوبیدار بہار بود (برائے تفصیل ہم ثانر الامرا جلد سوم)۔

[3] مطابق ۱۵۹۳ء۔

[4] رفیع الدین احمد بن ابو الصابر بن خواجہ محمد بلخی کشمیری المتخلص بہ غافل مصنف تاریخ نوادر الاخبار در ۱۱۳۶ھ (۱۷۲۳ء) متذکر است کہ وفات یعقوب شاہ چک بہ سبب حلقے بود کہ اکبر برایش فرستادہ بود۔ (فہرست ریو، جلد اول، ۱۸۷۹ء، ص ۳۰۰)۔

می آرند که یوسف خان رضوی از لاهور همرکاب پادشاه بدهلی رفته چون
رایت جاه وجلال در آگره رسید استدعا نمود و بعرض رسانید که در خطهٔ کشمیر توفیر و
تکثیر محاصل بسیار است اما انتظام مال گیری آنجا بحسن اهتمام کرده نشود۔ و صوبداران
آنجا در انتظام آن غفلت جائز میدارند، پادشاه قاضی نور الله[1] و قاضی علی را برای
ضبط و ربط بندوبست مالیه کشمیر مقرر کرده راهی ساخت۔ و در ینجا ضبطی محصولات
و محالات بخوبی بعمل آمده مردمان در مقام شورش و ناسازگاری در آمدند۔ قاضی نور الله
بدرگاه رفته معروضداشت که انتظام این امر بسعی حاکم ناظم صورت پذیر نیست۔ وکلای
یوسف خان درین باب نوعیکه می شاید تدارک میکند۔

پادشاه بفحوای این کلام حسن بیگ و شیخ عمر[2] بمعاونت قاضی علی در کشمیر
فرستاد و قاضی علی تمامی محالات بخالصه ضبط نموده مقرر ساخت که علوفهٔ سپاهان
در نقدی خواهم داد۔ ازین رو مردم خیانت پیشه را قافیه تنگ گشته که توفیرات
بسیار میخوردند و در صورت ظهور توفیر محالات بیم امانت داشتند۔ بنابران بخیال
فتنه و فساد افتادند۔ چنانچه درویش علی و عادل بیگ و یعقوب ترکمان و امام

---

۱ مراد از حضرت علامه قاضی نور الله شوستری صاحب "مجالس المومنین" است (منتخب التواریخ
متن جلد سوم صفحه ۱۳۷ و ۱۳۸)۔

۲ در اکبر نامه جلد سوم (ص ۶۱۷) نامش حسین بیگ شیخ عمری مذکور است۔ و آنکه
مصنف این کتاب، حسن بیگ و شیخ عمر را دو کس علیحده نوشته است، مبنی بر سهو و خطا است۔
بقول صاحب اقبالنامه انجام حسن بیگ جهت شرکت در بغاوت خسرو شاه خوب نشد۔
(اکبرنامه، بیوریج، جلد سوم، ص ۹۴۵)۔

قلی جولاقی[1] و دیگر او باشان با همدیگر رابطۂ اتفاق محکم کرده همراه میرزا[2] یادگار که برادرزادۂ یوسف خان و قائم مقام او بود پیوستند و عهد و پیمان بتاکید ایمان موثوق کردند۔

چون میرزا یوسف خان را قریب[3] چهار هزار مردم پیاده از قوم دلہ زاک ملازم بود ازانجمله زوجۂ یک سپاهی را ملازمان حسن بیگ و شیخ عمر و رغلا بنده بجائے خود بردند۔ مفسدان بغاوت شعار همان پیادۂ بدکردار را شورانیده بیخبر بخانۂ حسن بیگ هجوم آوردند۔ حسن بیگ را سپاهیان و ملازمان خود آنوقت متفرق بودند امّا بذات خود پای همت افشرده بمدافعه آنها پرداخت دران اثنا قاضی علی و شیخ بابا والی میان آمده آتش فساد رفع کردند۔ دیروز دوم باغبان بر کوه ماران[4] باز هجوم کرده با حسن بیگ بجنگ پیوستند لیکن

---

[1] در اکبرنامه "امام قلی چولاق قبا بیگ"۔

[2] صاحب اقبالنامه می گوید که باغیان اوّلاً بمناسبت سیادت کمال الدین حسین[و] اسکوکه او را کشمیریان میر کمال الدین می گفتند را از ملازمان مرزا یوسف خان مشهدی بود اختیار کردند۔ اما چون او از قیادت ایشان انکار نمود، قرعه بنام یادگار مرزا افتاد و او از بے خردی قبول کرد (حاشیه انگلیسی اکبرنامه جلد سوم مترجمه بیوریج ص ۹۴۵)۔

[3] در نزد صاحب اقبالنامه تعداد پیادگان مرزا یوسف خان از پنجهزار تا شش هزار از قوم "دله زاک" بود (ایضاً، ص ۹۴۵)۔

[4] "کوه ماران" نام فارسی هری پربت است که بر قلۂ آن شهنشاه اکبر قلعۂ ناگرنگر تعمیر کرد۔

بعد محاربه و کارزار بسیار بار دیگر اہل صلاح درمیان آمده با ہمدیگر آشتی کردند. آنگاه حسن بیگ از روی تیره درونی چند کسان را پیش خود برای مصالحه طلبانیده از تیغ گذرانید و موجب آن نایرهٔ فساد باز اشتعال یافته حسن بیگ و قاضی علی از شهر برآمده بمقام راولپور نشستند و چند روز در آنجا بغفلت بسر برده در اطفای آتش فساد کوشش نکردند. گروه بغاوت اندیش جمعیت و استحکام خویش ساخته چند کسان بتسد بدراه ہیره پور فرستادند.

و میرزا یادگار نیز در ناحیهٔ کامراج رفته شورش برداشت. آنگاه حسن بیگ از خواب غفلت بیدار شده تعاقب او عجلت نمود اما از نیمهٔ راه بازگشت برگشته در شهر قیام ساخت یادگار از مراجعت او افتخار یافته بشهر آمد. و حسن بیگ از غلبهٔ او متردد شده راه ہنداپیش گرفت. چون بهیره پور رسید محافظان راه آگاه گشته پل را شکستند. حسن بیگ بکمال اضطراب خود را در آب انداخته متابعان او بعضیها غرق دریا گشتند و بعضیها بساحل نجات رسیده دستگیر شدند. حسن بیگ و قاضی علی بسلامت برآمده در دست محافظان بیرپنجال گرفتار آمدند. اما حسن بیگ با چند کس از بدبختیان بزد و تیر اندازی رهایش یافته قاضی علی مقتول شد.

چون حقیقت حال بها مع جاه و جلال رسید فوراً زین خان کوکلتاش با جمعی از سپاه براه مظفرآباد[1] مامور ساخت و صادق خان را فوجی از بهادران همراه داده براه پنوچه تعیین فرمود. و شیخ فرید[2] بخشی با لبیاری زمبارزان

---

[1] اما در اکبرنامه (جلد سوم، ص ۶۱۸) براه سواد (سوات). [2] درست

بطریق دارہ ہال* روانہ نمود۔ و میرزا یوسف خان برای حزم و احتیاط بشیخ ابوالفضل تفویض یافت و فرزندان او که از جنگ یادگار نجات یافتہ بحضور آمدہ بودند نظر بند شدند۔ روز دوم نہضت والا از لاہور رایت عزیمت افراشتہ براہ راجور نہضت ساخت۔

بالجملہ یادگار خان بعد ہزیمت حسن بیگ بشہر کشمیر در آمدہ فرزندان یوسف خان رضوی بجانب ہند راہی ساخت و خزاین و دفاین و خیول و افیال و توپخانہ وغیرہ تمام در قبضۂ تصرف خود در آوردہ خود را بسلطانی موسوم کردہ سکہ و خطبہ[1] بنام خود جاری ساخت۔ و بہرام نایک را لقب خان خانان و درویش علی را خان جہان و عادل بیگی را عادل خان و مقصود احدی را مقصود خان[2] و خواجہ مومن را آصف خان و موسیٰ میر را میرزا خان[3] خطاب بخشید۔ جماعۂ مفسدان و ہرزہ درایان را بخود مایل ساخت و بجای خود تصور نمود کہ در موسم زمستان راہ ہا مسدود است کسی باینطرف آمدن نتواند و تا پنج شش ماہ سامان حرب و ضرب بکام دل مہیا کردہ انتظام مملکت بخوبی استحکام پذیرد آیندہ ہیچکس را طاقت نیست کہ با من بسر آید۔

"شیخ فرید بخشی بیگی" است (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۱۹)

* مراد از دارہ ہال وادیٔ نزد راجوری بر شاہراہ قدیم گجرات بھمبر راجوری و شوپیان۔

[1] ابوالفضل روایت کند کہ بوقت اجرای خطبہ از شگرفی اقبال تب لرزہ یادگار میرزا را در گرفت (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۱)

[2] در اکبرنامہ جلد و صفحہ مزبور "مخصوص خان"۔

[3] برائے تفصیل مزید نگاہ کنید بہ اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۱۔

و در ہمیں خیال چند روز بہ غفلت و بطالت گذرانیدہ بموجب خساست ذات طبیعت بانعام و اکرام و نوازش معاونان و مبارزان خود چنداں نپرداخت موجب آں بعضے معتمدان از و برگشتہ کنارہ کردند۔

چوں صیت نہضت گیہان خدیو در شہر شہرت یافت آں کوتہ اندیش در ورطۂ اضطراب و انقلاب متغرق گشتہ درویش علی را فوجے بر سر پیر پنچال برائے تسدید راہ عبور موکب منصور راہی ساخت۔ درویش علی بمسارعت تمام تیز گام گشتہ بر کوہ پیر پنچال قلعۂ افراخت و اسباب و آلات و غلات را دراں حصار گذاشتہ بترتیب افواج پرداخت۔

چوں ہراول فوج ظفر موج سنجق فلک فرسا بر فرق پیر پنچال نصب فرمود درویش علی بمقابلت افواج شاہی استادہ در معرکۂ ہیجا بسیارے از مبارزان و در آویزش و ستیز خونریز گشتند۔ و بسیما ندگان او مجروح و مغلوب راہ گریز سپردند و بسیارکس از عسکر شاہی خان نثار شدند۔ روز دیگر درویش علی و غیرہ پای استقامت افشردہ با جمعیت خود بر فوج شاہی حملہ آوردند۔ چوں دیدند کہ فوج شاہی از کردۂ مور و ملخ افزون است ہمہ ہا معرور شدند۔

وقتیکہ میرزا یادگار را خبر ورود رایت مسعود بر فرق کتل پنچال آں رسید زدہا برد م دادہ بمعاونت درویش علی فرستاد خود در ہیرہ پور توقف نمود۔ شہباز خان و ابراہیم خان کاکر و سارو بیگ[1] شاملو و یار بیگ اوزبک

---

[1] در بعض نسخ بجائے "سارو بیگ" "شاد بیگ" آمدہ است۔ چنانکہ در اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۳ مندرج است۔

مع چندی از ملازمانِ یوسف خان با ہمدیگر عہد و پیمان کردہ بوقت نصف شب بر خیمۂ یادگار ہجوم آوردند۔ وی از خیمہ برآمدہ مخفی نشستہ بود آنہا جستجو کردہ او را گرفتار کردند[1]۔ سادو بیگ خواست کہ او را زندہ بدرگاہ جہجاہ برساند، شہباز خان[2] بہ سبکدستی سرش از تن جدا ساخت۔

بیت:- ہر آنکو میزند بر آسمان سنگ
بآزارِ سرِ خود دارد آہنگ

در وقتیکہ رایتِ منصور بمقامِ بہرام گلہ[3] رسید ستر داس[4] سرآں

---

[1] حسن در ذکر ایں واقعہ قدرے مسامحت و چشم پوشی بکار بردہ است۔ اصل واقعہ چنانکہ در اکبر نامہ جلد سوم ص ۶۲۳، چاپ ۱۸۸۶ء مندرج است چنیں است کہ "چوں نیمے از شب سپری شد سودن اللہ اکبر انداختہ دستِ غارت بر کشادند۔ آں بدکیش (یادگار مرزا) از زیر سراپردہ بیروں شدہ راہ صحرا گرفت۔ وجز یوسف نام پرستارے ہمرہی نگزید۔ لختے راہ سپردہ بہ بوتۂ پناہ برد۔ و ہمراہ را بآوردن اسپ باز پس فرستاد۔ برخے ہواخواہان دولت چغتائی بہ یغمانہ پرداختہ بجستجوئے اوکوشش داشتند و از ناپیدائی حیرت می اندوختند۔ ناگاہ سادو بیگ را نظر بر یوسف افتاد و او را بہ شکنجہ در کشید۔ ناچار سرگذشت برگذارد و برہنمونی او گرفتار آمد و مدار اپیش گرفت۔ شہباز خان از پی رسید و دوش دل از بارِ سر سبک گردانید۔" حکومت یادگار مرزا ہمگی پنجاہ و یک روز بود (ایضاً صفحہ مذکورہ)۔ [2] یعنی شہباز خان نیازی۔

[3] بہرام گلہ و نزد شہر لوید "بہرو گل" دروازۂ کشمیر است قریباً بیست و چہار میل از راجوری۔ عروج بر دۂ پیر پنجال از اینجا شروع می شود (حاشیہ انگلیسی اکبرنامہ جلد سوم ترجمہ بیوریج، چاپ ۱۹۱۰ء صفحہ ۷۶۸)۔ [4] در اکبر نامہ جلد سوم ص ۶۲۳ نام ایں مرد متھرا داس مذکور است۔

کنّاس زیر پای سمند گیتی مساس انداخت. پادشاه ستایش و نیایش بدرگاه کبریا بجا آورده مبارزت تمام عزیمت سیر کشمیر فرمود ۱۲، ماه شعبان سنه ۹۹۷ھ[1] داخل شهر شد. و در میان راه شیخ فرید بدخشی و دیگر سرداران جان سپار مراتب عبودیت و اخلاص بجا آورده بانواع عنایات سربلندی یافتند. و اکثری از مخالفان بغاوت آثار گرفتار گشته بسیاست رسیدند و بعضی ها در شعاب جبال متواری شدند.

چون سایۂ همایون در دار الملک کشمیر پرتو ورود انداخت بحکم والا هر دو جانب دریای بهت در میانِ سفاین چراغان افروخته شده بر سواحل دریای ذرق نمایشی شگرف بنظر آمد که هر کس را مسرت و فرحت حاصل گشت همان روز دختر شمس چک را بخت بیدار شده در مشکوی والا بمرتبه پرستاری افتخار یافت. پادشاه چند گاه بعیش و عشرت و کامرانی و سیر و سیاحت بری و بحری و شکار مرغانِ آبی و کوهساری بسر برده چند روز در تماشای بهار شگوفۂ زعفران زار[2] پانپور و نظارۂ زرد رخساری نخلهای خزان رسیده اطراف کوهسار تمتع یافته بجانب شهر نهضت فرمود و برای ترصیص دولت خانۂ شاهی زیر دامنۂ کوه ماران

---

[1] مطابق ۱۶، جون ۱۵۸۹ء. [2] بموجب اکبر نامه (ص ۶۲۴) ورود اکبر این بار در شهر سرینگر بتاریخ ۹، محرم الحرام ۱۰۰۱ھ مطابق ۷، اکتوبر ۱۵۹۲ء وقوع پذیر گشت. خود بیان حسن که "پادشاه چند روز در تماشائے بهار شگوفۂ زعفران زار و نظارۂ زرد رخساری نخل های خزان رسیده" ممد صحت قول ابو الفضل است زیرا که "شگفتن شگوفۂ زعفران" و "زرد رخساری نخل" در ماه اکتوبر انگلیسی واقع می شود.

شرق رویہ نفاذ فرمان یافت۔ ونیز برائے آبادی و معیشت عموم برایا بسبب
ظلم چکان ویران شدہ بودند تعمیر قلعہ[1] حوالی کوہ ماران فرمان دادہ میر عمارت
خواجہ حسین کابلی مقرر ساخت۔ و انتظام امور مملکت واہتمام و اہتمام

[1] مراد ازیں قلعہ "قلعۂ ناگر نگر" است۔ ازیں قلعہ سہ دروازہ بہ ہمیں تفصیل کاٹھی[1]
دروازہ بہ طرف شمال و سنگین[2] دروازہ و باچھی[3] دروازہ بہ طرف غرب ہنوز یادگار
است۔ دروازۂ شمالی بنام کاٹھی دروازہ اشتہار دارد و قطعات ذیل ثبت دارد:-

بنائے قلعۂ ناگر نگر شد — بحکم بادشاہ دادگستر
شہ شاہانِ عالم شاہِ اکبر — تعالیٰ شانہ اللہ اکبر
کرور و دہ لک از مخزن فرستاد — دو صد استاد ہندی جملہ چاکر
نشد ہرگز کسے بیکار آنجا — تمامی یافتند از مخزنش زر
چل و چار از جلوس پادشاہی — ہزار و شش ز تاریخ پیمبر۔

دیگر

بنائے قلعۂ ناگر نگر بعون آلہ — بحکم حضرت ظل آلہ اکبر شاہ
بنائے دولت این شاہ تا ابد یادا — بحق اشہد ان لا الٰہ الا اللہ
بسعی خواجہ محمد حسین گشت تمام — حقیر بندہ از بندگانِ اکبر شاہ

بقول ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی تکمیل این قلعہ در عہد جہانگیر رو نمود
(تاریخ حسن جلد اول مخطوطہ ورق ۱۵۷ و ۱۵۸ مملوکہ کتاب خانہ خانقاہ معلی
فتح کدل سرینگر، وکشیر جلد اول صفحہ ۲۴۸، چاپ جامعہ پنجاب لاہور
سنہ ۱۹۴۹ء)۔

سلطنت بکام دل منتظم شده محصولات محال زعفران و ابریشم و جانوران شامل خالصۂ شریفہ گشت و افزونی مالیہ کہ در مناصب منصبداران و جاگیرداران بود بخالصہ پیوست۔ و باج تمغا سربسر معاف شد۔ و بندوبست قاضی علی مروّج گشت۔

بعد انقضای عرصۂ دو ماہ و سہ روز پادشاہ سمند عزم را جولان دادہ رخت معاودت بربست۔ و مردم قشون از راہ خشکی جادہ فرسای بارہ مولہ گشتہ بذات والا براہ بحری نہضت فرمودہ شب اول در اندرکوٹ[۱] قیام ساخت۔ و روز دوم در سیر تالاب اولر ملاحظۂ زینہ لنک عشرت ورزیدہ در بارہ مولہ خیام قیام افراخت۔ و افزونی لشکر را ہفت بہرہ فرمودہ منزل بمنزل طی مراحل کردہ در حدود پہکلی رسید و در انجا بارش برف وقوع یافت۔ محمد قلی خان بخدمت صوبہ داری کشمیر خلعت اختصاص پوشیدہ میرزا یوسف خان[۲] رضوی ہمرکاب ظفر انتساب مامور گشت۔ مدت حکومتش دو سال و شش ماہ و ہفت روز بود۔

---

[۱] در اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۲۷۶ نام این موضع "انذرکول" آمدہ است کہ غلط فاحش است۔

[۲] بقول ابوالفضل ارادۂ ملک سجانی این بود کہ مرزبانی کشمیر را بہ میرزا یوسف باز گذارد، لاکن چون او در جمع و حاصل این کشمیر سخن سرا گشت، راز او کہ تا حال پنہان بود از نسخۂ قاضی علی آشکارا گشت۔ جہان خدا (اکبر) بدان پیشین آہنگ کشمیر را خالصہ فرمودہ اولاً سربراہی بہ خواجہ شمس الدین سپرد و سہ ہزار سوار ہمراہ ساخت و ثانیاً صوبہداری فرستقلاً در لاہور بہ محمد قلی خان مقرر فرمودہ۔ (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۱۲۷ سطر ۸۶ برلہء م)۔

محمد قلیچ خان[1] در سنه ۹۹۷ھ نهصد و نود و هفت به صوبه داری خطۂ کشمیر رتبۂ افتخار یافت. و در تعمیر قلعۂ ناگرنگر و ترصیص دولت خانۂ شاهی بجان و دل پرداخت. و در قلع و قمع فرقۂ چکان و طائفۂ مفسدان علم تجبر افراخت. هر احدی[2] را که دغدغۂ شجاعت و خیال مبارزت بخاطر میرسید. او را بسیاست میرسانید.

محبت علی که یکی از ملازمان حضور بود بر پرگنۂ دچهن پاره بحکومت مامور بود، جماعۂ که از مبارزان و دلاوران در پیش او بخواهش ملازمت رجوع آوردند. فیے از روی خدیعت در مرافقت و موالفت آنها سعی بلیغ نموده

---

[1] درست محمد قلی خان ترکمان است. بقول ابو الفضل پسر محمد قلی خان ترکمان قوام الدین جعفر المعروف با آصف خان بود. در سنه ۹۹۳ھ به صوبیداری کشمیر فائز گشت. و بعد عرصۂ پنج سال و قتیکه جماعتے در کشمیر ابه حیک را بحکومت برداشتند، پسرش علی قلی خان جمله امیدهای ایشان بر خاک نامرادی آمیخت. ابو الفضل در آئین اکبری مترجمه بلاک مین صفحه ۴۷۴ بحواله سوکه پنڈت کشمیری که از معصران محمد قلی بود رقم طراز است که محمد قلی خان برائی معزولی آصف خان فرستاده شده بود. حسن که محمد قلی خان را جانشین مرزا یوسف خان مشهدی بیان کند ظاهرا از تحقیق کار نبرده است. همچنین تاریخ صحیح تقرری محمد قلی خان بجائے سال نهصد و نود و هفت (۱۵۸۹ء)، سال یکهزار و یکصد هجری (۱۵۹۲ء) است.

[2] در عهد اکبر بادشاه "احدی" (بفتح الف و سکون حا و کسر دال و سکون یا) صاحب مرتبه عسکری بود که از طرف شاه وظیفه می گرفت. و لے عند الضرورة طلبیده می شد.

(جامع الانات اردو صفحه ۱۴۲)

جماعتی از مبارزان گرامی انتخاب کرده بر چشمه ساره چهه بون[1] بہانۂ چہرہ نویسی برده در انجا ہمه را بقتل رسانید و جو بہای خون جاری ساخت۔ حبی[2] چک و شمسی چک کیواره از دست ملا جمیل در موضع ریگی بوده بخاک تیره پیوستند و حبین چک و ظفر خان پسران شمسی چک از ہند گریخته آمده در کوہستان مراج و کامراج دست اندازی بال مردمان کرده باتفاق حبین خان و ابیه خان وغیره پیش حاکم تبت رفته لشکر او برای کومک آورده در پرگنۂ لار لوای بغاوت افراشتند و در تاخت و تاراج مردمان پرداختند۔ حاکم تبت از اوضاع و اطوار آنہا متنفر گشته و از خوف پادشاہی نرسیده بملک خود رجعت نمود و جماعت مبارزان کشمیر در شعاب کوہستان ہا پنہان مانده شبانه خانه ہای مردمان را مال و مواشی بغارت می بردند و فوج شاہی شبانه در کمینگاہ آنہا که به کوه شیره کوٹ پرگنه کوہہامه

[1] قدیم "متسیه بھون" (یعنی اقامت گاه ماہیاں) یکے از نامہائے مقام است که در انجا پرستشگاه ہنود ماتنڈ یا مٹن (آفتاب) در کشمیر جنوبی نزد اسلام آباد واقع است (حاشیه اکبرنامه انگلیسی مترجمه بیوریج صفحه ۱۰۸۴)۔ [2] درست این است که محمد قلی تنہا در فرو نشاندن فتنه علی رائے حاکم تبت خرد (لداخ) که از بادۂ فیروزی بر زمینداران تبت کلان سرشار شده بود، کلیتہً ناکام ماند۔ بنابرین قلیچ خان صوبه دار لاہور را فرمان شد که جمعے شایسته بمدد محمد قلی خان حاکم کشمیر فرستد تا آں فتنه بدست را بپاداش رسانند۔ قلیچ خان بر دو دانی حکم سه ہزار و پانصد سوار بسرکردگی سیف الله پور خود بیا دری محمد قلی بیگ تعین کرد۔ علی رائے چوں بر رسیدن فوج نصرت اعتصام آگہی یافت، دل پائے داده و جگر باخته بے آنکه آویزه رود در دیگر تیر نہاد۔ (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۸۲۳ و ۸۲۴)۔

بود تاخت آورده سرهای آنها بریده مناره ها ساختند بعد ازان ظفرخان چک جمعی از پیادگان و برخی از سواران ترتیب داده بر گروه ایماغان که در پرگنهٔ آدون صاحب ثروت و مکنت بودند شبخون آورده بسیاری بقتل رسانید و تاخت و تاراج کرد و در کوهستان بیروه متواری گشت محمد قلی خان او را در دام فریب آورده بقتل رسانید۔ همچنین بسیاری از طایفهٔ مفسدان و یاغیان در ورطهٔ عدم انداخته مردم چکان یا چندان نجاتی یافتند که در زمین جاگیرداران و منصبداران ایند یا در خدمت چاکری میکردند اکثر ها به کشاورزی مشغول شدند۔

و در سنه ۱۰۰۵ه [۱] خاقان اکبر در لاهور جشن نوروزی ساخته برای سیر و سیاحت کشمیر لوای عزیمت افراخت و از کوه پیرپنجال که بکثرت برف محفوف بود عبور کرده بمقام هیره پور پرتو نزول انداخت۔ از انجا برائے گلگشت اطراف دیوه سر پدرام خوشخرام را جولان داده در جمال نگری [۲] توقف ساخت۔

و بعد سیر و تماشای آن سواد در اننت ناگ نزول فرمود پردگیان شبستان که در سفر با هستگی میرفتند در انجا شرف اندوز بساط عشرت گشته فردا العزم شکار

[۱] سیاحت اکبر بطرف کشمیر مرتبهٔ سوم در ۱۰۰۵ه مطابق ۱۵۹۷ء واقع شد۔ و آنکه حسن نوشته است سهو است۔ کیفیت سیر و تماشا که در اینجا مذکور است نیز همین معنی است۔ (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۷۲۵ و ۷۲۶، چاپ ۱۸۸۶ء)۔

[۲] ستائن نام این موضع متعین نکرده است۔ از جرنل آف ایشیاٹک سوسائٹی بنگال صفحه ۱۷۲ معلوم می شود که این موضع غالباً قصبهٔ نادالپور سوخته باشد (حاشیه انگلیسی اکبرنامه، سوم مترجمه بیوریج صفحه ۱۰۸۳)۔

جره و باز در صحرای پایل شاهباز عشرت را پرواز داده به مقام مچهه بون دو شب قیام ساخت۔ از آنجا اشهب همت را بجانب شهر عنان عزیمت معطوف داشته زیر پای تخت سلیمان پایهٔ تخت شوکت افراخت فردا بسیر تالاب ڈل و شکار مرغان آبی سرمست بادهٔ عشرت گشته در جروگهٔ شاهی که بکمال تمتین و تزئین باهتمام خواجه محمد حسین کنٹ بن میر کمال الدین اعجوبهٔ تعمیرات روزگار شده بود نزول انداخت۔ صبحی برای ملاحظهٔ تعمیرات جروگه و درشنی باغ و اسواق و دکاکین و کوٹهی ها و محلات شاهزادگان و مکانات ارکان دولت و تاجران والا مرتبت و حصار شهر پناه که در عرصهٔ چهار سال حوالی کوه ماران معمور شده بود بر سمند سبک خرام خرامان نظاره و تماشا فرمود۔ و مهتمان تعمیرات را بانعام و اکرام شاهانه ارجمندی و سربلندی بخشید۔ و آبادی درون قلعه بشهر ناگر نگر موسوم ساخت و بعد یکهفته روز شنبه درمیان عیدگاه قریب هشتاد هزار کس را از مردم عام و خاص صغیر و کبیر چه از اهل شهر و چه از ده جمع کرده بالوان نعمتها و اقسام خوردنیها و انواع ادام و لحوم و شیرینی ها بکمال جود و رافت ضیافت بخشید۔ همان روز بر سواحل دریای بهت و فراز کوه ماران و کوه سلیمان و بالای بامهای قصور و بیوت چراغانهٔ شاهی بعمل آمده تمامی شهر به ضیا و روشنی آن منور گشت و طرفه نورستانی بظهور پیوست۔ و همان روز یکی از مقربان خاص حافظ قاسم نام پارسائی را دامن عصمت آلوده ساخت و پادشاه بحکم نافذ او را آخته ساخته در چاه عدم انداخت[۱] و همان روز برای تسخیر تبتین عسکر ظفر پیکر را دستوری داده

۱ بروایت ابوالفضل این واقعه در سال چهل و دوم سنه جلوس مطابق ۱۰۰۶ھ روی نما شد۔

او فاسد گشته رسومات اسلامیه[1] را مع ریش مبارک سلام نمود. مذهب جدید از خود ایجاد فرموده و خود را خلیفة الله نام نهاد. چنانچه دین الٰهی[2] اکبرشاهی رواج یافت. آفتاب[3] را مدبر امورات عالم کون و فساد و مظهر خدا دانسته تعظیم آن بجا می آورد. و از یک برهمن برای تسخیر آفتاب یکهزار و یک نام آموخته وظیفه کرده بود و رو بمشرق کرده می خواند. در عرصهٔ چند روز قبلهٔ عالم جهانگیری[4] خطاب یافت از کردهٔ تعظیم عیدین جشن نوروزی و تعظیم تهوارهای[5] هنود بکمال اعتقاد میکرد.

---

[1] بدایونی سبب این تغییر در اکبر علاوه نفوذ ابوالفضل و فیضی یکے جهالت علمی و دوم مصاحبت با هنود از طفولیت و سوم دخول دختران راجگان هنود بکثرت در حرم نوشته است. این زنان در دل اعلیٰ حضرت نشانده بودند که مصاحبت با مردمان ریش دار سبب غیظ ربانی است (منتخب التواریخ مترجمه لودی صفحه ۳۱۲). اکبر حکم عام ریش تراشی با فسران خود وقتیکه عمرش پنجاه ساله بود داد. و این روایت بدایونی مطابق سنه ۱۰۰۱ھ (۱۵۹۲ء) می باشد (ایضاً، ایضاً صفحهٔ مزبور). [2] دین الٰهی که نزد اکبر عبارت از "صلح کل" بود تشریحش مصنف در ذیل نوشته است. نزد بدایونی آغاز این مذهب در ۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء شد. بقول شاه نواز خان مصنف مآثر الامراء ابوالفضل یکے بود که بدین جدید اکبر را تقویت داد. زیرا که او می خواست با همه مردمان عالم بصلح و آرام می زید (دی مغل ایمپیریس آف هندوستان صفحه ۱۷۶).

[3] بقول بدایونی محرک این خیال راجه بیربل مصاحب خاص اکبر بود. راجه مذکور در ذهن اعلیٰ حضرت نشانده بود که چون آفتاب سبب روشنی و پختگی نباتات و میوه جات است و از و زندگی جهانات قائم است، بنابرین تعظیم و پرستش او بر بنی نوع انسان واجب و

عمامہ از سرگذاشتہ موافق رسم ہنود پگڑی[1] کھڑکی[2] دار بر سر می بست۔ و برہمنان بعد پوجا بر پیشانی او قشقہ میکردند جواہرنگار دستانہ در دست می انداختند۔ ہمین کہ بادشاہ قدم بر تخت می نہاد برہمنان در کڑائی[3] تیل انداختہ ہَوَن میکردند۔ تولادان[4] ہر روز معمول بود تعظیم دسہرہ[5] بجمال شور وغل بجا می آورد گوشت گاو و پیاز و سبز سربسر حرام ساخت۔

در روز انتقال والدہ او پانزدہ ہزار مردم ریش تراشی کردند۔ و بگفتۂ آتش پرستان[6] در دولت خانۂ خاص آتشکدہ افروختہ بود کہ گاہی سرد نمی شد۔

لازم است (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمہ لوی ایم اے صفحہ ۲۶۸)۔ [4] مہابلی در سنسکرت مرکب از "مہا" و "بلی" است۔ مہا بمعنے بزرگ و بلی بمعنے پہلوان۔ [5] "تیوہار" روز جشن دینی اہل ہنود باشد۔

[1] پگڑی لفظ ہندی ست بمعنے دستار کوچک کہ ہنود بر سر می پیچید۔

[2] ہنود در پیچیدن دستار بر سر بر پیشانی شکل ہلال می کشند و او را در ہندی "کھڑکی" می گویند۔ [3] "کڑاہی" دیگے دہن کشادہ از آہن وغیرہ می باشد۔ [4] "تلادان" بہ مذہب ہنود نذر یست کہ ہموزن خود کسے اقسام غلات و فلزات خیرات می دہد۔

[5] "دسہرہ" نزد ہنود جشنے است مذہبی کہ دران روز راون شہریار لنکا از دست شری رام چندر جی کشتہ شد۔ برائے تفصیل مراجعہ شود بہ رامائن باب "بدھ کانڈ"۔

[6] بدایونی در کیفیت آئین آتش پرستی بندارمی نویسد کہ این رسم از فرقہ نوساری کہ در گجرات بودوباش میداشتند و مدعی مذہب زردشت بودند آمد۔ اصحاب این فرقہ توجہ اعلیٰ حضرت بخود مائل گردانیدہ او را از مخصوص عقیدہ ہائے خویش واقف گردانیدند از انجملہ چند رسم ہائے

اہتمام آں ابوالفضل میکرد۔ از دفتر سنہ ہجری موقوف کردہ[1] سنۂ الٰہی اکبرشاہی رواج یافت۔ آئین اکبری را آئین الٰہی نام نہاد۔ تصویرات پیشنیاں پیش کردہ تعظیم آں میفرمود۔ وقتیکہ تصویر[2] حضرت عیسیٰ و مریم میدید برای تعظیم آں استادہ می شد۔ سبحان اللہ دل مبارک پادشاہ از نگارنگی دنیا یک نمونۂ عجائب بود۔ کلمۂ خود لا الٰہ الا اللہ اکبر خلیفۃ اللہ مقرر کردہ مریدان خود را تعلیم میداد۔ و بجای سلام اللہ اکبر[3] می گفتند۔ میفرمود[4] شراب تا وقتیکہ بدمست نہ کند۔

[4] کیا نیان بود کہ در قدیم شاہان ایران بودند۔ پادشاہ حکم کرد کہ آتش مقدس حوالۂ ابوالفضل باید کرد تا او مثل شاہان ایران در مخصوص آتشکدہ در گاہے آتش سرد نشود حفاظت و نگہداشت کند (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمہ لودی در انگلیسی صفحہ ۲۶۸ و ۲۶۹ چاپ ۱۹۲۴ء)۔ [1] بقول بدایونی شہنشاہ بر منسوخی سنۂ ہجری اکتفا نکرد، بلکہ بیشتر از رسوم اسلام مثل خواندن قرآن و حدیث و فقۂ حنفی نیز منسوخ کرد۔ کسے کہ دریں ایام شعر و شاعری و کتب قصص و حکایات و نجوم و فلسفہ و طب اشتغال داشت معزز و محترم می شد۔ بیدینی اکبر بحدے رفتہ بود کہ خواندن نماز و روزہ داری و حج بیت اللہ بہ سختی ممنوع شدہ بودند۔ پوشیدن حریر در دربار و غیر دربار باعث افتخار و عزت بخیال می رفت۔ سبب ایں ہمہ بے دینی ما شخصے (؟) از تلامذۂ ابوالفضل بن مبارک بود۔ نزد عبدالقادر ایں بیدینی در سنہ ۹۸۵ھ مطابق ۱۵۷۷ء رونما شد (ایضاً، ایضاً صفحہ ۳۱۶، ۳۱۵، ۳۱۴)۔ [2] بقول بدایونی محبت دین عیسوی در اعلیٰ حضرت خان راسخ شدہ بود کہ وقتے شہزادہ مراد را ہدایت کرد کہ چند اسباق دریں مذہب بہ توجہ گیرد۔ نیز ابوالفضل را فرمان داد کہ ترجمۂ انجیل بفارسی کند (ایضاً، ایضاً صفحہ ۲۶۸)۔ [3] بقول ملا عبدالقادر

حلال ست۔ شیر و خنزیر جانوران دلاورند گوشت آنہا شجاعت می بخشد۔ ہر کسکہ مُرید و معتقد این مذہب می شد او را چیلہ می گفتند۔ یک مُرید خاص وفات یافت قبر او را برای رسیدن روشنی آفتاب سوراخی گذاشتند۔ قاضی نظام الدین بدخشی برای اباحت سجدہ زمین بوس رسالہ تصنیف کردہ برای ریش تراشی ہم بسیار وجوہات کشید۔ و بوقت صبح خلیفۃ اللہ بر جھروکہ[1] نشستہ بروشنی آفتاب مشغول می شد۔ مردمان ہنود ہر صبح برائے درشن[2] مہابلی می آوردند۔ ابوالفضل نیز از خلفای اکمل بودند کہ بوساطت آنہا مُریدان فایز می شدند۔ مُریدانرا چہار چیز خلوص دلی بودند ترک مال، و ترک عیال، و ترک جان، و ترک ایمان۔ درین مذہب بسیار از اُمرای دربار داخل شدند و بتصدیق دو خلیفہ اقرار نامہ ہا نوشتہ میدادند کہ فلان بن فلان اقرار می کند کہ اسلام مجازی و دین تقلیدی ترک دادہ دین الٰہی اکبرشاہی قبول نمودم۔ مُریدانرا بجای خطاب شان یک تصویر پادشاہ می بخشیدند۔ اللہ اکبر ہمیشہ وظیفہ میکردند۔

[۲۳] بدایونی "دکانہائے شراب در شہر آگرہ مفتوح شدند۔ خنازیر و سگان ناپاک و حرام بشمار نمی رفت مقبرۂ بزرگ برائے یکے از سگان شکاری کہ مملوکہ اکبر بود و لیصر مردہ شدہ بود بحکم اعلیٰ حضرت در بنا آمد۔ نیز گفتہ کہ گوشتہائے شیر و یوز بہ سبب شجاعت ایشان جائز کردہ شدہ بود (منتخب التواریخ جلد دوم صفحہ ۳۱۵)۔

[1] جروکہ در اصل "جھروکہ" در ہندی بمعنے شاہنشین پیش صدر باشد۔

[2] "درشن" بفتح دال و سکون راء و فتح شین و سکون نون بہمیں زبان بمعنے دیدار۔

اچو رای[1] مرزبان الداخ اسیر گشت و دولت و مکنت او بغارت رفت. علی رای که از نژاد مرزبانان آن سواد بود بر حکومت آن بلاد مقرر گشت.

بادشاه عرصۂ سه ماه و بیست و هفت روز در سیاحت و گلگشت اطراف و اکناف این دیار بسر برده براه هیره پوره عنان اشهب عزیمت معطوف داشت. روز اول در چنار باغ شهاب الدین پوره نزول اجلال فرمود روز دوم بعزم تماشای خزان این گلستان بجانب پرگنۂ لار خرامش فرموده در موضع مینگام دو روز بنظارۂ تماشا شگفتگی خاطر اندوخت از انجا در قصبه پانپور برای دیدن شگوفۂ زعفران خیام احتشام افراخت از انجا آهنگ کوچ نموده در خانپور[2] قیام ساخت. فردا منزل بمنزل مرحله پیما گشته بر فرق پنچال برف و باران دُرپاشی کرده بخیر گذشت. از انجا محمد قلی خان را رخصت انصراف بخشید وی در تخریب ترهیب چکان و تعمیر و ترتیب باغات و عمارات و عدل و احسان و رعیت پروری و دادگستری و نظم و نسق و رتق و فتق امور

---

[1] درینجا بیان حسن از روایت ابوالفضل کلیةً مختلف است. حقیقت این است که حاکم بزرگ تبت کلیو یا کلیوم بود و راجو رائے با واجو رائے نزدوے رتبه سپه سالاری می داشت. لختے از دشمنی بناسپاسی گرائید. مرزبان آنجا کلیوم لشکر فراهم آورده انقطاع برگرفت. و راجو رائے آوارگی گزید. علی رائے که با کلیوم لیئه ذاتی میداشت بکین برخاسته بروے غالب آمد. چون آوازه عساکر اکبری شنید ملک موروثی کلیو به کلیو سپرده باز گردید (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۷۳۱).

[2] در اکبرنامه جلد سوم صفحه ۷۳۴ "خان پور" مذکور است.

مملکت پانزده سال بحکومت گذرانیده تغیر یافت۔

میرزا علی اکبر[1] در ۱۰۱۲ھ یکهزار و دوازده بمسند حکومت جلوس کرده در ضبط و ربط امور مملکت و عدل و احسان و نصفت پرداخت۔ در حکومت او بسبب بارش باران بی وقت قحط غله واقع شده مردم بسیار ضایع شدند و خانه ها خالی گشتند اکبرشاه از لاهور و سیالکوٹ غلات موفور فرستاده مردم را جان بخشی داد۔

و همدران زمان خاقان دوران بعولت ضعف پیری روز بروز ناتوان شده قوت جسمش باطل گشت تا آنکه بروز سیزدهم ماه جمید الثانی ۱۰۱۴ھ[2] از عالم فانی بملک جاودانی انتقال فرمود۔ پنجاه و دو سال بحکومت گذرانید "فوت اکبرشه" تاریخ است۔ پادشاهی دادگر و رعیت پرور و نیک محضر و عاقل و عادل و کامل بود۔ باوجود بعلمی شعرهای برجسته میگفت۔ و در انتظام امور مملکت و ارتسام قوانین سلطنت جودت عالی داشت۔ همت والایش همیشه در فراغبالی و آسوده حالی خویش و بیگانه و تعظیم علما و

۱۔ تقرر میرزا علی اکبر بر صوبیداری کشمیر در عہد اکبر از تواریخ معتبره محقق نگشت۔ مرزا علی اکبر در بدخشان متولد گشت۔ چون وارد ہند شد داخل حلقۂ ملازمان شاہی گردید۔ اکبر او را بخطاب "اکبر شاہی" سرفراز فرموده در ۹۸۰ھ بمهم دکن روانه کرد۔ فرائض خود را به شجاعت سرانجام داد۔ خذاتش مورد استحسان خاص و عام افتاد۔ جهانگیر او را بمرتبۂ چهارهزاری سرفرازی نموده بحکومت کشمیر فائز کرد۔ وفاتش بتاریخ ۲۲ ربیع الاول ۱۰۲۵ھ (۱۶۱۶ء) مطابق سال یازدهم جلوس واقع شد۔ در شهر اجمیر بهلوی قبر شهباز خان کنبوه که دوست قدیمش بود مدفون گشت (ملخص از مآثر الامراء جلد سوم صفحات ۳۵۵ تا ۳۵۷)۔

۲۔ ۱۶۰۵/۶ء۔

فضلا و ترقی علوم و خدمت مشایخ و فقرا و رعایت هر مذهب و حمایت اهل طریقت و ادب و مصاحبت اهل بلاغت و مجالست مردم نیک سیرت و تعمیل و تکمیل امور لابدیه و تعجیل و تنسیم مهمات ضروریه مصروف همی بود. و در ترقی محصولات و پیمایش اراضی و بندوبست حساب و کتاب و اختراع قوانین زرین و ابداع مضامین رنگین از پادشاهان روی زمین گوی سبقت ربود. اکثر اوقات در صحبت علمای هر ملت بسر می برد و از هر کسی استفادهٔ علوم و فنون میفرمود.

از آنجمله دانایان علم سنسکرت همیشه حاضر دربار می بودند و مباحثات علوم وید ها بسیار میکرد و خیال داشت که درین ویرانه دیرینه خزینه ها خواهند بود اما پندتان شاستردان افشای آن نمیکردند. لاجرم چند عالم[۱] و فاضل مقرر کرده کتب های شاستری در عربی و ترکی را ترجمه ها کنانید. انجیل و توریت از شاهان فرنگ استعاره کرده شیخ ابوالفضل[۲] بر ترجمهٔ آن مامور ساخت. چنانچه مطلع دیباچه آن این بیت گفته است:

بیت: ای نامی تو ژ و کرستو[۳] * چون مصرع دوم موافق نیفتاد. فیضی بدیهه گفت

---

[۱] از آنجمله یکی ملا عبدالقادر بدایونی و دیگر ملک الشعرا فیضی و سوم نصرانی از گوا (مقبوضهٔ پرتگیزیان در هند جنوبی) است. اول الذکر کتاب مهابهارت و راماین را که کتب دینی هنود اند از سنسکرت بفارسی ترجمه نمود. و ثانی الذکر قصهٔ نل دمن را که داستانیست از مهابهارت از سنسکرت بفارسی منظوم کرد. و ثالث الذکر بفرمایش اکبر چند رساله جات یونانی بفارسی ترجمه نموده زینت کتابخانهٔ اکبری افزود (بحواله دی مغل ایمپرس آف هندوستان صفحه ۱۷۹). [۲] تکمیل ترجمهٔ انجیل دفارسی در ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء) شد (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمه لو ذی ایم اے صفحه ۲۶۷).
[۳] در منتخب التواریخ بجائے ژ ژ "جیسو" که مخرب یسوع است، آمده است.

ع۔ سُبحانک لاشریک یا ہُو ٭ پادشاہ علوم تواریخ بسیار خوش میداشت و در مباحثہ علوم عقلی و نقلی ہمیشہ گفتگو می نمود۔ مضامین دقیق بہ رای رزین خود حل میکرد کتابہای ہر علم بطالبان علم می بخشید۔

گویند در ابتدا نہایت دیندار و خوش اعتقاد بود۔ لکہا روپیہ بمقامات متبرکہ نذر می بخشید فقیران و مشایخان را بسیار خدمت میفرمود۔ اجمیر شریف پیادہ ہر سال سفر میکرد تا یک میل پا برہنہ میرفت۔ و در فتحپور سیکری عبادت خانہ علیحدہ بود کہ تمام شب در انجا تنہا سلوک میکرد علی الصباح بر سر سنگی نشستہ رو بآفتاب کردہ کسب نظر می ساخت۔ شب جمعہ ہمیشہ با مشایخ و علما صحبت میداشت غذا یک وقت میخورد۔ ایام بعض بصوم میگذرانید، دایم با طہارت می بود، دایم باجماعت نماز میکرد، ہر سال یک یک قافلہ را خرج سفر دادہ روانہ مکۂ معظمہ می ساخت۔ لکہا نقد و جنس تحفۂ حرمین الشریفین میفرستاد۔ و در حرمین رباطہا وقف کردہ بود۔ در ایام حج احرام بستہ بآواز بلند لبیک لبیک لاشریک لک لبیک می خواند۔ دران وقت طرفہ عالمی و عجب حالتی می بود۔

عاقبت بتاثیر صحبت و اغوای ابوالفضل و فیضی وغیرہ چند کسان اعتقاد

---

[1] ترویج "دین الٰہی" در ۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء رو نمود۔ بدایونی در قصۂ دینداری اکبر آوردہ است دقتی بود کہ اعلیٰ حضرت فی سبیل اللہ حجاج را بزیارت بیت اللہ روانہ می فرمود و برائے آن اذن عام دادہ بود۔

(منتخب التواریخ مترجمہ لودی ایم اے صفحہ ۲۴۶)۔

"متروکات اکبر شاہ" - کہ بعد انتقال او موجود بود این است. لعل و جواہر لنبد دہ ہزار کرور اشرفی طلائی دہ کرور طلای احمر دہ من پختہ غیر مسکوک نقرہ ہفتاد من پختہ غیر مسکوک. پل سفید شصت من پختہ تنگہ ہا پنج ہزار کرور اسپان طویلہ دوازدہ ہزار فیلان خاص شش ہزار آہوان پنج ہزار یوزنہ صد - تاریخ :-

مظہر از صاحبقران تاریخ جست

گفت ازین حسرت دل "چغتای" سوخت[1]

میرزا علی اکبر ہمگی سہ سال و ہشت ماہ بر حکومت صوبۂ کشمیر گذرانیدہ بحکم جہانگیر شاہ معزول شد۔

نورالدین جہانگیر شاہ - شاہزادہ میرزا سلیم در ۱۰۱۴ھ ۱۵ ماہ ذی قعدہ بمقام آگرہ برتخت جلوس نمودہ خود را جہانگیر شاہ خطاب داد - بعد یکماہ مہین پور خلافت میرزا خسرو بکنگاش اوباش و فلاش رایت بغاوت[2] افراشتہ

---

[1] ۱۰۱۴ھ بطور تعمیۂ حسن تاریخ وفات محمد جلال الدین اکبر بادشاہ ہندوستان است "چغتای" کہ مادۂ وفات تاریخی است بحساب "ابجد" ۱۴۱۴ اعداد می دہد - اما چون اعداد "ت" کہ ۴۰۰ باشد بنا بر لفظ سوخت تفریق کردہ شود، بقیہ ۱۰۱۴ ماند کہ تاریخ وفات اکبر شاہ است - قائل این تاریخ غالباً ملا مظہری کشمیری است کہ بنا بر شواہد تاریخیہ ہمعصر اکبر شاہ بود - [2] نزد اے سمتھ سبب بغاوت شہزادہ خسرو خلاف پدر خود محمد نورالدین جہانگیر این بود کہ اول الذکر نزد عوام بسیار مقبول شدہ بود و خود فہم داشت کہ بادشاہ او را گرفتار نمودہ اعمی سازد - بقول اے سمتھ بغاوت شہزادہ

باجتماع عسکر موفور بجانب لاہور یورش آورد محافظان دروب قلعہ مسدود کردہ متحصن شدند میرزا با جمعیت دہ ہزار سپاہ قلعہ را محاصرہ نمود۔ پادشاہ افواج قاہرہ بمؤاخذۂ او تعیین کردہ بعد مقاتلہ و مجادلہ بسیار خسرو تاب مقاومت نیاوردہ مفرور شد۔ و جان نثاران درگاہ تعاقب او عجلت کردہ از گجرات اسیر کردند و در توقف لاہور بحضور گذرانیدند۔ پادشاہ او را حبس کردہ مغویان او مقتول ساخت[1]۔

و در ۱۰۱۵ھ پادشاہ بجانب کابل نہضت فرمودہ بعد انتظام مہام آن مقام رایت معاودت افراشتہ دوم ماہ ذوالحجہ ۱۰۱۶ھ در آگرہ جشن نوروزی ترتیب داد و در ۱۰۱۷ھ راجہ رانا علم بغاوت افراختہ از حضور میرزا

---

۴۴ خسرو بتاریخ ۶ اپریل ۱۶۰۶ء یا شش ماہ بعد تخت نشینی جہانگیر وقوع یافت نزد سمتھ صاحب جلوس محمد نورالدین جہانگیر بر تخت حکومت بتاریخ ۲۴ اکتوبر ۱۶۰۵ء واقع شد و آنکہ حسن وقفہ یکماہ درمیان تخت نشینی و بغاوت نوشتہ است اغلباً مبنی بر سہو است۔ (وی اے سمتھ آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا صفحہ ۳۷۵)۔

لہ بروایت اے سمتھ "سہ صد" و بروایت الفنسٹن ہفتصد اشخاص را جہانگیر بردار و چوبہ آویخت۔ این واقعہ بلاہور در باغ کامران مرزا در ۱۰۱۵ھ مطابق ۱۶۰۶ء وقوع پذیر گشت۔ کیفیت جزا و سزا جہانگیر بقلم خود بتفصیل ذیل نوشتہ است:-

"در روز پنجشنبہ سوم محرم ۱۰۱۵ھ در باغ مرزا کامران خسرو را دست بستہ و زنجیر در پا از طرف چپ برسم و تورۂ چنگیز خانی بنظر من در آوردند حسین بیگ را بر دست
۴۴ راست او و عبدالرحیم را بر دست چپ او ایستادہ کردہ بودند۔ خسرو درمیان

پرویز بامر خلافت دکھن و دفع فساد راجہ رانا دستوری یافت۔

و در سنہ ۱۰۱۸ھ[لہ] نورجہان بشعاع جمال خود شبستان شاہی روشن فرمود

ماجرائے التقائے او ہمچنیں اصغا یافت کہ خواجہ غیاث مشہور بہ خواجہ ایاز شخصی

---

۴۴ این ہر دو ایستادہ می لرزیدند و می گریستند۔ حسین بیگ بہ گمان آنکہ شاید او را نفعے کند سخن پریشان گفتن آغاز نمود۔ چون غرض او معلوم گشت او را بحرف زدن نگذاشتہ خسرو را مسلسل سپردم و این ہر دو مفتری را فرمودم کہ در پوست گاؤ و خر کشیدند۔ و بر دراز گوش واژگونہ سوار کردند و بر گرد شہر بر گردانیدند۔ چون پوست گاؤ زودتر از پوست خر قبول خشکی نمود، حسین بیگ تا چہار پہر زندہ ماندہ بہ تنگی نفس در گذشت۔ و عبدالرحیم کہ در پوست خر بود و از خارج باو رطوبات رسانیدند زندہ ماند ...... بجہت نظام سلطنت از باغ مذکور تا شہر فرمودم کہ دو رویہ چوبہا بر پا کردہ فتنہ انگیزان را کہ در این شورش ہمراہی کردہ بودند بر دارہا و چوبہا آویختہ ہر کدام را سیاستے غیر مکرر جزا و سزا رسانیدند۔" (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا ص ۳۷۵، دی ہسٹری آف انڈیا مصنفہ الفنسٹن ص ۵۴۰ و تزک جہانگیر مطبوعہ نولکشور پریس لکھنو ص ۳۳)

لے سمتھ درباب وفات شہزادہ خسرو می نگارد کہ این واقعہ در سنہ ۱۶۲۲ء در پردہ از دست شہزادہ خرم بنابر سازشے از آصف خان و نورجہان بوقوع آمد (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا صفحہ ۳۸۳)۔

لہ مطابق ۱۶۰۹/۱۰ء - ولے بقول مسٹر سمتھ (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا ص ۳۷۷) مناکحت جہانگیر با نورجہان در سنہ ۱۶۱۱ء واقع شد۔

از خاندان عالی در عسرت و تباه حالی بود - و از روی عدم صورت معیشت ترک وطن ساخته از تاتار بجانب هند سفر کرد - چون در ریگستان سکھر رسید زنش حامله بود - و سر راه وضع نمود دختری سیم بر و ماه پیکر تولد یافت آں سرگشتگان تیه حیرانی از روی بے سر و سامانی جگر گوشۂ خود سر راه انداخته سر براه نهادند - متعاقب آنها قافله در آنجا رسیده میر کاروان دختری افتاده دید که مارے گرد او حلقه کرده بود - چون سوداگر نزدیک او رفت مار یکسو گذشت - سوداگر از روی انصاف دختر نیک اختر همراه خود بر داشت و شبانگاه میرزا غیاث[1] با قافله ملحق شد - سوداگر چون زوجۂ او دید دخترش برضاعت بخشید و خورش و سواری روزمره بوی ارزانی داشت -

چون تاجر نامدار از قوم و تبار خواجه غیاث خبردار شد بر افتقار و اضطرار او رحم آورده بدربار اکبر شاه گذرانید چون پدر خواجه غیاث خواجه شریف بروز مصیبت همایون شاه در هرات حاکم بود، و در آنزمان همایون شاه را لوازمات خدمت بجا آورده بود بلحاظ آں اکبر شاه میرزا غیاث را در حلقۂ ملازمان خود در آورده دیوان بیوتات مقرر نمود - زوجۂ او اکثر اوقات در حرم سرای شاهی آمد و رفت میداشت و دخترش را که مهر النسا نام کرده بود همراه می برد -

روزی مهارانی آں نوبادۂ عنفوان جوانی درمیان گلشن دید

[1] مآثر امراء جلد اول صفحه ۱۲۷ -

گفت نمیدانم که این صاعقه کدام محل را بسوزاند۔ روزی مہرالنساء در میناباز تماشا میدید جہانگیر شاہ را دو کبوتر در کف بود چون مہرالنساء را دید کبوترہا بوی تفویض کرد و خود در میان چمن گلہا چیدن گرفت دران اثنا یک کبوتر از دست مہرالنساء پریدہ رفت۔ جہانگیر از چمن باز آمدہ گفت کبوتر دوم را چہ کردی وی گفت پریدہ رفت۔ جہانگیر گفت چہ طور؟ مہرالنساء کبوتر دوم پرانیدہ گفت ہمین طور۔ شاہزادہ ہمانوقت بر گفتار و اطوار و حسن رخسارش شیدا گشتہ گاہ و بیگاہ بر موقع موالنست و ملاعبت گلبن رخسارۂ محبوب خود را گلچین می شد۔ ناگاہ این سخن بسمع اکبر شاہ رسید شاہزادہ را بکمال قہر و عتاب فرمود کہ دختران ملازمان دختران ما ہستند اگر ہمچنین افعال از ما پدید ار شود آسمان قطعہ قطعہ بر زمین فرو ریزد۔ و مادر مہرالنساء را تجویز داد کہ دختر خود را در مشکوی خاص آمدن ندہد۔ گویند علی قلیخان[1] شخصے داروغۂ نعمت خانۂ شاہ ایران بود۔ و

[1] جہانگیر در بارۂ ورود علی قلی بہ ہندوستان و شمولیت شے در حلقۂ خدام اکبری چنیں می نگارد:۔

"علی قلی کہ سفرہ چی شاہ اسمٰعیل والی ایران بود، بعد از فوت او بنا بر شرارت و فتنہ انگیزی کہ در طبیعت داشت بگریخنہ بہ قندہار آمد۔ در ملتان خانخانانرا کہ بر سر ولایت ٹلہ تعیین شدہ بود ملاقات نمودہ بہمراہی او روانۂ ولایت ٹلہ شد۔ خانخانان غائبانہ او را داخل بندہ ہائے عرش آشیانی ساخت۔ در ایامیکہ با بدولت متوجہ ولایت دکن شدند مرا بر سر رانا تعیین فرمودند

بانقلاب زمانہ ترک وطن کردہ بمعرفت خان خانان در پیشگاہ اکبر شاہ تقرب و اقتدار حاصل نمود۔ اکبر شاہ عقد مواصلت مہر النساء با او منعقد فرمود۔ و شاہزادہ در فراق آں معشوقۂ طناز ہمیشہ در سوز و گداز می بود۔

وقتیکہ شاہزادہ بر مسند شاہی جلوس یافت در تباہی علی قلیخان ساعی شدہ روزی بمقابلۂ فیل مست انداخت و از دست آں بہادر فیل مست رمیدہ رفت انگاہ در شکارگاہ بر قتل شیر مامور ساخت شیر ژیان از خنجر او کشتہ شدہ در انعام آں خطاب شیر افگنی حاصل کرد۔ پس بادشاہ علی قلی خان را بابت قطع مناکحت مہر النساء پیغام فرستاد۔[۱] علی قلی بجوش

"آمدہ نوکر من شد - او را بخطاب شیر افگنی سرفراز ساختم - بعد ازاں در صوبہ بنگالہ حکم جاگیر کردم"۔ (توزک جہانگیری صفحہ ۵۵ مطبع نولکشور لکھنؤ)۔

[۱] رقابت جہانگیر با علی قلی خان در محبت مہر النساء و قتل آخر الذکر در نتیجہ اش بشواہد ذیل محل فکر است۔

(الف) جہانگیر باوجود ذکر عداوت ذاتی با شیر افگن در "توزک جہانگیری ص ۵۶"، ہیچ اشارتے بایں وجۂ رقابت نکردہ است - چنانچہ گوید:-

"چوں از الہ باد بخدمت والد بزرگوار آمدم، بنا بر نا اتفاقی کہ نسبت من بظہور رسید، اکثر ملازم و مردم من متفرق شدند - او (شیر افگن) ہم دریں وقت از خدمت من جدائی اختیار نمود - بعد از جلوس از روئے مروت تقصیرات او را در نظر نیاوردہ، در صوبہ بنگالہ حکم جاگیر کردم - از انجا اخبار رسید کہ امثال ایں فتنہ جویاں را دریں ولایت گذاشتن

آمده ترک ملازمت نمود و در حدود بنگاله بر جاگیر خود رفته بفراغت نشست. و پادشاه قطب الدین کوکه را بر صوبه داری بنگاله مامور ساخته او را در ضمن تجویز داد که علی قلی را دفع سازد قطب الدین خان چهل کس فراداً فراداً خفیه بر قتل علی قلی موکل ساخته همه ها از دست آں بهادر کشته شدند.

عاقبت قطب الدین خان با جمعیت بهادران بملاقات علی قلی خان خود سبقت کرده علی قلی خان مسلح و مکمل بهمراهی دو نفر ملازمان باستقبالش برآمد دو نفر معاونان او از دست دربانان کشته شدند. علی قلی خان بمعاینهٔ این حال پریشان گشته فی الفور قطب الدین خان را بیک ضرب خنجر بے جان ساخت و بهادران شاهی هجوم آورده علی قلی خان را ریزه ریزه

۴۴ لایق نیست. قطب الدین خان را حکم رفت که او را بدرگاه بفرستد و اگر خیال فاسد کند به سزا رساند."

(ب) معتمد خان و کامگار حسینی که تواریخ خود در عهد شاه جهان مکمل کرده اند از ذکر این قصه مطلقاً خاموش اند. ملا عبدالحمید لاهوری مصنف پادشاه نامهٔ شاه جهانی نیز باین واقعه هیچ اشاره نمی کند.

(ج) سیاحان یورپ مثل سر تهامس رو و ایڈورڈس ٹیری و ہاکنس که مدتها در دربار جهانگیر ماندند، باوجود تذکرهٔ واقعات دیگر ازین واقعه مطلقاً ذکرے نرانده اند. به تحقیق دکتور بینی پرشاد مصنف "هسٹری آف جهانگیر" (ص ۱۷۸، چاپ ۱۹۲۲ء) اختراع این افسانه بعد از دو نسل از قلم خافی خان مؤرخ عهد اورنگ زیبی بمعرض ظهور آمده است. در علمای انگلیسی لفٹنٹ او ل کسی است که داستان معاشقهٔ نورجهان و جهانگیر را از خافی خان مرزا لوک اسکات ترجمه نموده چیزے که بخود ساخته مورخان مابعد در تقلیدش این ۴۴

کردند واہل و عیال او ضبط نمودہ بدرگاہ فرستادند۔ فرد:۔

این افسانہ را رواج دادند۔ [۴۴] ملک حیدر چاڈورہ کہ شاہد عینی این واقعہ است بیان می کند:۔

"دریں سفر یوسف خان ولد حسین شاہ (چک) ہمراہی پادشاہ نتوانست کرد۔ بنابریں (جہانگیر) ازو آزردہ خاطر گشتہ ہمراہ قطب الدین تعینات بنگالہ نمود۔ چوں ایشاں (یوسف خان وہمراہیانش) بہ بردوان بمقام سنگل کوٹ رسیدند۔ قطب الدین خان نیز بسرعت تمام از عقب آمد و اظہار کشتن یا بستن شیر افگن کرد۔ روز دیگر وقت صبح شیر افگن با رہ پیشکش ہمراہ گرفتہ آمدہ قطب الدین خان را دید۔ بعد از دریافتن یک دیگر شیر افگن دانست کہ قصد کشتن من دارند۔ فی الحال شمشیر از غلاف برآوردہ از میان آنہا مانند برق جستہ روبرو ایستادہ اول با بندہ (ملک حیدر) در افتاد۔ یک دو زخم ردو بدل شد و آخر فقیر را بیکار ساخت۔ بعد از آن قطب الدین خان را دو زخم کاری رسانیدہ می خواست کہ از میان معرکہ بدر رود۔ راہ رفتن او فیل گرفتہ بود۔ فیل را نیز زخمی ساخت و اسپش چراغ پا شد و بر زمین افتاد۔ دراں حین ابیہ خان کشمیری پیدا شد و بد شنام نام شیر افگن گرفت۔ چوں دشنام از ابیہ خان شنید برگشتہ بیک حملہ شمشیر کار او را تمام کردہ خواست کہ بجماعۂ خود ملحق شود، یوسف خان کشمیری پیش آمدہ، بیک ضرب شمشیر انتقام ابیہ خان از وے کشید۔"

(تاریخ کشمیر مخطوطہ ص ۹۵)۔

غریباں را بلا اندر کمین است
رقیب شاہ را پاداش این است

بوقوع این واقعۂ تباہ پادشاہ را چنداں خجالت و ندامت و بدنامی افزود که تا عرصۂ چہار سال آں محبوبۂ مطلوبہ را خبر ہم نپرسید۔

روزی آں دلبر طناز و عشوہ طراز با تجمل ساز و ناز در گلشن براز با گریہ دمساز بود۔ شاہ عشقباز را بدیدن آں ناز پرور دلنواز سوز و گداز و تب و تاب پیدا شد فی الحال آں عروس نازنین در کابین خود در آورد و بخطاب نورجہاں بیگم[1] ممتاز ساخت۔ انگاہ بغیر وصال آں بدیع الجمال لحظۂ قرار نمیکرد۔ و ہمیشہ در خلوت و جلوت بدیدن دیدار نوربار او محو و مشتاق ہمی بود پدرش خواجہ غیاث را خطاب اعتماد الدولہ بخشیدہ مدارالمہام جزو کل گردانید و برادرش را خطاب آصفجاہ عطا کردہ بر منصب وزارت و امارت بنشانید۔ کاروبار امور مملکت با آنہا تفویض کردہ خود در عیش و عشرت و مصاحبت دلبر قمر طلعت محو و مستغرق ہمی بود و در مہجوری او یکدم صبوری نمیکرد۔ چنانچہ ہنگام اجلاس دربار نورجہاں زیر

[1] بقول مرزا ہادی مدون توزک جہانگیری (دیباچہ صفحہ ۵۵) :-
"نخست نورمحل نام کردند۔ پس از روزے چند خطاب نورجہاں بیگم عنایت شد"
بروایت مرزائے مذکور عقد ثانی حضرت محمد نورالدین جہانگیر با مہرالنساء بیگم در سال ششم جلوس مطابق ۱۰۲۰ھ (۱۶۱۱ء) بپیوست۔

سراپردہ دستہائے خود بر دوشانۂ او می نہاد۔ واز حسن انتظام اعتمادالدولہ عموم رعایا و برایا دلخوش بود۔ و در استحکام مبانی سلطنت بوجہی تکاسل و تجاہل نمود۔

بعد انتقال او نورجہاں خود مالک دربار شدہ باتفاق برادر خود آصف جاہ توقیعات و فرامین جاری میکرد۔ و توقیعات را ایں عبارت طغرا می بود حکمت علیہ مہد علیا نورجہان بادشاہ بیگم[1] مہرش ایں بود۔ بیت:-

نورجہاں گشت بفضل الٰہ ہمدم و ہمراز جہانگیر شاہ

سکۂ خود ہمچنیں رائج کرد۔ سکہ:-

بحکم شاہ جہانگیر یافت صد زیور
بنام نورجہاں پادشاہ بیگم زر

جہانگیر می گفت کہ من در بدل یک جام شراب و یک رطل کباب اختیار ملک بہ نورجہان فروختہ ام ہر چہ بخواہد بکند۔ نورجہان بہ اصدار فرامین بیجا و احکامات پُر خطا آتش فتنہ و فساد مشتعل کردہ اہالیان دربار ہمہ پریشان ساخت۔

مقارن آں حال در ۱۰۲۳ھ سنہ ۱۶۱۲ء سرٹامس[2] سفیر جیمس اول شہریار انگلستان بدربار شاہی مستفیض شد۔ و بحکم پادشاہ در گجرات

---

[1] نزد مرزا ہادی طغرائی فرامین ایں بود۔ "حکم علیۃ العالیۃ، نورجہان بیگم بادشاہ"۔ (دیباچہ تزک جہانگیری صفحہ ۲۲)۔ [2] مراد از سرٹامس سفیر

واحمدآباد وکھمبایت کوٹھی های تجارت انگریزی تعمیر کرده در تجارت وآمد ورفت خود ترقی نمودند۔

در ۱۰۲۱ھ[1] شاهزاده پرویز از دست راجه رانا مغلوب شده از پیشگاه حضور شاهزاده خُرّم برای تدارک باغیان رخصت یافت۔ وشاهزادهٔ مذکور داد شجاعت داده راجه رانا اسیر نمود وسرکشان اطراف را قلع وقمع کرده با فتح و نصرت بجانب آگره رجعت فرمود۔ وبجلدوی این عزیمت عظمی بخطاب "شاه جهانی"[2] افتخار یافت۔ وراجه رانا یک لعل گران بها بدست پسر خود تحفه پادشاه گذرانید پادشاه او را جرم بخشی فرموده در حلقهٔ امرای خود ممتاز ساخت۔ وبالتماس او شاهزاده پرویز از حکومت دکهن معزول شده بجای او شاه جهان ناظم دکهن

انگلیسی است۔ بتاریخ ۲۶ ستمبر ۱۶۱۵ء وارد بندر سورت گشت۔ (دی مغل امپائر آف هندوستان، تصنیف هولڈن، ص ۱۸۸)۔

[1] بقول اے سمتھ جنگ شهزاده خرّم با رانائے میواڑ (اودے پور) امر سنگھ وپسرش کرن در ۱۶۱۴ء مطابق ۱۰۲۳ھ اختتام پذیر شد۔" (ایضاً، ایضاً صفحه ۳۸۱)۔

[2] اعزاز شهزاده خرّم به خطاب "شاه جهانی" بنابر فتح بعضی از ممالک دکن که بر دست او حاصل شده روی داد — چنانکه نورالدین جهانگیر در توزک خود (صفحه ۱۹۶) می نویسد:—

"چون به تسخیر دکن شتافت بخطاب شاهی اختصاص یافت۔ الحال بجلدوی این خدمت شائسته منصب سی هزاری وبیست هزار سوار و خطاب "شاه جهان" عنایت فرمودم۔"

ازین رو آنکه حسن نوشته است کلیتهً غیر محقق است۔